

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Doç. Dr. FİKRET TÜRKMEN

TAHİR İLE ZÜHRE

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Doç. Dr. FİKRET TÜRKMEN

TAHİR İLE ZÜHRE

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Doç. Dr. FİKRET TÜRKMEN

TAHİR İLE ZÜHRE

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 477

KÜLTÜR ESERLERİ DİZİSİ 12

Ücretsiz E-Kitap Alışveriş Sitesi: <http://kltty.org>

Onay : 7.1.1983 gün ve 831.0 - 31 sayı.

Birinci baskı, Mart 1983

Baskı sayısı : 10.000

Başbakanlık Basım ve Yayıncılık Genel Müdürlüğü — ANKARA

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ	5
KISALTMALAR	7
GİRİŞ	9
1. BÖLÜM : TAHİR İLE ZÜHRE HİKAYESİNİN VAR- YANTLARI ve YAPI BAKIMINDAN KARŞI- LAŞTIRILMASI	31
2. BÖLÜM : TAHİR İLE ZÜHRE HİKAYESİNDEKİ ŞİR- LER	101
3. BÖLÜM : TAHİR İLE ZÜHRE HİKAYESİ İLE İLGİLİ PROBLEMLER	163
I) Hikâyenin Kaynağı ve Teşekkülü	163
II) Tahir ile Zühre Hikâyesinin Teşekkül Tarihi ve Yeri	171
4. BÖLÜM : TAHİR İLE ZÜHRE HİKAYESİNDEKİ MO- TİFLER	177
5. BÖLÜM : TAHİR İLE ZÜHRE HİKAYESİNİN ETKİ- LERİ	199
SONUÇ	207
6. BÖLÜM : METİNLER	209
YAZMA (Y) : Hikâye-i Tahir ile Zühre'den ...	209
SÖZLÜ (S ₁) : Tahar Mirza ile Zöhre Banu ...	249
BİBLİYOGRAFYA	263
İNDEKS	271

Türk halk hikâyeleri kültürümüzün en değerli hazinelerinden biridir. Bu tür, XV. yüzyıldan itibaren eski destanların yerini almış, âşık denilen sanatçılar tarafından yaratılmış ve geliştirilmiştir. Dede Korkut ve Köroğlu hikâyelerinde örneğini gördüğümüz kahramanlık konuları, cemiyetteki sosyal ve kültürel değişmelere paralel olarak, Kerem ile Aslı ve Âşık Garip hikâyelerinde olduğu gibi, aşk konularına dönüşmüştür. Ancak, geçiş döneminde, bu iki konunun birlikte bulunduğu halk hikâyeleri de vardır. *Tahir ile Zühre Hikâyesi* bu geçiş dönemi hikâyelerinden biridir.

Tahir ile Zühre Hikâyesi üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmalar, giriş kısmında görüleceği gibi, gerek muhteva gerekse metot yönünden yeterli değildir. Bu çalışmalar ya tek varyanta dayandırılmış ya da tek problem üzerinde durmuştur.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin sözlü, yazma ve matbu kaynaklarda bulunan 24 varyantı, ilk defa bu çalışmada ele alınmıştır. Ayrıca coğrafi olarak da bir sahaya bağli kalınmamış, Anadolu ve Anadolu dışındaki Türk boyları ile Ermeni, Arnavut gibi Türklerle yakın kültür ilişkisi olan diğer milletlerdeki rivayetler de çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu inceleme giriş ve 6 bölümden meydana gelmektedir: Girişte, hikâye üzerindeki çalışmalarla hikâyeden söz eden diğer kaynaklar ve bu incelemede kullanılan varyantlar hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde, varyantlar yapı bakımından, 12 epizot halinde, karşılaştırılmış ve bütün varyantlarda ortak olan bir iskelet ortaya çıkarılmıştır. Bu iskelet hikâyenin temel yapısını teşkil etmekte, varyantlarda görülen değişik olayların, hikâyeye hangi devirlerde, hangi sosyal, kültürel ve coğrafi tesirlerle girdiğinin izahını kolaylaştırmaktadır.

İkinci bölümde, aynı epizot sırasına göre, varyantlardaki şiirler, yapı ve muhteva bakımından ayrı ayrı incelenmiştir. Bölümün sonunda, bir şema ile şiirlerin epizotlar arasındaki dağılımı, yapıları ve türleri gösterilmiştir.

Üçüncü bölümde, hikâyenin konusunun kaynağı, teşekkül tarihi ve yeri, eldeki bilgiler değerlendirilerek, tespit edilmeye çalışılmıştır.

Dördüncü bölümde, hikâyedeki motiflerin tahlili yapılmış, bünyelerindeki unsurların, diğer halk edebiyatı ürünleriyle paralelliklerine işaret edilmiş, ayrıca Stith Thompson'un *Motif index of Folk-Literature* adlı eserindeki motif numaraları da verilerek, dünya halk edebiyatındaki karşılıkları gösterilmiştir.

Beşinci bölümde, *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin, halk ve aydınlar arasındaki tesirleri ele alınmıştır.

Altıncı bölümde, bulabildiğimiz tek yazmanın metni ile aşık geleneği içinde yetişen Hikâyeci - Aşık Behçet Mahir'e ait sözlü varyant verilmiştir.

Bu bölümlerin sonuna bibliyografya ile eserden faydalanmayı kolaylaştırmak için, şahıs, yer ve eser adlarını gösteren bir indeks eklenmiştir.

Doç. Dr. Fikret TÜRKMEN

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
Alt. Os.	: Alt-Osmanische Sprachstudien
Ar. V	: Arnavut Varyantı
Az. V	: Azerbaycan Varyantı
Az. YB	: Azerbaycan Yurt Bilgisi
Halk Hikâyeleri...	: Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği
İA	: İslam Ansiklopedisi
İndex	: Motif İndex of Folk-Literature
JAF	: Journal of American Folklore
k	: Koşma
m	: Mani
Muaş	: Muaşşer
Muh.	: Muhammes
Ph. TF	: Philologiae Turcicae Fundamenta
Proben...	: Proben der Volksliteratur der Turkischen Stämme
S	: Sayı
s	: Sayfa
se	: Semai
ss.	: Sayfadan sayfaya kadar
TDAY	: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten-
TDED	: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu

G İ R İ Ő

Türk halk edebiyatında âşıkların yaratıp geliştirdiği türlerin önemlilerinden biri de halk hikâyeleridir. Bu türde tabkiye (narration) esastır. Şekil bakımından uzun, nazımla nesir karışık haldedir. Halk hikâyelerinin özel bir anlatım tekniği ve geleneği vardır. Bu tür, eski destanların - cemiyetteki sosyal ve kültürel değişmelerin etkisiyle - yeni devire uyması ile meydana gelmiştir. Destanlarda gördüğümüz dışa dönük mücadele, burada cemiyet içine dönuşmüştür. Ayrıca nesir, gittikçe ağırlık kazanmış, konuda realist çizgiler artmıştır. Bütün bu özellikleriyle halk hikâyeleri, destanla roman arasında bir geçiş türü olmuştur.

Halk hikâyelerine ait çeşitli problemler, bazı araştırmacılar tarafından incelenmiştir⁽¹⁾. Ancak bu incelemelerde yer almayan ve kesin dökümü henüz yayınlanmayan, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde öğrencilerin yaptıkları lisans tezlerinde çok zengin halk hikâyesi metinleri mevcuttur⁽²⁾. 1978 yılına kadar bulunduğumuz ve çalışmalarına iştirak ettiğimiz bu malzemelerin bir an önce yayınlanması dileğimizi burada belirtmek isterim.

(1) Otto Spies, *Türk Halk Kitapları*, (Çev. Behçet Gönül) 1st. 1941; P. Naili Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Hikâyeciliği*, Ank. 1946; Şükrü M. Elçin, *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, 1st. 1949; Muhan Bali, *Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi, Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Ank. 1975; Fikret Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ank. 1974. Daha geniş bilgi için bkz. F. Türkmen, a.g.e. ss. XI - XX.

(2) Erciş Pakize, *Dadaş (Kân) Köyü Halk Ed. Örnekleri*, (1972), *Hurşit ile Mahmihri, Kırmansah, Yaralı Mahmut*.

Tahir İle Zühre Hikâyesi Üzerinde Yapılmış Çalışmalar :

Türk halk hikâyeleri içinde yayılma alanı en geniş olanlardan biri de *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'dir. *Tahir ile Zühre*, *Tahir Mirza*, *Zühre-Tahir*, *Taji bilen Zohra* gibi adlarla bütün Türk boyları arasında, hatta Ermeni ve Arnavut gibi komşu milletlerde de yayılmıştır. Konu mesnevî masal ve halk hikâyesi gibi değişik türlerde karşımıza çıkmaktadır.

Tahir ile Zühre üzerinde geçen yüzyıldan beri, bilim adamları, seyyahlar ve meraklılar tarafından bazı yayınlar yapılmıştır. Biz bu yayınları 2 grupta inceleyeceğiz.

1 — Metin derleme çalışmaları

2 — Araştırmalar

-
Kaldırımcı Hüsnü,	<i>Ağrı'dan Derlenmiş Üç Hikâyede Epizot Çalışması</i> , (1972), <i>Hilalî ile Seherhan Hikâyesi</i> , <i>Haydar Fazlî</i> , <i>Şah Yusuf Hikâyesi</i> .
Akay Hülya,	<i>Sivas'ta Halk Hikâyeleri</i> , (1973), <i>Ferhat ile Şirin</i> , <i>Kerem ile Ash</i> , <i>Sürmelibey</i> , <i>Yarak Mahmut</i> .
Anar Ümran,	<i>Erzincan Halk Edebiyatından Örnekler</i> , (1973), <i>Arzu ile Kamber</i> , <i>Hurşit ile Mahmihi</i> , <i>Kerem ile Ash</i> .
Balbay Şaban,	<i>Konya Ereğlisi Halk Hikâyeleri</i> , (1973), <i>Ali Rıza ile Nîmet</i> , <i>Böyle Bağlar</i> , <i>Garip Ali ile Elif</i> , <i>Gülsem Kızın Hikâyesi</i> , <i>Hurşit ile Mahmihi</i> , <i>İzzet Bey</i> , <i>Necip ile Telî</i> , <i>Melikşah</i> , <i>Sürmelibey</i> .
Demirtaş M. Diler,	<i>Tortum Halk Hikâyeleri Üzerinde Bir Çalışma</i> , (1973), <i>İzzet ve Oğlu Hüseyin Hikâyesi</i> , <i>Bey Böyreke Hikâyesi</i> , <i>Kırmanşah</i> , <i>Yarak Mahmut</i> .
Kale Necmi,	<i>Ağrı'dan Derlenmiş Beş Hikâye</i> , (1974), <i>Ahmet ile Mehmed</i> , <i>Aşık Nevruz</i> , <i>T'abdık Hikâyesi</i> , <i>Züldüşah Oğlu İbrahim Hikâyesi</i> .
Sarioğlu Gülsüm,	<i>Alacaköyü Folkloru</i> , (1974), <i>Arzu ile Kamber</i> , <i>Güzel ile Saadet</i> , <i>Şah Yusuf Hikâyesi</i> .
Güngör Nadide,	<i>Topalçavuş Köyü Halk Edebiyatı Örnekleri</i> , (1978), <i>Arzu ile Kamber</i> , <i>Bey Böyreke</i> , <i>Necip ile Telî</i> , <i>Şah İsmail</i> , <i>Yarak Mahmut</i> , <i>Şemsi Banu ve Cihan Şah</i> .

1 — *Tahir ile Zühre Hikâyesi* üzerindeki derleme çalışmaları, XIX. yy. da başlamıştır. Konunun XV-XVI. yy'dan beri bilinmesine rağmen hikâyeden ilk defa H. Vambery 1867 yılında söz etmiştir⁽³⁾. İlk metin neşri ise Radloff tarafından, *proben* serisinin 4. cildinde (Tobol Metinleri içinde) yapılmıştır⁽⁴⁾. Radloff'un daha sonra Tarançı Tatarlarından derlediği ikinci, Kırım Tatarlarından derlediği üçüncü varyantları da aynı seri içinde yayınlamıştır⁽⁵⁾. G. Raquette'in verdiği bilgiye göre XIX. asrın sonlarında Rusya'da muhtelif Türk bölgelerinde taşbaskısı olarak bazı Tahir ile Zühre metinleri yayınlamıştır. Bunların içinde Taşkent'te Gulam Hasanî Arifcanova tarafından neşredilen *Kitâb-ı Tahir va Zuhra* konusu itibarıyla, diğerlerinden farklıdır⁽⁶⁾. Rusya'da 1892 yılına kadar Müslümanlar tarafından yayınlanan eserlerin fihristini veren W. Smirnof, eserinde Tahir ile Zühre nüshalarını şöyle tanıtmaktadır.

1888 için s. 397'de Kıssa-i Tahir ilen Zühre, T. 65s

1888 için s. 397'de Kıssa-i Tahir ilen Zühre, T. 73s

1889 için s. 143'de Kıssa-i Tahir ilen Zühre, T. 72

1901 için s. 392'de Kıssa-i Tahir T. 48

Tarihsiz. s. 392'de Kıssa-i Tahir-Zühre ba tasvir?

(3) *Çagataische Sprachstudien*, Leipzig 1867, s. 154

(4) *Tayur ile Seure*, Radloff, W. *Proben.. IV.* (Tobol Metinleri) Petersburg 1872, Tere. ss. 340 - 356

(5) Radloff, W. *Proben... VI.* (Tarançı Metinleri içinde), St Petersburg 1886, s. 236 - 247 ve *Proben VII.* (Kırım Metinleri içinde) St. Petersburg 1890 s. 327 - 347

(6) Raquette, G., *Taşi bilä Zohra, Eine Ostturkische Variante*, Der Sage, Lund, 1930, s. 16 v. d.

Bütün bu versiyonlar litoğrafya usulüyle basılmıştır⁽⁷⁾. Bu yıllarda, özellikle Türkmenistan'da, Tahir ile Zühre'nin birçok baskısı yapılmıştır. O. A. Porçova'nın *Tahir ile Zühre*'si bunlar arasındadır. Türkmenistan'da Molla Nepes (1810-1860)'in *Zöhre - Tahir*'i yayınlandıktan sonra, hikâye geniş bir dinleyici ve okuyucu kütlesi arasında yeniden canlılık kazanmış ve buna bağlı olarak defalarca yeni baskıları yapılmıştır. İncelemede kullandığımız varyantla birlikte bu baskılardan altı tanesinin tarihini (1940-1948-1954-1958-1959) tespit edebildik⁽⁸⁾.

Özbekler arasında da, Türkmenlere paralel olarak, yayınların yapıldığı görülmektedir. B. Kerimov, *Tahir ile Zuhra* adıyla Özbek versiyonunu Rusçaya çevirmiştir⁽⁹⁾.

Kazan'da da Tahir ile Zühre'nin ilk baskıları geçen yüzyılda başlamıştır. Tespit edebildiğimiz en eski Kazan baskısı 1889 tarihlidir⁽¹⁰⁾. 1893 tarihli olan diğer bir baskı daha vardır ki ismi *Kıssa-i Tahir ile Zühre*'dir. Bu nüshanın üzerinde «bu kitap basma olunmuştur - Kazan'da ve Miçilof'nun Tabhanesinde, 1893'üncü ılda» ibaresi vardır⁽¹¹⁾. Bir başka Tahir ile Zühre metni *Tabib Padişah ile Zehra Hanım* adıyla 1909'da yayınlanmıştır⁽¹²⁾.

-
- (7) Sibirnof, W., *Musulmanskiya Peçatniya İzdaniye v Rossiâ, Zapiski vostochnago Otdelneya İmp-Russuk.*, Arçheol. Oışçestva, T. 3,5-7 st. Petersburg
- (8) *Zohra-Tahir*, Molla Nepes. Aşgabet, 1940 (Diğer baskılar, 1945-1948-1954-1958-1959), Çapa hazırlayanlar : N. Aşirov - A. Kekilov
- (9) B. Kerimov, *Tahir-Zuhra*, -Uzbekskaya Skazka- Literature i İskustva Uzbekistan, Taşkent 1940 I, ss. 70 - 78
- (10) Molla Ahmet - Molla Mehmet Zarıfoğlu, *Kıssa-i Tahir ile Zühre Kazan 1889*
- (11) Raquette, G. a. g. e, s. 7
- (12) *Tabib Padişah ve Zehra Hanım*, N. N. Pontusov, Obradzi Taraygınskoj Narodny Literatury, Kazan 1909

Tahir ile Zühre'nin Kazak varyantları hakkında bilgiyi K. Z. Jumaliev'in *Kazak Eposi Men Edebiyet Tarihining Meseleleri* adlı eserinden aldık⁽¹³⁾. Burada da sadece hikâye hakkında dağınık bilgiler verilmiştir.

Tahir ile Zühre'nin Tatarlar arasında derlenmiş bir başka varyantını Ali Rahim- A. Aziz *Tatar Edebiyatı Tarihi* kitabında *Tahir ile Zühre Kıssası* adıyla yayınlamışlardır⁽¹⁴⁾.

Azerbaycan'daki derleme ve yayınlar hakkında, M. H. Tehmasib ve E. Ahundof bilgi vermektedirler⁽¹⁵⁾. 1901'de Vambéry'nin Güney Azerbaycan'dan derlediği ve araştırmamızda da kullandığımız metinden sonra, Elekber Hüseyinova düzelterek bir metin neşretmiştir⁽¹⁶⁾. Bu metin Azerbaycan'da yayınlanan ilk Tahir ile Zühre metni olmaktadır. Daha sonraları Tahir ile Zühre'den bazı şiirler, muhtelif kitaplara alınmıştır⁽¹⁷⁾. Son yıllarda E. Ahundof iki derleme daha yayınlamıştır⁽¹⁸⁾, bunlardan 1965 tarihli olanını araştırmamızda kullandık. M. H. Tehmasib'in kitabının sonundaki listede ayrıca sözlü gelenekten derlenmiş on dokuz Tahir ile Zühre varyantının adları verilmektedir.

Ermeniler arasındaki Tahir ile Zühre varyantları ya Türkçeden tercüme ya da adaptasyon şeklindedir. Bu çalışmalar

-
- (13) Jumaliev, K. Z., *Kazak Eposi Men Edebiyet Tarihining Meseleleri*, T. I. Alma - Ata 1958 ss. 5 - 239
- (14) Ali Rahim - A. Aziz, *Tatar Edebiyatı Tarihi*, I. cilt, 3. Bölük, Tipografya İmenli «Kemal Ya'kup» 1923, s. 97 - 115
- (15) M. H. Tehmasib, *Azerbaycan Dastanları*, s. 308, S. Ahundof, *Azerbaycan Dastanları* I. cilt, s. XXV., H. Vambéry, *Alt. Os. Sprachstudien*, s. 114 - 137.
- (16) Elekber Hüseyinova, *Bir Yetimin Nalesi veya Gardaşın Gardaş Etdiği Heyanet*, Bakı, ?
- (17) H. Elizade, *Aşıqlar*, Bakı., 1937; S. Mümtaz, *El Şairleri*, Bakı., 1935 içinde
- (18) E. Ahundof, *Halg Dastanları*, Bakı, 1961, *Azerbaycan Dastanları* I. Cilt, Bakı, 1965

geçen yüzyılda başlamış ve 1884 - 1889 yılları arasında Hallaç-oğlu, Türkler arasında bazı hikâye ve masallar derlemiştir⁽¹⁹⁾. Bu hikâyeler içinde *Zühre Hanım* adıyla Tahir ile Zühre de bulunmaktadır. 1901 yılında Tiflis'te *Tahir Mirza - Zöhre Hanım* adıyla bir tercüme yayınlanır. Tebdil ve tercüme eden için S. M. A. imzası kullanılmıştır⁽²⁰⁾. Aynı yıl içinde Ağek Mhıtyaryan, *Tahir Mirza ve Zöhre Hanım'ın Nağlı - Ermenice ve Türkçe Şe'rlerle* adıyla Aleksandropol'da bir kitap daha yayınlamıştır⁽²¹⁾.

Tahir ile Zühre, Bulgaristan'daki Türkler arasında da yaygın bir hikâyedir. Emil Boev-Hayriye Memova'nın sözlü gelenekten derledikleri *Rodop Masalları* arasında *Tahir ile Zulha* adıyla bulunan varyant incelememizde kullanılmıştır⁽²²⁾.

Balkanlardaki diğer milletler arasında da bu hikâyenin varyantlarının varlığı bilinmektedir. Halk hikâyeleri özellikle Arnavutlar arasında Türkçe isimleriyle ve tercüme edilerek anlatılmaktadır⁽²³⁾. İncelemede kullandığımız Arnavut varyantı bir tercümedir. Ancak bazı mahallileşmeler de mevcuttur. Mesela saz yerine Tahir, mızıkâ çalar...

(19) İsrail Abbasov, *Azerbaycan Dastanlarını Ermeni Diline Tercüme, Tebdil ve Neşri Meselelerine Dair*.

Azerbaycan Şifahî Halg Ed.'na Dair Tetgigler, V. cilt, ss. 54 - 138
Ekber Yerevanlı - *Ermeni Azerbaycan Şifahî Halg Edebiyatı Elagaları* Yerevan Haypetrah, 1958

(20) Ekber Yerevanlı, *Azerî, Ermeni Edebi Elagaları*, Yerevan 1968

(21) *Tahir Mirza ile Zöhre Hanım'ın Nağlı, Ermenice ve Türkçe Şe'r-lerle*, Türkçeden tercüme eden : Ağek Mhıtyaryan Aleksandropol, M. A. Malhasyantın Metbeesi, 1911

(22) *Rodop Türk Masalları* : Derl. Emil Boev - Hayriye Memova, Sofya. 1963, s. 57

(23) Folklor Shqiptar, I. Proza papulore, Vellimi TL Katërt, Tirane 1966, pp. 151

Tahir ile Zühre'nin metin neşirleri Türkiye'de de geçen yüzyılda başlamıştır. Yazma nüshalar ise çok nadir bulunmaktadır. Tarayabildiğimiz İstanbul ve Ankara'daki kütüphanelerde yazma *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ne rastlayamadık.

Hikâyenin Türkiye'deki ilk baskılarının çoğu litograf usûlüyle yapılmıştır. Biz bu tip kitaplardan on tanesini tespit edebildik⁽²⁴⁾. Bunlardan en eskisi 1300 (1883), en yenisi 1926 tarihli. İki tanesinin de tarihi belli değildir. Kitapların tamamında konular değişik isimler altında verilmekle beraber hemen hemen aynıdır. Matbaa baskıları içinde en eski olanı 1266 (1850) yılında Basmane-i Amire tarafından yapılmıştır. Aynı hikâyenin elimizde 1926 yılına kadar yapılan bazı baskıları da bulunmaktadır⁽²⁵⁾. 1928'den sonra hikâyenin değişik kaynaklı pek çok yayını yapılmıştır. Bunların içinde sözlü gelenekten derlenen, İ. Hakkı Akay'ın *Balıkesir Halkıyâtı II* içindeki varyant⁽²⁶⁾, İbrahim Gökbakar'ın DTCF, Türk Dili ve Ed. Böl.'de hazırladığı mezuniyet tezindeki varyant⁽²⁷⁾, Ahmet Kuzucu'nun

-
- (24) *Hikâye-i Tahir ile Zühre*, Taşbasması - İst. Hüseyin Ağa Matbaası, 1300/1833; *Tahir ile Zühre*, Taşbasması (*Aşık Garip Hikâyesi*, kenarında *Ferhat ile Şirin*, *Hurşit ile Mahmiş* hikâyeleriyle birlikte) İst. 1302; *Tahir ile Zühre*, basım yeri belli değil, 1302; (*Aşık Garip* kenarında); *Tahir ile Zühre*, Tevatür ile meşhur *Aşık Garip* kenarında, İst. 1303; *Hikâye-i Tahir ile Zühre*, İst. Emniyet Mat. 1330, *Hikâye-i Tahir ile Zühre* Der saadet 1342; *Tahir ile Zühre*, basıldığı yer belirsiz, 1342; *Tahir ile Zühre* İst. Tarakçılarda Hacı Hüseyin Ef. Mat. Tarihsiz. (*Aşık Garip Hikâyesi* kenarında); *Tahir ile Zühre*, İst. Tarihsiz; *Tahir ile Zühre*, İst. Tarihsiz. (*Aşık Garip* kenarında)
- (25) *Hikâye-i Tahir ile Zühre*, İst. Basmahâne-i Amire 1266, *Tahir ile Zühre* İst. İkbâl Kıt. 1928
- (26) *Tahir ile Zühre*, İ. Hakkı Akay, *Balıkesir Halkıyâtı II*. Balıkesir. 1942
- (27) İbrahim Gökbakar, *Tahir ile Zühre* (Mez. Tezl) Ank. 1945 DTCF Küt. Kt. Ed. No: 319

Folklor dergisinde yayınladığı kısa varyant⁽²⁸⁾ ile henüz yayınlanmamış olan P. Naili Boratav'ın Âşık Gülistan, Âşık Bektaş, Âşık Müdamî'den derlediği üç varyant⁽²⁹⁾ dikkate değerdir. Son yıllarda Atatürk Üniversitesi, Ed. Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğrencileri de halk edebiyatı ve dil çalışmaları sırasında muhtelif bölgelerden Tahir ile Zühre varyantları derlemişlerdir.

(28) Ahmet Kuzucu, *Tahir ile Zühre*, *Folklor*, 3. yıl, 29 - 30. sayı, 1972

(29) Bkz. P. Naili Boratav, *DTCF Edebiyat ve Folklor Arşivi DTCF Dergisi* s. I, 1942, *Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri*, *DTCF Dergisi* 1945 IV - I, s. 85

Bu metinlerin dökümü henüz yayınlanmadığı için, tespit ettiklerimizi aşağıdaki şemada vermek istiyoruz.

Öğrencinin Adı	Tezin Adı	Yıl	Yer	Kaynak kişi	Sayfa numarası
Hayrettin Rayman	Yozgat Folkloru	1970	Yozgat	Fatma Bağdaş	184-136
Ali Çelik	Tifnik (Altunbulak) Köyü Halk Edebiyatı	1971	Tifnik Köyü	Necdet Karataş	54-71
Hüseyin Açılmış	Karacaoğlan, Hurşit ile Mahmihri, Tahir ile Zühre'nin Nizip Varyantları	1971	Nizip	Fatma Sönmez	53-55
Muammer Kılıç	Söğütözü Köyü Folkloru	1972	Söğütözü	Firdes Aras	123-133
Gülsüm Sarıoğlu	Alacaköyü Folkloru	1972	Alacaköyü	Sadiye Kaya	65-68

Öğrencinin Adı	Tezin Adı	Yıl	Yer	Kaynak kişi	Sayfa numarası
Hüseyin Sönmez	Mecidiye Köyü Folkloru	1972	Mecidiye Köyü	Havva Bingöl	117
Mustafa Ulusoy	Erzurum-Horasan Ağzı	1973	Horasan (Azap Köyü)	Mukaddes Ulusoy	71-80
Fikret Kılıç	Otlukbeli Bucacı Folklor ve Etnoğrafyası	1974	Otlukbeli	?	13-21
Ayşe Küçük	Silifke Bölgesi Göçmen Ağzı	1976	Silifke	?	5-60

Bu metin derlemelerin yanı sıra, hikâyeden bazı parçalar, bazı şiirler veya özetlenmiş metinler, muhtelif antolojilere ve kitaplara da alınmıştır⁽³⁰⁾.

(30) Mesela, P. Nallı Boratav - Halil Vedat Fıratlı, *Halk Şiiri Antolojisi*, Ank. 1943 s. 262 - 264, Ergun Sav, *Halk Hikâyeleri*, İş Bankası Kültür Yayını, Ank. 1974 s. 49 - 63

Bu derleme çalışmalarının yanı sıra, bir de belli yazarlar tarafından kaleme alınan ve halk hikâyesi özelliği bozulmadan, sadece kendi üslûbuyla işlenen Tahir ile Zühre hikâyeleri vardır⁽³¹⁾.

2 — *Tahir ile Zühre Hikâyesi* üzerinde, gerek Türk, gerekse yabancı araştırmacılar, çeşitli vesilelerle durmuşlardır. Bu araştırmacıların bir kısmı doğrudan doğruya Tahir ile Zühre üzerinde durmuşlar, bir kısmı da halk hikâyeleri ile ilgili genel incelemeler içinde temas etmişlerdir.

Genel olarak *Tahir ile Zühre Hikâyesi* üzerinde fikir ileri süren ilk araştırmacı, I. Kunoş'tur. Kunoş 1892-1893 yıllarında çıkan *Ungarische Revue*'de «Türkische Volksromane in Klein-Asien» adlı makalesinde, halk hikâyelerinin tarifi ve tasnifi üzerinde fikir ileri sürerken Tahir ile Zühre'den de söz etmiş ve bu hikâyeyi «aşk romanları» grubuna sokmuştur⁽³²⁾. Konuş, Radloff'un *Proben* serisinin Osmanlı Türklerine ait VIII. cildinin girişini yazmış, yukarıdaki makalede olduğu gibi Tahir ile Zühre'den de söz etmiştir⁽³³⁾.

Tahir ile Zühre üzerinde ilk müstakil çalışma ise G. Raquette'e aittir. Yazar Orta Asya seyahatı sırasında ele geçirdiği bir yazma üzerinde çalışmıştır. Metnin transkripsiyonu ve Almanca tercümesini vermiş, bir giriş ve bibliyografya ilave ederek

(31) Güney, Eflatun Cem, *Tahir ile Zühre*, İst. Yeditepe, 1960; Gürgen, Fevzi *Tahir ile Zühre*, İst. 1976; Korgunal, M. Zeki, Bozkurt Kit. 1934 (1936 - 1958); Yurdatap, s. Münir, *Tahir ile Zühre*, İst. Bozkurt Kit. 1943 (1960); Zorluoğlu, S. Tevfik, *Tahir ile Zühre*, İst. İkbâl Yayınevi, 1936, *Tahir ile Zühre*, İst. Maarif Kit. 1947 (1955 - 1956-1959)

(32) I. Kunoş, *Türkische Volksromane in Klein-Asien*, Ung-Revue, 12 - 13. sene, Budapeşte, 1892 - 1893

(33) Radloff. *W-Proben...*, VIII (Kunoş'un Osmanlı Metinleri, Giriş) Petersburg 1899, I. kısmının tercümesi için bkz. HBM. I. s 55. 1928 (Çeviren H. F.)

bu metnin hem tanıtmasını yapmış, hem de özellikle, hikâyede geçen, yer isimleri üzerinde faydalı açıklamalarda bulunmuştur⁽³⁴⁾.

1945 yılında İbrahim Gökbakar, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde mezuniyet tezi olarak Tahir ile Zühre'yi işlemiştir. Bu çalışmada- P. Nailî Boratav'ın Müdamî'den derlediği *Tahir ile Zühre* varyantı esas alınarak - varyantların mukayese si yapılmış, yukarda geçen Raquette'in eserinden geniş çapta faydalanılarak derinliğe inilmeden hikâyenin teşekkül tarihi ve yeri tespiti çalışılmıştır. Ayrıca Tahir ile Zühre'nin şekli, yayılış sahaları, cereyan ettiği yerler, eskiliği ve şiirleri üzerinde durulmuş bazı fikirler ileri sürülmüştür⁽³⁵⁾.

1946 yılında P. Nailî Boratav'ın *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı eseri çıkar. Bu eserde yazar halk hikâyeleri ile ilgili birçok önemli konu üzerinde durmuştur. Konular işlenirken yer yer Tahir ile Zühre'den de söz edilmiştir⁽³⁶⁾.

1969 yılında Ata. Üni. Edebiyat Fakültesi öğrencilerinden Yaşar Boza, *Tahir ile Zühre* adıyla bir lisans tezi hazırlamıştır. Boza bu çalışmasında sözlü ve matbu varyantları karşılaştırmış ve şematik olarak epizotları çıkarmış, kısa da olsa motif tahlilleri üzerinde durmuştur⁽³⁷⁾. 1971 yılında da yine öğrencilerden Hüseyin Açılmış tarafından yapılan *Karacaoğlan, Hurşit ile Mahmîrî ve Tahir ile Zühre'nin Nizip Varyantları* adlı tezde, adı geçen hikâyelerin Nizip varyantları epizotlarına göre karşılaştırılmış ve birbirleriyle ilişkileri araştırılmıştır⁽³⁸⁾.

(34) Raquette, G. *Tâhîr bilü Zohra*, Eine Ostturkische Variante der Sage von Tahir und Zohra, Lund, 1930

(35) *Tahir ile Zühre*, İbrahim Gökbakar, (Mezuniyet Tezi) DTCF Küt. No: Ed. 319, 35+102. s. (1945)

(36) P. Nailî Boratav; *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ank. M. E. Basımevi, 1946, s. 40, 45, 85, 129, 130 223

(37) Yaşar Boza, *Tahir ile Zühre*, Ata. Ünl. Ed. Fak. Lisans Tezi, 1969

(38) Hüseyin Açılmış, *Karacaoğlan, Hurşit ile Mahmîrî ve Tahir ile Zühre'nin Nizip Varyantları*, Erzurum, 1971 (Basılmamış Lisans Tezi)

Tahir ile Zühre Hikâyesi üzerinde Sovyetler Birliği'nde de çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan ilki meşhur folklorcu Jirmunsky ile Özbek Folklorcusu Zarifov'un *Özbek Halk Kahramanlık Dastanları*'dır. Bu çalışmada bütün Özbek destan ve hikâyeleri kaynak, teşekkür, yayılma ve muhteva yönünden incelenmiştir. Bu arada *Tahir ile Zühre Hikâyesi* de araştırmaya konu olan destanlardan (hikâyelerden) biridir⁽³⁹⁾.

M. H. Tehmasib'in *Azerbaycan Halg Dastanları - Orta Eserler* - adlı çalışmasında bütün halk destanları - (hikâyeleri) ile ilgili çeşitli problemler bellibaşlı hikâyelerin özetleri de verilerek - incelenmiştir. *Tahir - Zöhre Hikâyesi* de geniş olarak incelenmiş ve teşekkürü hakkında bazı görüşler belirtilmiştir⁽⁴⁰⁾. Tehmasib, *Tahir ile Zühre Hikâyesi* üzerinde Türkmenistan'da bir doktora yapıldığını bildirmektedir⁽⁴¹⁾. Kendisine ve Türkmenistan İlimler Akademisi'ne yazdığımız mektuplara cevap alamadığımız için maalesef, bu çalışma hakkında, bu nottan fazla, bilgi veremiyoruz.

Sovyetler Birliği'ndeki basılmış başka kitaplarda da *Tahir ile Zühre*'den bahisler vardır. Bunlardan bir kısmı edebiyat tarihlerinde, bir kısmı da makalelerde bulunmaktadır⁽⁴²⁾.

(39) V. M. Jirmunsky - H. T. Zarifov, *Uzbekskiy Narodnyy Geroicheskiy Epos*, Moskova, 1947. s. 510 v. d.

(40) M. H. Tehmasib, *Azerbaycan Dastanları - Orta Eserler*- Bakı. 1972, s. 308 v.d.

(41) M. H. Tehmasib, a.g.e. s. 309

(42) Misal için bkz. Radloff... VIII (Osmanlı Metinleri) Giriş.; Pontusof, M. V., *Obradzi Tarayunskoy Narodny, Literaturny*, Kazan - 1909; s. Azimov - Y. Sultanov - M. Afzalov, *Uzbek Sovet Adabieti*, Taşkent, 1955 s. 259 - 264; *Uzbek Halk Ertakları*, Uz. SSR. Davlat Naşriyatı, Taşkent 1955, s. 308 - 321; E. Yerevanlı, *Azeri - Ermeni Edebi Elagaları* Yerevan, 1968, s. 236 - 238; E. Ahundof, *Azerbaycan Nağılları*, II. cilt, Bakı, 1961, s. 370.

Genel Türk edebiyatını makalelerle inceleyen *Philologiae Turcicae Fundamenta*'nın 2. cildini de önemle belirtmek gerekir⁽⁴³⁾.

Yukarıda da görüldüğü gibi, *Tahir ile Zühre Hikâyesi Üzerinde*, G. Raquette'in Türkistan varyantı ile ilgili kitabı dışında, müstakil bir çalışma yapılmamıştır. İncelenmemizde Türkistan'dan Balkanlara uzanan geniş bir sahada yazılmış matbu ve sözlü kaynaklardan alınan yirmi dört varyant karşılaştırılmış ve tahlil edilmiştir. Bu varyantlardan biri yazma, dokuzu sözlü ve on dört tanesi de matbudur. Sözlü kaynaktan derlenen varyantların hepsi banta alınmıştır. Aşağıda bu yirmi dört varyantın kaynakları ve diğer özellikleri hakkında tamamlayıcı bilgi verilmektedir.

Yazma olarak elimizde biri tam, diğeri yarım olmak üzere iki varyant bulunmaktadır. Tam olan varyant, merhum Cahit Öztelli'nin özel kitaplığındaki tarihsiz bir cönkte bulunmaktadır. Bu cönkte, *Tahir ile Zühre*'den başka *Şah İsmail ile Güli-zar*, *Şah Seyda ile Aslan Jale*, *Hikâye-i Garib ve Âşık Garip* hikâyeleri de vardır. *Tahir ile Zühre Hikâyesi* yirmi üç varak (46 sayfa) dır. Cönkün cilt ebadı 21x15 cm. dir. Üstü karton bir kapakla ciltlenmiştir. Hikâyelerin hepsi aynı kaleminden çıkmıştır. Cönkün hiçbir yerinde tarih bulunmamaktadır. Her sayfa on yedi satır olup, siyah bir çizgi çerçeve içine alınmıştır. Şiirler üst, alt ve ortasından çift çizgi ile ayrılmıştır. Yazı iyi bir hattat elinden çıkmış rik'adır. İncelemede (Y) harfi ile kısaltılmıştır.

İkinci yazmayı Ahmet Ateş, *Türk Dili ve Ed.* dergisinde haber vermektedir⁽⁴⁴⁾. Çorum Genel Kitaplığı'nda 3141 numara da kayıtlı olan bu hikâyeyi, Eyyubî adlı birinin İsmail Çelebi

(43) Ph. *Turcicae Fundamenta*, II. Mainz, 1964. s. 18, 36, 103, 686, 702, 711, 729, 732 - 733, 743

(44) Ahmet Ateş; *Anadolu Kütüphanelerinden Bazı Mühim Türkçe El yazmaları* TDED, VIII, 1959 ss. 90 - 108

adlı bir zat için yazdığı, manzum mukaddimesinden anlaşılmaktadır. Adi kâğıt kaplı bir cilt içinde ve yetmiş üç varaktır. 21x15,2 (14,8x9,3) cm. ebatlı ve seyrek dokuz satırlıdır. Kalın harfli nesihle yazılmıştır. İstinsah tarihi 17 Rebiyülevvel 1208 (17 Ekim 1793) olarak gösterilmektedir.

Fotokopisini getirttiğimiz bu yazmayı maalesef, eksik olduğu için incelememizde kullanamadık. Hikâyenin sonunda «işte benim saadetli aziz ahabplarım, Tahir ile Zühre Hanım'ın cild-i evveli bu arada tamam oldu, inşallah u Teâla ikinci ciltte Zühre Hanım tayasıyla Tahir yukarı çıktığı beyan olunur. Sene 1208, rebiyülevvel Fi 17» ibaresi bulunmaktadır. Bu kayıttan anlaşılabacağı gibi hikâye iki cilt halinde yazılmıştır. İkinci cildi bulamadığımız için bu yazmadan faydalanamadık. Ancak ilk ciltteki olaylar ve şiirler Cahit Öztelli yazmasıyla hemen hemen aynıdır. Bazı üslûp farklılıkları dışında önemli bir değişiklik yoktur.

Sözlü varyantlardan S₁'i Erzurumlu Âşık Behcet Mahir anlatmış ve 1970 yılında banta alınmıştır. Ayrıca bu varyant Ata. Üni. Ed. Fakültesi Türk Dili ve Ede. Bölümü öğrencilerinden Yaşar Moza'nın lisans tezinde de kullanılmıştır(*).

S₂ Dahar Mirza adıyla, Kars'ın Arpaçay kazasına bağlı Büyük Pir Veli Köyü'nden 1900 doğumlu Terekeme olan Âşık İsmail Çifçi'den derlenmiştir. Hikâyeci birçok türkölü ve kara hikâye bilmektedir. Ustası Karşlı Âşık Aziz'dir.

S₃ Taharnan Zöhre adıyla, Elazığ'da doğan ve 59 yaşındaki Halide Nevruz'da aynı bölümün öğrencilerinden Hadi Nevruz tarafından 1973 yılında banta alınmıştır. Halide Nevruz okuma yazma bilmemektedir. On kadar masal da bilen hikâyeci, *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ni babasından öğrenmiştir.

(*) Yaşar Boza : *Tahir ile Zühre Hikâyesi*, Lisans Tezi, Erz. 1970 (basılmamış)

S₄ Tahir Mirza adıyla Sivas'ta Abdurrahman Çerçi tarafından anlatılmıştır. 80 yaşlarında olan hikâyecinin okuma yazması yoktur. Sivas dışına da -askerlik hariç - çıkmamıştır. Hikâyeden çok, mani bilmektedir. Hikâyeyi banta öğrencilerden Burhan Paşacıoğlu almıştır.

S₅ Tahir ile Zühre adıyla, Maraş - Elbistan'da 1918 doğumlu, ev hanımı olan Fatma Tamer'den banta alınmıştır. Daha çok masal bilen Fatma Tamer, hikâyeyi küçüklüğünde dinlemiş (kimden dinlediğini hatırlamıyor) ve sık sık çocuklara anlattığı için unutmamıştır.

S₆ Tayırınan Zöhre adıyla 1976'da Yerköy - Bağlarbaşı Mahallesi'nde oturan ve okuyup yazması olmayan Kıymet Cihangir'den banta alındı. Hikâyeyi bir bekçiden dinlediğini söyleyen hikâyeci zaman zaman, istek oldukça kadınlara ve çocuklara anlatırmış.

S₇ Tahir ile Zühre Boğazlıyan'ın Yoğunhisar Köyü'nden 26/2/1977 tarihinde, 75 yaşındaki Kadriye Şen'den derlendi. Birçok masal ve bazı hikâyeleri (Arzıynan Kamber, Leylanan Leclum) büyükannesinden öğrenmiş olan Kadriye Şen'in okuma yazması yoktur.

S₈ Tahir ile Zühre adıyla, Elazığ'dan derlenen ikinci varyant, Harput'ta oturan 60 yaşlarındaki Fikriye Şatır tarafından anlatıldı. Hikâyelerini komşusu Nazmiye adlı bir hanımdan öğrenmiş olan hikâyeci okuma yazma bilmiyor ve Harput dışına da çıkmadığını söylüyor.

S₉ Tahir ile Zühre Eskişehir'in Arapkuyusu Köyü'nde 1925 yılında doğan Seniye Zincir tarafından anlatılmıştır. Dedeleri Romanya'dan göçmen olarak gelmiş ve Arapkuyusu Köyü'ne yerleştirilmiştir. Hikâyeci tamamen göçmen olan bu köyde büyümüş, daha sonra yine tamamen Kırım göçmenlerinin yerleştirildiği Hamidiye Köyü'ne - Abdullah Zincir'le evlenerek

gelin - gitmiştir. Dil bakımından tamamen Kırım Tatarlarının özelliğini muhafaza eden bu köyden dışarıya çıkmamıştır. Hikâyeyi küçüklüğünde öğrenmiş ve 1977 yılında anlatmış ve banta alınmıştır.

Az. varyantı Ehliman Ahundov ve M. H. Tehmasib'in tertip ettikleri *Azerbaycan Dastanları* (5 cilt)'nin ilk cildinde verilmiştir⁽⁴⁵⁾. Kitabın sonunda «Geydler» kısmında şiirlerden bazıları daha önce yayımlanan veya yeni derlenmiş varyantlarla karşılaştırılmıştır. Hikâyenin metni *Tahir ve Zöhre* adıyla ve üslûbu düzeltilmiş olarak verilmiştir.

Alt. Os. varyantı 1901 yılında H. Vambéry tarafından «halk ağzından alınmış bir hikâye» başlığı ile *Alt - Osmanischei Sprachstudien, Leiden - 1901*) adlı eserinin içinde ss. 114-137 yayınlanmıştır. İlk sayfanın altındaki dipnotta Arap harfleriyle yazılmış bu hikâyenin metnini Tebriz'de Fransız konsolosu olarak bulunan dostum Emile Bernay'a borçluyum ifadesi bulunmaktadır. Güney Azerbaycan'dan derlenmiş olan hikâye ağız özellikleri bozulmadan yazıya geçirilmiştir.

Rodop varyantı, Emil Boev - Hayriye Memova'nın müştereken hazırladıkları *Rodop Türk Halk Masalları*⁽⁴⁶⁾ adlı kitapta yayınlanmıştır. Derleyiciler «Önsöz Yerine» adlı girişte «masalların çoğunu ses alma cihazı ile kimilerini doğrudan doğruya, birkaçını da talebelerimizin yakınlarından naklen yazdık» demektedirler. Ancak *Tahir ile Zülha* başlığı ile verilen bu varyantın nasıl yazıldığı hakkında hiçbir kayıt konmamıştır.

(45) *Azerbaycan Dastanları* : Tertip edenleri E. Ahundov, M. H. Tehmasib 5. cilt Bakı, 1965 ss. 99 - 149

(46) *Rodop Türk Halk Masalları*, Derleyenler : Emil Boev - Hayriye Memova Sofya - 1963

Kırım varyantı W. Radloff tarafından meşhur Proben serisinin VII. cildinde 1896 yılında yayınlanmıştır⁽⁴⁷⁾. *Dahar ilen Zöhre'nin Masalı ilen Türküsi*» başlığını taşıyan metnin dil özellikleri bozulmadan yazıya geçirilmiştir.

Tobol varyantı yine Radloff'un Proben'inin IV. cildinde Almanca'ya çevrilerek yayınlanmıştır⁽⁴⁸⁾. Radloff, metni *Tajur und Saura* adıyla, Saskan Köyü'nden derlemiş ve Almancaya tercüme ederek vermiştir.

Tarançı varyantı 1862 yılında Kopal şehrinde Hemer adlı bir tarançı (çiftçi) dan derlenmiştir. Radloff Proben'in VI. cildinde yayınladığı bu hikâye hakkında kitabın önsözünde bilgi vermektedir. Derlediği dil malzemelelerini sayarken *Taji Pascha und Sora Chanım* adıyla Almancaya çevirdiği hikâyeyi, *Masallar ve Efsaneler* içine sokmakta ve konusu için de «Tahir ile Zühre halk kitabından iktibas edilmiştir» demektedir.

Özbek varyantını, M. I. Afzalov. H. Rasulev - Z. Hüseynova tarafından 1960'da Taşkent'te yayınlanan *Uzbek Halk Ertakları* kitabının I. cildinden aldık⁽⁴⁹⁾.

Türkmen varyantı Molla Nepes'in tasnif ettiği, N. Aşirov, A. Kekilov tarafından yayına hazırlanan *Zöhre - Tahir* adlı kitaptan alındı⁽⁵⁰⁾. Molla Nepes'in bu tasnifi Rusçaya da çevrilmiştir⁽⁵¹⁾. Kekilov'un bildirdiğine göre bu varyantın 10 kadar taşbaskısı ve yazma nüshası bulunmaktadır⁽⁵²⁾. Molla Nepes'in

(47) W. Radloff, *Proben der Volksliteratur der Nordlichen Türkischen Stämme*, VII Theil. -Die Mundarten der KRYM- 1896

(48) W. Radloff. *Proben der Volksliteratur der Türkischen Stämme Süd-Sibiriens* IV Theil, 1872 St. Petersburg. ss. 340 - 355

(49) *Uzbek Halk Ertakları* I. M. I. Afzalov - H. Rasules, Z. Hüseynova Taşkent. 1960 s. 127 - 138

(50) *Zöhre - Tahir* çapa hazırlayanlar : N. Aşirov - A. Kekilov, Aşgabat-1959, (Diğer baskıları 1940 - 1943 - 1948 - 1954 - 1958)

(51) Molla Nepes, *Zohra - Tahir*, N. Korevenko, Aşgabat, 1943 Diğer baskısı *Çkazanie O Zohre - i. Taxire*, Moskova, Goslitizmat, 1960

(52) Molla Nepes, *Zohra - Taxir*, Söz başı s. 9

tasnif ettiği Türkmen varyantı, *Zühre - Tahir* adıyla İran'da da basılmıştır. Matbuatı Kabus tarafından 1348'de yayınlanan kitap 164 sayfadır.

Türkistan varyantı, G. Raquette tarafından neşredilmiştir⁽⁵³⁾. Metin bir yazmadan alınmıştır. Raquette'in bildirdiğine göre, metnin tarihi hakkında bir şey söylenemezse de bunun kâğıtları ve cildin dikilmesinde kullanılan ipliklerden 1890'dan daha geç olamayacağı rizikosuz kabul edilebilir (s. 4).

Raquette bu kitabında bir girişle, metnin, eski ve yeni yazı orijinalini vermiş; ayrıca Almanca tercümesini de ilave etmiştir. Bu durum hikâyenin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır.

Arnavut varyantı, Tiran'da 1966'da neşredilen «Folklor Shqiptar I. Proza popullore, Vëllëmi i Katërt» de yayınlanmıştır⁽⁵⁴⁾.

Hikâye tamamen tercümedir. Bazı mahallîleşmeler olmakla birlikte ana hatlarıyla Anadolu varyantlarıyla aynıdır.

Ermeni varyantı, Ağek Mhıtyan tarafından Türkçeden tercüme edilmiştir⁽⁵⁵⁾. Tercüme esas itibarıyla aynıdır. Ancak Hızır yerine Surp Serkis v.b. gibi bazı önemsiz değişiklikler yapılmıştır. Ağek Mhıtyan, Türkçe şiirleri ve bazı deyimleri hem tercüme etmiş, hem de Türkçelerini vermiştir. Hatta bazı atasözlerini «Türk demişken» diye bir açıklama ilave ederek, Türkçesiyle aktarmıştır. Mesela : «Türk demişken; dertli deyin-gen olur»⁽⁵⁶⁾.

(53) *Taji bilä Zohra*, Eine Osttürkische Variante der Sage von Tahir und Zohra, Von G. Raquette, Lund. 1930

(54) *Tahiri DHE ZYRAJA* : Folklor Shqiptar, I. Proza Popullare, Vëllëmi i Katërt, Tirane, 1966 ss. 151 - 156

(55) *Tahir Mirze ve Zöhre Hanım'ın Nağûsı, Ermenice ve Türkçe Şerhleri*. Türkçeden tercüme eden, Ağek Mhıtyan, Aleksandropol 1911, (2. baskı) (İlk baskısı, 1901)

(56) A. Mhıtyan, *Tahir - Mirza...* s. 87

Karagöz repertuvarındaki Tahir ile Zühre varyantı Cevdet Kudret'in *Karagöz* kitabından alındı⁽⁵⁷⁾. Ancak *Karagöz*'deki Tahir ile Zühre, çeşitli araştırmacılar tarafından defalarca yayınlanmıştır⁽⁵⁸⁾.

Ortaoyunu'ndaki metin de yine Cevdet Kudret'in *Ortaoyunu* adlı kitabından alındı. Yazar bu metne kaynak olarak Ankara DTCF Tiyatro Kürsüsü arşivindeki Kavuklu Hamdi'nin yazmasını göstermiştir⁽⁵⁹⁾.

Bu inceleme 6 bölümden meydana gelmektedir.

1. bölümde *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin yirmi dört varyantı on iki epizot halinde karşılaştırılmakta ve ortak yapı tespit edilmektedir. Bölümün sonunda bu ortak çatı maddeler halinde gösterilmektedir.

2. bölümde varyantlardaki şiirlerin muhtevası ve yapısı incelenmekte ve epizotlara göre dağılımı, dörtlük sayıları ve türleri belirtilerek bir şema haline getirilmektedir.

3. bölümde, hikâyenin konusunun kaynağı, teşekkül tarihi ve yeri araştırılmaktadır.

(57) Cevdet Kudret, *Karagöz*, Bilgi Yayınevi, Ank. 1970

(58) *Karagöz*'deki Tahir ile Zühre için bkz.: Hellmut Ritter, *Karagös, Türkische Schattenspiele*, c. III. Wiesbaden 1953, Tahir ile Zühre (ss. 463 - 509) *Şarklı ve Kantolu Karagöz Kitabı*, cüz: 4, *Tahir ile Zühre*, sahib ve nâşiri : Asya Kütaphanesi ve Hürriyet Mütalaahanesi sahibi İhsan Rahim İst. 1325 (1909), Theodor Seif, *Drei Türkische Schattenspiele, Tahir ile Zühre*, ss. 149 - 161 «Le Monde Oriental» XVII, 1923, Muhittin Sevilin, *Karagöz -Tahir ile Zühre oyunu-* MEB. 1000 Temel Eser No: 9, İst. 1969, ss. 143 - 179, Hayalî Memduh, *Tahir ile Zühre* (6 perde) yazma, İst. Belediye Klt. Belediye Kitapları No: K. 62/I

(59) Cevdet Kudret : *Ortaoyunu*, Kültür Bak. Yayını, Ank. 1975, içinde Tahir ile Zühre Oyunu ss. 80 - 109

4. bölümde varyantlardaki motifler, epizot sırasına göre tahlil edilmektedir. Ayrıca motiflerde geçen muhtelif unsurlar (gelenekle ilgili, dinle ilgili v.b.) incelenmektedir.

5. bölümde *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin halk ve aydınlar üzerindeki etkileri tespit edilmektedir.

6. bölümde elimizdeki tek yazma varyant ile âşık-hikâ-yeci Behçet Mahir'in anlattığı sözlü varyantın metinleri verilmektedir.

İncelemenin sonunda, bir isimler indeksi ile bibliyografya bulunmaktadır.

I. B Ö L Ü M

TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİNİN VARYANTLARI VE YAPI BAKIMINDAN KARŞILAŞTIRILMASI

Tahir ile Zühre Hikâyesi'ne ait diğer problemlere geçmeden önce incelememizde kullandığımız yirmi dört varyantın epizotlarını karşılaştırmak ve temel yapıyı ortaya çıkarmak istiyoruz. Bu yapı ortaya konulduktan sonra benzer ve ortak yapının dışında kalan motiflerin hikâyeye neden ve nasıl girdiği meselesi söz konusu edilebilecektir.

Aşağıda on iki epizot halinde, bu temel yapı araştırılacak ve her epizotta, motifler, yeri geldikçe, diğer halk hikâyelerimizle de ilişki kurularak tahlil edilecektir.

1 — TAHİR İLE ZÜHRE'NİN AİLELERİ

Bu epizotta iki temel faktör söz konusu edilmiştir. Bunlar;

- a) Ailelerin birbiriyle yakınlıkları
- b) Ailelerin sosyal durumu

a) İncelediğimiz yirmini dört varyanttan, kahramanların ailelerinin yakınlıklarını belirtenler içinde, S₁-S₂-S₃-S₄ ve AZ₂ varyantında Tahir ve Zühre'nin babası kardeşirler. Yazma, Kırım, Özbek ve Türkmen varyantlarında Zühre'nin babası padişah, Tahir'in babası da onun veziridir. Tobol ve Türkistan varyantında her ikisinin de babaları dost iki padişaktır. Arnavut ve Rodop varyantlarında Zühre'nin babası zengin, Tahir'in babası ise fakirdir (Rodop'ta çoban, Arnavut v. da hizmetçi).

Görüldüğü gibi bu epizotta ailelerin birbirlerine olan yakınlıkları değişik şekillerde görülmektedir. Özellikle Tahir ve Zühre'nin babalarını kardeş olarak gösteren varyantların Anadolu ve Azerbaycan varyantları olması dikkat çekmektedir. Anadolu varyantlarından bir kısmında bu yakınlık hiç belirtilmemiştir (S₆). Ancak hikâyenin bundan sonraki akışı, diğer Anadolu varyantlarına benzemektedir. Büyük bir ihtimalle, bu gruptaki varyantlarda anlatıcılar bu epizotu ya önemsememişler ya da unutmuşlardır.

Bu epizotun, hikâye içinde, gerilimin artması, hatta yeni olay başlatması gibi fonksiyonu vardır. Mesela, Zühre'nin babasının, kardeşi olan, Tahir'in babasını öldürtmesi, padişahın çevresindeki vezirler ve diğer devlet adamlarının tepkisine sebep olacak ve Tahir'in öldürülmesine engel olacaklardır. Ayrıca bu yakınlık dolayısıyla birçok varyantta «söz kesme» imkânı doğacaktır.

b) Ailelerin Sosyal Yapısı : Bütün varyantlarda Zühre'nin babası, bazen hükmettiği ülke ve adı belirtilmeden, padişah, bazı varyantlarda da zengin bir adam, vezir ve bey olarak takdim edilmektedir. Yazma, S₇-S₆-S₇-S₈-S₉ Vambéry'nin tespit ettiği Alt. Os. varyantı, Kırım, Özbek ve Arnavut varyantlarında Zühre'nin babasından sadece «bir padişah» olarak söz edilmektedir. S₁'de Horasan Padişahı Etem Şah, S₂'de Kandahar Şahı Etem Şah, S₄'de Karaman Şahı Ahmet, Az. varyantında Karaman Padişahı Hatem Sultan, Türkmen varyantında Tatar vilayetinde Babahan Padişah, Türkistan varyantında ise Kara Han Padişah diye takdim edilmiştir. Tobol varyantında Kül Han Tarançı varyantında Kara-Han'dır. S₅'te bir bey, Rodop varyantında ise köyde bir zengin, karagöz oyununda zengin bir adam, ortaoyununda ise Karavezir adı ile verilmiştir.

Görüldüğü gibi Zühre'nin babası, bütün varyantlarda ya siyasi bir iktidar sahibi ya da zengin bir kişi olarak gösterilmektedir. Tahir'in babası yirmi dört varyanttan on ikisinde

Zühre'nin babasının veziridir (Yazma S₁-S₃-S₄-S₅-Az. V.-Alt. Os.-Kırım, Özbek, Türkmen). Tobol ve Türkmen varyantında Akhan adlı, Tobol varyantında ise Kül Han adlı bir padişaktır.

Sözlü varyantlardan S₃'te, padişahın kardeşi olmakla beraber, fakir bir insan, Rodop varyantında Zühre'nin babasının çobanı, Arnavut varyantında da hizmetçisi olarak gösterilmiştir.

Görüldüğü gibi varyantların hemen hepsinde Zühre'nin babası aristokrat bir zümredendir. Tahir'in babası da, varyantların çoğunda, Zühre'nin babasından hemen sonra gelen sosyal bir statüye sahiptir (vezir, kahya vb.). Tahir ve Zühre'nin babalarının yaşlı olmaları da ayrıca dikkatimizi çeken başka bir husustur. İlerdeki epizotlarda bu yaşlılık engeli mucizevi bir unsurla (Ms. elma ile) giderilecektir.

2 — KAHRAMANLARIN DOĞUMU ve ÂŞIK OLMALARI

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin en önemli epizotlarından birini bu epizot teşkil eder. Âşıkların mucizevi doğuşu ve kaderlerinin çizilişi bu epizotta belirlenir. Zira doğumu hazırlayan şartlar içinde bir de «sözleşme» yani doğacak çocukların birbirlerine verilmesi vaadi vardır.

Bu motif S₃-S₆-Rodop-Karagöz ve Ortaoyunu'nda verilmiş, Tobol, Tarançı ve Kırım varyantlarında da padişahların hanımları hamile olarak gösterilmiştir. Diğer varyantların hepsinde bir mucizevi doğum vardır. Doğumda kutsal bir dervişin ve elmanın olaya karışmasının mantıklı ve inanılır olması için her iki kahramanın babası da yaşlı olarak gösterilmiştir.

Yazma taşbasması varyantlarında padişah ve vezirin çocukları olmaz. Kederlenirler ve dolaşmak için «Has bahçe» ye giderlerken yolda dilenen bir dervişe para verirler. Derviş de «Allah ne muradınız varsa, versin» diye dua eder. Has bahçeye gelirler. Orada da, bir ağacın altında oturmuş, önünde birkaç kitap ve elinde bir divit olan yaşlı bir derviş görürler. Derviş bunların kim olduklarını ve dertlerini bilir. Padişah derdinin çaresi için yalvarır, derviş koynundan bir elma çıkarıp ikiye bölerek yarısını padişaha yarısını da vezirine verir «inşallah, bu elmaları ehlinizle birlikte yiyin, her ikinizin de çocukları olacak. Ancak sakın ola ki birbirlerinden ayırmayın» diyerek kaybolur. Gerçekten de belli bir zaman sonra padişahın bir kızı, vezirin bir oğlu olur. Kızın adını Zühre, oğlanın adını Tahir koyarlar. Çocuklar birbirinden ayrıldıkları zaman ağlar, bir araya getirilmedikçe susmazlar. Böylece birlikte büyür ve mektebe giderler. Birbirlerini kardeş bilmektedirler. Ancak Zühre bir gün Tahir'i, uyurken öper. Tahir uyanıp onu azarlar. Zühre üzülür ve kendi aşkının yarısını Tahir'e vermesi için dua eder, duası kabul olur.

Sı'de Etem Şah, çocuksuzluğu yüzünden üzülmemektedir. Bir gün şehrin ileri gelenleri, çocuklarını sünnet ettirmek için ondan izin isterler. Bu olay üzerine padişahın kederi daha da artar. Bunu gören veziri padişaha yaylalarda dolaşmayı teklif eder. İkisi tebdil-i kıyafet ederek yola çıkarlar. Bir dere kenarında dinlenirlerken, fakir kıyafetli bir derviş gelir ve padişahla vezirin kim olduklarını ve dertlerini bilir. Sonunda koynundan bir elma çıkararak ikiye böler ve onlara verir. «Birinizin oğlu, birinizin kızı olursa birbirlerine verin» diyerek gözden kaybolur. Etem Şah içinden «Allah vere de benim oğlum olsa» diye geçirir. Kalbini bozduğu için onun, kızı, kardeşi Ahmet Han'ında bir oğlu olur. Kızın adını Zühre oğlanını Tahir koyarlar. Birlikte büyürler ve devrin en meşhur âlimi Hoca Abdullah'tan da yedi yıl ders görürler. Çocukların eğitimi sıra-

sında onların kimseyle görüşmemesi şartı dikkati çeker⁽⁶⁰⁾. Gençler buluş çağına gelince birbirlerine karşı değişik duygular beslerler ve şakalaşırlar, bunları Hoca Abdullah ayırınca birbirlerini sevdiklerini anlarlar.

Sı'de de durum, aşağı yukarı, aynıdır. Ancak elmayı veren bir şeyhtir. Elmayı verdikten sonra «ben gelmeden çocukların adlarını koymayın ve ayrı cinsten doğarlarsa birbirleriyle evlendirin» diyerek kaybolur. Dokuz ay on gün sonra Etem'in kızı, hanın oğlu olur. Bir süre bu çocuklar isimsiz olarak kalırlar Alay konusu olmaya başlayınca büyük bir ziyafet verilerek bunlara ad koymak isterler. O sırada elmayı veren şeyh gelir kıza Zöhre, oğlana Tahar adını koyar ve «ben bunları birbirlerine şerbetliyorum, gelecek cumaya gelip nişanlarını yapacağım» der ve ortadan kaybolur. İki çocuk birlikte büyür ve birlikte mektebe giderler. Bu sırada birbirlerine âşık olurlar.

Sı'te durum epeyce farklıdır. Varyantta kahramanların doğumları verilmemiştir. Ayrıca Tahir'in babası padişahın kardeşi olmasına rağmen son derece fakirdir. Tesadüfen aynı gün padişahla birlikte çocukları doğar ve birbirleriyle evlendirecek-

(60) Bu varyantta hocanın isminin verilmesi ve ileri sürdüğü şartlar dikkatimizi çekti. İncelediğimiz yirmi dört varyantın, sadece birinde (Türkmen varyantı) hocanın ismi Molla Nepes (Nefes) olarak verilmektedir. Bu varyantın Molla Nefes tarafından işlenmiş olduğu düşünülürse böyle bir ad verme tabii karşılanabilir. Ancak Behçet Mahir'in anlattığı bu varyanttaki çocukların eğitimi için ileri sürdüğü şartlar bize Köroğlu'nun ilk kolundaki kır at ve doru atın yetiştirilmesini hatırlattı. Orada da atlar hiçbir yerden ısıp almayan ve insanın girmeyeceği bir ahırda yetiştirilir. Hikâyecinin iyi bir Köroğlu anlatıcısı olduğu bilindiği için bu unsurun hikâyemize Köroğlu tesiriyle girmiş olabileceği ihtimalini düşündürmektedir. Kendisine böyle bir ihtimali sorduğumda, Behçet Mahir bu ihtimali kabul etmedi. Ancak başka hiçbir varyantta böyle bir durum söz konusu olmadığını da belirtmek istiyoruz. Böylece çok hikâye bilen âşıklarda hikâyeler arasında yanlışlıkla karıştırmalar yapabileceklerini göstermesi bakımından önemli bulduğumuz için bu kaydı düştük. (Bkz. Köroğlu, M. H. Tehmasıb. s. 5 v. d.)

lerine dair söz verirler. Oğlanın adını Tahar, kızın adını Zöhre koyarlar. Padişah Tahar'ın da sarayda Zühre ile birlikte büyümesini ister. Böylece bu iki çocuk birlikte büyürler ve birbirlerini kardeş bilirler. Bir gün oynarlarken Tahar ihtiyar bir kadının su testisini kırar ve bu ihtiyar kadın, kardeş olmadıklarını söyler. Bundan sonra Tahir ile Zühre birbirlerine âşık olurlar.

S₄'ten Ahmet Padişah'ın bir kızı, Mehmet Vezir'in de bir oğlu olur. Diğer olaylar S₂'deki gibidir. Çocuklar birlikte büyürler. Seviştiklerini padişah öğrenince Tahir Mirza'yı idam ettirmek ister. Tahir Mirza'nın anne ve babasını öldürtür. Tahir Mirza'yı, Deli Çoban kaçıır. Tahir Mirza'yı sonunda ağzında köpük dolu ve baygın vaziyette bulurlar. Ayılıncaya bir saz ister ve Zühre'ye âşık olduğunu türkü ile söyler. Böylece «âşık olma» tabirinin iki anlamı da bu varyantta kullanılmıştır. İlk anlamı sevmek, ikinci anlamı ise «şiir söyleme, saz çalma yeteneği kazanma»dır. Burada söz konusu olan ikinci anlamdır.

S₅'te, Tahir Mirza'nın baygın olarak bulunması dışında durum S₄ ile aynıdır.

S₆'da kahramanların doğumları verilmemektedir. Tahir ve Zühre birlikte mektebe giderler ve birbirlerine âşık olurlar

S₇'de padişah ve bezirgân dostturlar. Her ikisinin de çocukları yoktur. Bir gün birlikte Has bahçeye inerler. Orada ihtiyar dervişe rastlarlar. Derviş bunlara mucizevî elmayı verir. Diğer olaylar S₆'daki gibi gelişir.

S₈'de padişah ve veziri bir duvar dibinde otururlarken yaşlı bir şeyh gelir ve elmayı verir. Olayların akışı S₆-S₇'deki gibidir.

S₉'da Zühre'nin babası bir padişaktır ve çocuğu mucizevî bir elmanın tesiriyle doğar. Ancak Zühre ile aynı gün, padişahın hizmetçilerinden birinin de bir oğlu olur. Adını Tahir koyarlar. Padişah, Tahir'in de Zühre ile birlikte büyümesine izin verir. Tahir'in doğumunda bir olağanüstülük yoktur.

Az. varyantında Hatem Sultan ve Ahmet Vezir'in çocukları yoktur. Ahmet Vezir bir gün otururken yaşlı bir pîr yanına gelir ve koynundan bir elma çıkarıp verir. Elma o kadar değişik ve güzeldir ki Ahmet Vezir akşama kadar bu elmayı seyreder. Akşam evine gidip yatar. Rüyasında aynı yaşlı derviş, «ey Ahmet Vezir elmayı al ve Hatem Sultan'a git. Elmanın yarısını hanımınla sen ye, yarısını da Hatem Sultan'la hanımı yesin, her ikinizin de birer çocuğu olacak» diyerek Ahmet Vezir'i uyandırır. O da dervişin söylediği gibi Hatem Sultan'a gider. Birinin oğlu diğerrinin kızı olursa birbirleriyle evlendireceklerine dair sözleşerek elmayı yerler. Gerçekten de elmanın tesiriyle dokuz ay on gün sonra vezirin bir oğlu padişahın bir kızı olur. Oğlanın adını Tahir, kızın adını Zühre koyarlar. Bunlar birlikte büyür ve birlikte mektebe giderler. Mektepte birbirlerine karşı ilgilerini, Keloğlan adlı bir talebe kıskanarak, hocaya haber verir. Hoca da padişahı haberdar eder. Zühre okuldan alınır. O zaman Tahir ile Zühre birbirini sevdiklerini anlarlar.

Alt.-Os. varyantında durum yazma varyantla aynıdır. Sadece aşık olma motifinde bazı teferruat farkları vardır :

Her iki genç birbirlerini kardeş bilmelerine rağmen Zühre, Tahir'e büyük bir ilgi duymaktadır. Bir gün Tahir uyurken, Zühre gizlice öper. Tahir uyanır ve Zühre'yi azarlar. Zühre «Tanrım, bendeki aşkın yarısını Tahir'e ver» diye dua eder⁽⁶¹⁾.

Rodop varyantında Tahir ile Zühre'nin doğum motifleri verilmemiştir. Ancak kahramanlar birbirlerini bahçede görerek aşık olurlar. Bu husus sadece bu varyantta bulunmaktadır.

Tobol, Trañçı ve Kırım varyantlarında doğum tabii bir şekilde olmaktadır. Padişah olan kahramanların babaları da

(61) Zühre'nin bu duası ile Kerem'in -Gelme ecel gelme üç gün ara ver, Al benim sevdamı götür yara ver (İ. Başgöz, *İzahlı Türk H. Ed. s. 117*) nakaratlı türküsü arasındaki büyük benzerlik, en azından halk hikâyelerindeki müşterek duygu ve düşünceyi göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

ava giderler. Av esnasında hamile bir tavşan görürler ve bu vesile ile ikisinin de hanımlarının hamile olduklarını hatırlayarak tavşanı avlamaktan vazgeçerler. Avdan dönerlerken padişahlardan birinin kızı, diğerinin de bir oğlu olduğu haberini alırlar. Tahir'in babası sevinçle atını sürer fakat attan düşerek ölür. Zühre'nin babası da Tabir'i Zühre ile birlikte büyümesi için yanına alır. Padişahlar av esnasında doğacak çocukları ayrı cinsten olursa birbirleriyle evlendireceklerine dair sözleşirler.

Özbek varyantında doğum faslı Anadolu varyantlarıyla aynıdır. Ancak Zühre'nin babası oğlan istemektedir. Kızı olduğunu öğrenince onu görmek istemez ve öldürmelerini emreder⁽⁶²⁾. Ancak Zühre öldürülmez ve gizlice büyütülür. Tahir'in babası ise atından düşerek ölür. Aradan birkaç yıl geçince padişah yaptığına pişman olur ve üzölmeye başlar. Sonunda Zühre ortaya çıkarılarak Tahir'le birlikte büyütölmeye başlanır. Kahramanların kardeş oldukları söylenir.

Türkmen varyantı aslında Tahir ile Zühre'nin Molla Nepes tarafından işlenmiş şeklidir. Genel olarak Anadolu, Kafkas ve Balkan varyantlarındaki konu hemen hemen aynen korunmuş ancak yeni birçok unsurlar ilave edilmiştir. Bu varyantta doğum epizodu Özbek varyantı ile aynıdır.

Raquette'in kaydettiğı Türkistan varyantında çocukların doğumu Ak Han ve Kara Han'ın, dua, nezr ve sadakaları sonunda olur. İki padişah eğer çocukları doğar ve aynı cinsten olursa altın beşiklerinin aynı olacağını, ayrı cinsten olursa bir-

(62) Ataerkil aile düzeninin kuvvetli baskısı olarak değişik dönemlerde ve değişik sosyal muhitlerde buna benzer davranışların bulunduğunu biliyoruz. Türklerde de pederşahi aile düzeni için bkz. Ziya Gökalp, *Türk Med. Tarihi*, Hazırlayanlar : Kazım Yaşar Koprıman, Afşar İsmail Aka, Kültür Bak. yayını İst. 1978 s. 280 ve 385. Ayrıca Sabine Dirks, *La Famille Musulmane Turque*, Paris -Mouton- La Haye 1969 ss. 19 - 24

birleriyle evlendireceklerine dair söz verirler. Ak Han attan düşerek ölür. Kara Han, Tahir ile Zühre'yi birlikte büyütür. Gençler bu esnada birbirlerini severler.

Arnavut, Karagöz ve Ortaoyunu varyantlarında ne doğuş ne de âşık olmalarının şekli verilmiştir.

Bu epizotun incelenmesinde ortak olan motifler ve varyantlardaki dağılımları şu şekilde sıralanabilir.

a) 1) Çocukları olmayan yaşlı fakat siyasal ve maddi bakımdan güçlü kimseler vardır.

2) Bazı varyantlarda kahramanların babalarından hiç söz edilmez. Yaşlı veya genç oluşları metinden de anlaşılmaz (S₃-S₆-Rodop).

b) 1) Bu yaşlı kişiler her türlü ilacı denerler, faydasını görmeyince kıyafet değiştirip seyahate çıkarlar.

2) a/2'deki varyantlarda sözü edilmeyen babaların, kıyafet değiştirmesi, seyahata çıkması, tabii olarak, bulunmaz.

3) Kahramanların babaları kıyafet değiştirmeden kutsal kişilere rastlarlar (Yazma, S₂-S₅-S₈-S₉ Tobol - Tarançı - Kırım).

c) 1) Kahramanların doğumları olağanüstüdür. Doğumu sağlayan mucizevî nesneyi, ya bir derviş ya da başka kutsal kişiler verir.

2) Doğum verilmemiştir (S₃-S₆-Rodop-Karagöz-Ortaoyunu).

3) Hamilelik tabiidir. Kahramanlardan her ikisinin de babası hamile olan karılarını evde bırakarak ava çıkarlar.

4) Kahramanlar dua, nezr ve sadaka sonunda doğarlar (Türkistan).

d) 1) Kahramanlar doğmadan önce birbirleriyle evlendirileceklerine dair sözlenmiştir.

2) Sözleşme söz konusu değildir (S₉).

e) 1) Kahramanlar birlikte büyürler. Aralarında tabii bir aşk doğar.

2) İlk görüşte âşık olurlar (Rodop).

3) Nasıl âşık oldukları belli değildir (Arnavut - Karagöz-Ortaoyunu).

3 — ÂŞIKLARIN EVLENMELERİNİN ENGELLENMESİ

Âşıkların evlenme istekleri, bu isteklerinin belirtileri ve evlenmeyi engelleme bu epizotun konusu olmaktadır. Halk hikâyelerinin «âşık olma» motifinden sonra kahramanın çekeceği sıkıntılar bu epizotta belirlenir. Biz bu epizotu üç kısımda incelemeyi uygun bulduk.

3a — Engellemenin sebebi

3b — Engellemenin Şekli (Engelleyici olaylar)

3c — Engellemeye Yardım Eden Şahıslar (Entrikacılar)

3a — Engellemenin sebebi :

Kahramanlar bülûğ çağına erişinceye kadar birlikte büyürler ve birlikte okula giderler. Hatta kardeş olduklarına inanırlar. Herhangi bir yolla kardeş olmadıklarını öğrenince de sevişmeye başlarlar. Hatta bunu tabii bulurlar. Zira kardeş olmadıklarını öğrendikleri anda birbirlerinin sözlüsü olduklarını da öğrenmişlerdir. Bu epizot sevişmeye başladıkları anda başlar. Zira, üçüncü kısımda göreceğimiz gibi, araya «muhabir», gizliden gizliye kahramanlardan birine âşık olan, tipler girecektir. İncelediğimiz yirmi dört varyantın hemen hepsinde padişah çeşitli tahriklere kapılarak Zühre'yi Tahir'e vermek istemez. Bu durum varyantlarda şu şekilde verilmiştir :

Yazmada Zühre'nin annesi, kızının padişah çocuğu olduğunu, bu yüzden ancak padişah çocuklarına layık olduğunu ileri sürerek kızını Tahir'e vermek istemez. Padişahı da kandırarak sözünden döndürür.

Sı'de Zühre'nin babası Etem Şah kıskanç ve gaddar bir padişaktır. Oğlu olmayınca, Tahir'e gıpta eder, bu yüzden kızını Tahir'e vermekten vazgeçer.

S₂-S₃-Alt. Os.-Rodop-Tobol-Özbek ve taşbasması olan varyantlarda Tahir öksüz olduğu için Zühre'nin annesi kocasını da kandırır ve tahrik eder evlenmeyi engellemek ister. S₁-S₇-S₈-S₉-Özbek -Arnavut ve Türkistan varyantlarında Tahir ile Zühre'nin seviştiklerini işiten Zühre'nin babası bunu bir namus meselesi haline getirir ve kızını Tahir'e vermekten vazgeçer. Ayrıca Zühre'yi şehri düşman belasından kurtaran Kara Batır adlı biriyle evlendirmek istemektedir. S₃'te padişah, kızını Tahir'e, çok fazla para getirmesi şartıyla vereceğini söyler.

S₆'da padişah Zühre'yi yeğeni Garaşor'la evlendirmek istediği için Tahir'le evlenmesini engeller. Kırım ve Arnavut varyantlarında Zühre'nin babası tahriklere kapılarak kızını Tahir'e vermez. Tarançı varyantında Zühre'nin ülkesini düşman basar. Babası bu düşmanı kim mağlup ederse kızını ona vereceğini vaadederek. Kara Gâvur adlı bir cengâver düşmanı yener ve Zühre ile evlenmeye hak kazanır.

Karagöz ve Ortaoyunu'nda Zühre'nin annesi Tahir'i sevmekte, bu yüzden Zühre ile evlenmesini istememektedir.

Görüldüğü gibi âşıkların evlenmelerinin engellenme sebebi şu değişik şekillerde olmaktadır.

a) Zühre'nin annesi kızını Tahir'e layık görmemekte ve O'nu ya bir padişah çocuğu ya da zengin bir bezirgânbaşı ile evlendirmek istemektedir (Yazma, S₂-S₁-Alt. Os. - Rodop - Tobol - Türkmen ve Taşbasması).

b) Zühre'nin babası oğlu olmadığına kızmakta, kıskançlık ve karısının tahrikleriyle âşıkların kavuşmalarına mani olmaktadır (S₁).

c) Âşıkların seviştiklerinin duyulması, Zühre'nin babasını kızdırmıştır. Bu yüzden bir namus meselesi şekline dönüşen ilişki nedeniyle evlenme engellenmektedir (S₄-S₇-S₈-S₉- Özbek).

d) Padişah, Tahir'den ödeyemeyeceği kadar başlık istemektedir (S₃).

e) Zühre'nin babası gaddar ve zalim bir padişaktır. Bu yüzden evlenmeyi engellemeye çalışır (Az. V.).

f) Padişah silik şahsiyetlidir. Ya bir cadı kadının ya da başka bir uşağının tahrikleriyle birleşmeye karşı çıkar (Kırım-Arnaut).

g) Padişah ülkesini düşmandan kurtarmak uğruna sözünden döner ve düşmanı yenecek olan cengâvere kızını vereceğini vaadederek (Tarañçı - Türkistan).

h) Zühre'nin annesi, Tahir'i sevmektedir. Bu yüzden onun kızıyla evlenmesine engel olmaktadır (Karagöz - Ortayonu).

3b — Engellemenin şekli :

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde kahramanların ayrılıkları bu bölümde başlar. Bir bakıma asıl metin, yani kahramanların maceraları ve kavuşma uğruna çekecekleri sıkıntıların başlangıcı buradadır. Epizotun bu kısmı, âşıklara sadakatlerinin ve tahammül güçlerinin bir imtihanı durumundadır. Halk hikâyesi geleneğinde bu bölümün itici bir fonksiyonu da vardır. Hikâyede geçecek tiplerin sosyolojik, psikolojik ve diğer özellikleri bu bölümde ortaya çıkar.

İncelememizde kullandığımız varyantların pek çoğunda Tahir'in ailesi katledilir. Arada Zühre'nin babasını kandıran ve onun verdiği sözden vazgeçirmek için türlü entrikalar çeviren

değişik tipler bu bölümde kendilerini gösterirler. Bu epizotun ilginçliği çeken bir diğer özelliği de olağanüstülüklerin ilk iki epizota nazaran azalması ve basit de olsa ferdî karakterlerin tahlil edilmesidir.

Kıskançlıklar, ihtiraslar, menfaat çatışmaları bu bölümde başlamaktadır. Kısaca denilebilir ki hikâyedeki tipler kesin şekillerini burada alırlar ve daha sonra gelişecek olayların mantıklı açıklamasına imkân verirler. Varyantlarda engellenmenin şekli bazı değişiklikler göstermektedir. Tahir'in sürülmesiyle biten, yazma, S₇-S₈-S₉ Kırım - Tobol - Karagöz - Ortaoyunu ve taşbasması varyantlarında teferruattaki farklar pek önemli değildir. Yazmada Zühre'nin annesi, kocasını fikrinden vazgeçirmek için bir sihirbaz kadına sihir yaptırır. Padişah sihirli şurubun tesiriyle Tahir'den soğur ve verdiği sözden döner. Zühre'ye ayrı bir köşk yaptırarak Tahir'den ayırır, sonunda da onu Mardin'e sürer. S₉'da sürgün Kop Dağı'nın ardına yapılıır. Tahir oraya gider. Kırım, Karagöz ve Ortaoyunu'nda da sürgün yeri Mardin şehridir. Tobol varyantı bu tipteki olaylardan biraz farklıdır. Zühre'nin annesi Tahir'den kurtulmak için önce bir başka şehre göç eder. Tahir onları takip eder. Bu sefer Tahir'in ailesini sürgüne göndertir⁽⁶³⁾.

Bu epizottaki ikinci tür olaylarda yine Tahir sürgüne gönderilir, ancak Tahir'in babası, Zühre'nin babasını öldürtür. (S₁-S₂-S₄-Az.V.) Üçüncü türde padişah Tahir'e kızını vermek istemez, bunu açıkça söylemez ve Tahir'den ödeyemeyeceği kadar altın, gümüş ve para ister. Tahir de bu parayı kazanmak için

(63) Bu tipteki sevgilili takip etme durumu *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'ndeki Kerem'in sevgilisi peşinde şehir şehir dolaşması arasında bir benzerlik söz konusudur. Radloff tarafından derlenen bu varyantın anlatıcısının *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'ni bilip bilmediği meçhuldür. *Kerem ile Aslı Hik.* için bkz. *Kerem ile Aslı Hikâyesi* Halk Kitapçılık İst. 1965.

gurbete çıkar⁽⁶⁴⁾. Bir başka tipe de S₆-Rodop-Özbek varyantlarında rastlıyoruz. Bu tip Zühre'nin babası Tahir'in babasına verdiği sözden döner ve Tahir'i bir sandığa koyarak deryaya attırır.

S₅'te Zühre'nin annesi, kocasının daha önce söz verdiğini bildiği için Tahir'i uzaklaştırmak için bir başka şehre gönderir. Bezirgânbaşının biri Zühre ile evlenmek istemektedir. Tahir'in daha önce testisini kırdığı yaşlı bir kadının da yardımıyla Tahir'e karşı çeşitli entrikalar hazırlarlar. Tahir gittiği şehirden dönerken, ihtiyar kadın elinde bir helva kabı ile O'nu karşılar ve Zühre'nin öldüğünü söyler⁽⁶⁵⁾.

Türkmen varyantında Babahan padişah Zühre'yi mektepten alır. Bahır vezirle yaptığı anlaşma ikisi arasında olduğu için nasıl olsa bilen yoktur. «Bahır vezir de öldü» diyerek sözünden döner ve Tahir'i sürgüne göndertir.

Bu kısımdaki olayların varyantlardaki değişik durumlarını şöylece özetleyebiliriz.

a) Zühre'nin babası, sözünden vazgeçer ve Tahir'i sürgüne gönderir (Yazma, S₇-S₈-S₉-Kırım, Tobol ve Taşbasması).

b) Zühre'nin babası Tahir'in ailesini öldürtür ve Tahir'i de öldürmek için ararlar ve aracılardan tavassutuyla Tahir sürgüne gönderilir (S₁-S₂-S₄-Az. V).

c) Zühre'nin annesinin tahrikleriyle, padişah Tahir'den ödeyemeyeceği kadar para ister. Tahir bu parayı kazanmak için gurbete gider.

(64) Bu varyanttaki Tahir'in para kazanmak için gurbete çıkışı Aşık Garip'in aynı amaç için gurbete çıkışını hatırlatmaktadır. Hikâyeyi anlatan Elazığlı ev hanımı Halide Nevruz, *Aşık Garip Hikâyesi*'ni dinlediğini fakat bilmediğini söyledi. Bizce, bu motif Aşık Garip'in etkisiyle hikâyemize girmiştir.

(65) Aynı motif *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde de söz konusudur. Bkz. *Ferhat ile Şirin*, Taşbasması, ist. 1299 (Şirket-i Hayriye-i Sah-hafiye)

d) Zühre'nin babası, Tahir'i bir sandığa koydurup der-
yaya attırır (S₆-Rodop-Özbek).

e) Zühre'nin annesi, Tahir'i başka bir iş için diğer ülke-
lerden birine göndererek uzaklaştırır(S₅). Tahir dönerken de
Zühre'nin öldüğü rivayetini yarar.

3c — Engellemeye yardım eden şahıslar (Muhbirler - Entrikacılar) :

Engellemeye yardım eden şahıslar genellikle padişah mai-
yetindeki kimseler arasındadır. Engellemeyi yapan ise hemen
hemen bütün varyantlarda Zühre'nin annesidir. Ancak diğer
kişiler ve çevirdikleri entrikalar arasında önemli farklar bulun-
mamaktadır. Bu durum varyantlarda şu şekildedir : Yazma,
padişahın hanımı, bir Arap köleden Tahir ile Zühre'nin buluş-
tuklarını öğrenince, yaşlı bir cadı kadına sihir yaptırarak padi-
şahı, daha önce Tahir ile Zühre'yi evlendirmek için verdiği
karardan, vazgeçirmek ister. Taşbasması : Padişahın bir Arap
hizmetçisi vardır. O Tahir ile Zühre'nin buluştuklarını ihbar
eder. Zühre'nin annesi de padişahı daha önce verdiği sözden
vazgeçirmek ister bunun için sihir yapar.

S₁ ve S₃'te Zühre'nin annesine muhbirler haber getirir. O
da çeşitli yollar deneyerek Tahir'i Zühre'den ayırmaya kadar
çalışır.

S₄, S₇ ve Özbek varyantlarında Tahir ile Zühre'nin seviş-
tiklerini, hocaları haber verir. S₄'te Tahir Mirza kaçıp sazlığa
saklanır, yerini ihtiyar bir cadı kadın ihbar eder. S₇'de yine aynı
fonksiyonda ihtiyar cadı kadın bulunmakta ve Karaşor ile bir-
likte entrikalarıyla Zühre'nin annesine engellemede yardım
etmektedirler. S₃'te Zühre'nin anası, Zühre ile evlenmek iste-
yen bezirgânbaşı ile ihtiyar kadın çeşitli dalavereler çevirerek
âşıkların evlenmelerine engel olmak isterler. S₈'de cadı bir
kadın doğrudan doğruya padişahı tahrik ederek evlenmeyi
engeller.

S₃'da durum S₁'deki duruma benzemektedir. Burada da köyün korucusu olan Karaşor, Zühre'yi sevmektedir.

Az. varyantında Tahir ile Zühre'nin Keloğlan (Keçel) adlı bir arkadaşları vardır. O da Zühre'yi sevmektedir. Bu yüzden Tahir ile Zühre'nin seviştiklerini padişaha ihbar eder. Ayrıca çeşitli entrikalarla padişahın karısını olaya sokar. Padişah Tahir'i sürgün eder. Sürgün dönüşünde babasının adamlarından biri ihanet ederek, Tahir'i ihbar eder.

Tobol, Tarançı ve Türkistan varyantlarında Zühre'nin babasının şehrini düşman basmış ve padişah şehri kurtaracak olan yiğide kızını vereceğini vaatetmiştir. Tobol varyantında bu yiğit Kara Batır, Tarançı varyantında Kara Gâvur, Türkistan varyantında ise yine Kara Batır'dır. Bu kişiler çeşitli entrikalarla Zühre ile evlenmek isterler. Aslında Zühre'nin babasının vaadine göre evlenmeyi hak etmişlerdir.

Türkmen varyantında padişahın bahçıvanı Hasan gizli gizli Zühre'yi sever. Bu yüzden Tahir'le evlenmesine engel olmak için, ihbar eder.

Karagöz ve Ortaoyunu'nda, Zühre'nin anası Tahir'i sevmektedir. Bu sebeple çeşitli sihirli eşyalar kullanarak kocasının Zühre ile Tahir'in evlenmeleri hakkındaki görüşlerini değiştirir. Bunun için de Karagöz'ü ve Ortaoyunu'nda da Kavuklu'yu kullanır.

Varyantların ayrı ayrı incelenmesinde de görüldüğü gibi engellemeye katılan kişilerin başında Zühre'nin annesi gelmektedir. Onun dışındaki kişiler ve gelişen olaylar 4 grup halinde toplanabilir.

a) Padişahın hanımı, Arap köle ve cadı kadın, entrikaları birlikte çevirirler (Yazma, Taşbasma).

b) Zühre'yi bir başkası sevmektedir. Bu yüzden padişahın karısını da tahrik ederek, Tahir'le Zühre'nin evlenmelerini engellemeye çalışır. (S₃'te bezirgânbaşı, S₁'de Karaşor, S₃'da Karaşor, Az. varyantında Keloğlan - Keçel Türkmen'de Hasan bahçıvan)

c) Zühre'nin babası, şehri kuşatan düşmandan kurtaracak olana kızını vaadederek. Böylece şehri kurtaranlar, Zühre'yi almak için Tahir'e karşı mücadeleye girerler (Tobol - Tarançı - Türkmen).

d) Karagöz ve Ortaoyunu'nda Zühre'nin annesi Tahir'i sever bu yüzden âşıkları ayırmaya çalışır.

Bu epizotun üç faslında da kahramanların kavuşmalarının engellenmesi birçok olay zinciri ile gelişir. Tahir başlangıçta hem saf ve mütevekkil hem de çok zayıftır. Mücadelede devamlı yenik düşer. Bu mücadeleler esnasında aktif hareketler çok azdır. Tahir sürekli olarak pasiftir. Bu epizottaki şahıs isimlerinin hareketlerle uygunluğu dikkatimizi çeker. Tahir'in karşısında yer alan kişiler Kara Batır, Kara Gâvur, Arap Köle gibi hep kara kelimesini ihtiva eder. Türkçede «kara»nın anlamı genellikle kötüdür ve renk olarak da kötülüğün sembolüdür (kara gün, kara yazı, yüzü kara vb. gibi).

Üç fasılda incelemeye çalıştığımız bu epizotta motifler şu şekilde sıralanabilir :

1 — Zühre'nin annesi kızını Tahir'e layık görmediği için evlenmelerini istemez.

2 — Engellemede Zühre'nin babasını vazgeçirmek için sihirli nesneler kullanır (muska, sihirli şerbet gibi).

3 — Bazı varyantlarda Zühre'nin annesi Tahir'i sever (annenin ihaneti motifi).

4 — Bazı varyantlarda Tahir bir sandığa konarak deryaya atılır (sandıkla suya atılma motifi).

5 — Entrikalarda, çoğu zaman Zühre'yi ümitsiz bir aşkla seven, hizmetçi ve köleler yardım eder (ümitsiz âşık olma motifi).

6 — Tahir, bütün varyantlarda, pasif bir görünüm içindedir. Engelleme sırasında olağanüstü varlıklardan henüz yardım görmemektedir.

4 — TAHİR'İN İLK SÜRGÜNE GÖNDERİLMESİ

Halk hikâyelerinde sevgililerin kavuşmalarındaki engeller bu epizotla başlar. Erkek kahramanlar akla hayale gelmeyecek çeşitli güçlüklerle karşılaşır. Ancak genel olarak kadın kahraman beklemekten öte büyük güçlüklerle karşılaşmaz. Onun bütün ıstırabı; ilahi bir şekilde bağlı bulunduğu sevgilisini beklemektir. Aradan uzun zaman geçerse, başka biriyle evlenme durumundan kurtulmak için, sevgilisini aratır. Erkek kahraman ise sevgilisine kavuşmak uğrunda çileyi çeken kişidir. Bu uğurda sevgilisi dışındaki bütün yakınlarını bırakıp gurbete çıkar veya çıkmaya zorlanır. Bazen de sevgilisi gurbettedir, ona ulaşmak üzere yollara düşer. Böylece kahramanın karşılaşacağı zorluklar coğrafi olarak üç grupta toplanmaktadır.

1 — Kahramanın doğduğu yerde karşılaştığı güçlükler

2 — Yollarda karşılaştığı güçlükler

3 — Sevgilinin yanına ulaşınca karşılaştığı güçlükler.

Bu üç sahadaki güçlükleri incelerken kahramanın yardım göreceği kişiler hakkında da bilgi vereceğiz. Ayrıca bu hususta yardım eden olağanüstü şahıslar da söz konusu edilecek ve her olay karşılaştırılırken diğer halk hikâyelerindeki paralellikler üzerinde de durulacaktır.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde bu epizot duygu bakımından da epeyce yüksektir. Kahramanların şiirlerinin kesafeti bu epizotta birden artar. İncelediğimiz yirmi dört varyantta bu epizot değişik olaylar ihtiva etmektedir.

Yazma ve taşbasma varyantlarda Tahir ile Zühre, okuldan alınarak ayrılırlar. Zühre babasına bir köşk yaptırtır ve orada teselli arar. Sonunda Tahir dayanamayarak köşke gelir ve Zühre ile karşılıklı türküler söylerler. Bunları Arap köle görür ve padişaha haber verir. Zühre'nin babası hiddetle

Tahir'in yakalanmasını ve öldürülmesini emreder. Ancak vezirler araya girerek, Tahir'i ölümden kurtarırlar ve Mardin şehrine sürülmesini sağlarlar. Böylece yukarıda sözünü ettiğimiz, kahramanın kendi ülkesinde çektiği sıkıntılar, yerini yoldaki sıkıntılara bırakır. Tahir sekiz on kişilik bir askerle Mardin şehrine sürülür. Tahir giderken Zühre'nin köşkünün civarından geçer. Bu sırada karşılıklı türküler söyleyerek hem sadakat sözü verirler, hem de vedalaşırlar. Tahir yedi gün yol aldıktan sonra Mardin şehrine getirilip zindana konur. Zindanda yedi yıl kalır. Zindanda yatarken türküler söyler, bu türkülerini kâğıtlara yazarak pencereden atar. Kısa bir sürede bu türküler halk arasında yayılır. Üstelik bu şiirleri okuyanlarda da bir aşk zuhur eder. Böylece hikâyeye yeni bir olağanüstü unsur girmiş olur.

Sözlü varyantlarda sosyal çevrenin etkisi açık bir şekilde görülmektedir. Olaylar mahallileştirilmiş, tipler çevreye uydurulmuştur.

S₁-S₂-S₃-S₄- Karagöz ve Ortaoyunu'ndaki Tahir ile Zühre varyantlarında Tahir'in sürülmesinde Zühre'nin annesi birinci derecede rol alır. Padişahı (Zühre'nin babası) sürekli olarak tahrik eden bu kadın, sonunda S₁'de, Tahir'in hocası Abdullah'ın araya girmesiyle Mardin şehrine sürülmesine sebep olur. Tahir yalın ayak ve kolları bağlı bir halde iki atlının önüne katılarak Mardin yakınında bir bahçe duvarının dibine getirilir. Bahçenin sahibi, yaşlı, fakat iyi kalpli bir adamdır. Tahir'in yanına gelerek başından geçen macerayı öğrenir, sonra da Tahir'i evlatlık olarak alır. Bu ihtiyarın kendi gibi ihtiyar bir karısından başka kimsesi yoktur. Tahir bunların yanında uzun bir süre kalır. S₂'de de Dahar (Tahir) yakalanır ve padişah onu öldürtmek ister. Ancak araya girenlerin ricaları üzerine sürgüne gönderilir. İki cellat Tahir'i götürürlerken bir ormanda mola verirler. Tahir'in yanında iki de adamı vardır. Cellatlar bu iki adamı öldürüp Tahir'i serbest bırakırlar. Tahir oradan yürü-

yerek uzaklaşırken dağın arkasında bir köşk görür ve mazgal deliklerinden köşke girer. Bu köşk Ahmet adlı bir beyindir. Bu beyin bir kızı ve cariyeleri vardır. Kızı Nergis Tahir'e ilgi duyar. Ahmet Bey Tahir'e yardım eder ve köşkü ona emanet eder.

S₃'te Zühre'nin annesi Tahir'i uzaklaştırmak için padişahı kandırarak, çok fazla altın, gümüş ve mücevher istetir. Tahir bu parayı kazanmak için gurbete çıkar.

S₄'teki durum S₂'ye benzer. Tahir'i sürgüne gönderen padişah, yanına birkaç cellat katar. Ancak Tahir'in babasının çobanı olan Deli Çoban, cellatları tehdit ederek, Tahir'i kurtarır. Cellatlar Tahir'in gömleğini kana bulayıp padişaha getirirler. Tahir de oradan bir köşke gider. Köşk bir beye aittir. Beyin bir kızı vardır. Kız Tahir'e âşık olur. Tahir Mirza burada uzun süre kalır.

S₆'da sürgün yerine, Tahir bir sandığa konarak deryaya atılır. Denizin ortasında bir köşk vardır. Bu köşkte Garakız adlı bir bey kızı oturmaktadır. Tahir (Tayır) bu kız tarafından kurtarılır. Daha sonra kız Tahir'e âşık olur.

Karagöz ve Ortaoyunu'nda, yine Zühre'nin annesinin entrikaları sonunda, babası, uykudan uyanınca Tahir'i kovar. Daha sonra da Mardin şehrine sürgün eder. Ortaoyunu'nda da Zühre'nin babası olan Karavezir bir kâbus görerek uyanır, kızını vermeyeceğini söyleyerek Tahir'i kovar ve Mardin şehrine sürer. Bu arada Zühre'yi de hapsettirir.

S₈'de olayların teferruatları anlatılmaz. Padişah Teher'i (Tahir'i) Mardin şehrine sürer. Orada yedi yıl kalır.

S₉'da sürgün yeri olarak Kop Dağı'nın arkası gösterilir.

Az. varyantında Tahir öldürölmek üzere Cellat Kasım'a verilir. O da babasının iyiliklerini düşünerek, öldürmeye kıyamaz. Bunun üzerine Hatem Sultan kızar ve tekrar öldürölmesini emreder. Ancak cemaat bu emre karşı çıkar ve bağışlanma-

sı için ricada bulunur. Sonunda Cellat Kasım'ın yanında sürgüne gönderilir. Zühre cellada bol para verir ve yolda Tahir'in serbest bırakılmasını sağlar. Cellat Kasım, Tahir'in gömleğine koyun kanı sürerek padişaha getirir. Tahir yola devam eder ve bir köşke gelir. Bu köşk Hanverdi Sevdakâr adlı bir beye aittir. Beyin Nergis adlı bir kızı vardır. Tahir Hanverdi Sevdakâr'ın evlatlığı olur ve bir süre bu köşte kalır. Bir gün Hanverdi Sevdakâr köşkün bütün anahtarlarını Tahir'e vererek ticaret yapmaya gider.

Alt.-Os. varyantında Tahir, Mardin şehrine sürülür, oraya gönderilerek zindana konur.

Rodop Türkleri arasından derlenen varyantta Tahir'le Zühre'nin konuşmalarını, Karaşor çoban, Zühre'nin babasına ihbar eder ve Tahir yakalanıp iki somun ekmekle bir sandığa konularak nehre atılır. Tahir su üzerinde bir süre kalır ve sonunda gezmeye çıkmış olan iki kız kardeş onu kurtararak evlerine götürürler.

Kırım varyantında bu epizot, diğer varyantlardan epeyce farklıdır. Tahir sürgüne gönderilmek üzere bir gemiye bindirilir; ancak gemi bir türlü hareket etmez, cadı kadın Tahir ile Zühre'nin karşılıklı türkü söyleyip vedalaşmadıkları sürece geminin yürümesinin mümkün olmayacağını söyler. Gerçekten de Zühre sahile getirilir ve âşıklar vedalaşınca gemi hareket eder. Gemi Mardin şehrine ulaşır. Ancak misafir olabilecek bir yer bulamaz. Dolaşırken ihtiyar ve kimsesiz bir kadına rastlar ve ona evlatlık olur. Bu kadının kocası Mardin şehrinin padişahının bahçıvanıdır. Bir gün bu kadın Tahir'le kocasına yiyecek gönderir. O sırada padişahın büyük kızı Tahir'i görerek âşık olur. Tahir'e içi altın doldurulmuş bir tavuk verir. O da bu tavuğu yaşlı kadına götürür. Tahir bahçeye sık sık gidip gelmeye başlar. Bu sırada padişahın küçük kızı da Tahir'i görüp âşık olur. Ancak Tahir her iki kıza da yüz vermez.

Tobol ve Tarançı varyantlarında Tahir bir sandığa konularak suya atılır. Sandık bir başka ülkeden geçerken, o ülkenin padişahının kızları tarafından kurtarılır. Tobol varyantında Tahir, padişahın küçük kızıyla evlenir. Ancak Tahir kıza elini sürmez. Bu sırada padişah ölür. Tahir padişah olur. Zühre, Tahir'i bulmak üzere cariyelerini gönderir. Tarançı varyantında da Padişahın kızıyla evlenen Tahir, kıza elini sürmez. Bunun üzerine durum olduğu gibi padişaha anlatılır. Padişah da Tahir'e bir deve vererek gidip Zühre'yi bulmasını, daha sonra da gelip kızı ile evlenmesini söyler.

Özbek varyantında Tahir bir sandığa konularak suya bırakılır. Tahir sandıkla Horasan şehrine gelir. Horasan şahının üç kızı Tahir'i kurtarırlar. Bunu yaparken saç en uzun olan küçük kız Tahir'e âşık olur ve padişahın zoruyla Tahir onunla evlenir. Ancak kıza dokunmaz. Bu arada Kara-Batır'la evlenmek durumunda olan Zühre kervancılar vasıtasıyla Tahir'i aratır.

Türkmen varyantında Zühre'nin annesi, diğer varyantların aksine, âşıkların yanında yer alır. Bahçıvan Hasan'ın tahriklerine kapılıp, Tahir'i bir sandık içinde denize atılmasını emreden kocasına, bu fikrinden caydırmak için yalvarır. Ancak Şah Huban (Zühre'nin annesi)'in yalvarmaları fayda etmez ve Tahir bir sandığa konularak denize atılır. Molla Nepes (Nefes)'in yeniden işlediği bu varyantta birçok olağanüstü unsur hikâyeye girmiştir. Tahir suda giderken Ferhat ile Şirin ve Leyla ile Mecnun etrafında yüz cariyeye ile Tahir'in arkasından suya atlayan, Zühre'nin yanına gelerek dokuz bardakla bâde getirirler. Bunlardan dördünü Molla Nefes, beşini Zühre içer ve sarhoş olurlar. Diğer taraftan Tahir'in yol maceraları da epeyce farklıdır. Tahir sandıkla birlikte balıkları insan yiyen bir girdabı geçer ve su adamlarının ülkesine gelir. Hiç kara adamı görmemiş olan bu adamlar Tahir'den korkup kaçarlar. Bir başka girdapta sandık bir ağaç dalına takılıp kalır, Tanrı'nın yardı-

mıyla oradan da kurtulur ve Fırat nehrine ulaşır. Fırat yoluyla Bağdat'a gelir. Bağdat hakimi Adil Şah'ın üç kızı vardır. En küçükleri Mahım Can, Tahir'in geldiğini rüyasında görür ve sudan çıkarır. Ona âşık olur. Tahir bu kızla evlenir fakat yedi yıl ona dokunmaz. Bu arada Kara-Batır'la evlenmek durumunda olan Zühre, Gevher isimli cariyesini Tahir'i aramak üzere göndereceksen Kabil şehrinden Vahit isimli bir âşık çıkagelir ve Tahir'i arama işini üzerine alır. Sonunda Bağdat'ta Tahir'i bulur, durumu anlatır.

Türkistan varyantındaki sürgün olayı Türkmen varyantına benzer. Ancak şehirler ve şahıslar mahallileştirilmiştir. Ayrıca teferruatta bazı farklar vardır. Tahir sandıkla suya atılır. Aslında padişah, Kara - Batır'ın tesiriyle, Tahir'i öldürmek kastıyla cellatlara vermiştir. Zühre cellatlara para vererek, ölüm yerine bir sandıkla deryaya atılmasını sağlar. Sandığı Tokoz-Teram adlı bir geçitte kervancıları görür. Tahir kervancılarla Zühre'ye selam yollar. Kervancılar Çon-Talas şehrine gelir. Burada Zöhre'nin sırdaşı ve cariyesi Dilâram hanım çeşmede Tahir'in türkülerinin yazılı olduğu bir kâğıt bulur. Bunun kervancılarından düştüğünü anlar ve kervanbaşını bularak sandıktan haber alır. Sonunda Tahir Rum'a gelir. Rum padişahının üç kızı vardır. Bunlar sandığı çıkarırlar. En küçükleri Melike Sultan Bibiçe, Tahir'e âşık olur. Padişah kızını Tahir'e vermek ister. Cemaat «denemeden kız verilmez» diyerek Tahir'i denemeye tâbi tutarlar. Tahir denemeyi kazanır ve en iyi atı, kılıcı ve kuşlardan da sunguru alır ve Bibiçe ile evlenir. Tahir kıza elini sürmez.

Arnavut varyantında Tahir Hind'e ve Yemen'e sürülür.

Görüldüğü gibi üç bölümde karşılaştırdığımız bu epizotta, her bölüm içinde değişik tipte olaylar vardır. Bazı varyantlarda bu olaylar etraflıca anlatılmış, bazılarında ise ya hiç temas edilmemiş yahut da çok kısa bir şekilde verilmiştir. Aşağıda her bölümdeki bu değişiklikler maddeler halinde gösterilmiştir.

1) Kahramanın doğduğu yerde karşılaştığı güçlükler :

a — Tahir ve Zühre okuldaki davranışlarından dolayı birbirinden ayrılırlar (Taşbasması, Yazma).

b — Okulda Tahir ve Zühre'nin seviştiklerini işiten padişah Tahir'in öldürülmesini emreder. Anne ve babası öldürülür (S₁-S₂-S₄-Ar. V.).

2) Yollarda karşılaştığı güçlükler :

a — Tahir, Mardin şehrine sürgün edilir (Taşbasması-Yazma-S₁-S₈- Alt. Os.).

1 — Tahir Kop Dağı'nın ardına sürülür (S₉).

2 — Tahir Bağdat'a sürülür (Türkmen).

3 — Tahir Rum'a sürülür (Türkistan).

4 — Tahir Hint ve Yemen'e sürülür (Arnavut).

b — Tahir'i götüren cellatlar, ona acıyarak, yolda serbest bırakırlar (S₂-S₄- Ar. V.).

c — Tahir yolda iyiliksever kimselerden yardım görür. (S₁-S₂-Ar. V.).

d-1 — Tahir bir sandık içine konularak suya atılır (S₆-Rodop-Tobol-Tarañı-Özbek-Türkmen v.).

2 — Tahir bir gemiye bindirilir ve Mardin'e sürülür (Kırım v.).

e — Tahir, gittiği yerde bir başka beyin ya da padişahın kızları tarafından kurtarılır ve onlardan biriyle evlenmek zorunda kalır.

5 — TAHİR'İN İLK DÖNÜŞÜ

Bu epizottaki olayların bir kısmı varyantların bazılarında 4. epizotta, bazıları da, ilerde söz konusu edeceğimiz, 6. epizotta geçmektedir. Bu yüzden bu epizotu incelerken varyantların her birini ayrı ayrı özetleyip gruplama cihetine gitmeden, incelemeye çalışacağız. Olayların karışmaması ve varyantlarda-

ki epizot zincirinin bozulmaması bakımından böyle bir mecburiyet doğmaktadır. Bazı varyantlarda Tahir'in bu ilk dönüşü ile hikâye bağlanmakta, bazılarında da 6. epizottaki olaylar bu epizotla birleştirilmektedir. Epizot ve motif fişlerimizi tasnif ederken bu yüzden epeyce güçlüklerle karşılaştık ve bu güçlükleri, her varyantı ayrı ayrı inceleyerek yenmeye çalıştık.

Yazma varyantta, Tahir sürgüne gönderildikten sonra Zühre, babasına yaptırdığı köşküne çekilir ve döneceği günü beyleyerek günlerini geçirmeye başlar. Aradan uzunca bir zaman geçer. Bir gün köşkünün civarında geçmekte olan bir kervana yalvararak Tahir'i bulmalarını ister. Kervanda biraz aşıklığı olan Keloğlan, Zühre'ye Tahir'e haberi götüreceğine dair söz verir. Tahir durumu öğrenince, sevgilisine kavuşturması için Tanrı'ya yalvarır. Bu sırada siyah bir atla Hızır Aleyhisselam gelir ve Tahir'i alıp, bir göz yumup açıncaya kadar Zühre'nin köşkünün altına getirir. Tahir türküler söyleyerek Zühre'yi uyandırır. Zühre ona dadısının evine gitmesini tavsiye eder. Tahir, dadısının evinde kalır ve akşamları Zühre'nin köşküne giderek buluşurlar.

Taşbarmasında olayların akışı aynen yazmada olduğu gibidir. Sı'da Tahir uzun bir süre Has bahçede kalır. Ancak bir gün bahçede bir bülbül güle konmak isterken, gülün dikeninin göğsüne batarak öldüğünü görür. O zamana kadar sevgilisini unutmış görünen Tahir, bu olay üzerine «bir kuş ile sevgilisi uğruna ölebiliyor da, ben burada eğlenip kaldım» diyerek sevgilisini hatırlar. Hemen Zühre'nin yanına dönmek üzere vedalaşır ve yola çıkar. Günlerce yol alır sonunda bir gece yarısı Horasan'a, Zühre'nin kapısına, gelir. Binek taşına oturur. O esnada Hızır, Zühre'nin rüyasına girerek Tahir'in geldiğini haber verir. Zühre hemen uyanır. pencereye gelerek Tahir'i görür ve gizlice odasına alır. Zühre'nin akıllı bir cariyesi vardır. O Tahir'i saklamak için, içerden kilitlenen sağlam bir sandık yaptırır. Bir nehir üzerine kurulmuş olan Zühre'nin köşkün-

den, sandığı bir iple kıyıya bağlayıp suya bırakırlar. Tahir gündüzleri bu sandıkta saklanır.

S₂'de Tahir yolda Ahmet Bey'in köşküne gelir. Uzun bir süre orada kalır. Ahmet Bey'in Nergis adlı bir kızı vardır. Bir gün Ahmet Bey kızını yanına çağırarak hacca gideceğini söyler ve ona köşke ait kırk anahtar verir. Bu anahtarlardan kırkınıcısını hiç kimseye vermemesini ve kullanmamasını tembih eder. Tahir her gün bir oda gezerek kırkınıcı kapıya gelir. Kapının anahtarını bulamaz fakat zorlayarak kapıyı açar. İçeri girince cennet misali bir bahçe görür. Bahçede bir kenara oturur. O sırada gül dalına konmak isteyen bir bülbülün göğsüne gülün dikenini batar ve ölür. Bu durumu gören Dahar (Tahir) Zühre'yi hatırlar ve hemen yola çıkmak ister. O gün Ahmet Bey de hacdan dönmektedir. Ahmet Bey onu vazgeçirmek için uğraşır. Başaramayacağını anlayınca ona bir at, bir kılıç ve bir heybe dolusu altın vererek vedalaşır. Dahar bir süre sonra «bana bunların ne gereği var» diyerek kendisine verilen altınları ve kılıcı atın sırtına bağlayıp koyuverir ve yaya olarak yoluna devam eder. Bir müddet gider, ancak arkasından bir atlı yetişir ve onu atının terkisine alır, göz yumup açincaya kadar geçen bir zaman içerisinde Zühre'nin bulunduğu, Kandeher şehrinin kenarına bırakır. Bu atlı Hızır'dır. Tahir şehre doğru yürürken bir süre sonra bir çobana rastlar. Çobanın kırk kadar köpeği vardır. Köpeklerden korkarak bir kayanın üstüne çıkar. Çoban gelip Tahir'i kurtarır. Bu çoban, Tahir'in babasının çobanıdır. Kim olduğunu öğrenince Tahir'i evine götürür ve anasına Zühre ile buluşturmasını söyler. Çobanın anası Tahir'e kadın elbisesi giydirerek saraya götürür ve Zühre ile buluşturur.

S₃'te, Tahir, Mardin şehrine gider. Aradan uzunca bir zaman geçer. Tahir sevgilisini unutmuş gibidir. Zühre bir haber almak ümidiyle bir kervanın önüne çıkar ve Tahir'i sorar. Kervancılar Tahir'i tanımazlar. Bunun üzerine bir mektup vererek,

Tahir'i bulmalarını ve mektubu ona vermelerini rica eder. Kervancılar yollarına devam ederler ve bir gün Mardin şehrine gelirler. Onlar da Tahir'i ve mektubu unutmuşlardır. Bir handa kumar oynamaya başlarlar. O esnada, orada bulunanlardan birine «Tahar» diye hitap edildiğini duyarlar. O zaman mektubu hatırlayıp Tahir'e verirler. Tahir mektubu okuyunca sevgilisini hatırlayıp memleketine dönmek ister ve kervancılardan kendisini de götürmelerini ister. Üstü başı perişan olan Tahir'i kervancılar götürmek istemezler. Sonunda bir sandık içinde saklayarak götürmeye razı olurlar. Kervan yola çıkar; üç beş gün sonra Murat nehrine gelir. Nehirden geçerken, Tahir'in içinde bulunduğu sandık suya düşer. Nehirde, sandık akıntıya kapılarak gözden kaybolur.

Sandık, Murat nehrinin kenarında kurulmuş bulunan bir köşkün yanından geçerken, köşkün sahibinin tek kızı onu kurtarır. Kim olduğunu öğrenince Tahir'e para vererek yardım eder ve memleketine gönderir.

S₄'te de Tahir sürgüne giderken, yolda güzel bir bahçeye rastlar ve orada kalır. Bir müddet sonra, bahçe sahibinin ısrarına rağmen, memleketine dönmek üzere yola çıkar. Yolda bütün koyunları siyaha boyanmış bir çobana rastlar. Bu, babasının çobanıdır. Tahir'i tanıyınca alıp evine götürür. Çobanın anası Tahir'in döndüğünü Zühre'ye haber verir ⁽⁶⁶⁾.

S₆'da Tayır sandığa konularak deryaya atılmıştır. Oradan kurtulup, Zühre'nin köşkünün altına gelir. Zühre onu kadın kılığına sokarak köşküne alır. Ancak cadı kadın durumu farkedip Garaçur'a haber verir.

S₇'deki durum S₃'te olduğu gibidir. Tahir Mardin şehrinde uzun süre kalmış ve Zühre'yi unutmuştur. Ancak, Zühre'nin

(66) Bamsı Beyrek'in dönüşü ve Karaçor Çoban ile benzerlik dikkat çekicidir.

gönderdiği kervancılar kırk katır yükü malı Tahir'i aramak için sarfetmişler ve Mardin şehrine gelmişlerdir. Bir pınar başında mola verirler. Keloğlan Zühre'den öğrendiği türkülerini söylemeye başlar. Tahir bu türkülerini işitince, Zühre'yi hatırlar. Bir karpuz alarak kervancılara ihsan eder ve durumu öğrenir; kendisini tanıtır. Kervancılar Tahir'i alıp Zühre'nin memleketine getirirler.

Sı'da Tahir, 7 yıl gurbette kalır. Zühre'nin babasının ölmüş olacağını tahmin ederek memleketine döner. Zühre, Tahir'i köşke alır. Bir ay birlikte yaşarlar. Ancak cadı kadın durumu farkedip padişaha haber verir.

Sı'da Tahir sürgüne gidince, Zühre uzun bir süre ondan hiçbir haber alamaz. Sonunda eşekçilerle (kervan yerine kullanılmış) Tahir'e haber gönderir. Eşekçiler gezerken bir yerde, elinde saz ile oturan Tahir'e rastlar ve durumu anlatıp Zühre'nin mektubunu verirler. Tahir memleketine döner.

Az. varyantında, Tahir yolda rastladığı Hanverdi Sevdakâr'ın köşküne yerleşir. Hanverdi Sevdakâr'ın kızı Nergis ona âşık olur. Bir süre burada kalan Tahir, zevk ve safa içinde yaşar. Bir gün Hanverdi Sevdakâr ticaret yapmak için köşkten ayrılırken biri hariç bütün anahtarları Tahir'e verir. O tek anahtarı kızı Nergis'e emanet eder. Nergis de dolaşmak için çıkarırken, anahtarı cariyelerinden birine verir. O da düşürür. Tahir anahtarı bulur ve Has bahçeyi açar. Gül dalına konmak isteyen bir bülbülün gülün dikeninin göğsüne batmasıyla öldüğünü görür. O zaman Zühre'yi unutmuş olduğunu, bir kuş kadar bile sadık ve fedakâr olamadığına hayıflanarak, Zühre'nin yanına dönmek üzere yola çıkar. O sırada ticaretten dönen Sevdakâr'ın ricaları da tesir etmez. Sonunda Hatem Sultan'ın ülkesine gelir. Şehre girerken siyahlar giymiş bir çobana rastlar. Bu, kendi çobanları Şahkulu'dur. Tahir'i tanıyıp boynuna sarılır ve alıp evine götürür. Çobanın anası Tahir'e kadın elbiseleri giydirip, Zühre'nin sarayına götürür. Zühre ile buluşurlar.

Alt. Os. varyantında Tahir, Mardin şehirde ve zindandadır. Zühre yıllarca bekler, hiçbir haber alamayınca bir kervanın önüne geçerek Tahir'i bulmaları için yalvarır. Kervancılar gide gide Mardin şehrine varırlar ve zindan duvarı dibinde konaklarlar. Dinlenirlerken zindanda türkü söyleyen Tahir'in sesini duyarlar ve Zühre'nin selamını söyleyip, durumu anlatırlar. Tahir ağlayarak iki rekat namaz kılar, dua eder. Namazı biter bitmez zindanın kapısı açılır ve kır atlı Hızır görünür. Tahir'i tergisine alarak «göz yumup açıncaya kadar» Zühre'nin yanına getirir. Tahir zindanda iken de Zühre'nin babası ölmüş yerine Zühre geçmiştir.

Rodop varyantında dönüş çok kısa verilmiştir. Tahir, gurbetten Zühre'yi aramak üzere geri döner ve onun köşkünün altına gelir.

Kırım varyantında da Tahir Mardin şehrindeydir. Ancak zindanda değil, serbesttir. Buna rağmen Zühre'yi aramayı akıl etmez. Zühre Tahir'den haber almak için bir kervanın önüne geçerek, bir mektup verir. Kervanda şiir söyleyebilen Taz Oğlan adlı biri vardır. Taz Oğlan, Tahir'i bulacağına söz verir. Gerçekten de kervan Mardin şehrine gelince Taz Oğlan, araya araya Tahir'i bulur ve «acele git, Zühre Pazvant Karaçur'la evlendiriliyor» diyerek memleketine gönderir. Tahir kendini suya atar. Sular çekilir ve kupkuru yol olur. Bu yolu takip ederek ilerler, bir adam yolunu keser ancak âşık olduğunu öğrenince Tahir'e yardım eder. Sonunda Zühre'nin köşkünün altına gelir. Bir türkü söyleyerek önce uyandırmak ister. Zühre uyanmaz, Tahir kırılır ve geri dönmek ister. Ancak sular cuşa gelip engel olur. Tahir «bunda da bir hayır vardır» diyerek döner ve Zühre'yi uyandırır Zühre Tahir'i köşke alır. 4-5 gün beraber kalırlar. Pazvant durumu öğrenir ve cadı kadın vasıtasıyla padişaha haber iletir.

Tobol varyantında, Tahir gurbete gitmiş ve hiçbir haber göndermemiştir. Bunun üzerine, Zühre cariyelerinden ikisini

onu aramak üzere gönderir. Cariyeler Tahir'i bulur ve Zühre'nin yanına getirirler.

Tarañcı varyantında Tahir bir başka ÷lkeye gitmiştir. O ÷lkenin padişahı durumu öğrenince Tahir'e bir deve verir ve sevgilisinin yanına gönderir. Tahir ayrı bir ev yapar, Zühre ile gizlice bu evde bir süre yaşarlar.

Özbek varyantında dönüş epizotu, diğçer varyantlardan daha zengindir. Tahir bir başka ÷lkededir ve o ÷lkenin padişahının küçük kızı Hadıça ile evlenmiştir. Ancak Zühre'yi hiç unutmamıştır. Zühre de kervancılarla haber gönderir ve Tahir bu kervancılarla ÷lkesine dönmek üzere yola çıkar. Yolda, bir kavşağā geldiklerinde yanlış yola girip, haramilerin eline düşer. Karokçular bunları zindana atar. Ancak Tahir'in babasının emektarlarından biri o köydedir. Tahir'in türkülerini işitişip, zindancılara para vererek kervancıları ve onu kurtarır. Birlikte tekrar yola çıkarlar ve seher vakti Zühre'nin köşkünün altına gelirler. Türkülerle Zühre'yi uyandırır ve birlikte bağā giderler.

Türkmen varyantında bu epizot, esas itibarıyla, Özbek varyantındaki gibidir. Ancak birçok yeni masal unsurları ile zenginleşmiş ve genişlemiştir. Tahir, Adil Şah'ın ÷lkesinde, onun küçük kızı Mahim Can'la evlenmiştir. Kervancılardan haberi alınca yola çıkar Ancak Mahim Can onu yalnız bırakmak istemez. Sultan Süleyman zamanından kalma -Belkıs'ın cinler padişahına yaptırdığı- sihirli bir kemer vardır. Bu kemeri takan kimse ebediyyen genç kalır. Mahim Can, kemeri Tahir'in beline takar. Üstelik kırk cariyesi ve anasını da yanına alarak Tahir'le birlikte gelir. Bir müddet giderler. Yolları çatallaşır. Hangisinden gitmeleri gerektiğine karar veremezler. Ak sakallı bir pir peyda olarak onlara doğru yolu gösterir. Gece olduğı zaman da Demirkazık yıldızının tersine (güneye) gitmelerini söyler. Giderken yolda iki dağā rastlayacaklarını, dağın birisinin Visal, diğçerinin Hicran dağı olduğunu, eteğinde

çeşme olan dağ tarafına gitmelerini tembih ederek gözden kaybolur. O çeşme sihirlidir. Sağıra Çeşme adı verilen bu çeşmeden su içen kim olursa olsun, dokuz aylık yolu dokuz günde gidebilir. Tahir ve yanındakiler çeşmeye kadar gelirler. O sırada haramiler yollarını keser. Haramilerin başı Rüstem'in neslinden Moysepit Serdar adlı yiğittir. Tahir Hak âşığı olduğunu söyleyerek bırakmalarını ister. Haramilerden biri Tahir'e inanmaz. O da ağzından ateş çıkararak adamın bıyıklarını yakar. Bunun üzerine haramiler Tahir'i ve kervancıları serbest bırakırlar. Kervan yola çıkar, ancak bir başka harami grubu tekrar yollarını keser ve bunları soyar. Bu haramilerin başı da Moysepit Serdar'ın yeğeni Kamerrüzaman'dır. Tahir'in Hak âşığı olduğunu öğrenince, hem elbiselerini geri verir hem de başı sıkışırsa yardım edeceğine söz verir. Tahir atı Elmaya'ya sürerek yoluna devam eder. Önüne yüce bir dağ çıkar. Tahir dağı aşmak için geçit arar. Bulamayınca türkü ile dağa yalvarır. Büyük bir afet olur, dağ parçalanır. Tahir korkudan bayılır ⁽⁶⁷⁾. Ayıldığı zaman dağda bir yolun açıldığını görür ve yoluna devam eder. Yolda cinlere, perilere rastlar; Onları da geçerek ilerler. Ancak Mollemelzum adlı bir ihtiyar önüne çıkar. Molla, Zühre'nin nikâhını Karaçomak'a kıydığını söyler ⁽⁶⁸⁾. Buna rağmen Tahir, Zühre'nin köşküne gelir. Zühre uyumaktadır. Tahir türküler söyler.

Türkmen varyantında, Tahir Zühre'nin köşküne gelince, Zühre onu bir sandık içinde saklar. Sonunda babasından korkarak onu, dostu olan Hindistan padişahının kızına emanet eder. Tahir bu kızın sarayına yerleşir. Sarayda ihtiyar bir kadının, Tahir ile Zühre'nin aşklarını kiskanır. Bu kadının padişaha söylemesinden korkan cariyeler onu öldürürler.

(67) Hz. Musa ile Tûr Dağı Kıssasının etkisi açık olarak görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm, Tâhâ Süresi, 143. Ayet.

(68) *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde, dağı dellip Şirin'e dönmekte olan Ferhat'ın önüne çıkan cadı kadın, Şirin'in öldüğünü söyler. Bu motif de buradan girmiş olmalıdır.

Türkistan varyantında, Tayı (Tahir) üç yıl gurbette kalır. Yanına Behram adlı arkadaşını da alarak Çon-Talas şehrinin yakınında bir yaylaya gelirler ve orada mola verirler. Şafak vakti şehre girerek Zohra'nın yanına gelirler. Zohra uyumaktadır. Sonunda Tayı ile Zohra buluşurlar. Ancak Delile Koca Karı, Tayı'yı görüp Kara Batır'a ihbar eder.

Karagöz ve Ortaoyunu'nda Tahir ile Zühre temsillerinde, Tahir, Mardin şehrine sürülür ve perişan bir durumda geri döner. Konuşmasından Ortaoyunu'nda yirmi günde dağ tepe aşarak, Karagöz'de sürüne sürüne, geldiği anlaşılır.

Arnavut varyantında, diğer varyantlardan tamamen farklı bir dönüş macerası anlatılır. Tahir gurbete çıkınca bir kasabaya gelir ve çocukları olmayan ihtiyar bir karı kocaya evlatlık olur. Kendi durumunu saklar ve kimsesiz olduğunu söyler. Aradan uzun bir zaman geçip, haber alamayınca Zühre, bir kervanın önüne çıkar ve Tahir'i bulmaları için yalvarır. Kervancılar sonunda Tahir'in bulunduğu kasabaya gelirler. Bir taraftan da Zühre'nin türküsünü söylemektedirler. Tahir türküyü işitip kervancıların yanına gelir ve Zühre'nin haberini alır. Hemen ihtiyarların yanına giderek izin ister. Bir sandık yaptırarak içine girer ve suya atılmasını ister. Niyeti sandığı kayak gibi kullanarak Zühre'nin yanına gitmektir. Sandık suda bir müddet yol alır. Sonunda sandığı balıkçılar sudan çıkarırlar. Tahir onlara yalvararak tekrar suya atmalarını ister. Balıkçılar acıyarak sandığı suya atarlar. Sandık bir başka padişahın ülkesinden geçerken, padişahın adamları sandığı görüp, karaya çıkarırlar. Padişahın üç kızı vardır. Padişah Tahir'le konuşur ve beğenir. Her üç kızına da gelinlik giydirerek Tahir'in karşısına çıkartır ve birini beğenmesini ister. Tahir hiçbirini beğenmez. Sonunda zorla küçük kıızıyla evlendirir. Tahir kıza elini sürmez. Buna kızan padişah tekrar sandığa koydurarak denize attırır. Tahir günlerce suda yol alır. Bir gün bakar ki kendi ülkesine gelmiş. Karaya çıkar ve geceyi

bekler. Gece ayaklarına kabara çakar ve Zühre'nin köşkünün duvarlarına tırmanarak içeri girer. Zühre'nin odasının camını kırar, Zühre uyanır, Tahir'i içeri alır.

Ermeni varyantı Türk taşbasması ile aynıdır.

Tahir'in ilk dönüşü epizotu, varyantların karşılaştırılmasından da anlaşılacağı gibi değişik tipler göstermektedir. S₅'te ise bu epizot hiç söz konusu edilmemektedir. İncelediğimiz yirmi üç varyanttaki tipleri şöyle sıralayabiliriz.

1 — Tahir gurbete giderken, yolda bir köşke tesadüf eder. O köşkün sahibi oğlu olmayan iyi kalpli yaşlı bir kimse-
dir. Tahir bu köşkte uzun bir süre kalır. Bundan sonra Tahir dönüş kararını şu sebeplerden verir :

a) Bahçede bir bülbülün, gül dalına konarken, gülün dikeninin yaralamasıyla, sevgilisini hatırlar (S₁ - Arnavut varyantı).

b) Kervancılar Zühre'den haber getirirler (Arnavut).

2 — Tahir bir başka ülkenin padişahının kızıyla evlenir (Türkmen - Özbek).

3 — Mardin şehrine sürgün edilir.

a) Hızır Tahir'i ülkesine geri getirir (Yazma - Alt. Os.).

b) Tahir'i Mardin'den kervancılar getirir (S₃ - S₇ - Kırım).

4 — Tahir sürgünden kendisi döner (S₂-S₆-S₈-S₉-Rodop-Tarañçı-Türkistan-Karagöz-Ortaoyunu).

5 — Tahir, Zühre'nin haberini alınca, bir sandık içinde döner (S₃-Kırım-Arnavut).

Görüldüğü gibi beş ayrı tip gösteren dönüş epizotunda, bazı varyantlarda iki tipi birlikte bulunduran olaylar da vardır. Ayrıca bu epizotun dikkati çeken en önemli özelliği, gerek sürgün sırasında, gerek dönüş sırasında bütün kişilerin iyilik-sever insanlar olmasıdır. Bunlardan birçoğu zengin ve âşık kıymeti bilen, sazdan sözden anlayan kişilerdir. Köşklerinde

Tahir'i misafir ederler hatta kızları ile evlendirmeyi düşünür ve evlendirirler (S₃ - Ar. V. - Özbek - Türkmen - Arnavut). Sonunda Tahir bu kişilerin yardımlarıyla yola çıkar. Dönüş yolculuğu esnasında da aynı özellikleri olan tacirlere, çobanlara rastlar. Onlar da Tahir'e yardım ederler. Türkmen varyantında haramiler Rüstem soyundan gelen asil kişilerdir. Saza, söze aşınadırlar ve Tahir'e kolaylık sağlar, yardım vaadederler. Çobanlar sadık ve vefakârdır. Tahir'in dönüşünde, onu alıp evlerine götürür ve anaları vasıtasıyla Zühre ile buluştururlar (S₂-S₄-Az. V). Bu insanların yanında birkaç tip daha vardır. Bunlar para için Tahir'e ihanet ederek onun gelişini padişaha haber verirler. Bunlar ya hizmetçiler ya da menfaatlerine düşkün kimselerdir. Mesela; Az. varyantında Tahiri' bir cariye ihbar eder.

Bu epizotta dikkatimizi çeken bir başka husus da Tahir'in gurbette iken, Zühre'yi düşündüğünü belirten davranışların zayıflığıdır. Ancak hiçbir zaman bir ihanet söz konusu değildir. Sevgilisini hatırlatacak en ufak bir fırsatta, aşkı ve verdiği sözü hatırlar. Varyantların bir kısmında, özellikle Mardin şehrine sürgün olarak gittiği varyantlarda, Tahir sürekli olarak Zühre'yi düşünür ve türküler söyler.

6 — TAHİR'İN İKİNCİ DEFA SÜRÜLMESİ

İncelemede kullandığımız varyantların bir kısmında Tahir'in ilk dönüşünden sonra, ikinci defa sürgün edilmesi verilmiştir (Alt. Os. - Türkistan - Özbek - Tobol - Tarañçı - S₄ - S₅ - S₆ ve Karagöz - Ortaoyunu varyantları).

Bu varyantlarda Tahir'in ilk dönüşünden sonraki maceralar ilerde karşılaştırılacaktır. İkinci defa sürgüne gönderilmesi epizotunda Tahir'in başından geçen olaylar dikkat çekicidir. Tahir bu varyantlarda pasif âşık karakterini bırakmış, sevgilisi uğruna mücadeleye giren, dövüşen, kelle kesen bir karaktere bürünmüştür. Artık onun sazının yerini palası veya kılıcı almıştır.

Yazmada bu epizottaki olaylar şu şekilde gelişmiştir. Tahir, Hızır'ın yardımıyla Mardin zindanından, Zühre'nin köş-küne gelmiştir. Tahir secde ederek dua ve şükürler eder. Böylece bu varyantta dinî unsurlar yoğunluk kazanır. Zühre bir kement atarak Tahir'i köşke çıkarır ve bir süre böylece sevirler. Tahir gündüzleri tayasının evinde gizlenir. Tayası (dadısı) durumun tehlikeli olduğunu, yakalanırsa öldürülebileceğini söyler. Ancak Tahir söz dinlemez. Bir gece rüyasında kara köpekler görür ne kadar uğraşsa da ellerinden kurtulamaz. Bu rüyanın tesiriyle bir gün Zühre'nin yanına gitmez. Bu arada Arap köle durumu öğrenir ve âşıkları gözetler. Durumu padişaha anlatır. Padişah köşkün etrafını askerlerine kuşattırır. Askerler Tahir'i yakalamak isterler. Tahir palasını çekerek üzerine gelen askerlerin çoğunu öldürür veya yaralar. Durumu padişaha anlatırlar. Padişah beş yüz asker daha gönderir. Bu askerler de Tahir'i yakalayamazlar. Tahir bunların da iki yüz kadarını öldürür. Sonunda padişah kendisi gelir. Tahir askerlerin arasına dalar yedi yüz - sekiz yüz kişiyi daha saf dışı bırakır. Bu sırada Zühre, Tahir'e yalvararak teslim olmasını ister. Tahir, Zühre'yi kıramaz ve teslim olur. Padişah, Tahir'i yakalatıp, ellerini bağlatır ve kellesini vurmaları için cellatlarına emir verir. İleri gelen devlet adamları araya, girerek, «böyle cesur ve dövüşken bir kahramana kıymayın, bir düşman zuhur ederse lazım olur» diyerek Tahir'i ölümden kurtarırlar. Padişah Tahir'in ayaklarına zincir vurulup, bir sandığa konularak Şat Suyu'na atılmasını emreder. Tahir'i ağzı açık bir sandık içinde suyar atarlar. Üç gün üç gece suda dolaşan Tahir, sonunda Göl padişahının sarayının yanına gelir. Bu arada Zühre, Göl padişahının kızına bir mektup yazarak, sevgilisinin bir sandık içerisinde Şat Suyu'na atıldığını, ülkelerinden geçecek olursa onu kurtarmasını rica eder. Göl padişahının kızı yanına aldığı cariyeleri ile sürekli suyu gözetlemektedir. Zaten Tahir ile Zühre arasındaki aşkı işitmiş ve kulaktan Tahir'e âşık olmuştur. Sonunda sandık görünür ve sarayın duvarlarının yanından ge-

çerken, içindekinin Tahir olup olmadığını anlamak için cariyeler türkü söylerler. Tahir bunlara cevap verir. Sandığı karyaya çıkarırlar. Tahir Göl padişahının sarayında kırk gün kalır ve kendisini toplar. Göl padişahının kızı da Zühre'ye bir mektup göndererek Tahir'i kurtardığını bildirir. Aslında Göl padişahının üç kızının da şiir söyleme kabiliyetleri vardır. Bunlar Tahir'e türküler söylerler. Tahir'le atışmalar yaparlar. Kızların üçü de Tahir'e âşık olmuşlardır. Bir gün kızların gizli bir konuşmalarını işiten Tahir, korkarak, saraydan gizlice kaçır. Kızların her biri «eğer Tahir benim olmazsa, onu öldürecekim» diye karar vermişlerdir.

Taşbaskısında olayların akışı aynen yazmadaki gibidir. Sadece padişah olan Zühre'nin babası, burada emir olarak geçmektedir. Ayrıca Tahir, son günde Zühre'nin köşküne gelince, gördüğü rüyanın tesiriyle, köşke çıkmadan önce Zühre ile söyleşir ve Zühre köşkün penceresinde, Tahir de aşağıda ağlaşırlar. Daha sonra pusudaki emirin askerleri etrafını çevirince onlarla vuruşmaya başlar.

Sı'de Tahir'in ikinci ayrılışı, bir sürgün değildir. Zühre, Tahir'i bir sandığa koyup, sandığı köşkün altındaki bir yere bağlayarak suya bırakır. Böylece gündüz, Tahir o sandıkta saklanır, geceleri Zühre ile buluşur. Bir gün tesadüfen sandığın ipi kopar, sandık serbest kalınca -ki bu olay Tahir'in dönüşünün kırkinci günü olur- nehirde akıntıya kapılıp gider. Sandık Kandehar şehrine gelir. Şehrin şahının bir kızı vardır. Adı Zülfisiyah'tır. Zülfisiyah rüyasında Hızır'ı görür. Hızır ona «yarın nehirden bir sandık gelecek, kısmetin onun içindedir» der. Kız ertesi sabah, şehirde ne kadar balıkçı ve dalgıç varsa nehere toplar. Şehirde on bir yaşında kızı olan fakir bir balıkçı vardır. Balıkçının kızı bayram için elbise ister, fakat babasının parası yoktur, tek ümitleri bu sandığı yakalamaktır. İhtiyar balıkçı sahile gelir, küçük kız da sabaha kadar dua eder. Duası kabul olur ve ertesi gün ihtiyar balıkçı sandığı yakalar. San-

dık açılınca Tahir'i yarı baygın bir halde bulurlar. Gülsuyu ile ayıltırlar.

S₂'de Tahir'in ikinci ayrılışı, bir sürgün değil S₁'de olduğu gibi tesadüfidir. Tahir Zühre'nin köşkünde gizli olarak uzun bir süre kalır. Bir gece Zühre'nin halası Tahir'i, Zühre'nin yatağında görür ve padişaha haber verir. Han'ın askerleri köşkü aramaya gelirler. Cariyeler Tahir'i muşambaya sarıp bir sandığın içine koyarlar. Sandığı da bir kamışa bağlayarak suya sarkıtırlar. Ancak kamış kırılır ve deryaya gider. Günlerce suda kalan sandık Mısır'a varır. Mısır kralının bir kızı vardır. O da S₁'de olduğu gibi sandığın geldiğini rüyasında görür. Ertesi sabah 40 cariyesi ile birlikte sahile iner, gerçekten de bir müddet sonra sandık görünür ve cariyeler sandığı kenara çıkarırlar ve Tahir'i kurtarırlar. Mısır kralı Müslüman değildir ⁽⁶⁹⁾. Tahir'i çok beğenir ve içinden «şu oğlanı dinimize çevirsek de kızımı versem» diye geçirir. Kralın kızı Banu, üç ay, Tahir'e yaranmak için uğraşır, fakat yüz bulamaz. Sonunda kızar ve «Zühre benden güzelse, zorla da olsa onu sana alacağım, yok eğer güzel değilse senin boynunu vurduracağım» diyerek Tahir'le birlikte hanın memleketine gitmeye karar verir.

S₇'de Tahir, babasının öldürülmesinden sonra Has bahçeye saklanır. Garaşor işi farkederek padişaha haber verir. Zühre, köşküne alarak Tahir'i dolaba saklar. Garaşor yine farkedererek onu yakalatıp padişaha götürür. Padişah büyük bir sandığa koydurarak Şat Suyu'na attırır. Suyun alt tarafında Sep-

(69) Halk hikâyelerimiz içinde değişik dinde olan kahramanların birbirlerine âşık olmalarına zaman zaman rastlanmaktadır. Kerem ile Aslı'da Kerem Müslüman, Aslı Hristiyan'dır. *Şeyh San'an ile İbare Sultan Hikâyesi*'nde durum aynıdır. Bugün Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da canlı olarak devam eden *Celâli Memmet Hikâyesi*, *Gürcü Kızı Hikâyesi*'nde erkek kahramanlar Müslüman, kız ise Hristiyan'dır.

ler (?) padişahının ülkesi vardır. Padişahın kızına rüyasında «yarın bir sandık göreceksin, senin kısmetin bu sandıktadır» derler. Ertesi gün kız kırk cariyesi ile sahile iner ve sandıktan Tahir'i kurtarır. Sonunda kırk gün kırk gece düğün yaptırarak onunla evlenir. Ancak Tahir aralarına kılıcını koyarak kıza elini sürmez. Kız sebebini sorar. Tahir'in Zühre'ye âşık olduğunu öğrenince at, kılıç ve elbise vererek memleketine yolcu eder.

S₈ ve S₉'daki olaylar hemen hemen aynıdır. Tahir'in gizlice Zühre'nin yanına geldiğini öğrenen padişah, onu yakalattır ve suya atılmasını emreder. Zühre her iki varyantta da marangozlara el altından para vererek sandığın geniş ve sağlam yapılmasını temin eder. Hatta S₈'de sandığın içine gizlice yiyecek ve içecek koydurur. Tahir bu sandığa konularak denize, S₉'da «Şark Denizi yani Atlas Denizi'ne» atılır.

S₈'de Zühre gemicilere altın vererek Tahir'i kurtarmalarını söyler. S₉'da Atlas Denizi sahilindeki padişahın kızlarına mektup yazar ve Tahir'i kurtarmalarını rica eder. Her iki varyantta da üç kız Tahir'e âşık olur. Ancak Tahir, Zühre'yi sevdiğini söyleyerek teklifleri kabul etmez.

Az. varyantında Tahir ve Zühre, cariyeye Meleksima'yı nöbetçi koyarak sarmaş dolaş uyuyakalırlar. Bir ara cariyeye de uyur, bu esnada başka bir cariyeye odaya girer ve Tahir'le Zühre'yi görür. Doğru Hatem Sultan'a giderek haber verir. Tahir yakalanır, Hatem Sultan onu öldürtmek ister. Fakat halk ve ileri gelen devlet adamları araya girerek, Hatem Sultan'ı bu kararından döndürürler. Padişah biraz da halktan çekinerek ölüm fermanını, bir sandık içine konularak denize atılması şeklinde değiştirir. Büyük ve muşambalanmış bir sandık yapılır ve Tahir içine konularak suya atılır. Suda kırk gün kırk gece yol alır ve sonunda Heşterhan vilayetine gelir. Suyun kenarında şehrin paşasının güzel bir bahçesi vardır. Ayrıca paşanın da Suna Hanım adında bir kızı vardır. Suna Hanım o

gün kırk cariyesi ile bahçeye gezmeye çıkar ve sandığı görür. Yanındaki cariyelere, «içindeki mal ise sizin, can ise benim, gidin sandığı karaya çıkarın» der. Sandık karaya çıkarılır ve açılır. İçinden Tahir çıkar. Tahir'i gören kızlar âşık olurlar. Hepsi türküler söyler. Bu türküler içinde Suna Hanım'ın söylediği «Ecem oğlu sandığından dur yeri» nakaratlı türküyle Tahir ayılır. Sadece bu varyantta Tahir'e Acem oğlu diye hitap edilmektedir. Sonunda Tahir, paşanın yanına götürülür. Türküler söyleyerek macerasını anlatır. Durumu dinleyen Suna «eğer Zühre benden güzelse, dünya ahiret kardeşimsin, yok güzel değilse elimden çekeceğin var» diyerek paşadan bir ordu ister ve Tahir'i de alarak Hatem Sultan'ın ülkesine hareket eder.

Kırım varyantında, bu epizot esas itibarıyla, bu epizotun verildiği, diğer varyantlar gibidir. Teferruatta bazı farklar ise şöyledir: Zühre ve Tahir gizli gizli buluşarak sevişirler. Pazıvant durumu öğrenir ve padişaha haber iletir. Padişah «nasıl olsa nişanlısı, iyisi mi bir an önce düğünlerini yapayım» diye düşünür. Ancak araya giren cadı kadın padişahın fikrini değiştirir ve Tahir'i bir fıçı içinde suya attırır. Fıçı bir türlü ilerlemez, cadı kadın Zühre ile vedalaşmazsa fıçının hareket etmeyeceğini söyler. Zühre'yi getirirler, vedalaştıktan sonra fıçı hareket eder. Fıçı suda yüze yüze Gölistan şehrine varır. Gölistan şehrinin padişahının bir kızı vardır. Bu kız o gün kırk cariyesi ile birlikte gezmek üzere babasından izin ister. Şehirde erkeklerin sokağa çıkması yasaklanır ve kızlar şehri dolaşmaya çıkarlar. Bir müddet dolaştıktan sonra sahile inerler ve uzaktan bir sandığın geldiğini görürler. Sandığı karaya çekip, Tahir'i kurtarırlar. Padişahın kızı ona âşık olur. Padişah da beğenir ve kızı ile evlendirmek ister. Tahir evlenmek için yedi yıllık bir vade keser ve yedi yol kavşağında bir kahvehane yaptırmasını, müşterilerden de para alınmamasını şart koşar. Padişah bu şartları kabul eder. Tahir gelen müşterilerden para almaz, ancak bir türkü söylemelerini ister. Böylece Zühre'den bir haber alabileceğini ümit etmektedir. Bazı varyantlarda bu

suya atılma motifi başka epizotlarda verilmiştir. Yukarda bunları karşılaştırdığımız için, bu epizotta tekrar etmedik.

Bu epizotun verildiği varyantlarda ortak unsur, Tahir'in bir sandıkla suya atılması ve suyun onu başka diyarlara götürmesidir. Ancak bu olayın değişik sebepleri ve değişik maceraları olmuştur. Biz bu değişiklikleri şu şekilde sıralamak istiyoruz.

1 — Tahir'in gizlice Zühre ile buluştuğunu bir Arap köle padişaha haber verir. Padişah Tahir'i bir sandığa koyarak suya attırır (Yazma, Taşbaskısı - S₇-S₈-S₇-Az. V. - Kırım).

2 — Zühre Tahir'i gündüzleri bir sandığa koyarak köşkünün yanından geçen suya bırakır. Ancak sandığı bir iple bağlar. İp kopar ve sandık yüzerek uzaklaşır (S₁-S₂).

3 — Bütün varyantlarda sandığı bir başka ülkenin padişahının kızları kurtarır ve bu kızlar Tahir'e âşık olur. Kızların sandığı kurtarması da şu şekillerde olur :

a) Zühre mektupla yardım ister (Yazma, Taşbaskısı, S₈-S₉).

b) Padişah veya paşanın kızları sandığın geleceğini rüyalarında görürler (S₁ - S₂ - S₇).

c) Kızlar sandığı tesadüfen görürler (Az. V. - Kırım).

ç) Bütün varyantlarda kızlar Tahir'e âşık olurlar.

4a - S₂ de Tahir bu kızlarla evlenmek zorunda kalır.

4b - Yazma, S₂ - Az. varyantında kızlar «Zühre kendilerinden güzelse Tahir'e yardım edeceklerini, aksi halde öldüreceklerini söylerler.

4c - Kırım varyantında Tahir evlenme teklifini 7 yıllık bir vade ve 7 yol kavşağında bir kahvehane şartıyla kabul eder.

4d - Yazmada padişahın üç kızı da «benimle evlenmezse, öldüreceğim» diye konuştuklarını duyarak gizlice kaçır.

7 — TAHİR'İN İKİNCİ DEFA DÖNÜŞÜ

Bu epizot, Tahir'in ikinci defa gurbete çıkışını anlatan varyantlarda söz konusudur. Tahir ikinci ayrılışında, birinci ayrılışında olduğu gibi sevgilisine karşı kayıtsız değildir. Artık aşkı uğruna bir sürü eziyet çekmiş mücadele etmiş ve olgun bir âşık karakteri kazanmıştır. Artık hiçbir şey ona Zühre'yi unutturmaz, gece gündüz onu düşünür ve kavuşmak için mücadele eder. Ayrıca ilk ayrılış ve ilk dönüş epizotlarında olduğu gibi ikinci dönüşte de Tahir'in karşılaştığı insanlar hep iyilik sever ve yardıma hazır kimselerdir. Ancak bazı varyantlarda aşklarına karşılık bulamayan kızlar kötü düşünceler de beslerler. Bunun en güzel misali de yazmada görülmektedir. Bu varyantta Göl padişahının üç kızı da Tahir'e âşık olur, Tahir, türküler söyleyerek onları över, fakat Zühre'yi sevdiğini söyler. Buna içerleyen kızlardan her biri «eğer Tahir kendisini kabul etmezse onu öldüreceğini söyler» Tahir bu konuşmaları işitir ve ertesi sabah gizlice kaçır. Gece gündüz yol alır, sonunda bir çeşme başına gelerek -sabah namazını kılmak için abdest alır. Namazını kılar- sevgilisine kavuşturması için Allah'a dua eder. Yorgunluktan uyuya kalır. Bir ara gürültü ile uyanır. Baş ucunda yağız atlı, beyaz atlas giymiş bir derviş görür. Derviş, Tahir'e selam verir ve atının terkisine alır. «Gözünü yum» der, Tahir gözünü yumar, «aç» der, açar ve kendini Zühre'nin köşkünün altında bulur. Bu yağız atlı derviş Hızır'dır ve gözden kaybolur.

Sı'de Tahir sandıktan yarı baygın halde çıkartılır. Gulsuyu serpilerek ayıltılıp padişahın huzuruna götürülür. Tahir başından geçen macerayı ağlayarak anlatır. Onu dinleyen padişah ve meclisi bu iki Hak âşığını birleştirme kararı alırlar. Horasan şahı Etem Şah'a bir mektup göndererek, kızını Tahir'e vermesini, aksi takdirde gelip zorla alacaklarını bildirirler. Etem Şah bu teklifi reddeder. Bunun üzerine bir ordu hazırlanır. Bu arada Etem Şah da ordusunu hazırlamıştır. İki ordu

karşılaşır. Ahmet Han'ın (Tahir'in babası) öldürüldüğü yerde, Kandehar şahı, Etem Şah'ı öldürür.

S₂'de Banu, Tahir'in Zühre'den başka kimseyi sevemeyeceğini öğrenince, «eğer Zühre benden güzelse zorla da olsa onu sana alacağım» diyerek üç bin kişilik bir ordu ile Kandehar şehrine gelir ve şehri kuşatır. Tahir kan dökülmesin diye Zühre'nin babası hanı dileyerek, onunla savaşır. Fakat tecrübesizdir. Bunu gören Banu ona taktik verir ve han yenilir.

S₁'de dönüş mecareları verilmemiştir. Sadece Tahir'in babasının evine döndüğü belirtilmekle yetinilmiştir.

S₈'de kızlar Tahir'in macerasını dinleyip ona acırlar, karnını doyurup gizlice Zühre'ye yollarlar.

S₉ Tahir gurbetten bir eşeğe binerek dönmeye çalışır. Yol-
da bir pehlivana rastlar. Pehlivan yol kesmekte ve kestiği kelleleri kalenin burcuna asmaktadır ⁽⁷⁰⁾. Tahir pehlivana yalvarır. Pehlivan da acıyarak ona yol verir. Tahir 'bir öğle vakti Zühre'nin köşkünün yanına gelir ve türkülerle Zühre'yi haberdar eder.

Az. varyantında Heştirhan paşası bir ordu hazırlayıp Tahir'i ve kızlarını da yanına alarak Karaman ülkesine hareket eder. Eğer Tahir'in anlattıkları doğruysa, Hatem Sultan'ı öldürecek ve Zühre'ye kavuşacaktır. Ayrıca paşanın kızı Suna Hanım da, Zühre kendinden güzelse Tahir'e yardım edecek, değilse Tahir'den hesap soracaktır. Paşa Karaman'ı kuşatır. Suna Hanım'ı Zühre'nin yanına gönderir. Suna Hanım, Zühre'nin kendinden daha güzel olduğunu görür.

Kırım varyantında Zühre kervancılarla Tahir'e mektup gönderir. Kervanda bulunan Taz Oğlan, Tahir'i bulup mektubunu verir. Mektuptan durumu öğrenen Tahir bir kayıkla yola çıkar. Aynı gece Zühre rüyasında Tahir'i görür ve ertesi

(70) *Şah İsmail Hikâyesi*'ndeki Arap Üzengi'nin etkisi açık bir şekilde bu varyantta görülmektedir.

gün kırk cariyesi ile birlikte gezmeye çıkar. Bahçede bir adam görürler. Cariyelerden biri adamın yanına gider. Tahir olduğunu görünce, hep birlikte köşke dönerler.

İkinci dönüşün söz konusu olduğu bu varyantlarda olaylar dört değişiklik göstermektedir. Bunlar :

1 — Tahir bir başka ülkeye çıkar ve oranın hakiminin kızı ona âşık olur. Kız, Zühre kendisinden güzelse yardım vaade-der ve Tahir'i de alarak Zühre'nin ülkesine getirir (S₁-S₂-Az. V.).

2 — Tahir korkarak kaçır ve Hızır'ın yardımı ile ülkesi- ne gelir (Yazma).

3 — Kızlar, Tahir'in durumunu görüp, macerasını da öğ- rendikten sonra, ona para verir ve yardım ederek Zühre'nin yanına gönderirler (S₃).

4 — Tahir, Zühre'nin mektubunu alınca bir kayıkla yola çıkar (Kırım).

Görüldüğü gibi varyantların çoğunda bu epizot söz ko- nusu edilmemiştir. Bu varyantlarda dönüş epizotundaki olay- lar diğer epizotlar içine serpiştirilmiş bulunmaktadır. Bu olay- lara yeri geldikçe işaret edilmektedir.

8 — ZÜHRE'NİN BAŞKASI İLE EVLENDİRİLMEK İS- TENMESİ

Bu epizot Türk halk hikâyelerinde olduğu gibi birçok destanda da bulunmaktadır. Tahir'in bütün sıkıntılarına bu epizottaki olaylar zemin hazırlar. Zühre'nin babası, değişik varyantlarda, çoğu zaman ya karısının ya da bir başkasının telkinleriyle Tahir'i kovar veya sürgüne gönderir. Kızını da bir başkasıyla evlendirmek ister. Evlendirmek istediği kişiler var- yantlarda değişik çevrelerden gelen muktedir kişilerdir.

Bu epizot, yazmada şu şekilde verilmektedir : Tahir gur- bet dönüşü tayasının (dadisının) evine gelir. Otururlarken da- vul zurna sesleri duyar. Bu seslerin ne olduğunu sorar. Dadısı

da, bir ah çekerek, Zühre'yi, babasının bir padişah oğluyla evlendirmek istediğini, bu seslerin de düğünde çalınan davul zurna olduğunu söyler. Zühre'nin bir padişah oğluyla düğününün yapıldığını belirtir.

Taşbasmasında aynı epizot bulunmakta ancak Zühre bir padişah oğlu yerine bir emir oğlu ile evlendirilmek istenmektedir. Her iki varyantta da Tahir kadın kıyafetine girip düğün evine gitmek ister. Orada kadınlar arasında türküler söylenmektedir. Tahir de onların arasına karışır ve türkü atışmasında bütün kadınları mat eder. Sonunda Zühre ile karşılıklı söyleşirler. Zühre onu tanır. Tahir'i bir başka odaya alarak sevişirler.

S₃'te ise Zühre'yi bir bezirgânbaşı görmüş ve beğenmiştir. Araya bir cadı kadın koyarak Zühre'nin anasını kandırır. Zühre'nin anası Tahir'i bir iş için başka bir şehre gönderir. Tahir'in uzaklaşmasından istifade ederek Zühre'yi bezirgânbaşı ile nikâhlar. Bu arada da Tahir'in öldüğü haberini yayar. Zühre vakit kazanmak için kırk günlük süre ister. Düğün kurulur. Düğünün son günü Tahir gelir (71).

S₄'da Zühre'nin babası, kızını yeğeni Garaçur'la evlendirmek istemektedir. Bu yüzden Garaçur, sürekli olarak, Zühre'yi takip eder. S₇'de Tahir döndüğü zaman bir düğün görür. Kimin olduğunu sorar ve Zühre'nin düğünü olduğunu öğrenir.

S₉'da Tahir 7 yıl sürgüne mahkûm edilir. Babası Zühre'yi başka bir padişahın oğluna nikâhlar. Zühre kırk günlük bir düğün ister. Bu arada bir ihtiyar, zindanın kapısına gelir, Tahir ona yalvararak Zühre'ye haber gönderir.

(71) Sevgililer ayrıldıkları zaman, kadın kahramanın sevgilisinin gelmesi umuduyla, çeşitli bahaneler uydurup zamanı uzatması diğer halk hikâyelerimizde de görülmektedir. (bkz. *Aşk Garip Hikâyesi* s. 23 - 25).

Kırım varyantında, Zühre, babasının adamlarından Pazvant Karaçor adlı birisi ile evlendirilmek istenir. Bu işi de cadı bir kadın organize eder.

Tobol varyantında Zühre, Kara Batır adlı, babasının adamlarından biriyle nişanlanmıştır.

Tarañçı varyantında, Zühre'nin babası kızını, yurdunu düşmandan kurtaran Kara Gâvur adlı birisiyle nişanlamıştır. Zira vaadi öyledir.

Özbek varyantında bu epizot diğer varyantlardan biraz farklıdır. Zühre'nin babası çocuğunun kız olmasına kızıp, öldürülmesini emretmiştir. Ancak, Zühre'yi padişahın adamları öldürmemiş ve saklamışlardır. Daha sonra padişahın duygulu bir anında ortaya çıkarırlar ve vezirin aracılığı ile Tahir ile birlikte büyümelerine izin alırlar. Ancak padişah bir yetime kızını vermek istemez. Onun yerine Kara Batır adlı birisiyle evlendirmek ister.

Türkmen varyantında Zühre, padişahın adamlarından Kara - Batır (Kara Çomak)'la evlendirilmek istenir. Düğün başlar. Zühre, Tahir yetişir ümidiyle çeşitli hilelere başvurarak **nikâh** gününü geciktirir. Gerçekten de son günü Tahir gelir.

Türkistan varyantında, Tarañçı varyantında olduğu gibi Zühre, şehri kuşatan düşmanı yenen Kara - Batır'la evlendirilmek istenir.

Ortaoyunu ve Karagöz'deki Tahir ile Zühre varyantlarında, Zühre'nin babasına karısı sihir yapar. O da kızını Tahir'e vermekten vazgeçer. Bu varyantlarda Zühre'nin annesi Tahir'i sevmektedir. Bu yüzden sürekli olarak Tahir'i takip eder.

Diğer varyantlarda bu epizot verilmemiştir.

İncelediğimiz varyantlarda bu epizottaki olaylar;

1 — Zühre, ismi verilmeyen bir padişahın oğlu ile nişanlanır (Yazma - Taşbasması ve S₉).

2 — Zühre, bir bezirgânbaşı ile nişanlanır (S₅).

3 — Zühre, amcasının oğlu Garaçur'la evlendirilmek istenir (S₆).

4 — Zühre, babasının adamlarından biriyle evlendirilmek istenir.

4a — Bu adamın özeliği belli değildir (Kırım v. da Pazvant Karaçur, Tobol, Türkmen ve Özbek varyantında Karabatır).

4b — Zühre'nin evlendirilmek istendiği adam, şehri kuşatan düşmanı yenmiş bir yiğittir (Tarañcı - Türkistan).

5 — Tahir, ülkesine döndüğünde, Zühre'nin düğününün yapıldığını öğrenir. Ancak kiminle evleneceği belli değildir (S₇).

Bu epizotun üzerinde durulması gereken en önemli özelliği, bizce, itici fonksiyonları olan motifleri veya motif zincirlerini ihtiva etmesidir. Bu husus ilerde motifler bölümünde geniş olarak ele alınacaktır. Diğer bir özellik de klasik edebiyattan ya da diğer halk hikâyelerimizden alınan bazı motiflerin varyantlarda olaya dahil edilmesidir. Mesela, S₇'te Zühre'nin annesi, Tahir'i şehirden uzaklaştırmak için bir başka şehre, bir iş bahanesiyle göndermiştir. Tahir gittiği yerden dönerken, yolunu kesen bir ihtiyar kadın, Zühre'nin öldüğünü haber verir. Aynı motif bilindiği gibi *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde temel bir motiftir ⁽⁷²⁾. Buna benzer telmiklerde ilerde tekrar söz konusu edilecektir.

9 — TAHİR'İN SONU

İncelediğimiz varyantlarda Tahir'in sonu çoğunlukla trajiktir. Bir kısım varyantlarda da Tahir bütün engelleri yenerek sevgilisine kavuşur.

(72) *Ferhat ile Şirin*, tarihsiz taşbasması, kenarında *Derdıyok ile Zülfistiyah* ve *Hurşit ile Mahmûrî* hikâyeleri var, s. 59 - 60

Yazma ve taşbasması varyantlarda Tahir'in ülkesine dönüşünden sonraki olaylar aynıdır. Tahir, Zühre'nin düğününün yapıldığını öğrenince, Zühre ile görüşmek için kadın kılığına girerek düğün evine gider. Bamsi Beyrek'te, Aşık Garip'te Asuman ile Zeycan'da gördüğümüz, sevgilinin düğününe âşık kıyafetiyle gitme motifi, hikâyemizde kılık değiştirerek kadın kıyafetiyle gitme şekline dönüşmüştür. Tahir düğün evine gittiğinde, kadınlar karşılıklı olarak maniler söylemektedirler. Tahir kendini tanıtmadan bir mani söyler. Kızlar etrafını sararlar. Zühre bu türküler söyleyenin Tahir olduğunu anlar ve gizlice onu bir odaya alır ve dertleşirler. Ertesi gün hamama gitme bahanesiyle kaçmaya karar verirler. Develer hazırlanır, ancak Arap köle, Tahir'den şüphelenir ve onları takip eder. Âşıklar hamama giderlerken, Arap arkadan Tahir'e bir mani söyler. Tahir, söyleyenin kim olduğunu anlamak için geriye bakar. O zaman Arap köle, Tahir'i görür ve doğru padişaha (taşbasmasında Emir'e) haber verir. Hamam askerlerce kuşatılır. Tahir dışarı çıkınca durumu görür. Fakat kadın kıyafetinde olduğu için yanında palası yoktur. Buna rağmen sille tokat döğüşerek birkaç asker devirip, birinin kılıcını alır ve beş yüz - altı yüz kadar askeri öldürür. Sonunda kement atarak Tahir'i yakalarlar. Padişah cellatlara kellesini kesmeleri için emir verir. Ancak araya ulema ve vüzera girerek, «bir gün lazım olur böyle bir yiğide kıymak olmaz, onu bize bağışla» diye ricada bulunurlar. Padişah, eğer Zühre'nin adını anmadan üç kıta söylerse onu affedeceğini vaadederek. Tahir ilk iki dörtlükte padişahı över üçüncü dörtlükte Zühre ortaya çıkar, onu görünce Tahir dayanamayıp ismini anar. Bunu işiten padişah hiddetlenerek «başını vurun!» diye bağırır. Tahir, cellatlardan iki rekat namaz kılmak için izin ister. Namazı kılınca, canını alması için Allah'a dua eder, duası kabul olur ve orada ölür.

Si'de Etem Şah ölür ve Tahir Horasan'a şah olur. Hoca Abdullah'ı da vezir yapar. Bu arada Kandehar şahı, kızının gördüğü rüyayı Hoca Abdullah'a yorumlatır. Hoca Abdullah

da Kandehar şahının kızı Zülfisiyah'ın Tahir'le evlenmesine razı olur. Zühre'ye müjdeler gider, düğün hazırlıkları yapılır, bir mübarek perşembe akşamı gerdeğe girerek, murat alıp murat verirler. Daha sonra Zülfisiyah'a haber gönderilir. O da gelince yeniden bir düğün kurulur ve Tahir, Zülfisiyah'la da evlenir.

Sı'de Tahir, Zühre'nin babası hanı öldürür. İki ordunun askerleri de bu sonuca sevinirler. Tahir Kandehar'a padişah olur. Kırk gün kırk gece düğün yapılır ve sevgililer muratlarına ererler.

Sı'te Tahir ülkesine dönünce bir köşk ve bir has bahçe yaptırır. Zühre bunu duyar ve bahçeyi görmeye gider. Tahir'le buluşurlar. Bu arada, padişahın bir Arap kölesi vardır, bu köle, âşıkların buluştuğunu padişaha haber verir. Padişah cellatlarına Tahir'i öldürmelerini emreder. Ancak cellatlar, Arap köleyle padişaha haber göndererek Tahir'i affetmesini rica ederler. Padişah da affeder. Fakat Arap köle, yalan söyler, cellatlar da onu öldürürler.

Sı'te Zühre Tahir'le buluşmak için yıkanır, süslenir hazırlanır. Beklerken öyle bir uykuya dalar ki Tahir gelir fakat Zühre uyanamaz. Tahir sabaha kadar bekler. Sabah Zühre uyanır ve pencereye gelir. Tahir yanına gitmez. Zühre de onun yanına gelmez. Böylece uzun bir süre karşılıklı konuşurlar. Sonunda Zühre köşküde, Tahir de dışarda ölürler böylece muratları ahirete kalır.

Sı'te Tahir düğünün son günü ayılır. Zühre pencereden bakarken, açlıktan takatı kesilmiş Tahir'i yürümeye çalışırken görür. Gece yiyecek bir şeyler alarak Tahir'in yanına gider. Onu ve atını doyurur. Ertesi gün gelir ki gelin ata bindirilmiş. Tahir atın başını çeker, yolda giderlerken Tahir Zühre'yi öper, Zühre gerdeğe gireceği sırada «biraz bahçeye inip gezeyim» diyerek dışarı çıkar. Bahçede Tahir'i görür. Birlikte

Gambertay'a binerek kaçarlar. Gambertay bunları bir denizin ortasına götürür. Gambertay çimen olur. Tahir de Zühre'nin dizine yatar ve orada ölür. Zühre de Tahir'in bıçağını alarak göğsüne saplar ve ölür.

Sı'da Tahir'i kadın kıyafetine girmesine rağmen, Garaçur Çoban farkederek tahkir eder. Daha sonra durumu padişaha bildirir. Padişah, içinde Zühre'nin ismi geçmemek şartıyla üç dörtlük söylerse Tahir'i affedeceğini vaadederek. Tahir ilk iki dörtlükte başarı gösterir. Üçüncü dörtlükte, Zühre'ye «baban seni Tahir'e verdi» diyerek, onu ortaya çıkarırlar. Tahir Zühre'yi görünce, dayanamaz ve Zühre ismini kullanır, celallatlar Tahir'in kellesini vururlar.

Sı'de, Padişah Tahir'in öldüğünü zannetmektedir. Tahir babasını padişaha gönderir ve ertesi gün cirit oynacağını, onu görünce padişaha; «ah padişahım oğlum Tahir gelse, şöyle cirit oynasa, kızını verir miydin?» diye sormasını tembih eder. Eğer «veririm» derse Tahir ortaya çıkacak, «vermezdim» derse geri döneceklerdir. Bu plan üzerine Tahir'in babası padişahın yanına gidip planladığı gibi yapar. Padişah da «verirdim» diye cevap verir. O zaman Tahir ortaya çıkar. Fakat padişah sözünde durmaz. Garaşor'a «aman bu Tahir'miş yurun kellesini!» diye emir verir. Garaşor Tahir'i alıp ıssız bir yere götürür. Orada Tahir iki rekat namaz kılar. Garaşor kılıcını çekip Tahir'in kellesini kesmek ister, fakat kılıç Garaşor'un kellesini koparır. Tahir kurtulur.

Sı Tahir gurbetten dönünce Zühre'nin yanına girmeye bir türlü fırsat bulamaz. Sonunda Zühre bir hile düşünür. Yanına dokuz cariye alarak gezmeye çıkar. Cariyelerden birinin koltuğuna bir kadın elbisesi koyar. Bu elbiseyi Tahir'e giydirek saraya getirir. Ancak kapıcı dışarı çıkarken dokuz kişi olan cariyelerin, on kişi olarak döndüklerini farkederek ve Tahir olmasından şüphelenerek laf atar. Bütün olanları takip

eden cadı kadın padişaha haber verir. Padişah Tahir'i zindana attırır. Zühre kendi köşkünden zindana bir tünel kazdırır ve gizlice buluşmaya başlarlar. Bu böylece bir süre devam eder. Bir gün padişahın yanına, elmayı veren şeyh gelir. Padişah ona «Tahir'le Zühre'nin nikâhını kıydıracağını» söyler. Ancak Tahir'in, Zühre'nin adını kullanmadan üç dörtlük söylemesini şart koşar. Tahir türküyü söylerken Zühre'nin adını anar, padişah hiddetlenerek cellatlarına Tahir'in kellesini vurmalarını emreder. Onlar da bu emri yerine getirirler.

Sı'da Tahir zindana konur. Zühre bir kat kadın elbisesi vererek ihtiyar birisini zindana gönderir. Tahir elbiseyi giyip zindandan kaçır. Durumu farkederek Karaşor padişaha haber verir. Padişah «madem bu kadar üstümüze düştü ve Hak aşığı olduğunu söylüyor, gelsin üç kıta söylesin içinde Zühre geçmesin. O zaman düğünlerini kendi elimle yapacağım» diyerek Tahir'i çağırır. Tahir gelir, ilk dörtlükte padişahı, Hz. Ali'ye, ikinci dörtlükte Hz. Ömer'e benzeterek över, ancak son dörtlükte Zühre'yi görüp dayanamaz ve Zühre'nin adını kullanır. Bunun üzerine padişah kızıp Tahir'i cellada verir. Cellatlar onu parçalayıp, etini meydana yığarlar.

Az. varyantında Tahir, Suna'nın ordusu ile birlikte Karaman ülkesine gelir. Suna Hanım, Zühre'nin Tahir'i sevip sevmediğini anlamak için onun yanına gider. Konuşurlar, durumu anlayan Suna, babasına olan biteni anlatır. Babası, Hatem Sultan'a haber göndererek Zühre'yi Tahir'e vermesini, aksi takdirde şehrini yakıp yıkacağını söyler. Hatem Sultan teklifi kabul etmez ve savaş hazırlığına başlar. İki ordu karşılaşır. Tahir ortaya çıkarak, boşuna kan dökülmemesini, karşısına Hatem Sultan'ın çıkmasını ister. Hatem Sultan'la mücadeleye başlarlar ve Tahir onu öldürür. Paşa buna çok sevinir. Tahir'i Karaman'a padişah yapar, Kırk gün kırk gece düğünle Tahir'le Zühre'yi evlendirir ve kendi ülkesine döner.

Alt. Os. varyantında Hızır, Tahir'i ülkesine getirir ve Zühre ile kırk gün kırk gece düğün yapılarak âşıklar muratlarına ererler.

Rodop varyantında, Karaçor, Tahir'i pencereden görür ve Zühre'nin babasına haber verir. O da Karaçor'a bir kılıç vererek Tahir'i öldürmesini söyler. Karaçor, Tahir'i öldürür. Ertesi gün Tahir'in etinden, Zühre'ye yemek yaparlar. Böylece ondan soğuyacağını ve vazgeçeceğini ummaktadırlar.

Kırım varyantında Tahir, Zühre'nin köşkünde bir süre kalır. Ancak Pazvant durumu öğrenmekte gecikmez. Doğru cadı kadına giderek padişaha haber vermesini söyler. Cadı kadın padişaha hem haber hem de akıl verir. Tahir yakalanarak, içinde Zühre isminin geçmediği üç türkü söyleyecektir. Eğer bunu başarırsa Zühre'ye kavuşacak, başaramazsa kellesi vurulacaktır. Padişah cadı kadının bu planı üzerinde Tahir'i yakalatır ve şartları anlatır. Tahir kabul eder. İki türküde Zühre'nin adı geçmez, bunu gören cadı kadın hemen Zühre'yi ortaya çıkarmalarını söyler. Zühre ortaya çıkar çıkmaz Tahir dayanamaz ve onu övmeye başlar. Bunun üzerine cellatlar Tahir'in başını keserler ve götürüp bir mezara gömerler.

Tobol varyantında, Zühre'nin babası, Tahir'in tekrar döndüğünü ve kızı ile birlikte yaşadığını öğrenir. Kara Batır ve cellatlara yakalayarak öldürmelerini emreder. Zühre babasına yalvarır ve Tahir'i affettirir. Ancak af emri gelmeden cellatlar Tahir'in başını keserler.

Tarañçı varyantında Tahir ülkesine döner ve gizlice bir ev yaptırır. Zühre ile bu evde bir süre yaşarlar. Kara Gâvur durumu öğrenir ve Tahir'i öldürür.

Özbek varyantında, Tahir sürgünden döner ve Zühre'nin sarayında yaşamaya başlar. Sonunda sarayda yakalanır ve gözleri bağlanarak meydana getirilir. Cellatlar bir vuruşta Tahir'i ikiye biçerler. Tahir'i bu halde gören Zühre bayılır. Tahir'in parçaları bir mezara konur.

Türkmen varyantında bu epizot sonuç olarak, olayların çeşitliliği ve zenginliği bakımından oldukça değişik bir durum göstermektedir. Tahir ülkesine dönünce, Zühre onu anasına emanet eder. Zühre'nin anası da Hindistan padişahının kızıdır ve bir sarayı vardır. Sarayında yaşlı bir kadın cariyeye vardır. Bu kadın Tahir'in sırrını öğrenir ve padişaha söyler korkusuyla diğer cariyeler tarafından öldürülür. Bu olaydan sonra, padişah duymadan Tahir ile Zühre'nin nikâhını kıymaya karar verirler. İkisinin de hocası olan Molla Nefes'i çağırırlar ve sarayda bir toy başlatırlar. Molla Nefes nikâhlarını kıyar, böylece iki âşık murat alıp murat verirler. Aradan dokuz gün geçer. Bu arada sarayın bahçıvanı padişaha haber verir. Padişah eğlenceleri duymuş ve kızının Kara Batır'a «evet» dediğini sanarak sevinmiştir. Durumun gerçek yönünü öğrenince kızgınlıktan deliye döner ve Tahir'i yakalatarak öldürülmesini emreder. Zühre'nin yalvarmaları fayda vermez ve Tahir'in başı vurulur. Ancak bu varyantta ölümden sonra kutsal kişilerin (Hz. İsa ve Hz. Hızır'ın) olaya müdahalesiyle kahramanlar tekrar dirileceklerdir. Bu olayı daha sonra geniş bir şekilde 10. epizotta vereceğimiz için burada sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

Türkistan «Tayı bile Zöhre» sında, Tahir gelince Delle karı, hemen Kara Batır'a durumu bildirir. Kara Batır üç yüz cellat göndererek Tahir'i öldürtür. Vücudunu dört pervaza asılarak Çon Talas şehrinde dolaştırıp halka gösterir.

Karagöz ve Ortaoyunu'nda Zühre'nin babası sihirli muskanın tesirinden kurtulup akli başına gelince yaptıklarına pişman olur ve Tahir ile Zühre'nin evlenmeleri için düğün hazırlıklarına başlatır.

Arnavut varyantında, Tahir gurbete gidince, Zühre armonika çalmayı bırakmıştır. Ancak Tahir dönünce armonika çalmaya başlar. Arap bu durumdan şüphelenir ve padişaha haber verir. Padişah önce inanmaz. Zühre, bir gün Tahir'i ka-

dın kıyafetine sokarak hamama götürür. Arap köle önlerine geçerek Tahir'e laf atar, Tahir kılıcını çeker fakat Arap'ı vuramaz. Sonunda Tahir yakalanır ve kellesi vurularak öldürülür.

Görüldüğü gibi varyantların karşılaştırılması Tahir'in akıbetini iki şekilde göstermektedir.

1 — Tahir murada eremeden ölür.

2 — Tahir murada erer.

Bu şekiller içinde de değişik alt gruplar söz konusudur.

1 — a) Tahir cellatlardan izin alarak iki rekat namaz kılar ve canını alması için dua eder. Duası kabul edilir ve ruhu-
nu teslim eder (Yazma - Taşbaskısı).

b) Tahir'in kellesi cellatlar tarafından vurulur. Zira Tahir, Zühre'nin ismini kullanmadan üç türkü söyleyememiştir (S₆-S₈-S₉ - Rodop - Kırım - Tarançı - Özbek - Türkmen - Türkistan - Arnavut).

c) Tahir'i Zühre'nin babası affeder, ancak af emri geç kalır ya da kasıtlı olarak cellatlara iletilmez (S₃-Tobol).

d) Tahir bahçede, Zühre, köşkünün penceresinde karşılıklı söyleşirler ve gururları yüzünden birbirlerinin yanına gitmezler ve her ikisi de bulundukları yerlerde ölürler (S₄).

e) Tahir, kendisi gibi babasının yediği elmanın kabuğundan doğan Gambertay'la Zühre'yi de alarak kaçır. Gambertay âşıkları bir denizin ortasına götürür. Kendisi çimen olur. Tahir, Zühre'nin dizine yatarak ölür. Durumu gören Zühre, Tahir'in bıçağını alarak kendini öldürür (S₅).

2 — Tahir sevgilisine kavuşur: Bu tipte de kavuşmayı sağlayan birtakım yardımcıları vardır. Ancak bu yardımcıların yanı sıra Tahir de kahramanlık hikâyelerinde gördüğümüz cesur ve atak bir karakter gösterir. Tek başına meydana çıkarak savaşır ve galip gelir. Bu tip içinde şu alt gruplar bulunmaktadır.

a) Bir başka ülkenin padişahının kızı Tahir'e âşık olur fakat yüz bulamaz. Sonunda «eğer Zühre benden güzelse, sizi kendi ellerimle, zorla da olsa evlendireceğim, eğer değilse hesabını soracağım» diyerek bir ordu hazırlatır ve Tahir'e yardım ederek, sevgilileri kavuşturur (S₁'de Kandehar Prensesi Zülfisiyah. Az. varyantında Heşterhan Prensesi Suna).

b) Tahir'in rakibi onu öldürmek için kılıcını savurur. Kılıç kendi başını keser. Tahir kurtulur ve sevgilisine kavuşur (S₇).

c) Tahir'e Hızır yardım eder (Alt. Os.).

d) Zühre'nin babası ölmüştür. Tahir onun yerine padişah olur (S₂).

e) Zühre'nin babası sihirin tesirinden kurtulunca, eski vaadini hatırlar (Karagöz - Ortaoyunu).

10 — ZÜHRE'NİN AKİBETİ

Bütün varyantlarda Zühre'nin akıbeti, 9. epizottaki olaylarla paralellik gösterir. Tahir'in zafer kazanıp sağ kaldığı bütün varyantlarda, Zühre de sağ kalır ve muradına erer. Diğer varyantlarda ya olağanüstü bir şekilde ölür ya da intihar eder. Olayların teferruatındaki farklar şu şekildedir:

Yazma ve taşbasmasında Tahir öldürülünce Zühre aklını kaybeder. Taşlarla dövünmeye başlar. Padişaha haber verirler. Memlekette ne kadar hekim ve hoca varsa toplanır ve «ancak Tahir'in etinden yerse, ondan soğur ve hastalığı geçer» diye karar verirler. Padişah derhal emrederek Tahir'in etinden köfte yaptırır. Zühre'nin dadısı durumu öğrenip haber verir. Zühre köfte gelince;

Hey tatarlar tatarlar
Birbirine katarlar
Çarşıda et tükenmiş
Tahir etin satarlar

dörtlÜğü ile başlayan türküyü söyleyerek köfteyi yemez. Daha sonra Tahir'in mezarına giderek dua eder, mezara kapanır ve ölür.

S₁ - S₂'de Zühre Tahir'le evlenerek murada erer.

S₃'te olayların gelişimi yazmada olduğu gibidir.

S₄'te ani bir kızgınlık ve gurur âşıkların, kavuşmalarını engeller. Tahir, Zühre'nin köşkünün penceresinin altına gelir. Ancak Tahir gurbette iken Zühre kendisini bırakmış ve ne yıkanmış ne de yeni bir elbise giymiştir. Tahir'in geldiğini öğrenince, yıkanır, saçlarını tarar, fakat banyonun verdiği rahatlıkla uyuyakalır. Tahir sabaha kadar pencerenin altında beklemiş, sabah Zühre uyanmış, ancak Tahir, ona kırılmıştır. Karşılıklı türküler söylerler ama ne Zühre, Tahir'i yanına çağırır ne onun yanına gider. Öylece söyleşe söyleşe bulundukları yerlerde ölürler.

S₅ ve S₆'da, Zühre, Tahir'in öldüğünü görünce, bıçakla kendisini öldürür.

S₇'de Zühre'nin akıbeti hikâyede açık olarak verilmemiştir. Ancak Garaşor - Tahir'in rakibi - ölmüş ve Tahir kurtulmuştur. Bu durumdan Tahir ile Zühre'nin mutlu bir sona erdikleri anlaşılmaktadır.

S₈'de Tahir'in öldürülmesi üzerine, Zühre yemeden içmeden kesilir ve deliye döner. Bir gün mezarlığı ziyarete gider ve saçları arasında sakladığı bıçağını çıkararak kendisini öldürür.

S₉'da olağanüstü (dinî) olaylar vardır. Zühre Tahir'in parça parça edilmesi üzerine, babasına «Tahir'in etini satacak mısın, niçin bu kadar doğradın?» diye sorar. Tahir'in etlerini toplatıp kendi bahçesine gömdürür. Mezarın yanında kırk gün dua eder. Kırkıncı gün mezarın başında bir türküyü söyler. Allah tarafından Tahir'e can gelir ve bu türkülere cevap verir. Sonunda Zühre, «Tahir aç kalbini de kavuşalım» der. Mezar açılır ve Zühre içine girerek kaybolur.

Az. varyantında Heşterhan paşasının kızı Suna, Tahir'e aşık olur. Ve ona yardım eder. Tahir, Hatem Sultan'ı öldürür. Böylece hem Karaman şehrine padişah olur hem de Zühre ile muradına erer.

Rodop varyantında, Tahir'in ölümü üzerine Zühre yemeden içmeden kesilir ve deliye döner. Tedavisi için Tahir'in etinden yemesi ve Tahir'in mezarına gitmesi tavsiye edilir. Bunun üzerine Zühre'yi Tahir'in mezarına götürürler. Zühre saçlarının arasına sakladığı bıçağı kalbine saplayarak intihar eder. Komşuları onu Tahir'in yanına gömerler.

Kırım varyantında da olayların gelişimi Rodop varyantında olduğu gibidir. Ölmeden önce Tahir'e «aç kalbini ben de geldim» diyerek, açılan mezara girer. Toprak tekrar kapanır.

Tobol varyantında Tahir'in öldürölmesinden sonra Zühre onun mezarına kapanarak intihar eder.

Tarañçı varyantında, Tahir'in öldürölmesinden sonra Zühre mezarını ziyarete gider. Orada mezar kendiliğinden açılır. Zühre mezara, Tahir'in yanına girer. Toprak tekrar kapanır. Böylece iki aşık kavuşmuş olurlar.

Özbek varyantında, Zühre, kırk gün Tahir'in yasını tutar. Kırkinci gün Tahir'in mezarını ziyaret etmek ister. Kendisini kırk cariyeye gözetlemek şartıyla, izin verilir. Mezarın yakınında Zühre cerayilere para saçır, onlar para toplamakla meşgulken kendisi mezara koşar, «açıl mezar» der ve mezar açılır. Mezardan bir gül kabı çıkar. Zühre içine girer ve Tahir'in kucağına düşer. Kızlar koşarlar fakat yetişemezler. Mezar tekrar kapanır. Böylece iki aşık olağanüstü bir şekilde kavuşmuş olurlar.

Türkmen varyantında konu esas itibarıyla diğer, ölümle biten varyantlardaki gibidir. Ancak Zühre, Tahir'in öldürölmesinden sonra, anasını da yanına alarak sık sık onun mezarını ziyaret eder. Bu arada bütün cariyeleri de birlikte mezara gi-

derler. Bir gün cariyelerini atlatarak, belinde sakladığı hançeri göğsüne saplayarak kendini öldürür. Padişah durumu öğrenince yaptıklarına pişman olur, ancak iş işten geçmiştir. Zühre'yi de Tahir'in yanına gömerler.

Türkistan varyantında konu, Özbek varyantıyla aynıdır. Zühre yanındakilere inci saçar. Mezar kendiliğinden açılır ve Zühre mezara girerek kaybolur.

Karagöz ve Ortaoyunu'nda Zühre'nin babası uykudan uyanır gibi sihrin tesirinden kurtulur ve düğün hazırlıklarına başlanmasını emreder.

Arnavut varyantında Zühre Tahir'in öldürüldüğünü görünce babasına beddualar eder. Babası kızının başına bir hal gelmesinden korkarak onu sürekli olarak gözetletir. Aradan birkaç hafta geçince Zühre saçlarının arasına bir ustura saklayarak cariyeleri ile birlikte Tahir'in mezarını ziyarete gider. Orada cariyeleri hamama gönderir. Onlar gidince Tahir'in mezarının üzerinde ustura ile kendini öldürür.

Ermeni varyantında diğer epizotlarda olduğu gibi bütün olaylar yazma ve taşbasmasında olduğu gibidir.

Bu epizottaki olayların karşılaştırılması sonunda iki tip karşımıza çıkmaktadır. Bir önceki epizotta gördüğümüz tipler burada da aynen bulunmaktadır. Yani Tahir'in öldüğü veya öldürtüldüğü varyantlarda Zühre de ölmekte diğerlerinde ise mutlu bir sonla muradına ermektedir.

Gerek 9. ve gerekse bu epizotta sadece Türkmen varyantı ölümden sonra dirilme motifini ihtiva etmektedir. Konu şu şekilde genişlemekte ve yeni olaylar meydana gelmektedir.

«Tahir ve Zühre'nin ölümlerinden sonra, Tahir'in daha önce nikâhlandığı Mahım Can, bütün olup bitenleri rüyasında görür. Bu rüya üzerine yola çıkar. Babası Adil Şah epeyce uğraşırsa da engel olamaz. O sırada Tatar ülkesi tarafından gelen bir kervan görünür. Mahım Can kervanın önüne çıkarak Ta-

hir'i sorar. Kervancılar durumu anlatırlar. Bunun üzerine hid-detlenen Adil Şah, büyük bir ordu hazırlayarak Tatar ülkesine yürür. Ordu giderken Cürcan şehrine gelir. Orada, daha önce Tahir'in yolunu kesip sonra ona yardım vaadeden Moysepit ve Kamerüzzaman'la buluşur. Onlar da otuz bin kişilik bir orduya Adil Şah'a, katılırlar (burada Moysepit'in «yürün beyler şövesmeye gidelin» nakaratlı türküsü Köroğlu'nu hatırlatır). Bunlar on dokuz günlük bir yolculuktan sonra Tatar iline gelirler. Babahan savaşmak için üç günlük mühlet ister. Üç gün sonra savaş başlar. Moysepit kement atarak Babahan'ı yakalar ve Adil Şah'ın huzuruna getirir. Adil Şah «bunu âşıkların mezarına götürün, eğer onlar affederse ne âlâ, etmezlerse orada öldürün» diye emir verir. Bu işler olurken Hz. İsa ve Hz. Hızır âşıkları mezarından çıkarıp «bugün toy gününüzdür, kalkın» diyerek onlara can verirler. Moysepit, Babahan'ı, tekrar dirilen Zühre'nin yanına getirir ve affedip etmeyeceğini sorar. Zühre affetmez ve öldürülmesini ister. Tahir'in yanına getirirler. Tahir, onlarla birlikte Zühre'nin yanına gelir ve onu razı ederek, Babahan'ı affettirir. Adil Şah Tahir ile Zühre'nin düğünlerini yaptırır. Kızı Mahım Can'ı da Tahir'in yanında bırakır. Babahan tekrar şah olur. Tahir, Zühre ve Mahım Can'la muradına erer.

Görüldüğü gibi Türkmen varyantında Mollo Nefes, her epizotta olduğu gibi burada da birtakım ilavelerle hikâyeyi genişletmiştir. Hz. İsa'nın mesih özelliğini hikâyeye sokarak halkın bu Hak âşıkları hakkındaki eğilimlerine tercüman olmaya çalışmıştır. Aynı eğilim Tahir ile Zühre'yi kavuşturan diğer varyantlar için de söz konusudur. Halk hikâyelerinin hepsinde gördüğümüz idealizm, burada da kendini göstermiş, üst zümreye mensup olmalarına rağmen halk içinde yaşayan, onlar gibi düşünen padişahlar, paşalar, emirler, nasıl halka indirilmiş ve hikâyenin akışı içinde alelade birer kahraman durumuna getirilmişse, aynı zihniyet âşıkları kavuşturmak için de böyle bir ilaveye lüzum hissetmiştir. Aslında âşıkların ka-

vuşamadığı varyantlarda da bu zihniyet «kavuşmaları ahirete kaldı» şeklinde biçim değiştirerek ortaya çıkmaktadır. Buradaki dinî tesir açıktır. Zira İslamî inanışta asıl vuslatın yeri ahirettir. Ebedî mutluluk öbür dünyadadır. Böylece âşıklar ister bu dünyada, ister öbür dünyada kavuşsunlar, her iki halde de dinleyici ya da okuyucu dinî olarak tatmin olmaktadır. Bu dünyadaki kavuşmalarda ya Hızır, ya Hz. İsa ya da ilk elmayı veren derviş uhrevî bir görevi yerine getirmekte ve âşıkları kavuşturmaktadır. Böylece hikâyelerin meydana gelişlerinde, sosyal çevrenin eğiliminin kazandığı ağırlık ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında olayların mantıklı bir şekilde birbirine bağlanması zarureti, kısaca hikâyenin kendi yapısından doğan ihtiyaçlar da bu ilavelerde önemli rol oynamaktadır. Olayın akışı içinde Tahir ve Zühre'nin canlanması zarureti ortaya çıkınca bunun itirazsız kabul edilebilecek bir şekilde ve izahlı olması gerekir. Âşık bu izahı dinî inançlarla -İslamî kıssalarla- yapmıştır. Bu hal, halk hikâyelerimizin önemli bir özelliği olmaktadır. Masallardaki olağanüstülükler de böyle bir kaygıya rastlayamayız. Türklerde «ölüp-dirilme» motifi de çok eski bir motiftir. Bu hususta «motifler» bölümünde daha geniş bilgi verilecektir.

11 — RAKİBİN AKİBETİ

(Kötü Sonu Hazırlayan Entrikacıların Sonu)

Halk hikâyelerinin hepsinde bu epizot idealizmin ortaya çıktığı yerdir. Bu epizotta kahramanların sonları ister mutlu isterse trajik olsun, mutlaka çektikleri sıkıntıların sebebi olan şahıslarda bir sona ulaşırlar. Burada hikâyenin anafikri saklıdır. Ya kötüler mutlaka cezalarını çekerler ya da kahraman tarafından affedilerek iyi birer insan olurlar. O zaman da «kötülük edene bile iyilikle karşılık verilirse, er veya geç onlar da iyi olurlar» sonucuna ulaşılır. *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde de aynı idealizm vardır. Varyantların çoğunda padişah aslında iyi

bir insandır. Ancak bir başka şahıs (Arap köle, karısı veya cadı kadın) onu kötülük yapmaya teşvik eder. Sonunda yaptıklarının yanlış olduğunu ve zulmettiğini anlar; fakat çoğu zaman, iş isten geçmiş kendi evladını kaybetmiştir. Padişah yahut diğer iktidar sahibi kişiler, tek evladının bir dediğini iki etmeyen babalardır. Genellikle dedikodulardan korkar ve şeref meselesi olunca çocuğunu feda ederler. Yahut da karısının aşırı ihtirasları yüzünden, sözünde duramaz ve zulmederler. Bunu yaparken de genellikle kara sıfatıyla tavsif edilen köleler, cariyeler ve hizmetçiler başrolde görünürler.

Yazma ve taşbasmaında kara yüzlü Arap köle, gizli gizli Zühre'yi sevmekte ve bu yüzden, ümitsiz bir aşkın esiri olarak, çeşitli entrikalara karışmaktadır. Tahir ile Zühre'nin ölümünden sonra da bir taraftan sevdiği kızın ölmesine üzülerek, bir taraftan da Zühre'nin babasının gazabından korkarak intihar etmektedir.

Sı'de Etem Şah erkek evlat istemektedir. Doğan çocuğu kız olunca kıskançlığa kapılır ve onu görmek istemez. Bunda Ortaçağ Türk toplumundaki. halen Anadolu'da geçerli olan, ataerkil aile yapısına bağlı inanç sisteminin tesiri görülmektedir (73). Daha sonra bu kıskançlık, iki âşığın acıklı maceralara sürüklenmesine sebep olmuştur. Sonunda Etem Şah, Tahir'e yardım için gelen Kandehar şahına yenilerek öldürülmektedir.

Sı'te Arap köle, Zühre'nin de öldüğünü görünce «Zühre öldükten sonra, ben niye yaşayayım» diyerek kendini öldürür.

(73) Dede Korkut'ta da gördüğümüz erkek çocuğa fazla değer verilmesi «oğlu olan ak otağa, kızı olan kızıl otağa...» şeklinde ifade edilmiştir. Bugün Anadolu'da da erkek çocuk tercih edilir. İç Anadolu'da yaptığımız bir derlemede yoksullukla ilgili bir duada şöyle denilmektedir : Allah kimseyi gördüğünden ayırmasın, yaz gününe ayırsızlık, kış gününe yorgansızlık, el içinde oğlansızlık göstermesin.

Arabın kanı bir dut yaprağına bulaşır ve iki sevgilinin mezarları arasına düşer.

S₃'te Tahir ile Zühre'nin kavuşmalarını engelleyen cadı kadın, onların mezarlarına gelir ve kazarak ikisinin arasına uzanıp ruhunu teslim eder.

S₇'de olağanüstü bir durum vardır. Sevgililer kavuşmasına rağmen bunları engellemeye çalışan Garaşor, Tahir'i öldürmek üzere kılıcını sallar, fakat kılıç kendi kellesini keser.

S₈'de padişah, kızının öldüğünü duyunca çok üzülür. Bütün olup bitenlere cadı kadının sebep olduğunu anlar ve cellatlara onun boynunu vurdurur. Ancak cellatlar cadı kadını âşıkların mezarı başında kestiklerinden, kadının bir damla kanı onların arasına damlar. Bu damladan çalı biter.

S₉'da Karaşor Çoban kin ve intikam doludur. Tahir ile Zühre'nin aynı mezar içinde öldüklerini görünce, onların ahirette de kavuşmalarını engellemek amacıyla, civardan geçmekte olan bir yolcuya bütün parasını vererek kendisine bir tokat vurmasını ister. Yolcu öyle bir tokat vurur ki ağzı burnu kanar. Bu kanlardan bir damla, mezarda âşıkların arasına düşer. Bu varyantta Karaşor Çoban'ın akıbeti verilmemiştir.

Rodop varyantında, Karaşor Çoban bir sabah çayıra ot biçmeye giderken, Tahir ile Zühre'nin mezarının yanından geçer. Mezarı görünce «Zülha gibi bir güzel öldükten sonra, ben niye durayım bu dünyada?» diyerek elindeki tırpanı havaya atar ve başını altına tutarak kendini öldürür ⁽⁷⁴⁾. Karaşor'un kellesi kopar ve yuvarlanarak iki sevgilinin arasına gider. Karaşor Çobanı da oraya gömerler.

(74) *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde, Ferhat küllüğünü havaya atar ve başını altına tutarak intihar eder. Buraya *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nin tesiriyle girmiş olmalı. Zira bu motif başka halk edb. ürünlerinde de Ferhat ile Şirin'e telmih olarak kullanılmış aslı motiflerindendir.

Kırım varyantında âşıkların kavuşmalarını engelleyen cadı kadın padişahın gazabından korkarak, mezarlığa gider. Bir çobana para vererek kendisini öldürmesini ve Tahir ile Zühre'nin arasına gömmesini söyler. Çoban da onu öldürür ve Tahir'in mezarına gömer.

Tobol varyantında, Zühre'nin öldüğünü gören Kara Batır, kendisine yaşamanın haram olduğunu söyleyerek intihar eder.

Tarañçı varyantında da Zühre'nin de Tahir'in mezarında kendisini öldürdüğünü öğrenen Kara-Gâvur, kölesiyle birlikte mezara gelir ve mezarın üstünde kölesine kendisini öldürtür.

Özbek varyantında, Zühre'nin öldüğünü padişaha haber verirler. Padişah, Kara Batır'ı da yanına alarak, Zühre'nin mezarına gelir ve mezarı açtırır. Zühre'nin saçları gül gibi kızarmış durumda, Tahir'in kollarındadır. Bunu gören Kara Batır «Zühre öldükten sonra ben niye yaşayayım» diyerek kendini öldürür ve iki âşığın arasına gömülür.

Türkmen varyantında, asker başı olan Kara Batır, durumu öğrenir ve Zühre'nin mezarının başına gelir. Tahir ile Zühre'nin mezarlarından birer gül fidanının çıkmakta olduğunu görür. Kıskanır ve hançerini göğsüne saplayarak kendini öldürür. Ölürken «beni Tahir ile Zühre'nin arasına gömün» diye vasiyet eder. Bu vasiyeti yerine getirilir.

Türkistan varyantında Kara Batır ava gitmiştir. Av dönüşü Zühre'nin Tahir için öldüğünü öğrenince «Zührem Tahir için ölmüş, ben de Zührem için ölsem gerek» diyerek hançerini göğsüne saplar ve orada ölür. Padişah «bu adamın bende hakkı vardır. Yarın ahirette benden davacı olmasın, bunu yıkayıp Zühre'nin yanına gömün» diye emir verir. Böylece Kara Batır iki âşığın arasına gömülür.

Karagöz varyantında, Tahir, Zühre'nin babasının başına sihirli muskayı sokan Karagöz'ü bıçaklar. Ayrıca ken-

disiyle bir olmasını teklif eden ve başına bunca gaileyi açan Zühre'nin anasını da bıçaklayarak öldürür.

Ortaoyunu'nda ise Kavuklu, bütün olup bitenleri Karavezir'e anlatır. Karavezir sarığı arasındaki muskayı çıkarır ve aklı başına gelir. O zaman karısı «ben Tahir'i kaybettikten sonra, yaşamak haram olsun» diyerek kendisini öldürtmesini ister. Karavezir seymenlerine emir vererek Zühre'nin anasını, Tahir'in yerine Mardin şehrine sürgün eder.

Arnavut varyantında, Arap durumu öğrenince doğru mezarın başına gelir ve «bana da yaşamak haram olsun» diyerek kendini öldürür. Cesedi iki sevgilinin arasına düşer. Bu epizottaki olaylar ve entrikacıların akıbetleri aşağıdaki değişiklikleri göstermektedir :

1 — Rakip intihar eder (S₃ - Yazma - Taşbaskısı - Rodop - Tobol - Türkmen - Türkistan - Arnavut).

2 — Cadı kadın kendisini öldürtür (S₅ - S₉ - Kırım - Tarançı).

3 — Engelleyici kişi bir başkası tarafından öldürülür (S₁'de Zühre'nin babası savaşta öldürülür, S₈'de cadı kadını padişah öldürtür, Karagöz'de Zühre'nin anasını Tahir öldürür).

4 — Zühre'nin anası sürgüne gönderilir (Ortaoyunu).

Türkmen varyantı dışında kalan bütün varyantlarda hikâye bu epizotla biter. Türkmen varyantındaki gelişmeleri daha önceki epizotta özetlemiştik, bu sebeple burada tekrar etmeyeceğiz.

Hikâyede bu epizottan sonra meydana gelen efsaneler ayrı bir incelemenin konusudur. Buna rağmen son epizot olarak bu efsaneleri de incelemeye dahil ettik.

12 — ÖLÜMDEN SONRA MEYDANA GELEN EFSANELER

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin birçok varyantında âşıkların ölümünden sonra mezarları ile ilgili birtakım efsaneler mey-

dana gelmiştir. Tahir ile Zühre'nin kavuştuğunu belirten hikâyelerde, bu epizot söz konusu değildir

Yazma ve taşbasmasında Tahir ile Zühre mezara konulduktan bir müddet sonra, Zühre'nin mezarından beyaz, Tahir'in mezarından da kırmızı bir gül fidanı biter. Kara Arap kölenin mezarından da kara bir çalı çıkar ve ne zaman gül fidanları birbirlerine sarılmak isterse, kara çalı bunların arasına girerek, sarılmalarına engel olurmuş. Her yıl âşıkler keskin balta- larla bu kara çalıyı kökünden keserler, ancak çalı yine bitermiş. Bugün o mezarlık «âşık-ı sadıkların ve bağırı yanıkların» ziyaret yeri imiş.

S₃'te Tahir'in mezarından bir beyaz gül, Zühre'nin mezarından bir kırmızı gül biter. O Arap da bu iki gül arasında bir kara çalı olup güllerin birbirlerine sarılmasını engeller.

S₃'te Tahir'in mezarından yeşil, Zühre'nin mezarından kırmızı gül çubuğu çıkar. Cadı karı bunların, arasında bir kara çalı olarak, sarılmalarını engeller. Her yıl Hacca gidenler bu çalıyı keserler ve kısa bir süre gül fidanları birbirlerine sarılırlar, çok büyüyünce yine ayrılırlarmış.

S₆'da Tahir'in ve Zühre'nin mezarları yan yana yapılır. O zaman Garaşor parmağını keserek kanatır. İki mezar arasına bir damla kan düşer ve oradan kara bir çalı fışkırır. Böylece dünyada rahat vermediği âşıkleri, mezarlarında da rahat bırakmaz.

S₈'de Tahir ile Zühre'nin mezarlarından bir çift gül ağacı biter. Cadı kadının kanından da bir çalı çıkar ve güllerin sarılmalarına engel olur. Her yıl Hacca gidenler, yolda bu mezarlara uğrar ve çalıyı keserlermiş.

Kırım varyantında da Tahir'in mezarından bir ak gül, Zühre'nin mezarından ise kırmızı gül biter. Bu güller birbirleriyle sarılmak istediklerinde, aralarında bir diken peyda olur ve buna mani olurmuş. Diğer varyantlarda olduğu gibi her yıl Hacca gidenler bu mezarları ziyaret eder ve dikenleri keserlermiş.

Tobol varyantlarında, Tahir ve Zühre bir nehrin iki yakasına gömülürler. Bunların mezarlarından birer kavak biter. Nehrin üzerinde bu kavaklar birbirlerine doğru uzayarak birleşirler. Tahir ve Zühre bu kavaklar üzerinde leylek ve bülbüllere karışırlar. Kara-Batır ise kargalara karışarak uzaklaşır.

Tarañcı varyantında her üç kahramanın ölümünden sonra, Kara Gâvur'un mezarı Zühre'nin yanına yapılır. Tahir'in mezarından bir kavak ağacı, Zühre'ninkinden bir gül fidanı, Kara Gâvur'unkinden bir çalı biter. Gül fidanı bu kavak ağacına sarılmak ister fakat çalı buna engel olur. Ancak birinin bu çalıyı kesmesi gerekirmiş. Sonunda Tahir'in kavağından bir ishak kuşu, gül fidanından da dişi bir ishak kuşu, Kara Gâvur'un çalılarından da bir çaylak kuşu peyda olmuş. Bir yıl boyunca ishak kuşları birbirlerini ancak bir kere görürler ve ağızlarındaki yemleri birbirlerine vermek için yaklaşırlar, tam birbirlerine verecekleri sırada, sevinçten yemleri yere düşürürlermiş. Tekrar yem aramaya çıkarlar ve bir yıl boyunca yem aramak için dolaşırlarmış. Dişi ishak kuşunun «guguk» diye ses çıkarması bundanmış.

Özbek varyantında mezarların kapanmasından sonra Tahir'in mezarında kırmızı, Zühre'nin mezarında beyaz bir gül biter. Ancak bu iki gül fidanının arasında onların sarılmasını engelleyen, Kara Batır'ın mezarından çıkan dikendir.

Türkmen varyantında, âşıkların ve Kara Batır'ın ölümlerinden sonra, Tahir ve Zühre'nin mezarlarından birer gül fidanı yeşerir. Kara Batır'ın mezarından bir diken çıkar. Bu arada Zühre, padişahın rüyasına girerek, ona türkü söyler. Padişah uyanır ve atını hazırlatıp yanına vezirlerini de alarak mezarlığa gider. Gül fidanlarında birer bülbül, diken üzerinde de bir baykuş görürler. Padişah Kara Batır'ın mezarını başka bir yere taşıtır ve âşıkların mezarlarına ulu bir yapı yaptırır. Zühre'nin bahçesini de âşıklara vakfeder.

Efsaneler değişik varyantlarda farklılık göstermektedir. Bunları şu tiplerde gruplandırmak mümkündür.

1 — Tahir ve Zühre'nin mezarında gül fidanı, rakibin mezarında çalı dikenini biter ve sevgililerin sarılmalarını engeller (Yazma - Taşbaskısı - S₃-S₅-S₆- Kırım-Özbek Türkmen).

2 — Tahir ve Zühre'nin mezarlarında gül biter, hainin parmağından bir damla kan, iki mezar arasına düşer ve bu kan damlasından bir kara çalı fışkırır (S₆-S₈).

3 — Tahir ve Zühre'nin mezarlarından kavak ağaçları biter. Âşıkların ağaçlarında leylek ve bülbüller, rakibinkinde ise kargalar öterler (Tobol).

4 — Tahir'in mezarından bir kavak ağacı, Zühre'ninkinden ise bir gül fidanı biter. Kara Gâvur'unkinden de bir çalı çıkar. Tahir'in kavağından erkek ishak kuşu, Zühre'ninkinden de dişi ishak kuşu ortaya çıkar. Kara Gâvur'un çalısından ise bir çaylak kuşu peyda olur (Tarançı).

5 — Tahir ve Zühre'nin mezarlarından birer gül fidanı, Karabatır'ın mezarından da bir diken çıkar. Güller üzerinde bülbüller, diken üzerinde bir baykuş durur (Türkmen).

Buraya kadar yapmış olduğumuz epizot karşılaştırması varyantlarda şöyle bir ortak yapı şeması vermektedir.

1 — Varyantların büyük çoğunluğunda kahramanların (Tahir ve Zühre'nin) aileleri ya siyasi bir iktidar sahibi (pa-dışah, han; emir, vezir) ya da zengindir. Aileler arasında, akrabalık, dostluk veya iş bakımından ilişki vardır. Yani Tahir ve Zühre'nin aileleri birbirlerini tanımaktadırlar.

2 — Bütün varyantlarda Tahir ile Zühre'nin babaları yaşlıdır. Doğum olağanüstü kişilerin yardımı ve mucizevî elma ile olur ve kahramanların doğmadan önce birbirleriyle evlendirileceklerine dair sözleşme vardır.

3 — Çocuklar birlikte büyür ve birlikte eğitilirler.

4 — Bütün varyantlarda Tahir ve Zühre, kardeş olmadıklarını anladıkları anda âşık olurlar ve sevişmeye başlarlar.

5 — Aşıkların evlenmelerinin engellenmesinde Zühre'nin annesi başrolü oynar. Tahir'i kızına layık görmediği için çeşitli entrikalar çevirir.

6 — Tahir'in babası mutlaka ölür ve Tahir bütün güçlükleri tek başına karşılamak zorunda kalır.

7 — Tahir, bütün varyantlarda Mardin'e sürgüne gönderilir.

8 — Tahir'e, gurbette iken, hep iyi kalpli ve erkek evladı olmayan padişahlar, beyler yardım ederler. Bu padişah veya beylerin kızları vardır. Bu kızlardan en küçüğü mutlaka Tahir'e âşık olur.

9 — Tahir, gurbette iken Zühre'yi unutmuş gibidir. Herhangi bir sebeple (haber gelmesi, bülbülün ölümü gibi) sevgilisini hatırlar.

10 — Tahir, varyantların çoğunda, Hızır'ın yardımı ile ülkesine döner.

11 — Tahir sürgüne genellikle sandığa konularak nehre veya deryaya atılarak gönderilir. Bu epizot bazı varyantlarda ilk, bazılarında ikinci sürgüne gönderilmesine bağlanmıştır.

12 — Tahir, Zühre'nin düğününe yetişir. Zira Zühre bir başkasıyla evlenmek üzeredir.

13 — Tahir kadın kıyafetine girerek düğün evine gider ve Zühre ile buluşur.

14 — Tekrar yakalanarak kellesi kesilir.

Bu son iki durumda varyantlarda hemen hemen yarı yarıya iki değişik sonuç ortaya çıkmaktadır. Varyantların bir kısmında, Tahir, Zühre'nin babasını öldürür ve muradına erer. Bir kısmında ise yukarıdaki gibi trajik bir sonla hikâye biter.

15 — Tahir'in ölümü üzerine Zühre yemeden içmeden kesilir ve hasta olur. Tedavisi için Tahir'in etini yemesi tavsiye edilir. Ancak Zühre durumu farkederek eti veya etten yapılan köfteyi yemez. Sonunda, vuslat olmayan varyantlarda, Zühre de kendini öldürür.

16 — Âşıkların mezarından gül (veya kavak ağacı) çıkar. Hainin mezarından da kara çalı ya da diken biterek, sevgililerin ruhunu temsil eden bu çiçeklerin sarılmalarına engel olur. Yani hikâyenin bitiminden sonra mutlaka bir efsane ilave edilir.

Bu neticeden de anlaşılacağı gibi hikâyede olaylar orijinaldir. Her ne kadar doğum epizotunda gördüğümüz, olağanüstü «elma motif» âşıkların kavuşmalarının engellenmesi, mutlu son v.b. gibi bütün halk hikâyelerinde rastladığımız yapıya ait özelliklerde ortaklık varsa da, bunları hikâye geleneğinin zarûri epizotları olarak kabul etmek durumundayız. Bu çatı içindeki olayların işleniş biçimi tamamen *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ne hastır. Kerem'in yanması, Ferhat'ın dağ delmesi, Garip'in muradına ermesi bu hikâyelerin nasıl alameti farikası olmuş ise, Tahir'in sandıkla suya atılması, Zühre'ye Tahir'in etinin yedirilmek istenmesi de bu hikâyenin en önemli özelliğidir. Bu hükmün sadece halk hikâyeleri için söz konusu olduğunu da belirtmek gerek.

Tarihî açıdan bakıldığı zaman da kahramanlık hikâyelerinde gördüğümüz sert ve istediğini gücü ile alan alp-âşık tipi ile tamamen kadere boyun eğmiş, elinde sazından başka silahı bulunmayan, ağlayıp, sızlayan âşık tipi arasında Tahir'in özel bir yeri vardır. Tahir, sevgilisi araya girmediği sürece, silahsız bile, sille tokatla kavga edebilen, düşürdüğü askerin kılıcını alıp beş yüz-altı yüz asker kıran, savaş meydanlarında er dileyip, Zühre'nin babasını yenen bir bahadır. Bu özelliğinin yanında Zühre'yi gördüğü zaman âşık tipine dönüşen, pasif, yalvaran ağlayıp sızlayan mütevekkil bir kişidir. Böylece onun iki hikâye grubundan özellikleri taşıyan, kahramanlık özelliklerinden, âşık özelliklerine geçiş dönemini temsil eden bir şahsiyeti vardır. Biz bu özelliği *Şah İsmail ile Gülizar, Melikşah ile Güllühan, Elif ile Mahmut ve Bey Böyreğ* hikâyelerinde de görmekteyiz. Ancak *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde kah-

ramanlık özelliklerinin gittikçe zayıfladığı ve bazı sözlü varyantlarda tamamen silindiği de bir gerçektir.

Dinin hikâyemizdeki ağırlığı da hissedilir derecede fazladır. Gerek muhtelif peygamber kıssaları (Hz. Musa'nın bir sepet içinde nehre atılışı, Kızıl Deniz'den geçerken suların çekiliği gibi) sık sık iki rekat namaz kılıp dua edişi v.b. dinî unsurlar dikkat çekicidir. Diğer hikâyelerimizin çoğunda bu unsurlar birkaç motiften öteye pek gidemezler (İslam geleneğinden gelen ve tasavvufî mahiyetteki olanlar hariç). Hatta yukarıda aynı tip içine soktuğumuz *Şah İsmail*, *Melikşah*, *Elif ile Mahmut* ve *Bey Böyrek* hikâyelerinde dinî unsur, Tahir ile Zühre'ye nazaran epeyce zayıf kalır. Mesela *Şah İsmail*'de Arap Üzengi, çölde gelen geçenden baş alır ve vermeyenin kellesini keser, kellelerden kale burcu yapar. *Şah İsmail*'in babası kendi öz oğlunun hanımına göz diker ⁽⁷⁵⁾ v.b. Bütün bunlar İslam dinince mübah sayılmayan davranışlardır.

Epizotların karşılaştırılması ve bazı teferruat farklarına rağmen *Tahir ile Zühre Hikâyesi* ortak bir kaynaktan, bir çekirdekten, teşekkül etmiştir. Varyantlarda gördüğümüz farklılıklar çeşitli sosyal, kültürel ve coğrafi etkilerle hikâyeye girmiştir.

Dikkati çeken hususlardan biri de Karagöz ve Ortaoyunu repertuarında yer alan varyantlardaki muhteva değişikliğidir. Konu iskelet olarak aynı olmakla beraber sahneye aksederken romantik havasını kaybetmekte ve komikleşmektedir. Hatta yer yer tiplerin karikatürize edildiğini de görüyoruz. Özellikle Karagöz ve Kavuklu realist tavırları ve zihniyetleri ile Tahir ile Zühre'deki ciddi ve romantik duygularla bir bakıma alay etmektedirler (âşıklık, şiir söyleme gibi davranışlarla alay etme).

(75) *Meşhur Şah İsmail Hikâyesi*, Dersaadet 1342 (H). Taşbaşkısı - kenarında *Derdiyoh ile Zülfisiyah Hikâyesi* var.

Hikâyenin mutlu bir sonla bitirilmesi ise, dinleyicinin tatmin edilmesi bakımından sosyal çevrenin etkisiyle izah edilebilir.

Netice olarak diyebiliriz ki; *Tahir ile Zühre Hikâyesi* yapı ve muhteva bakımından bütün varyantlarda, önemsiz bazı teferruatlar dışında aynıdır. Türkmen varyantındaki genişleme Molla Nepes'in şahsi tasarrufundan ileri gelmektedir. Bütün varyantlar aynı kaynağa bağlıdır ve her varyant bütün halk edebiyatı nev'ilerinde olduğu gibi, zaman zaman mahallî tesiri almış ve teferruattaki küçük farklılıklar da bu yüzden meydana gelmiştir.

2. B Ö L Ü M

TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİNDEKİ ŞİİRLER

Türkülü hikâyelerde, heyecan ve duygunun yoğunlaştığı kısımlar ile karşılıklı söyleşmeler şiirle olur. Bu şiirlerin hepsi konuyla ilgilidir. Ancak metinden ayrılırsa ayrı bir şiir olarak da okunabilir. Hatta şiirlerden ayrılan nesir kısımlarında konuların akışı yönünden hiçbir eksiklik hissedilmez.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde de şiirler aynı durumdadır. Hikâyemizde âşıkların birbirlerine ve başkalarına söyledikleriyle diğer şahısların söyledikleri şiirler, epizotlara göre, karşılaştırılacaktır. Bu karşılaştırma heyecan ve duygunun, bir bakıma da acı ve ıstırapların arttığı bölümleri gösterecektir. Ancak elimizdeki yirmi dört varyanttan Tobol, Tarañçı, Arnavut ve Ermeni varyantları başka dile çevrilmiş olduğundan bilhassa teknik özellikler kaybolmuştur. Bundan dolayı bu varyantları, incelemeden çıkarmayı uygun bulduk.

1 — KAHRAMANLARIN AİLELERİNİN DURUMU VE YAKINLIKLARI

Bu epizotta, daha önce de gördüğümüz gibi, kahramanların aileleri takdim edilmektedir. Kahramanlar doğmadığı için şiir söylemeleri söz konusu değildir. Ancak sadece Molla Nefes'in işlediği Türkmen varyantında, Babahan Padişah ile Bahır Vezir çocuklarının olmayışı yüzünden dertlerine çare aramak için «tebdil-i kıyafetle terk-i diyar» ederler. Yolları bir mezarlığa uğrar. Orada mola verirler, dinlenirlerken Babahan Padişah, Allah'a dua ederken çocuk dileyen bir şiir söyler. Şiir

beş dörtlüktür. 11 heceli ve 6+5, bazı mısralarda 4+4+3, duraklıdır. Kafiye örgüsü sağlam olup «eyle» rediflidir. Şiirde Arapça ve Farsça kelimeler ve terkipler çok kullanılmıştır. Şiir bu özelliği ile şekil bakımından halk şiiri geleneğine bağlı, okumuş bir kişinin söylediği kesin olarak anlaşılmaktadır.

Aynı mezarlıkta padişah ve vezir uyuyakalırlar. Uyku esnasında Bahır Vezir bir rüya görür. Rüyasında padişahın kucağında bir çocuk görmüştür. Uyanınca da «padişaha kız, vezire oğul verildi» diye gaibden bir ses duyar. Padişah uyanınca beş dörtlükten meydana gelen koşma tarzında bir türkü ile rüyasını anlatır. 11'li olan bu şiir de ilk şiirde olduğu gibi 6+5, 4+4+3 duraklı ve hatasızdır. «Eyledi» rediflidir. Kafiye örgüsü ilk dörtlükte a b a b, diğer dörtlüklerde c c c b şeklindedir.

Diğer varyantlardan sadece Karagöz temsilinde birtakım gazeller vardır. Ancak bu gazeller tamamen Karagöz tekniği ile ilgili olup hikâyenin konusu ile uzaktan yakından bir ilişkisi yoktur. Her temsilde muhavereye girmeden bu tip gazellerin okunduğu Karagöz oyunlarının teknik özelliklerinden biridir.

2 — KAHRAMANLARIN DOĞUŞU VE ÂŞIK OLMALARI EPİZOTUNA BAĞLI ŞİİRLER

Tahir ve Zühre olağanüstü doğumlarından sonra birlikte okula giderler ve birlikte büyürler. Bu sırada önce Zühre, Tahir'e âşık olur. Birbirlerini kardeş bildiklerinden bu sırrını saklar. Fakat zamanla aşkı Tahir'e belli eder. Sonunda Tahir de ona âşık olur. Ancak, anlatıcının,

«Arzederdi günde bin kez Tahir'e Zühre niyaz
Bildi amma Tahir'in âşıklığın, eyledi naz»

beytiyle özetlediği biçimde, bu sefer Zühre naz ve istigna ile Tahir'den kaçır. Bu beyit sadece iki varyantta, yazma ve taş-

basmasında bulunmaktadır. Âşıklar bu durumda uzun bir süre okula devam ederler. Sonunda Tahir kendisinin vezir oğlu, Zühre'nin padişah kızı olduğunu öğrenir. Tahir bu durumu bilip bilmediğini öğrenmek için Zühre'ye bir mani söyler. Tahir gibi Zühre de durumu öğrenmiştir, ancak belli etmez. Böylece karşılıklı üçer mani söylerler. Zühre'nin söylediği ilk manide, son iki mısradaki hece fazlalığı vardır. Tahir'in söylediği son manide de kafiye düzeni bozuktur. Diğer manilerde klasik mani özellikleri görülmektedir. 7 heceli 4+3 duraklı, a a b a kafiye şemalı olup anlam ağırlığı son iki mısradadır. Taşbasmasındaki şiir her şeyiyle yazmada olduğu gibidir. Yine her iki varyantta bu epizota bağlı ikinci şiir, Tahir ile Zühre tarafından bir ağaç altında söylenmektedir. Âşıklardan Tahir'in söylediği manide, Zühre'ye övgüler vardır. Şiir mani tarzında olmasına rağmen hem lüzumsuz tekrarlarla dolu hem de kafiyesi bozuktur. Mesela dört mısra içinde üç kere «can» kelimesinin tekrar edildiğini görüyoruz.

Yazma ve taşbasmasında, aynı epizotta, Tahir ile Zühre karşılıklı maniler söyleyerek muhabbet etmektedirler. Bu esnada Tahir dokuz, Zühre ise sekiz mani söylemektedir. Manilerin yapıları genellikle bozuktur. Hece sayıları değişik ve kafiye düzeni alt üst olmuş birçok dörtlük peşpeşe sıralanmıştır. Muhtevaları da genellikle karşılıklı iltifatlar ve sadakat vaatleri ile doludur. Sanat yönünden de çok zayıf şiirlerdir.

Sözlü varyantlarda şiir sayısı azalmaktadır. Birçok sözlü varyantta ilk epizotta şiir söylenmemiştir. Bu epizotta şiir bulunan S₃'te Tahir bir taş atarak yaşlı bir kadının testisini kırar; kadın da o zamana kadar birbirlerini kardeş bilen kahramanların kardeş olmadıklarını anlatır. Tahir, Zühre'yi çimdikler. O zaman Zühre, kardeşin kardeşe çimdik atmasının çok ayıp olduğunu ve gökten taş yağacağını söyler. Tahir de sadece üçüncü mısraı değişik olarak aynı mani ile cevap verir. Manilerin yapısı ve kafiye örgüsü sağlamdır. 7 heceli 4+3 duraklıdır. Kafiye şeması a a b a şeklindedir.

S₄'da bu epizotta, Tahir, Zühre'yi kardeş bilmektedir. Cadı kadının biri kardeş olmadıklarını anlatır. O zaman S₃'te olduğu gibi Tahir Zühre'yi çimdikler. Zühre bir mani ile Tahir'e kızar. Tahir de bir mani söyleyerek, kendisinin bir «bulduk» oğlan olduğunu söyler. Ancak bu manilerin kafiyesi S₃'teki manilerden farklıdır. Muhtevada sadece kardeş olmadıklarını anlatan mısralar ortak, diğerleri tamamen değişik konulardadır. Aynı epizotta, âşıklar mektebe devam ederler. Bir gün hocası Tahir'i döver. O zaman Zühre, hocayı «ellerini kırarım» diyerek tehdit eder. Bunu bir mani ile söyler. Mani yapı bakımından sağlamdır.

S₄'de de Tahir'in Zühre'yi çimdiklemesinden sonra Zühre bir mani ile kardeş olduklarından bahseder. Tahir'in cevabı da S₄'da olduğu gibidir.

Diğer sözlü varyantlarda bu epizotta şiir verilmemiştir.

Azerbaycan varyantından Tahir mektebe gelince Zühre'yi göremez. Zira hocası ikisi arasındaki ilişkiyi öğrenmiş ve padişaha haber vererek Zühre'yi mektepten aldirtmiştir. Tahir mektebe gelince Hanlar Han isimli dostu ve sırdaşına üç dörtlük bir türkü söyler. «Neden hamı geldi Zöhrem gelmedi?» nakaratlı bu şiirde mısralar 11 heceli olup, 6+5 ve bazen de 4+4+3 duraklıdır. Kafiye şeması a b a b ve c c c b şeklindedir.

Alt. Os. varyantında, sözlü varyantlarda olduğu gibi, Tahir ve Zühre birbirlerini kardeş bilmektedirler. Tahir kendisinin bir vezir oğlu, Zühre'nin de bir padişah kızı olduğunu öğrenir ve Zühre'yi öper. Zühre bu hareketten sonra, bir mani ile «elini benden çek Tahir» diyerek, Tahir'i ayıplar. Maninin ilk iki mısraı sözlü varyantlardaki ile aynıdır. Bu epizotta âşıkların mektebe gitmesinden sonra söyledikleri üçer mani daha bulunmaktadır. Bu manilerde âşıklar birbirlerine iltifat ederler ve ölseler bile birbirlerinden ayrılmayacaklarına dair yeminler ederler. Manilerin hepsinde hece sayısı tamdır. Durak-

lar çoğunlukla 4+3, bazı mısralarda 5+2 şeklindedir. Kafiye a a b a şeklindeki klasik mani düzenindedir.

Türkmen varyantında, diğer hiçbir varyantta bulunmayan birçok şiir bulunmaktadır. Bu şiirler hem muhteva hem de yapı bakımından tamamen farklıdır. Bu epizottaki ilk şiirde Tahir sınıf arkadaşları Gül Kamer'e beş dörtlük türkü ile Zühre'yi sorar. Gül Kamer de aynı sayıda dörtlülle cevap verir. Türkü «Gelir Zöhre canım, gamgin olmagii» nakaratlıdır. Bütün dörtlüklerde mısralar 11 heceli olup 6+5 veya 4+4+3 duraklıdır. Dili oldukça ağıdalı olan şiirde herhangi bir aksaklık yoktur. Bu epizottaki ikinci şiir Tahir tarafından, Zühre'nin cariyelerine söylenir. Cariyeleri gören Tahir sevinerek «geldi» redifli sekiz dörtlük söyler. Mısralar 8 hecelidir ve çoğunluğu 5+3, zaman zaman da 4+4 duraklıdır. Yapı ve muhtevada aksaklık yoktur. Kafiye düzeni ilk dörtlükte a b a b, diğer dörtlükler c c c b şeklindedir.

Üçüncü şiir yine Tahir tarafından söylenmektedir. Zühre'nin buluşma yerine gelmemesi üzerine beş beyit söyleyerek, gönlünü Zühre'ye verdiğine pişmanlığını belirtir. Kafiye düzeni ab, cb, db... şeklindedir. Bazı mısralar, zorlamayla da olsa, aruzun «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbına uymakla beraber, mısraların çoğu hiçbir kalıba uymamaktadır. Ortak unsur sadece bütün mısraların 14 heceli olmasıdır. Dili Arapça ve Farsça terkipler ve kilemelerle doludur.

Türkmen varyantında, Tahir bir gün kambur ve yaşlı bir kadının testisini kırar. Kambur kadın da Tahir'e yedi dörtlülükten meydana gelen bir şiir söyler. «Bile» redifli olan bu şiirde kadın, Tahir'e kendisini tahkir etmemesini, kendisinin bir vezir oğlu, Zühre'nin padişah kızı olduğunu, babalarının da aralarında sözleştiklerini bildirir. Bunun aslını anası Şah Huban'a sormasını da ilave eder. 8 heceli olan şiir 4+4 duraklıdır. Yapı bakımından sağlamdır. Tahir bu kadının sözü üzerine, anasına gelir ve onu sıkıştırarak gerçeği öğrenir. Daha

sonra anasına söylediği yedi dörtlükle ne yapması gerektiğini sorar. Zühre'yi sevdiğini, öldürseler bile bu sevdadan vazgeçmeyeceğini anlatır. Tahir mektebe gelir ve Zühre ile buluşur. Her şeyi konuşurlar; «merdane» mücadele etmeye karar verirler. Bunun üzerine Zühre «Bugün aşkının sevdasına düşmüşem» nakaratlı 11 heceli 6+5 ve zaman zaman da 4+4+3 duraklı beş dörtlük söyler. Rakiplerin seviştiklerini duymasından korktuğunu, artık takatinin kalmadığını bildirir. Şiirde yapı noksanlığı yoktur. Kafiye örgüsü sağlamdır.

Epizotun sonlarında Tahir yedi dörtlükle sadakatini anlatır ve bu uğurda ölümü bile göze alabileceğini belirtir. 8 heceli olan dörtlükler 4+4 ve 5+3 duraklıdır. Tahir'in bu şiiri üzerine birlikte «Bağ-ı Meydan» adını verdikleri Zühre'nin bahçesine giderler. Bunu Tahir teklif etmiştir. Bu teklif dört dörtlük bir şiirle yapılmıştır. 11 heceli ve koşma tarzında söylenen bu şiirde mısralar 6+5 veya 4+4+3 duraklıdır. «Dur Zühre can, bağ seyline gideli» nakaratlıdır.

Türkistan varyantında Tahir bir «dellek» kadının testisini kırar. Kadın da kendisiyle uğraşmamasını, uğraşacaksa gidip Zühre ile uğraşmasını söyler. Bunu sadece bir dörtlükte belirtir. Bu tek dörtlük 8 hecelidir.

Bu epizota bağlı olarak Karagöz varyantında, Tahir ava gitmiştir. Zühre, Karagöz'e Tahir'i aramasını söyler. Bu sırada Tahir gelir ve «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbına uyan üç kıt'a söyler. Bunlara Zühre aynı kalıplı iki kıt'a ile cevap verir. Tahir, sevgilisinin hayaliyle gözlerine uyku girmediğini, başkalarıyla görünce aklı ve düşüncesinin yok olduğunu anlatır. Zühre de başkalarına bakmadığına dair yemin eder. Eğer gücendiyse, affetmesini ister.

Diğer varyantlarda bu epizota bağlı hiçbir şiir verilmemiştir.

3 — ENGELLEME EPİZOTUNA BAĞLI ŞİİRLER

Tahir ile Zühre'nin varyantlarının çoğunda bu epizota bağlı şiirler yoktur. Onların bir kısmında da şiirler epeyce zayıftır.

Yazma ve taşbasması varyantlarda, Tahir ile Zühre'nin bahçede gizli gizli buluştuklarını Arap köle görür ve padişahın karısına haber verir. O da padişaha söyler. Padişah, daha önce verdiği sözü hatırlayıp bu sevdalıları kavuşturmak ister. Ancak Zühre'nin annesi sihirli şurupla padişahı Tahir'den soğutur. Zühre'ye bir köşk yaptırarak Tahir'den ayırır. Tahir elinde sazı ile bağ ve bahçelerde dolaşır. Bu sırada bir dörtlük söyler. Dörtlükte ölçü bozuktur. İlk mısra 10, ikinci 11, üçüncü 10, dördüncü mısra da 11 hecelidir. Dörtlükte «yardan ayrıldığı için ah u figan ettiğini, dostların ayıplamamasını» ister. Bir başka gün Zühre'nin köşkünün altına gelir ve iki dörtlükte, onun vefasızlığını, ikrarında durmayışını belirtir. Dörtlüklerin ikisinde de ölçü bozuk, kafiye düzensizdir. Zühre de bir dörtlükle, başına köşkün dar geldiğini, kendisini incitmemesini Tahir'den ister. Tahir'in ve Zühre'nin söylediği her üç şiirde mısraların çoğu 8'lidir. Ancak kafiye düzenleri bozuktur.

Sözlü varyantların hiçbirinde bu epizota bağlı şiir yoktur.

Az. varyantında, Hatem Sultan, mollanın sözüne inanarak Zühre'yi Tahir'den ayırır, kızını mektebe göndermez. Tahir Zühre'yi göremeyince türkü söyler. Sesini duyan molla kızar. O zaman Tahir bir türkü daha söyler. Bu türkü üç dörtlüktür. «Bir ala gözlüye âşîğ olmuşam» rediflidir. Mısralar 11 heceli olup 6+5 veya 4+4+3 duraklıdır. Molla, bu türküden sonra Tahir'i falakaya yatırır. Tahir mektepten çıkıp, Zühre'nin köşkünün civarında bir ağacın altına oturur. Onu bu halde gören Zühre «emim oğlu» redifli altı dörtlük söyler. Bu şiirde mollanın, babasına haber götürdüğünü ve bundan sonra işinin çok zor olacağını belirtir. 8 heceli olan mısralar,

4+4 veya 5+3 duraklıdır. Kafiye düzeni ilk dörtlükte a b a b, sonraki dörtlüklerde c c c b şeklindedir. Gerek yapıda gerekse kafiye örgüsünde herhangi bir bozukluk yoktur. Tahir oradan kalkıp aksayarak kendi evlerine gelir. Anası oğlunu bu halde görünce ne olduğunu sorar. Tahir de üç dörtlükle başından geçenleri anlatır. Mısraları 8 heceli olan bu şiir de geraylı şeklindedir ⁽⁷⁶⁾. Yani 8 heceli 5+3 ya da 4+4 duraklı ve a b a b, c c c b kafiye düzenine sahiptir. Şiirin yapı ve kafiye örgüsü düzgündür.

Alt. Os. varyantında, yazma ve taşbasmasında olduğu gibi Tahir ile Zühre'nin buluştuğunu Arap, padişaha bildirir. Padişah ahdini hatırlayarak âşıkları evlendirmeyi düşünmektedir. Ancak Zühre'nin anası kızını Tahir'e vermek istemez. Zühre, Tahir'le bahçede buluştuğu zaman Tahir'e üzülmemesini, padişahların da ahdinde duracaklarını söyler. Şiir bir manidir. 7 heceli olan dörtlükte aksaklık yoktur. Bu varyantta Tahir bir rüya görür ve uyanınca rüyasını anlatan bir mani söyler. Rüyasında köpekler onu öldürmeye kastetmiştir. Onların elinden kaçarak kurtulmuştur. Sonunda padişah, -karısının yaptırdığı sihirli şerbet yüzünden- Tahir'den soğumuş ve kızını ayırmıştır. Yazmada ve taşbasmasında rastladığımız tek dörtlükten ibaret bir şiirle Tahir sevgilisinden ayrıldığını, bu yüzden gözlerinin kör, halinin kötü olduğunu belirterek, dostlarının bunu ayıplamamasını ister. İlk mısradaki hece sayısı 10, diğer mısralarda 11 olan şiirin kafiyesi de a a b a şeklindedir. Bu epizota bağlı son şiir Tahir ile Zühre'nin söyleşmesi şeklindedir. Bir gün Tahir dolaşırken Zühre'nin köşkünün civarına gelir ve onun vefasızlığını ve tez unuttuğunu bildiren sitemli iki mani söyler. Zühre de unutmadığını ve kendisini incitmemesini bildiren bir manî ile cevap verir. Her üç manide de yapı ve kafiye kusursuzdur.

(76) Bu şiir biçiminde Azerbaycan sahasında «geraylı» denmekte olup, özellikleri Anadolu sahasındaki semallerle aynıdır.

Diğer epizotlarda olduğu gibi Türkmen varyantında, bu epizotta da şiir bulunmaktadır. Bu şiir, padişahın bahçıvanı Hasan Şugul tarafından söylenmektedir. Âşıkların bahçede seviştiklerini gören bahçıvan, padişaha «gül» redifli ve cinaslı bir şiirle olanları anlatır. Gazel tarzında söylenen şiirin vezni aruz «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbındadır. On iki beyitlik uzun şiirde gördüklerini abartarak anlatır.

Türkistan varyantında şiirin söyleniş sebebi ve söyleyen kişi değişiktir. Kara Batır, Zühre'ye hediye etmek niyetiyle, av avlamaya çıkar. Bir kuş vurur, kuş Zühre'nin bahçesine düşer. Onu almak için bahçeye geldiğinde Tahir'i görür ona bir mani ile avının bahçeye düştüğünü söyler. Tahir de bir mani ile cevap verir. Kara Batır durumu padişaha bildirir. Padişah iki âşığı ayırır. O zaman Tahir kırk gündür Zühre'yi göremediğini anlatan dört mani söyler. Aynı şekilde Zühre de bir mani ile Tahir'den ayrıldığına üzüldüğünü belirtir. Bu varyanttaki şiirlerin hepsi mani tarzındadır. Hece sayısı ve kafiye düzeninde bozukluk yoktur.

Diğer varyantlarda bu epizota bağlı şiir verilmemiştir.

4 — TAHİR'İN İLK SÜRGÜNÜ EPİZOTUNA BAĞLI ŞİİRLER

Tahir, bütün varyantlarda Zühre'nin babası tarafından ülkeden kovulur. Bu yüzden, ya giderken ya da gittiği yerlerde çeşitli vesilelerle şiirler söyler. Bu şiirleri veren varyantlarda şekil, genellikle manidir.

Yazma ve taşbasmasında Tahir sürgüne giderken yolu, Zühre'nin penceresinin altından geçer ve ona bir mani ile babasının kendisini sürgüne gönderdiğini söyler. Zühre de ölçüsü bozuk (bazı mısralar 11'li) mani ile kendisini kime bırakıp gittiğini sorar. Gurbette başka yar sevecek olursa cellatların boynunu vurması için beddua eder ve iki mani söyler. Ta-

hir'in ilk manisi dışında diğer üç mani şekil bakımından bozuktur. Mısraların ölçüsü değişik, kafiyesi de düzensizdir. İkinci şiiri Tahir söyler. Zühre'ye veda eder. Üç dörtlük olan şiirin ilk iki dörtlüğünde ölçü ve kafiye bozuktur. Son dörtlük mani tarzındadır. Ancak kafiye düzeni a a a a şeklindedir.

Sözlü varyantlardan S₂'de, Zühre, Tahir'i sandığa koyar, sandığı da iple bağlayarak suda saklar. Ama kaza eseri ip kopar, sandık sürüklenip gözden kaybolur. Bunun üzerine Zühre «ingilder ingilder» redifli iki dörtlük söyler. Şiir 8 heceli, 4+4 duraklıdır. Tahir de bir dörtlülle sandık içinde ona cevap verir. Bu dörtlükte Tahir ismini «tapşırılmış» tır, yani bu dörtlüğün son dörtlük olması gerekir.

S₆'da, Tahir, ırmakta, sandıkla giderken, suyun üzerinde kurulmuş bir köşke rastlar ve köşkün sahibinin kızı tarafından kurtarılır. Kız Tahir'e âşık olur. Ancak Tahir bir mani söyleyerek Zühre'yi sevdiğini belirtir. Kızda «Zühre'ye güzel diyorsun, istersen aynaya bakalım» diyerek bir mani söyler. Her iki maninin de yapısı sağlamdır. Kafiyesi de a a b a şeklindedir ve düzgündür.

S₉'da Tahir sürgüne giderken, Zühre, gurbette başka yar-sevmemesini, eğer sevecek olursa beddua edeceğini bir mani ile söyler (⁷⁷) Tahir de aynı mısralardan kurulan bir mani ile «başkasını sevmeyeceğine» dair yemin eder. Her iki manide de yapı ve kafiye örgüsü hatasızdır.

Az. varyantında bu epizota bağlı şiir sayısı epeyce fazladır. *Azerbaycan Dastanları*'nın ilk cildinin sonundaki «Geytler» kısmında her şiirin varyantları da verilmiştir (⁷⁸). Bu varyantta

(77) Aynı konulu şiirler *Aşık Garip Hikâyesi*'nde de bulunmaktadır. Ancak orada Şah Senem «Var Garıb'ım sağlık ile gelesen» diyerek dua eder. F. Türkmen, *Aşık Garip Hik.* s. 145

(78) *Azerbaycan Dastanları*, E. Ahundov neşri, s. 315 v.d.

4. epizota bağılı ilk şiir Tahir tarafından anasına söylenir. Şiir üç dörtlüktür. «Ana men ganlar ağlaram» redifli 8'li (4+4) duraklı ve Azerbaycan'da geraylı denen semaidir.

Tahir burada başından geçenleri anlatır. İkinci şiir yine Tahir tarafından söylenir. Padişah Tahir'i cellada vererek başının kesilmesini emreder. Cellat Kasım onu yakalar. Tahir, Cellat Kasım'a üç dörtlük söyleyerek öldürülmemesi için yalvarır. Bu şiir de 8 hecelidir. İkinci dörtlükte geçen,
-d.e.,a

Gardaşım yok deye sözüm
Anam yohdu çeke nazım
Bu üstü sedefli sazım
Be kimler çalacak oldu?

yalnızlık duygusu ve saza bağıllık ölürse sadece sazının kim tarafından çalınacağı kaygısı, hemen hemen aynı ifade tarzıyla Aşık Garip'te de görülmektedir (79). Üçüncü şiir de Tahir tarafından, saklandığı bahçenin yanından geçmekte olan bir ihtiyara söylenir. Üç dörtlük olan 11'li şiir «verdi hazarat» redifli olup yapı ve kafiye örgüsü düzgündür. Burada sevgilisinden ayrılma-yacağını, gerekirse kurban olacağını belirtir. Dördüncü şiir, dört dörtlüktür ve Tahir tarafından padişaha söylenmektedir. 11 heceli 6+5 ve - bazı mısralarda - 4+4+3 duraklı olan şiir «Aman Allah, imdat eyle bu işe!» nakaratlıdır. Kafiye örgüsü a b a b, c c c b şeklindedir ve hatasızdır. Tahir bu türküyü söylerken, Zühre'yi görür. Tekrar üç dörtlük bir türkü daha söyler. 11 heceli ve 4+4+3 duraklı -bazı mısralar 6+5- olan bu şiirde günahının olmadığını, cellatların boş yere onu öldüreceklerini anlatarak amcasından şefaet diler. «Han emi» redifli şiirde yapı ve kafiye yönünden hata yoktur. Tahir, Cellat Kasım'la birlikte sürgüne gönderilirken, Zühre pencereden, cellata yalvarır, bir

miktar da eşrefî altın vererek bir süre bekletir. O esnada Tahir'le karşılıklı üçer dörtlük söylerler. Zühre, artık işinin «ah u zar» olduğunu belirtir, babasına beddualar eder. Tahir de çaresizliğini anlatır. Zühre bir yadigâr verir. Şiir 11'li olup kafiye yönünden de düzgündür. Bu sözleşmeden sonra Tahir, Zühre'yi Allah'a emanet eder ve vedalaşır. Bunu 11'li üç dörtlük söyleyerek yapar. Artık gideceğini ve geri gelemeyeceğini, evinin barkının tarumar olduğunu belirtir. Kafiyesi ilk dörtlükte a b c b, diğer dörtlüklerde d d d b şeklindedir. Tahir gurbette bir süre dolaşır ve Hanverdi Sevdakâr'ın bahçesine gelir. Havuzun başına oturur. Orada Zühre ile geçirdiği günleri hatırlayarak bir ah çeker ve dört dörtlük bir şiir söyler. «Menim» redifli bu şiirde sevgilisinin uzakta kaldığını ve garipliğini anlatır. Şiir geraylıdır. 4+4 duraklıdır. Şiirin yapısı kusursuzdur. Hanverdi Sevdakâr'ın Nergis Hanım adlı bir kızı vardır. Tahir'i görür görmez âşık olur. Ona kim olduğunu sorar. Tahir de üç dörtlükte kim olduğunu ve başından geçenleri anlatır. Bu şiirin redifi «menim» kelimesidir. Ancak bir önceki şiirde ölçü 8'li olduğu halde burada 11'lidir. Mısraların çoğu 4+4+3, bir kısmı da 6+5 duraklıdır. Kafiye şeması a b a b, c c c b ... şeklindedir. Bu epizota bağlı son şiir yine Tahir tarafından söylenmiştir. Tahir Hanverdi Sevdakâr'ın köşkünde kalır. Bir gün eline kürek verilerek bahçeyi sulaması istenir. Ömründe ilk defa böyle bir iş yapan Tahir 11'li üç dörtlükle, bir vezir oğlu olduğunu ve başına gelen bunca felaketi sayar, üzülür. Kafiye şeması a b c b, d d d b şeklinde olan şiirin ölçüsü de hatasızdır.

Diğer varyantlarda olduğu gibi Alt. Os. varyantında da Tahir Mardin şehrine sürgün edilir. Giderlerken yolu Zühre'nin köşkünün önünden geçer. Tahir pencereye doğru bir mani söyler. Bu mani ile yiğidin sevdiğinden vazgeçmeyeceğini, Zühre'nin babasının onu bu diyardan sürdüğünü anlatır. Zühre ağlayarak pencereyi açıp, Tahir'e gurbette başka yar sevme-
mesini söyler. Eğer sevecek olursa cellatlar boynunu vursun

diye beddua eder. Tahir gurbette yedi yıl kalır. Zühre onu sormak için yoldan geçmekte olan bir kervanın önünü keser, son mısraında hece fazlalığı olan (10'lu) bir mani ile Tahir'i sorar. Kervancılar da bir mani ile Tahir'i bulamayacaklarını bildirirler. Bu manide yapı ve kafiye sağlamdır.

Bu epizota bağlı şiirlere Kırım varyantında, 3. epizotta söylenmesi gereken şiirlerle karışmıştır. Birbirlerini kardeş bilen âşıklar, durumu öğrenince Zühre Tahir'e «ben han kızı, sen vezir oğlu neden olduk biz kardaş?» diye çıkışır. Maninin üçüncü mısraında hece fazlalığı vardır. İkinci maniye yine Zühre söylemektedir. Açılmamış gonca gülünü kime emanet edip gittiğini sorar. Tahir de aynı kafiyeli bir başka mani ile onu Allah'a emanet ettiğini belirtir. Daha sonra Zühre bir mani daha söyler ve giderse başkasını sevmemesini tembih eder. Tahir de mani ile cevap vererek başkasını sevmeyeceğine dair «gözüm kör olsun» diye yemin eder. İki âşğın karşılıklı söyleşmelerini dinleyen Tahir'in anası, bir mani ile «düşünde gördüğünü ve işinin rast gideceğini» söyler. Söylenen altı manide ölçü ve kafiyeler sağlamdır.

Özbek varyantında da Tahir sürgüne giderken sandık içinden Zühre'ye üç mani, Zühre de ona iki mani söyler. Tahir vedalaşmak ister, Zühre de gittiği yerde onu unutmamasını ve başka yar sevmemesini ister. Tahir ondan başkasını sevecek olursa «hançere vurulayım» diye yemin eder, Şiir 7 hecelidir ve kafiyesi de düzgündür.

Türkmen varyantı bu epizotta da diğer varyantlardan farklı şiirler ihtiva etmektedir. Bu varyanttaki şiirlerin hem sayıları hem de şiirlerdeki dörtlükler fazladır. Epizotun ilk şiiri yedi dörtlük olup Tahir tarafından, Zühre'ye, vedalaşmak için, söylenmiştir. «Gider boldum, alla yarın, hoş indi!» mısraı bütün dörtlüklerin son mısraı olarak tekrar edilmektedir. Tahir bu şiirinde işinin artık ahuzar olduğunu, meskeninin ar-

tık su içindeki sandık olduğunu anlatır. Şiirin kafiye örgüsü ve ölçüsü düzgündür. İkinci şiirde Zühre Tahir'e sitemde bulunur. Tasavvufi bir düşüncenin hakim olduğu dörtlüklerde «anasır-ı erbaa» sayılarak Tanrı'nın bizi yoktan var ettiğini, bu yüzden ondan ümidini kesmediğini söyler. Kafiye şeması ilk dörtlükte a b a b, diğer dörtlüklerde c c c b şeklindedir ve 11 heceli, 4+4+3 duraklıdır. Şiirin tamamı beş dörtlüktür.

Bundan sonraki şiir Tahir'in anası Şah Huban tarafından padişaha söylenmiştir. Oğlunun bir sandıkla deryaya atılacağını gören Şah Huban padişaha giderek oğlunu affetmesi için yalvarır «azat eylegil» redifli şiirin tamamı yedi dörtlüktür. Her dörtlüğün sonunda ya ismini söyleyerek ya «benim oğlumu, benim guzumu» diyerek Tahir'in affedilmesini ister. Padişah affetmez. Bütün dörtlükler 11 hecelidir. Kafiye düzeni de sağlamdır. Tahir deryaya atılınca, Zühre kırk cariyesi ile onu takip etmek ister. Eşine dostuna veda etmek üzere 8'li (4+4) yedi dörtlük söyler. Kendisini, ana ve babasının yakıtığını, artık hiçbir şeyden korkusunun kalmadığını, namusu arı bir kenara atıp Tahir'in peşine gideceğini belirtir. Şiir «yok» redifli olup yapısı ve kafiye örgüsü sağlamdır. Zühre Tahir'in peşi sıra gitmek üzere yürür, Ancak takatsız olduğu için yığılıp kalır. O zaman «günüdür» redifli beş dörtlükle Tanrı'dan yardım ister. İkinci dörtlükte peygamberi yardıma çağırır, üçüncü dörtlükte Tatar ilinin viran olması için dua eder. Şiirin hiçbir hatası yoktur. 11 heceli ve 4+4+3 duraklıdır. Bundan sonra Zühre cariyeleriyle gitmek için çırpınır. Babası önüne çıkar. Fakat kızına söz dinletemez. Son çare olarak hocaları Molla Nefes'i çağırırlar. Molla Nefes, Zühre'ye öğütler verir ve geri dönmesini söyler. «Zöhre Hanım, (balam) gayt indi!» nakaratlı şiirle, «aşk bahrinden su içtiğini, münec-cim ilminden kitap açtığını ve Tahir'in mutlaka geri geleceğini» belirtip onu teselliye ve geri döndürmeye çalışır. 11'li koşma tarzındaki şiir yedi dörtlüktür ve hata yoktur. Aradan bir süre geçer. Tahir'in sandığı girdaba sürüklenir. O zaman

Tahir aruzun «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbıyla beş bentlik bir muhammes söyler. Hikâyenin aslında hem sandığın girdaba yakalanması hem de aruzlu şiirlerin olmadığı, sadece bu varyantta bulunduğu düşünüldünce bu şiiri Molla Nefes'in söylediği anlaşılmaktadır. «Senden ayrılıp» redifli şiirde Tahir, Zühre'ye bağlılığını ve onun güzelliğini dile geririr. Bentlerin kafiye şeması a a a a b, c c c c b... vb. şeklindedir. Tahir'in dalgalar arasında kaybolduğunu gören Zühre de beş dörtlük bir şiirle Tahir'den ayrılışını ve çektiği acıları anlatır. «Ayırdı» redifli şiir 11 hecelidir. Yapısı ve kafiye örgüsü hatasızdır. Tahir'in gözden kayboluşundan sonra, Zühre felekten şikayet eder. Aruzun «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbıyla dört bentlik bir muhammes-i müzdeviç söyler. «Ettin beni» redifli muhammeste dertten, firkatten, hasretten bahseder ve «yar sen, dildar sen» diyerek Tahir'e olan aşkını dile getirir. Zühre, takatsız kalıp hocasının yanına gelir ve ondan Tahir'in peşisıra gitmek için izin ister. «Goyver mollam (ahund) yarım bilen gideyin!» nakaratlı ve 11 heceli (4+4+3) duraklı beş dörtlük söyler. Molla Nefes'ten ses çıkmaz. O sırada Zühre'nin eltisi (?) yanına gelir. Zühre bu sefer eltisine beş dörtlükle hocasından izin alması için yardım etmesini, derdini ancak onun anlayabileceğini söyler. Felekten şikâyet eder. Kafiye düzeni ilk dörtlükte a b a b, daha sonraki dörtlüklerde c c c b... şeklinde olup herhangi bir aksaklık yoktur. Durakları da 4+4+3'tür. Molla Nefes'e Zühre'nin eltisi altı dörtlükle yalvarır ve Zühre'yi bırakması için «Goyver mollam Zöhrem gitsin yoluna» nakaratlı ve 11'li şiiri söyler. Eğer izin vermezse vebalde kalacağını, Zühre'ye babasının bile acımadığını anlatır. Şiirin yapısı ve kafiye düzeni hatasızdır. Zühre'nin ve eltisinin halini gören Molla Nefes, onlara acır ve iki rekat namaz kılıp, Allah'a onlar için dua eder. Bir mütekefferir muhammes söyler. Vezni aruzun «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbıyla olan muhammeste «Ya rahim, sen Zöhre canım gayğıdan azadı kıl» mısraı her bentin

sonunda tekrarlanmaktadır. Diğer taraftan da Tahir suyun içinde giderken, balıkları insan yiyen bir girdaba tutulur. Fakat balıklar ona zarar vermezler. Bir gece sonra girdaptan kurtulur ve dokuz dörtlük uzun bir şiir söyler. «Galdı» redifli bu şiirde, sevgilisinden ayrılışı bu yüzden çektiği acıları ve geride bıraktıklarını sayar. 8 heceli olan şiir 4+4 duraklıdır⁽⁸⁰⁾. Tahir'in sandığı suda giderken bir ağaca takılır. Sonunda oradan kurtulmak için bir muhammes söyler, şekil olarak aruzlu görünmesine rağmen, 4+3+4+3 duraklı ve 14'er heceli mısralarla kurulmuş olan bentlere muhammes kalenderi demek daha doğrudur. Zira hiçbir mısraı herhangi bir aruz kalıbına uymamaktadır. Bilindiği gibi kalenderiler ya aruzun «mef u l ü, me fà i lü, me fà i lü, fe u lün» kalıbıyla ya da 14'lü hece vezniyle söylenir. Tahir bu muhammes kalenderi de Seyfölmülük'ün denizde devran sürdüğünü, Belkıs-Süleyman, Yusuf-Züleyha, Varka-Gülşah, Ferhat - Şirin, Mecnun - Leyla, Vamık - Arza, Arzu - Kamber gibi tanınmış hikâye kahramanlarını sayar ve kendisini de bu âşıklar arasına sokup son mısradadır;

Gör, Tahir Zöhre deyip akdı derya içinde

diyerek şiirini bitirir. Âşıkları sayarken her biri için alamet olmuş olayları da birlikte söyler. Bu şiirden sonra sandık ağaçtan kurtulur. Tahir sabırlı olmak gerektiğine karar verir ve

Gelen bolsa geler Şam u Irak'tan

Gider bolsa gider gâş u gabahtan

diyerek kendi kendini teselli eder ve altı dörtlük bir de şiir söyler. «Gönül» redifli olan bu şiirde Tahir kendini kafesteki laçine benzetir ölse bile yolundan dönmeyeceğine ahdedir.

(80) Geniş bilgi için, Ahmet Tal'at (Onay), *Türk Şiirlerinin Vezni* s. 202. ve aynı yazarın, *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i*, s. 84

Şiir 11 heceli olup, 4+4+3, bazı mısralar 6+5, duraklıdır. Kafiye örgüsü de sağlamdır.

Tahir suda ilerleyerek Fırat nehrine ve nehir yoluyla Bağdat şehrine ulaşır. Bağdat'ta Adil Şah hüküm sürmektedir. Adil Şah'ın üç kızı vardır. En küçük kızı Mahım Can'dır. Mahım Can bir rüya görür ve rüyasını annesine yorudur. Düşünü bir muhammesle anlatır. Şiir aruzun «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbıyla söylenmiştir. «Yiğit» redifli olan şiir beş bentten müteşekkildir. Kafiye örgüsü ilk bentte a a a a a, daha sonraki dörtlüklerde b b b b a... şeklindedir. Mahım Can'ın annesi de sekiz dörtlükle rüyayı yorar; bir aşka tutulacağını, ancak bunun sonunun olmadığını ve çok ıstırap çekeceğini, gelecek kişinin bir şehzade olduğunu söyler. «Yoh» redifli şiir 8 hecelidir, mısraların çoğu 4+4, bazıları da 5+3 duraklıdır. Bu yorumdan sonra Mahım Can tereddüte düşer ve cariyelerine yedi dörtlük bir şiirle hem rüyasını hem de gördüğü Tahir'i anlatır. Şiir 8'li ve 4+4 duraklıdır. Kafiye düzeni a b a b, c c c b şeklindedir. Güllü-rağna adlı cariyeye, Mahım Can'ın rüyasını beş dörtlükle «bir şehzade, Maşrık şehrinden geliyor ve eğer sen ona ilgi gösterirsen o da sana ilgi gösterecektir» diye iyiye yorar. 11'li ve 6+5 duraklı olan şiirde hem ölçü hem de kafiye örgüsü sağlamdır. Bu varyanttaki şiir bolluğu dikkat çekicidir. Tahir kurtarılıp karaya çıkarılır. Gülsuyu serpilerek ayıltılır. Mahım Can, Tahir'e kim olduğunu ve nereden geldiğini, sandığa niçin girdiğini sorar. Tahir de ona başından geçenleri anlatır. Karşılıklı beşer dörtlük ile tanışırlar. Her ikisinin de söylediği dörtlükler 11 hecelidir. Kafiye düzeni sağlamdır. Mahım Can, Tahir'i köşküne götürür ve babası Adil Şah'a haber vermek üzere bir mektup yazar. Mektubu altı dörtlüktür. «Bahş eylesin babam mene» nakaratlı şiirle babasına olan biteni anlatır ve sandığın kendisine bağışlanması için izin ister. Şiir 8'lidir, kafiye örgüsü sağlamdır. Tahir bir süre geçince dinlenir, kendine gelir. Mahım Can'a pek yüz vermez, kimseyle fazla konuş-

maz. Cariyeler bu sessizliği, razı olduğuna yorarak Mahım Can'ı Tahir'le yalnız bırakıp çekilirler. Mahım Can yedi dörtlük ve 11 heceli olan şiirde, Allah'a şükreder, gülün bülbüle kavuştuğunu, iki âşığın birbirine cem olduğunu ve yar ile sohbet ettiğini belirtir, « - a eşiti - » redifli şiirde kafiye örgüsü hatasızdır. Mahım Can, Tahir'in kendisine bakmayışına çok üzülür. Tahir'e bu tavrının sebebini sorar. Tahir de ona beş dörtlük söyleyerek, bir «gövher-i şamcırak» tan ayrıldığını, şehrini bir rakip yüzünden terkettiğini v.b. anlatır ve başkasını (Zühre'yi) sevdiğini belirtir. Şiir 11 heceli olup 4+4+3 duraklıdır. Kafiye düzeni a b a b, c c c b olup « - den ayrıldım » rediflidir. Ölçüsü ve kafiyesi düzgündür. Bu şiirden sonra Mahım Can, kendi kendine «ben bu sevdadan vazgeçeyim, ele âleme rüsva olmayım» diye karar verir. «İli başka bivepadan dön, könlüm» nakaratlı sekiz dörtlük söyler. 11'li olan şiirde duraklar 6+5 ve 4+4+3 şeklindedir. Mahım Can, kendi gönlüne, «gönlü başka bir bivefadan» dönmesi gerektiğini zira Tahir'in derdinin kendisinden ziyade olduğunu söyler. Şiirin ölçü ve kafiyesi düzgündür. Bunun üzerine Tahir, Mahım Can'ı da sevdiğini ancak kaderinin Zühre'ye bağlı olduğunu bir muhammesle dile getirir. Beş bentlik bir şiir aruzun «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» veznindedir. Tahir, bu şiirde Zühre'yi över, onun güzelliğini huriye, yüzünü ayın on dördüne benzetir. «Ayrılmışam» redifli şiirin ölçüsü ve kafiyesi hatasızdır. Tahir uzun bir süre kimseyle görüşmez. Bir sabah erken kalkıp dolaşırken kuzey rüzgârı eser, Tahir iki rekât namaz kılıp, dua eder ve bir muhammes söyler. «Ayt» redifli beş bentlik olan bu şiirde «kaddinin nun'a döndüğünü, çeşminin giryan, bağrının buryan olduğunu, onun yüzünden perişanlığını» Zühre'ye söylemesini rica eder. Bu muhammes de «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» ölçüsüyle yazılmıştır. Kafiye örgüsü ilk bentte a a a a a, diğer bentlerde b b b b a şeklindedir. Kuzeyden esen saba rüzgârı Tatar iline gelir ve Zühre'nin çok sevdiği selvi ağacına bu söylenenleri aktarır.

Selvi ağacı olağanüstülük göstererek bir şiir söyler. Şiir koşma tarzındadır ve dokuz dördlüktür. Bu şiiri, selvi ağacı, Tahir'in ağzından söylemektedir. Tahir, Zühre'yi över ve her an onu düşündüğünü, hayatından hiç çıkmadığını ve buna benzer duygularını ifadeye çalışır. 11 heceli 6+5 duraklı olan şiirin kafiye örgüsü sağlamdır. Zühre bu türküyü dinleyince ne yapacağını şaşırır. Cariyelerini çağırarak olup bitenleri ve ne yapması gerektiğini beş dördlük bir şiirle sorar. Bu şiir de 11 hecelidir ve a b a b, c c c b şeklinde kafiyevidir. Zühre sözünü bitirir bitirmez ağaçlardan bir türkü daha işitir. Şiir 8'li ve dört dördlüktür. Son dördlükte, «Saba her dillerde söyler» biçiminde bir mısra bulunmaktadır. Böylece şiiri söyleyenin saba rüzgârı olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, yukarıda da söylediğimiz gibi, hikâyeye girmiş bulunan olağanüstülüklerden biridir. Rüzgârın haberci olarak tasavvur edilmesi bütün Türk edebiyatında kullanılmıştır. Bad-ı saba, seher yeli, tan yeli v.b. isimlerle diğer halk hikâyelerimizde ve birçok saz şiirinde de bu tasavvur vardır. Ancak, rüzgârın getirdiği haberdan sonra bir selvi ağacının türkü söylemesi başka hiçbir varyantta söz konusu edilmemiştir. Bu şiirden sonra Zühre'nin cariyelerinden biri olan Gülkamar da dört dördlükte koşma tarzında bir şiirle onu bağda dolaşmaya davet eder. Rüzgârın getirdiği ve selvinin söylediği bu türkünün aslının ne olduğunu öğrenmek gerektiğini her dördlüğün son mısraında «Gel Zöhre can, bağ seyline gideli!» nakaratı ile teklif eder. Şiirin ölçü ve kafiyesinde aksaklık yoktur. Zühre, cariyeleriyle bağa gider, akşama kadar orada dolaşırlar. Hiç kimseyi göremezler ve Tahir'le ilgili hiçbir şey öğrenemezler. Bunun üzerine derin bir kedere garkolan Zühre beş dördlük bir şiirle duygularını dile getirir. Şiir koşma tarzındadır. 11'li ve 4+4+3 duraklıdır. Kafiye ölçüsü sağlamdır. Zühre üzüntüsünden hasta olur. Anası kızının bu halini görüp, durumu padişaha bildirir. Padişah kızını görmek için yanına çağırır. Zühre babasının yanına gitmek istemez ve yedi dördlük, koşma tarzın-

da ve «Barsan, atamga diy : Öldürsün meni» nakarathlı bir türkü söyler. Burada babasına sitemler eder ve babasından vazgeçtiğini belirtir. Padişah kızının evlenme çağının geldiğini düşünerek onu yeğeni Kara Batır'la nikahlar. Kara Batır Zühre'nin yanına gelerek durumu anlatır. Zühre yedi dörtlük bir türkü ile onu reddeder. «Değilem» redifli şiir 8 hecelidir. Bu türkü ile Zühre, Kara Batır'a ve babasına hakaretler eder. Şiirin ölçüsü ve kafiyesi düzgündür. Zühre bu şiirden sonra 8 beyitlik «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbına uyan bu gazelle Tahir'e bağlılığını bildirir. Ayrıca sitemler eder. «Galmışam» redifli gazelde bazı mısralarda imale ve zihafalara rastlanmaktadır. Dili de, özellikle Farsça kelime ve terkiplerle yüklü, ağır bir dildir. Bu epizot bu şiirle son bulur. Görüldüğü gibi gerek Zühre ve Tahir, gerek diğer şahıslar ve gerekse cansız varlıklar, (İbad-ı saba, selvi ağacı gibi) bu epizotta bol bol şiir söylemektedirler. Tahir ve Zühre yer yer aruzu da kullanmaktadırlar. Diğer şahısların söyledikleri şiirlerin hepsi hece ile söylenmektedir. Epizotta söylenen otuz şiirden beş tanesi muhammes, bir tanesi de gazeldir. Bu aruzlu şiirlerin hepsinin aynı kalıpla «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» söylenmiş olması dikkat çekicidir. Anadolu sahasında divan denilen türe uygundur. Bilindiği gibi divanların gazel, murabba ve müseddes şekilde söylenenleri de mevcuttur⁽⁸¹⁾. Bu tür aslında hecenin 15'lisinin birçok imale ve zihafı aruza uydurulmuş şeklidir. Bunların özelliği bestelerindedir. Hatta özel makamları vardır⁽⁸²⁾. Ancak Anadolu sahasında bu özellikleri olan divanın Türkmen sahasında olup olmadığı konusunda bilgi edinemedik.

Bu epizota bağlı şiirler Türkistan varyantında da söz konusudur. İlk şiir Tahir tarafından söylenmektedir. Sandığa konularak deryaya atılan Tahir, padişaha bir mani söylemekte-

(81) A. Tal'at Onay, *Halk Şiirlerinin Şekli ve Nev'i*, s. 80

(82) Tahir Olgun, *Edebiyat Lügatı*, s. 36

dir. Tek dörtlük olan Őirde padişahın zulüm yaptığını söyler. Kafiyesini a a b c Şeklindeki mani de ahengi «dadam» redifi sağlamaktadır. İkinci Şiirler ise Tahir ile Zhre arasında karşılıklı olarak söylenmektedir. Tahir sandık içinde deryaya atılıŐından  gün sonra, Zhre cariyelerinden Dilaram Hanım'ı, 'Tahir'in suya bırakıldığı yere gönderir. Dilaram Hanım sandığının orada kaldığını görüp Zhre'ye haber verir. Zhre suyun kenarına gelerek Tahir'e bir mani söyler. Tahir de cevap verir. Böylece karşılıklı altıŐar mani söylerler. Tahir, Zhre'ye  günde kendisini unutup unutmadığını, başka birini sevip sevmediğini sorar. Zhre de onu unutmadığını, «başka yar seversen kılıcı ile kesileyim» diyerek yeminler eder. İlk üç manide kafiye a a b a Şeklinde-dir. Diğer manilerde kafiye değişiktir. Tahir'in söylediği yedinci manide a b c b Şeklinde olup diğer manilerde ise sadece rediften istifade edilerek ahenk sağlanmış-tır. lde de sık sık bozukluk vardır. Bazı mısralar 8 hecelidir. Mesela yedinci manide ilk iki mısra 8'lidir. Diğerlerinde hece sayısı normaldir. Daha sonra Tahir suda gider ve Tokuz - Taram denen bir geçide gelir. Orada bir kervan sesi duyar. Sandıktan, kervancılara bir mani söyleyerek Zhre'ye selam gönderir. Maninin hece sayısı 7, fakat durakları 3+4 Şeklinde-dir. Anadolu sahasında manilerde çoğunlukla 4+3 ya da 5+2 gibi ilk durakta hece sayısı fazladır. Ancak çeşitli mani Şekilleri ve sapmaları daha önce incelenmiş olduğu için burada tekrar etmeyeceğiz ⁽⁸³⁾. Bu maniye kervancılar aynı uyakla (kafiye) cevap verirler. Aynı hatalar bu manide de söz konusudur. Tahir sandıkla uzun bir süre suda yol alır ve sonunda Rum'a varır. Orada padişahın üç kızı vardır. En küçüğünün adı Melike Sultan'dır. Bunlar sandığı yakalayıp karaya ıkırırlar. Sultan Bibiçe, sandıkta canlı olup olmadığını anlamak için bir mani söyler. Maninin kafiyesi bozuktur. Sadece «san-

(83) P. Na'lı Boratav, *La Po esi Folklorique; la litt rature des  Őık*, Ph-Turcicae Fundamenta 2. ss. 90 - 147, Tercümesi için bkz. *Halk Şiiri, Türk Dili*, s. 299 - 340 (s. 207)

duk» kelimesiyle redif yapılmıştır. Tahir de «bir tekme vurulsa sandığın açılacağını gönlünün yarda olduğunu» söyler. Bu manide kafiye düzgündür. Tahir'in sesini duyunca sandığa kimin gireceğine karar veremezler. Sonunda fakir bir kadın sandığa girer ve Tahir'i görür. Tahir ona iki mani daha söyler. «Ölümün, Allah'ın emri, ancak ayrılığın çok yaman olduğunu» belirtir. Allah'a, Zühre'sine kavuşturması için dua eder. Her iki maninin ölçüsü 7'li duraklar 3+4, bazı mısralarda 2+5 şeklindedir. Kafiye örgüsü sağlamdır. Tahir bir süre Rum'da kalır. Bir gün padişah ve üst kademedeki devlet erkânı Tahir'i alıp ava götürürler. Tahir ava giderken garipliğini «kişi yurtide boz laçın olur» diyerek anlatır. Gurbette ne kaz ne de ördek olabileceğini belirten bir mani söyler. Aynı mealde ve hemen hemen aynı ifadelerle bu duyguyu işleyen bir türküye Azerbaycan'da da rastlanmaktadır. «Kör yapalag öz yurdunda laçındı» şeklindeki bir mısra Aşık Garip'in İğdır varyantında da geçmektedir ⁽⁸⁴⁾.

Karagöz temsilindeki Tahir ile Zühre'de, Zühre'nin babası sihirli muskanın ve içtiği sihirli şerbetin tesiriyle Zühre'yi Tahir'e vermekten vazgeçer ve Mardin'e sürgün eder. O zaman Tahir 11'li 6+5 veya 4+4+3 duraklı 3 hanelik bir türkü okur. Şiirin 5, 7, 9 ve 12. mısralarında ölçü bozuktur. Bu türküyle Zühre'yi çağırıp vedalaşmak ister.

Zühre, Fuzuli'ye ait bir gazel okumaya başlar.

Felek ayırdı beni cevri ile cananımdan

Hazer etmez mi aceb nale vü efgaanımdan ⁽⁸⁵⁾.

(84) F. Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi*, s. 276

(85) Metnin tamamı için bkz. *Leyli vü Mecnun (Külliyât-ı Dîvan-ı Fuzûlî)* ist. Reblûlahir, 1315 s. 254. den naklen Cevdet Kudret, *Karagöz*, 3. cilt, Ank. 1970, s. 237 - 381 dipnot.

Matlaı ile başlayan gazelin 3. beyitten sonra Zühre bayılır. Gazel «Fe i là tün, (fà i là tün), Fe i là tün, Fe i là tün, Fe i lün (Fà' lün)» kalıbına uygundur.

Diğer varyantlarda bu epizota bağlı şiirler verilmemiştir.

5 — TAHİR'İN SÜRGÜNDEN İLK DÖNÜŞÜ EPİZOTUNA BAĞLI ŞİİRLER

Tahir'in sürgünden dönüşünde, gerek yollarda, gerekse Zühre'nin yanına geldiği esnada, çeşitli olaylar sebebiyle şiirler söylenmektedir. Ancak diğer epizotlarda olduğu gibi bu epizot-ta da bazı varyantlarda şiir ya hiç verilmemiştir ya da tek maniler halinde söylenmiştir.

Yazma ve taşbasması varyanlarından Tahir sürgün edilince Zühre, kendisine bir köşk yaptırarak oraya çekilir. Aradan yedi yıl geçer. Bir gün Zühre köşkün civarından geçmekte olan bir kervan görür. Pencerenin kafesleri arkasına saklanarak kervancılara bir mani söyler. Bu mani ile «göç mü kervan mı olduklarını, Tahir'i tanıyıp tanımadıklarını» sorar. Maninin ölçüsü 7, durakları ilk mısradaki 3+4, son mısralarda 4+3 şeklindedir. Kafiyesi a a b a düzenindedir. Kervancılardan yanında Keloğlan vardır. Zühre'ye «kervan olduklarını, fakat Tahir'i tanımadıklarını» söyler. Maninin bütün özellikleri, Zühre'nin söylediği, ilk manideki gibidir. Kervancılar yedi gün yol alarak Mardin şehrine gelir ve tesadüfen zindanın yanında konaklar. Bu sırada zindanda bulunan Tahir kervana bir mani söyler. Zühre'den ayrıldığı için saz ile avunduğunu belirtir. Keloğlan bu maniyi işince bir mani ile cevap verir ve ismini sorar. Arkasından Tahir ile Keloğlan karşılıklı birer mani daha söylerler. Bu manilerde Tahir adını, Keloğlan da Zühre'nin selamını getirdiğini söyler. Manilerin dördünde de ölçü ve kafiye düzgündür. Tahir, Hızır'ın yardımı ile Zühre'nin köşkünün yanına gelir. Zühre uyumaktadır. Onu uyandırmak için Tahir dört dörtlük 8'li bir şiir söyler. Tahir bu şiiriyle yedi yıl zindanda kaldığını

Hakk'ın nusretiyle zindandan kurtulduğunu, v.b. belirtir ve uyanmasını ister. 4+4 duraklı şiirin kafiyesi a a b a, c c c b şeklindedir.

Tahir ile Zühre her buluşmalarında karşılıklı türküler söylerler. Tahir, eski dadısının evine saklanır ve geceleri Zühre nin köşküne giderek onunla gizlice buluşur.

İlk buluşmalarında Tahir ve Zühre karşılıklı olarak birer dörtlük söylerler. Tahir sevgilisini güneşe ve aya, Zühre'de onun sesini «nay»a benzetir. 4+4 duraklı, 8'li hece ölçüsü ile söylenen her iki dörtlük de kafiye bakımından kusursuzdur.

İkinci buluşmalarında da Tahir, Zühre'ye bir mani söyleyerek «tek dileğinin yüzünü görmek ve ölmeden Zühre Sultan' ın dizine yatmak» olduğunu söyler. Zühre buna iki mani ile cevap verir. Sinesinin Tahir'e köşk olduğunu bu yüzden gam çekmemesini bildirir. Anka kuşlarının çift gezdiğini, halbuki kendilerinin ayrı dolaştıklarını ve bunun sebebini sorar. Tahir son manisinde - per urup ararken - eşinden ayrıldığını söyler.

Dörtlüklerin bazılarında ölçü bozuktur. Mesela Zühre'nin söylediği ilk maninin son iki mısraı 8 heceli, Tahir'in son manisindeki 3. mısra da 6 hecelidir. Diğer mısralar 7'li ve 4+3 duraklıdır. Kafiye ölçüsü dört manide de sağlamdır.

Tahir bir gün kötü bir rüya görür ve bu rüyanın etkisiyle birkaç gün köşke gitmez. Bu sırada Arap köle, Tahir'in geldiğini farkedip padişaha haber verir. Padişah köşkün çevresinde pusu kurdurup bekler. Sonunda Tahir, olanlardan habersiz köşke gelir. Zühre kement atıp onu yukarı çekmek ister. Tahir, dadısının nasihatlarını hatırlayıp yukarı çıkmaz. O zaman Zühre Tahir'e bir mani ile sitemde bulunur. Kendisinden çabuk usandığını söyler. Tahir de ona «ayrılık demi» nin geldiğini, bu yüzden ağladığını bildirir. 3+4 duraklı, 7 heceli olan manilerde kafiye örgüsü düzgündür.

Bu iki varyantta 5. epizota bağılı son şiir iki dörtlükten ibarettir. Tahir, Zühre'nin isteği üzerine palasını bırakmış ve padişaha teslim olmuştur. Ancak söylediği bir mani ile «derdinin çaresi olmadığını, kadınlarda mihr ü vefa bulunmadığını» belirtir. Zühre cevabî manisinde böyle söylememesini,- canını uğruna feda kıldığını- anlatır.

Diğer varyantlarda olduğu gibi bu epizotta da sözlü varyantlarda şiir sayısı azdır. Birçok varyantta ise hiç şiir söylenmemiştir. Şiirlerin verildiği varyantlardan S₃'te, Zühre, Tahir'den uzun bir süre haber alamayınca, bir gün kervancılarla karşılaşır ve onları bir mani ile Mardin'e gidip gitmeyeceklerini, Tahir'e bir mektup yazsa verip veremeyeceklerini sorar. Kervancıbaşı aynı uyaklı bir mani ile Mardin'e gittiklerini ve mektup yazacak olursa Tahir'i bulup verebileceklerini söyler. Her iki manide de yapı bozukluğu yoktur. Kafiye örgüsü de sağlamdır.

Diğer taraftan Tahir bir sandıkla suya düşer, bir has bahçenin yanından geçerken bahçenin sahibinin kızı onu kurtarır ve âşık olur. Kız, Tahir'e kendisiyle evlenip evlenmeyeceğini sorar. O da bir mani ile «el gülünü neyleyim» diyerek evlenemeyeceğini belirtir. Maninin 3. mısraı anlamsız bir doldurmadır. Ölçüsünde ve duraklarda aksaklık yoktur.

S₄'te Tahir gurbetten döner. Zühre'nin köşkünün yanına gelerek bir mani söyler. Bu manide, Zühre'nin uğruna çektiği sıkıntıları dile getirir.

Maninin 2. mısraı 11 heceye yükselmiştir. Diğer üç mısra 7 hecelidir. Kafiyesi a a b a şeklindedir.

S₅'te Zühre'nin annesi Tahir'i uzaklaştırmak için başka bir yere gönderir. Tahir aradan uzun bir süre geçtikten sonra döner. Fakat yolda yaşlı bir kadının helva dağıttığını görür. Kadın Zühre'nin öldüğünü, onun ruhuna helva dağıttığını söyler. Tahir'in üzüntüden yürüyecek takâtı kalmaz. Bu halini

Zühre görür ve bir mani ile yanındaki kızları Tahir'e yardıma çağırır. Tek dörtlük maniye Tahir de aynı uyakla cevap verir ve yardıma ihtiyacı olmadığını söyler. Her iki manide de yapı sağlamdır.

Sı'de Zühre bir kervanın önüne geçerek, Tahir'e haber göndermek üzere tek dörtlük bir mani söyler. Keloğlan adlı birisi de Tahir'i bulup haberi götüreceğine dair söz verir. Her iki manide yapı ve kafiye sağlamdır.

Bu varyantta ikinci şiiri Tahir gurbet dönüşü, Zühre'nin köşkünün altında söyler, Zühre de buna cevap verir. Böylece karşılıklı yedi mani ile söyleşirler. Bunlardan dört tanesini Tahir, üç tanesini de Zühre söylemektedir. Tahir ilk manide yastık ve döşekten Zühre'yi uyandırmasını ister. Diğer üç manide de yedi yıllık hasret çektiğini ve Mardin'den geldiğini anlatır. Zühre ise önce tanıyamadığını söyleyip özür diler.

Bütün dörtlüklerde mısralar 7 heceli 4+3 duraklıdır. Kafiye örgüsü de düzgündür.

Aynı epizotun son şiiri Tahir'in rakibi Garaşor tarafından söylenmektedir. Tahir kadın kıyafeti giyerek Zühre'nin yanına gider. Garaşor, durumdan şüphelenmiştir. Bu şüphesini bir mani ile dile getirir ve Tahir'e laf atar, Maninin ilk üç mısraı doldurma ve konuyla ilgisi olmayan anlamsız mısralardır. Son mısrada Tahir'i kadın kılığına girdiği için ayıplar.

Sı'de de Tahir Mardin'den dönünce, Zühre'nin köşkünün yanına gelir ve iki mani söyler. Bu manilerde çektiği sıkıntıları anlatır. Bütün bu sıkıntıları Zühre'nin yüzünden çektiğini belirtir. Zühre de buna aynı uyaklı iki mani ile cevap verir. Önce tanıyamadığını, o yüzden cevap vermediğini anlatıp, özür diler. Dört maninin de ölçüsü ve kafiyesi düzgündür.

Sı'da Zühre, Tahir'i eşekçilere sorar ve onlarla haber göndermek ister. Bunun için bir mani söyler. Eşekçiler (diğer varyantlardaki kervancılar karşılığı), Tahir'i bulacaklarına ve

haberi iletceklerine söz verirler. Her iki manide 7 hecelidir. Kafiyesi bozuktur. Bu epizotta ikinci şiir Tahir'le Zühre arasında söylenmektedir. Tahir gurbet dönüşü, bahçede elinde güllerle Zühre'yi görür ve bir mani ile güllerden birini ister. Zühre onu tanır ve o da bir mani söyleyerek, «güllerin birini değil hepsini vereyim» diye cevap verir. Her iki manide de ölçü ve kafiye hatası yoktur.

Az. varyantında Tahir Has Bahçeye çıkar, orada bir bülbülün gül dalına konmak için uğraşırken gülün dikeninin göğsüne batarak öldüğünü görür. Bunun üzerine Tahir beş dörtlük bir şiirle bülbülü över. Kendisinin sevgilisi uğruna ölmeye bile cesaret edemediğini bu yüzden ağlamasının kendisine yaramayacağını söyler. «Bülbül» redifli şiir 8'li 4+4 duraklıdır. Tahir bir bülbülün bile sevgilisi uğruna canını feda edebildiği kendisinin ise canını kurtarmak için diyor diyor dolaştığını düşünerek memleketine dönmeye karar verir. Nergis Hanım, onun yolunu keser ve geri çevirir. Tahir Nergis'in yanında dört dörtlük bir şiir daha söyler. 8'li ve 4+4 duraklı olan şiirle felek ve rakibine beddualar eder. Kafiye düzeni a b c b, d d d b şeklindedir.

Nergis Hanım, Tahir'e «bu ne zuhrebazlıkdı?» diye çıkışır ve hiçbir yere göndermeyeceğini bildirir. Tahir buna cevap olarak 8'li yedi dörtlük söyler. «Nergis» redifli olan bu şiirde Tahir, Nergis'i över ve Zühre'nin «ağlar kaldığını» belirterek izin ister. Hanverdi Sevdakâr, evine dönüp Tahir'in gittiğini öğrenince atına binerek onun peşine düşer. Tahir'e yetişir, «nereye kaçtığını» sorar. Bunun üzerine Tahir üç dörtlük bir türkü ile Zühre'ye gittiğini söyler. 11'li olan şiirin durağı 6+5, kafiye örgüsü a b c b, d d d b şeklindedir.

Tahir, Hanverdi Sevdakâr'la helallaşıp yola devam eder ve Hatem Sultan'ın ülkesine gelir. Yolda baştan ayağa siyahlar giyinmiş bir çobana rastlar ve sebebini sorar. Çoban da ona 11'li üç dörtlükle Hatem Sultan'ın Ahmet Veziri öldürdüğünü,

Zühre kara giydiği için kendisinin de karalar giydiğini belirtir. Şiirin ölçü ve kafiyesi sağlamdır. Tahir, kadın kılığına girerek Zühre'nin sarayına girer. Bu sırada Zühre kırk cariyesini başına toplamış perişan bir vaziyette onlara eski günlerinden hatırladıklarını üç dörtlük bir şiirle anlatmaktadır. «Yadıma düştü» redifli şiirin ölçü ve kafiyesi düzgündür. Daha sonra Tahir saklandığı yerde kadın kıyafetini çıkarır. Onu, Zühre'nin cariyesi ve sırdaşı Meleksima görür. Tahir'e yalvararak, Zühre'yi kendisinin uyandırması için izin ister. Meleksima, Zühre'nin odasına gelerek «Oyan Zöhre yarin geldi» nakaratlı üç dörtlük söyler. 8'li ve 4+4 duraklı şiirin ölçüsü ve kafiyesi sağlamdır. Bu sırada Tahir sabredemez ve 11'li dört dörtlük bir şiir söyler. «Oyan gözlerine kurban olduğum» nakaratlı bu türküde, uçup şeyda bülbülün dalına konduğunu ve birlikte geçirdikleri eski mutlu günleri sayıp döker. 4+4+3 duraklı şiirin kafiyesi düzgündür. Zühre bu türkülerle de uyanmaz. Bunun üzerine Tahir «Yatıp oyanmaz oyanmaz» nakaratlı üç dörtlük daha söyler⁽⁸⁶⁾. Zühre'nin yatışını tasvir eder. Şiir 8 heceli ve 4+4 duraklıdır. Zühre uykudan uyanır. Fakat Tahir sazını bir kenara koyarak saklanır. Ancak Zühre sazı görüp, Tahir'in geldiğini anlar. «Saz sahibi yar nec'oldu?» nakaratlı, 8'li üç dörtlük söyler. Daha sonra yine Zühre «Ala gözlerine gurban olduğum» nakaratlı üç dörtlük söyler. Koşma tarzındaki bu şiirde, ilk iki dörtlükte kaderinden şikâyet eder, son dörtlükte ise sevincini belirtir.

Bu türkü üzerine Tahir saklandığı yerden çıkar ve kucaklaşırlar. Bu arada Tahir «geldim» redifli ve semâi (Az. da geraylı) tarzında üç dörtlükle murada ermeye geldiğini belirtir. Zühre buna cevap olarak «oğlan» redifli üç dörtlükle sevgilisine hoş geldin der. 8'li olan şiirin ölçü ve kafiyesi düzgündür. Daha sonra Tahir 11'li üç dörtlükle «gel murada erelim» diyerek niyetini bildirir Zühre de «eylenem» redifli ve 11'li bir

(86) Aynı nakaratlı türkü için bkz. F. Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi*, s. 50 - 51 burada «Garip uyanmaz uyanmaz» mısraı nakarattır.

koşma ile «gece gündüz seni mihman eylerem» diyerek teklifi kabul eder. Her iki şiirde de ölçü ve kafiye hatası yoktur. Tahir ile Zühre, kapıya Meleksima adlı cariyeyi nöbetçi koyarak yatarlar. Meleksima uyuyakalır. O sırada bir cariyeye içeri girerek âşıkları görür. Doğru Hatem Sultan'a gider. Zühre uyuyan Tahir'i uyandırmak için «Ne yatırsan Tahir Mırza?» nakaratlı dört dörtlük bir türkü söyler. Şiir 8'li olup kafiye örgüsü düzgündür.

Alt. Os. varyantında bu epizota bağlı olan şiirler, varyantların çoğunda söz konusu olan, Zühre'nin Tahir'i aramasıyla ilgili şiirlerdir. Tahir sürüldükten sonra, Zühre bir kervanın önüne geçerek «Tahir'i yitirdiğini, haberleri olup olmadığını» sorar. Mani tarzındaki tek dörtlük bu şiire kervancılardan birisi, Tahir'i «tapabilmezük» diye cevap verir. Her iki manide de duraklar 3+4 şeklindedir. Ancak sonunda kervancılar Tahir'i görürlerse haberdar edeceklerini söylerler. Daha sonra Mardin'e gelirler. Zindanda yatmakta olan Tahir diğer varyantlarda olduğu gibi Zühre'sinden ayrıldığını ve sazı ile avunduğunu belirten bir mani söyler. Kervancılar bu maniyi duyunca Zühre'yi hatırlayarak bir mani ile Tahir'e adını sorarlar. Sonunda olanları Tahir'e anlatırlar.

Kırım varyantında, diğer varyantlarda olduğu gibi bu epizota bağlı ilk şiirler, Zühre'nin Tahir'i kervancılar vasıtasıyla aramasıyla ilgilidir. Zühre penceresinin dibinden geçmekte olan kervana iki mani ile Tahir'i ve mektup verecek olsa ona götürüp götürmeyeceklerini sorar. Kervanda bulunan birisi de, mektubu Tahir'e verebileceklerini bildirir. Bu cevap tek dörtlüktür. Kervancıların söylediği mani, Zühre'nin söylediği manilerden ilkinin cevabıdır. İlk üç mısra da aynen tekrar edilmiştir. Tahir, Zühre'nin mektubunu okuyunca kendini suya atıp ülkesine dönmek ister. Sular, Allah'ın hikmetiyle, çekilir ve Tahir'e yol açılır, Tahir de yoluna devam ederken, önünü biri keser ve onu yakalar. Tahir ona Mardin'den geldiğini, Zühre'

nin onu beklediğini, bırakmasını rica eder. Bunu tek mani içinde söyler. Maninin yapısı düzgündür. Tahir suyun çekilmesiyle kuruyan nehrin yatağını takip ederek, Zühre'nin köşkünün altına gelir ve geldiğini haber veren bir mani söyler. Zühre bu maniye cevap vermez. Tahir, Zühre'nin kendisini unuttuğunu sanıp geri dönmek ister, Fakat sular tekrar önüne çıkıp engel olur. Bunun üzerine Tahir tekrar iki mani ile «yedi yıl hasret» çektiğini, «avratların ahdında durmadıklarını» söyler. Zühre «uykudan yeni uyandığını ve ilk maniye söyleyeni Karaçur sandığı için cevap vermediğini» söyleyerek «sefa geldin Tahirim» diye onun gönlünü almaya çalışır. Daha sonra Tahir iki, Zühre üç mani ile durumlarını anlatıp dertleşirler. Tahir'in söylediği ikinci maninin kafiye düzeni a a b b şeklindedir. Diğer manilerde ölçü ve kafiye hatası yoktur.

Aynı epizota bağlı şiirler, Özbek varyantında diğer varyantlarda rastladığımız, Zühre'nin Tahir'i aratması ve kervancılarla ona haber göndermesi sırasında söylenmektedir. Kervancılar Tahir'i arayacaklarına söz verip yola çıkarlar. Yolda Tahir'e rastlarlar, fakat onu tanımazlar. Tahir'i aradıklarını bir mani ile anlatırlar. Tahir gülerek bir mani ile cevap verir. Kervanbaşı sevinçle bir mani daha söyleyerek Zühre'nin selamını ve haberini iletir.

Tahir vedalaşmak üzere saraya döner ve nikâhlı karısı olan padişahın küçük kızı Hadiça'ya iki mani söyler. Hadiça da bir mani ile cevap verir. Tahir maniyle Zühre'den haber geldiğini, kendilerine hürmet beslediğini ve izin istediğini söyler. Hadiça ise, uzaktaki Zühre'nin kendisinden daha mı güzel olduğunu, sorar. Tahir son manisinde, Zühre'yi tercih ettiğini belirtir. Şiirlerin tamamında ölçü ve kafiye sağlamdır. Daha sonra kervanla yola çıkan Tahir, yanlış yola girip, haramilerin bulunduğu bir köye gelir. Haramiler kervancılarla birlikte Tahir'i de yakalayıp hapse atarlar. Tahir bir mani ile Zühre'nin onu beklediğini, kendisini bırakmalarını rica eder,

Diğer epizotlarda olduğu gibi, bu epizotta da en zengin şiiri Türkmen varyantı ihtiva etmektedir. Epizotun ilk şiiri Zühre tarafından söylenmiştir. Zühre, Tahir'i bulması için cariyelerinden Gevher'i görevlendirmek ister. Ona yedi dörtlük bir koşma ile gidip Tahir'i bulmasını ve başından geçenleri anlatıp, hemen gelmesini söylemesini bildirir. Şiirin yapısı sağlamdır. «Diyeysen» redifli olup kafiye şeması da, a b a b, c c c b şeklindedir.

Zühre, Gevher'i hazırlarken yanına Vahit adlı Afganlı bir âşık gelir. Bu âşık Tahir ile Zühre'nin macerâsını duymuştur. Kendisi de aynı dertlerden muzdariptir. O andaki dertlerinin ne olduğunu sorunca, Zühre sekiz dörtlük, 8'li bir şiirle olanları anlatır. «... üçün sergerdan men» redifli şiirde ölçü ve kafiye sağlamdır.

Âşık Vahit, Tahir'i bulacağına dair yemin eder. Bunun üzerine Zühre her biri 12 mısralık bentlerden meydana gelen beş bent söyler. Bu şiir yedekli koşmadır. İlk bentte a b a b kafiye dördlüğün, ilk iki mısraından sonra ilk mısra ile aynı kafiye 8 mısralık bir yedek eklenmiştir. Daha sonra esa dördlüğün son iki mısra ile bent tamamlanır. İkinci ve daha sonraki bentlerde ilk 11 mısra kendi aralarında, son mısra ise ilk bendin son mısra ile kafiyevidir. Şeması şu şekildedir; c c c c c c c c b. 8'li olan mısralar 4+4 duraklıdır⁽⁸⁷⁾.

Vahit şehir şehir dolaşarak türküler söyler ve sonunda «benden dertli olan var mı?» diye sorar. Dinleyiciler arasında bulunan Tahir bu soru üzerine altı bentlik bir muhammes söyler. «Oldu gel» redifli şiir aruzun «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbıyla söylenmiştir. Tahir burada Zühre'yi över, çektiği sıkıntıları anlatır.

(87) Bu şiir, Aşgabat baskısından aynen alındığı belirtilen İran baskısında «... getir» rediflidir ve 10'ar mısralık beş bentten meydana gelmiştir.

Vahit, Tahir'i bulduğunu görünce «kıldı ışk» redifli ve aruzun «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i llün» kalıbıyla sekiz beyitlik bir gazel söyler. Bu gazelde aşkın, âşıkı ne hallerle düşüreceği birer birer sayılır. Daha sonra Vahit'le Tahir karşılıklı beşer dörtlük söylerler. Tahir, Vahit'e nereden geldiğini, niçin geldiğini sorar. Vahit, Tatar ülkesinden geldiğini ve kendisini Zühre'nin gönderdiğini anlatır. Âşıkların her ikisinin de söyledikleri hanelerde mısralar 11 heceli ve 4+4+3 duraklıdır. Daha sonra Tahir ve Vahit beşer muhammes daha söylemektedirler. Aruzun «Me fà i lün, fà i lün, me fà i lün, fà i lün» kalıbıyla söylenmiş olan şiirde, Tahir'in söylediği bentlerde «Habar ber, nezli yarım sen niçik halda gördün?» mısraı her bendin son mısraı olarak tekrarlanmaktadır. Vahit'in söylediği bentlerde ise «. .. men beyle halda gördüm» redifi nakarat olarak kullanılmıştır. İlk bentlerdeki kafiye şeması a n a a n, diğer bentlerde b b b b n şeklindedir. Bu mütekerrir muhammeste Tahir, Zühre'yi nasıl gördüğünü ona olan bağlılığını, Vahit de Zühre'nin sıkıntıda olduğunu ve sadakatini anlatır⁽⁸⁸⁾. Tahir bu durumu öğrenince doğru Mahım Can'ın babası Adil Şah'a giderek izin ister. Adil Şah 11 heceli koşma tarzında beş haneli bir türkü ile birçok vaadlerde bulunarak Tahir'i vazgeçirmeye çalışır. Tahir'in söylediği beş hane de 11 hecelidir. Her iki türküde de ölçü ve kafiye hatası yoktur. Tahir, Adil Şah'tan izin alır ve vedalaşır. Sonra nikâhlısı Mahım Can'ın yanına gelir. Orada Mahım Can'ın anası vardır. Ona da 4 hanelik 11 heceli bir türkü ile Zühre'yi sevdiğini onsuz yaşayamayacağını belirtip izin ister. Bunun üzerine hanım, Mahım Can ve Tahir 5'er hanelik, karşılıklı türküler söylerler. Hanım, Tahir'e Mahım Can'ın yaptığı fedakârlıkları anlatarak onu bırakıp gitmemesini söyler. Mahım Can bazen anasına hitap eder, bazen de kendi

(88) (*Zühre - Tahir* 1348 H. tarihli, Kumbed-i Kâbus yayını) bentler 10'ar mısra olarak gösterilmiştir. İlk bentte 2. ve 6., ikinci bentte 4. ve 9., üçüncü bentte 8. ve 11., dördüncü bentte 9. ve 10. ve beşinci bentte 8. ve 9. mısralar İran baskısında eksiktir. Bkz. s. 67 - 68

kaderine sitem eder. Tahir'e gitmesi için izin verir. Tahir de «Zühre canımdır, Mahım kız canım» diyerek onu teselli eder. Tanrı izin verirse gidip geri geleceğini vaadederek 15 hanelik şiirin hepsi 11 heceli ve hatasızdır. Tahir'e izin veren Mahım Can, ona 6 hanelik bir türkü ile «sağlıkla gidip gelmesi» temen-nisinde bulunur. «Bar (can) Tahir'im bağ bar, aman gelgey-sen» mısraı nakarattır : 11 heceli ve 4+4+3 duraklı olan mıs-ralarda ölçü hatası yoktur. Tahir, hazırlanıp şehirden çıkarken, Mahım Can'ı 7 hanelik bir türkü ile teselli eder. Bir tarafta Zühre bir tarafta Mahım Can bulunduğu için ikisi arasında kararsız kaldığını belirtir «.. sı kızlar» redifli ve 11 heceli, 6+5 duraklı şiirin ölçüsü ve kafiyesi düzgündür. Kızı Mahım Can'ın Tahir'in peşine gittiğini Adil Şah'a haber verirler. Padişah vezir-lerini toplayarak Tahir'in peşine gider ve ona yetişir ve Mahım Can'ı bırakmasını diler. Tahir padişaha beş bentlik bir muham-mes söyler. «Im gerek» redifli bentlerde «bana burda Mahım, orada Zührem gerek» diyerek, kızını götürmek istemediğini belirtir. «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lâ tün, Fà i lün» kalıbıyla söylenen muhammeste sık sık imale ve zihafklar dikkati çek-mektedir. Mahım Can, Tahir'den uzaklaşmaya dayanamaz ve bir kere daha görmek için cariyelerini gönderip onu çağırır. Tahir gelince 5 hanelik bir koşma söyler. «Senin didarına müş-tak olupmen» nakaratlı şiirinde Tahir'i ne kadar çok sevdiğini anlatır. Şiir 11 heceli olup 4+4+3 duraklıdır. Kafiye şeması a b a b, c c c b şeklindedir. Tahir, «uzadandan yoldaş bol-maz, bana izin ver gideyim, yolcu yolunda gerekir» diyerek tek-rar 7 hanelik bir türkü söyler. 8'li 4+4 duraklı olan şiirinde ölçü ve kafiye düzgündür. Mahım Can ve Tahir vedalaşmak için kucaklaşırlar. Bu sırada ikisi de bayılırlar. Bir gün sonra uyanınca Mahım Can kendisini unutmamasını dileyen 5 hane-lik 11'li bir türkü daha söyler. Şiir yapı bakımından hatasızdır. Tahir vedalaşıp gideceği sırada Mahım Can tekrar bayılıp yere yığılır. Tahir onun başını dizlerine koyup 7 bentlik bir muhammes söyler ve gönlünü almaya çalışır. Şiirde «Mef'û lü,

Me fà i lün, Mef'u lü, Me fà i lün» kalıbına uygun mısralarda «sen sen» kelimesi de redif olarak kullanılmıştır. Mahım Can ayılır ve «sana yol gutlu olsun, bana yurt» diyerek Tahir'e izin verir ve 6 hane söyler. «...r sana» redifli ve 8 haneli olan şiirde yolların ona acımasını isteyerek iyi yolculuklar diler.

Bu türküye Tahir 7 hane ile cevap verir. «Hoç gal indi» redifli olan şiirde Tahir dostu, yâranı, anası, babası ve Mahım Can'a tekrar veda eder. Tahir yola çıkınca Mahım Can tekrar onun peşinden gider. O zaman Tahir 11'li ve 6 haneli, «ım gal indi» redifli olan bir türkü söyler ve onu tez geleceğini vaadederek teselli eder.

Mahım Can yine kararsızdır. Tahir'le birlikte geleceğini belirten 6 hane daha söyler. «Galmanam, senden galmanam» nakaratlı şiirin ölçüsü 8'li, duraklar 4 + 4 şeklindedir.

Mahım Can 5 hanelik bir şiir daha söyleyerek ümitsizliğini belirtir ve Zühre'yi görüp çabuk gelmesini diler. 8 heceli olan şiirin ölçüsü ve kafiye örgüsü düzgündür.

Tahir yola çıkar fakat hangi tarafa gideceğini bilmez. O zaman ak sakallı bir yaşlı yanına gelip Tahir'e yol gösterir. Tahir'in aklına Zühre düşer ve 5 hanelik bir türkü ile, yedi yıl kahr çektiğini, Zühre'ye kavuşmasının müyesser olup olmaya-çağını sorar. Tahir daha sonra Sagıra adlı bir çeşmenin yanına gelir. O civarda bir eşkiya grubu vardır. Tahir'i yakalarlar ve kim olduğunu sorarlar. Sonunda Tahir'in Hak âşığı olduğuna inanırlar. O zaman eşkiya (Karakçı)lar, Tahir'den kendileri için bir türkü söylemesini isterler. O da 5 hanelik bir türkü ile kendisine engel olmamalarını rica eder «...a etişsem» redifli olan şiir 11 hecelidir. Ölçü ve kafiyesi hatasızdır.

Tahir Moysipit'ten ayrılp giderken, ikinci defa haramiler tarafından yolu kesilerek soyulur. Bu haramiler de Tahir'e kim olduğunu, nereden gelip nereye gittiğini sorarlar. Tahir de 6 bentlik 10 mısralı bir yedekli koşma söyler. İlk bentte yedek

mani 8 mısralıktır. Böylece ilk bent 12 mısraa yükselmektedir. Tahir bu konuşmada kendini tanıtır ve başından geçen olayları anlatır. Haramilerin başı Kamerüzzaman adlı bir yiğittir ve Moysipit'in yeğenidir. O da âşıktır, Tahir'e 5 hanelik bir koşma ile onu azat ettiğini ve iki dünyada da murada ermesini söyler. Tahir, Kamerüzzaman'dan ayrılıp yola devam eder. Yolda Zühre'yi hatırlayarak 5 bentlik bir muhammes söyler «Mef'û lü, Fà i là tün, Mef'û lü, Fà i là tün» kalıbına uyan bu şiirle Tahir, sevgilisine kavuşturması için Allah'a dua eder.

Tahir giderken önüne yüce bir dağ çıkar. Dağı aşamaya-
cağını anlayınca «...arlı dağlar» redifli, 8 heceli, 11 hanelik bir türkü ile dağa yol vermesi için yalvarır. Dağdan ses çıkmaz. Bunun üzerine iki rekat namaz kılarak, dağa tekrar yalvarmaya başlar. Bunun için 7 hane söyler. Şiir 8 heceli olup 4+4 duraklıdır. Sonunda Tahir Tatar eline gelir. Uzaktan memleketini görünce «erlere» redifli 7 hane ile sevincini belirtir. Tanrı'ya şükreder. Şiir 11 heceli 4 + 4 + 3 duraklıdır, ölçü ve kafiye bakımından hata yoktur. Tahir şiirini bitirir bitirmez yüzü örtülü fakat örtünün arasından nurlar saçan bir kişiye rastlar. Ona 11 heceli 7 hane ile kim olduğunu sorar. Ondan, gılman olduğu cevabını alır yoluna devam eder. Bir müddet sonra önüne ak sakallı Molla Melgun-Şeyhi aleyhillagne- çıkararak Zühre'nin nikâhını kıydığını söyler. Bunun üzerine Tahir 5 hanelik bir türkü ile sevgilisini göremediğini, Mahım Can gibi sadık bir yâri boşuna terkettiğini söyleyerek kaderinden şikâyet eder. Şiir 11'li 4 + 4 + 3 duraklıdır. Kafiye şeması ilk dörtlükte a b a b , diğer dörtlüklerde c c c b şeklindedir.

Tahir şehre girer ve mektep arkadaşlarından birine rastlar. Ona Zühre'yi sorar. Karşılıklı 7'şer hane söylerler. Tahir'in söylediği dörtlüklerde «Zöhre gız kandadır kanda?» Arkadaşının söylediği dörtlüklerde «Zöhre can bağdadır bağda» mısraları nakarattır. Tahir hem çektiklerini anlatır, hem de Zühre'yi nerede görebileceğini sorar. Arkadaşı da Zühre'nin sadık olduğunu ve kendisini beklediğini bildirir.

Tahir Zühre'nin bahçesine gelir. Zühre uyumaktadır. Ona 5 haneli ve «Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i là tün, Fà i lün» kalıbıyla bir muhammes söyler. Bu şiirler hem Zühre'yi över hem de sessizce uyanmasını ister. Zühre uyanmaz bunun üzerine Tahir şüphelenmeye başlar ve 6 hanelik 8'li bir türkü ile 7 yıldır kahr çektiğini ve çok uzaklardan geldiğini söyleyerek uyanıp uyanmayacağını sorar. Zühre, Tahir olduğundan şüphelenir ve uyanmasına rağmen cevap vermez. O zaman Tahir'in şüphesi artar ve 7 hanelik yine 8'li bir türkü ile Zühre'nin kendisinden yüz çevirdiğini, Molla Melgun'un doğru söylemiş olduğunu belirtip sitemler eder. Şiir 4 + 4 duraklı ve kafiye bakımından da hatasızdır. Zühre, bu türküleri söyleyenin Tahir olduğunu anlayınca cevap verir. Tahir altı, Zühre beş dörtlük söyler. Tahir dokuz aylık yoldan onun için geldiğini, çektiği sıkıntıları birer birer sayar. Zühre de hep onun yolunu beklediğini, sesini tanıyamadığı için cevap vermediğini anlatır. Şiirler 11 heceli olup 4 + 4 + 3, bazı mısralarda 6 + 5 duraklıdır.

Daha sonra Zühre 5 hanelik bir türkü ile Tahir'e «hoş geldin» der «...-lı çaydır bu caylar» redifli şiir 11 heceli olup, ölçü ve kafiyesi düzgündür. Zühre, Tahir'e ihtiyatlı olmasını, duyarlarsa öldüreceklerini bildirir 7 haneli bir türkü daha söyler. 8 heceli ve 4 + 4 duraklı şiir yapı bakımından sağlamdır.

Tahir Zühre ile buluşur. Ertesi sabah Zühre anasına giderek durumu anlatır. Bunun için «...-ar eyledim» redifli 5 hane söyler. 11 heceli olan şiirde duraklar 4 + 4 + 3 şeklindedir.

Zühre'nin anası Tahir'i saklayacağını belirtir 5 hane söyler. Zühre de ona 4 hane ile cevap verir. Anası söylediği dörtlüklerde, hiç üzülmemesini Tahir'i emin bir yerde saklayacağını bildirir. Zühre de «Anacan yarımı sana tabmışam» nakaratı ile, bu sırrı kimseye duyurmamasını ister ve anasına sevgilerini belirtir. Şiir 11 hecelidir. Ölçüsü ve kafiyesi de düzgün-

dür. Tahir, Zühre'nin anasının evinde gizlenir. Fakat yaşlı bir hizmetçi Tahir'i görür ve kendisi için bir şiir söylemesini ister. Tahir de «bu yaştan sonra şiiri ne yapacaksın?» diyerek onu kızdırır. beş dörtlük ve 8'li olan bu şiir «... gıl mama!» rediflidir. Tahir, herkesten gizlenmekten, duyulacaktır diye korkmaktan ve minnet altında yaşamaktan usanır ve Tanrı'ya bu durumdan kurtarması için dua eder. Bunu 11'li 5 hanede söyler. «-a gelmişem» redifli şiir hatasızdır.

Bu epizota bağlı son şiir, Zühre'nin cariyesi ve sırdaşı olan Güلزade tarafından söylenmektedir. 7 haneli ve 11 heceli olan bu şiirle «başımıza ölüm gelmeden» bir toy yapmayı ve Tahir ile Zühre'yi nikâhlamayı teklif eder. Ayrıca rakiplere beddua eder. Şiirin yapısı sağlamdır.

Görüldüğü gibi hiçbir varyantta bulunmayan kırk altı şiir sadece Türkmen varyantının bu epizotunda vardır. Yine bu kırk altı şiirden altı tanesi muhammes, bir tanesi muaşşer ve bir tanesi de gazel tarzında söylenmiştir. Bu epizottaki şiirlerden koşma ya da semai «Azerbaycan'da geraylı» larını hepsinde ilk dörtlük a b a b, sonraki dörtlükler c c c b şeklinde kafiyelenmiştir. Şiirlerin şekli ve nev'i sınırlıdır. Bunlar ya koşma ya da semai şeklindedir.

Türkmen varyantındaki bir başka özellikte kahramanların dışındaki şahısların da fırsat buldukça şiir söylemeleridir. Tahir'in yolunu kesen haramiden, Zühre'nin anasına kadar şahısların çoğu bu kabiliyete sahiptir. Diğer varyantlarda bu özellik çok nadir görülür.

5. Epizota bağlı olarak Türkistan varyantında da şiirler bulunmaktadır. Bu şiirler de başka hiçbir varyantta verilmemiştir. İlk şiir Tahir tarafından toplanan meclise hitaben tek hanelik bir mani olarak söylenmiştir. Padişah, Bibiçe Sultan, ın babası «Tahir açılın, gamdan kederden kurtulsun» diye onu beyleriyle birlikte ava gönderir. Fakat Tahir hiçbir ava ok at-

maz. Bunun üzerine padişah büyük bir yemek vererek eğlence tertibini dener. Bütün beyleri, paşaları yemeğe çağırır. Tahir bu meclise karşı «eğer ben Zühremi unutursam, bu yemek üstünde öleyim» diye bir mani söylemektedir. Tek dörtlük olan bu manide hece sayısı 7 durak 4+3, kafiye şeması da, a a b a şeklindedir.

Tahir meclisten ayrılıp Rum'dan ülkesine dönmek üzere yola çıkar. Sultan Bibiçe, peşinden gelip, eteğinden tutar ve karşılık olarak (metinde Teyi padişah) beş, Sultan Bibiçe de altı mani söyler. İlk manide Bibiçe, «yeni yar tutan kişinin, eskisinden geçmesi» gerektiğini belirtir. Tahir de cevabında «canından geçebileceğini, Zühre'den geçemeyeceğini» bildirir. Daha sonra Bibiçe, Tahir'e âşık olduğunu, eğer gidecek olursa vebalinin onda kalacağını ve ahirette ellerinin iki yakasında olacağını söyler. Tahir de artık ülkesine döneceğini bu ayrılığın son olduğu, yakışı sevmek gerektiği aksi takdirde öbür dünyada «sorag» olduğu şeklinde cevaplar verir. Son mani Bibiçe'ye aittir. Tahir'e gitmesi için ruhsat verir. Manilerin hepsinde ölçü ve kafiye sağlamdır.

Tahir dostu Behram ile birlikte Çon-Talas şehrine gelip Zühre'nin bahçesine girerler. Orada Tahir iki mani söyler. Bunlardan ilkinde «Tanrı'nın izniyle geldiğini, Rum şehrinde bir kız aldığını» belirtir. Zühre'den hiç ses gelmez. Bunun üzerine bir mani daha söyleyerek, «tan vakti geldiğini fakat Zühre'nin Kara Batır'ı düşündüğü için cevap vermediğini» belirtip serzenişte bulunur. Her iki manide de ölçü ve kafiye örgüsü hatasızdır. Bu şiirlerden sonra Zühre uyanır ve sesin Tahir'e ait olduğunu anlayıp iki mani ile uykuda olduğu için duymadığını, sesi duyduğunda da Kara Batır zannettiğini söyler. Bu manide de ölçü ve kafiye düzgündür.

Daha sonra, Zühre Tahir'i yukarıya alır. Bir süre dertleşirler. Tahir dört mani, Zühre de bir mani söyler. Tahir ilk ma-

nide çektikleri meşakkati anlatır. Zühre de tek manide «yar üstüne yar sevince, başın göğe yetti mi?» diyerek Tahir'i azarlar. Tahir söylediği son iki mani ile üç yıl gurbette kaldığını ve Rum'da bir kızla evlendiğini fakat halini bile sormadığını, âşık-ı sadık olduğunu bildirip Zühre'yi teselli eder. Bütün manilerde hece sayısı 7 kafiye düzeni a a b a şeklindedir.

Aynı epizota bağlı şiir Karagöz varyantında Karagöz tarafından söylenmektedir. Karagöz üç mani söyleyerek suçun büyük hanımda olduğunu ve sihir yaptığını ve Tahir'in geldiğini, her şeyin meydana çıkacağını belirtir. Kafiye şeması a a b a şeklindedir.

Görüldüğü gibi *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde, bu epizota bağlı şiirler sayı bakımından epeyce fazladır. Ayrıca S₁, S₂, S₃, S₆ varyantları hariç, şiirlerini incelediğimiz, bütün varvariantlarda bu epizota bağlı şiirler verilmiştir. Bunlardan çoğu sadece o varyantta söz konusu olmuş, diğer varyantlarda verilmemiştir.

6 — TAHİR'İN İKİNCİ DEFA SÜRÜLMESİYLE İLGİLİ ŞİİRLER

Bu epizot varyantların çoğunda bulunmamaktadır (S₁, S₂, S₃, S₄, S₅, S₆, Alt. Os. - Rodop - Türkmen - Türkistan - Özbek - Tobol - Tarançı - Karagöz ve Ortaoyunu'nda). Bu varyantlarda Tahir ilk görünüşünden sonra yakalanmakta ve «akıbeti» belirten 9. epizota geçilmektedir. Ancak bu epizotu veren varyantlarda olayların gelişimi bazı değişiklikler göstermektedir. Dolayısıyla bu olaylara bağlı olarak söylenen şiirler de farklıdır.

Yazma ve taşbasması varyantta bu epizota bağlı olarak söylenen şiirler aynıdır. Tahir yakalanıp padişahın huzuruna götürülünce, padişah onun öldürülmesini emretmektedir. Ancak araya giren vezirler ve şehrin ileri gelenleri Tahir'in - ilerde

bir düşman hücumuna karşı lazım olur düşüncesiyle, hapsedilmesini yahut sürgüne gönderilmesini isterler. Bu teklif üzerine padişah da fikrini değiştirip onun bir sandık içinde suya atılmasına karar verir. Aslında sandıkta suya atılma motifi S₆-Rodop, Tobol, Tarançı - Özbek - Türkmen varyantında ilk sürgünde geçmektedir. Yani bu epizot, yer değiştirerek diğer varyantlarda da karşımıza çıkmaktadır. Bu da göstermektedir ki «bir sandık veya gemiyle (Kırım) sürgüne gönderilme» hikâyemizde hemen hemen ortak bir epizottur. Yazma ve taşbasmasında Tahir, hakkında ikinci sürgün kararı verildiği zaman, bozuk bir şiir söyler. Üç mısralık şiirde ölçü bozuktur. Tahir, padişahın ahdinde durmasını, cellatlarını rakibin boynunu vurmasını ve herkesin seyre gelmesini ister. İkinci şiir, Tahir ile Göl padişahının kızı arasında söylenmektedir. Tahir Şat Suyu'na atılınca, Zühre, Şat Suyu'nun geçtiği Göl ülkesi padişahının kızına bir mektup yazarak onu kurtarmasını ister. Göl padişahının kızı sandığı bekler ve köşkünün yanından geçerken, yanındaki cariyelere bir mani söyleyerek «dertli Tahir'in gelmekte olduğunu ve ona yardım etmek gerektiğini» bildirir. Tahir bu türküyü işitip, kendisini kurtaracak bir «iman ehli» bulunup bulunmadığını sorar. Her ikisinin söylediği manilerde ölçü ve kafiye bakımından hatasızdır.

Tahir kurtarılıp saraya getirilir. Göl padişahının kızı Tahir'i görünce hayran olur; güzelliğini meleklerle ve perilere benzetir. Tahir buna cevap olarak Zühre'nin yarı olduğunu belirtir ve sultana pek yüz vermez. Bu iki manide de hece sayısı ve kafiye düzeni hatasızdır. Bundan sonraki şiir Zühre tarafından söylenen tek manidir. Tahir'in kurtarıldığı haberini aldığı zaman, «sabretmesi gerektiğini, her işin başının sabır» olduğunu söyler ve şükreder.

Tahir'i kurtaran Göl padişahının kızları üç tanedir. Onun, Zühre'nin yarı olduğunu belirtmesi üzerine, kızlardan en büyüğü, Zühre'de ne bulduğunu sorar, biraz da başka yar arama-

sını söyler. Tahir cevabında dünyada Zühre'den güzel kimseyi göremediğini bildirir. O zaman ortanca kız bir mani ile söze karışıp Zühre'nin kendisinden güzel olup olmadığını sorar. Tahir onun güzelliğine sözü olmadığını ancak Zühre'nin aklını aldığını ve gözünün sadece onda olduğunu söyler. Son olarak küçük kız, belinin ince olduğunu, lebinin hastaya şifa, dertliye derman verdiğini söyleyerek kendisini över. Tahir son bir mani ile binlerce güzel olsa, Zühre ile ahdinin bulunduğunu başkasına bakamayacağını belirtir. Altı mani de 7 heceli 4+3 duraklıdır. Kafiye örgüsü de sağlamdır.

Bu epizota bağlı şiirler sözlü varyantlarda sadece S₇, S₈, S₉ varyantlarında verilmiştir. Diğerlerinde ise hiçbir şiir söz konusu değildir.

S₇ ve S₈'de Tahir suya atıldıktan sonra bir padişah kızı tarafından kurtarılır. Yanındaki cariyelere onun dertli olduğunu, derdini bölüşmek gerektiğini söyler. Şiir tek manidir. Tahir de yine tek mani ile «derdinin Zühre olduğunu» belirterek teklifi reddeder.

S₉'da da Tahir S₈'de olduğu gibi suya atılır. Bir başka ülkenin padişahının kızı tarafından kurtarılır ve kız yanındaki cariyelere Tahir'in derdini bölüşmek gerektiğini söyler.

S₇-S₈-S₉'daki manilerde ölçü ve kafiyeler düzgündür. 6. epizotta zengin şiir ihtiva eden varyantlardan biri Az. varyantıdır. Hatem Sultan cemaattan korkup Tahir'i öldürmekten vazgeçer ve bir sandığa konarak nehre atılmasını emreder. Sandık hazırlanır ve Tahir sandığın başına gelince Zühre'yi görür ve üç dörtlük bir türkü söyler. «Goy aparsın görüm, sel meneyler?» nakaratlı olan bu türküyle, Tahir, Zühre'yi teselli etmeye çalışır. 11 heceli 6+5, bazı mısralarda 4+4+3 duraklı olan şiirde kafiye şeması a n b n, c c c n şeklindedir.

İkinci şiiri Zühre söyler. Tahir'in içinde bulunduğu sandık Zühre'nin köşkünün yanından geçerken deryaya hitaben

«...ana gidersen?» redifli 3 hane ile sevgilisini girdaplarda bırakmamasını, her nereye giderse götürmesini ister. 11 heceli ve 6+5, 4+4+3 duraklı şiirde hem ölçü hem de kafiye örgüsü düzgündür. Tahir'in sandığı deryada uzaklaşır ve gözden kaybolur. Zühre yine deryaya hitaben, «sevgilisinin onda kaldığını gücünün ve sesinin yetmediğini bu yüzden kan ağladığını» bildirir. 8 heceli 4+4 duraklı şiirde kafiye şeması a b a b, c c c b şeklindedir. Daha sonra «Getti han Tahir'im getti» nakaratlı 3 hanelik bir ağıt daha söyler. Deryanın Tahir'i alıp götürdüğünü onu ancak Hızır'ın karaya çıkartabileceğini belirtir. Bu şiir de 8 hecelidir. Ölçü ve kafiyesinde hata yoktur. Sandık Heşterhan paşasının kızı tarafından görülür, karaya çıkarılır. Paşanın kızının yanında vezirin ve vekilin kızları da vardır. Tahir'i görünce kızların hepsi beğenirler ve onu ayıltmak için türküler söylerler. Vezirin kızı, vekilin kızı ve Suna Hanım birer hane ile «sandıktan doğrulmasını, neden deryaya atıldığını bildirmesini» isterler. Her üç hanede de «Ecem oğlu, sandığından dur yeri» mısraı nakarattır. Mısralar 11 heceli 4+4+3 duraklıdır. Bu şiirlere Tahir cevap vermez. Suna Hanım üç dörtlükten meydana gelen aynı ayaklı bir türkü daha söyler. Şiirin bütün özellikleri bir önceki şiirle aynıdır. Bu şiirden sonra Tahir ayılır. Fakat kızlar Tahir'i Suna Hanım'a vermeyeceklerini söylerler. Suna Hanım, Tahir'e kimi sevdiğini sorar. Tahirde 3 hanelik bir türküyle «Tanrı beni size gurban eylesin» nakaratlarını kullanarak Hatem Sultan'ın kızına âşık olduğunu bildirir. Şiir 11 heceli 4+4+3 duraklıdır. Kafiye örgüsünde de hata yoktur. Bu epizota bağlı son şiir Tahir tarafından söylenmektedir. Tahir 3 hanelik 11'li, 4+4+3 bazı mısraları 6+5 duraklı olan bu şiirde başına gelenleri anlatır, Zühre'yi över. Şiirde yapı bakımından hata yoktur.

Kırım varyantında bu epizota bağlı şiirler, Tahir'in bir fıçıya konup şuya atılmasından sonra söylenmektedir. Fıçı suda kımıldamayınca cadı kadın, Zühre gelip türkü söylemedikçe fıçının gitmeyeceğini bildirir. Zühre suyun kenarına getirilir.

Tahir'e iyi yolculuklar diler ve kendisinden başkasını sevecek olursa cellatlar boynunu vursun diye beddua eder. Şiir mani şeklindedir. Tahir de aynı ayaklı bir mani ile dört kitap üzerine yemin eder. Üçüncü manide Tahir'in anası, rüya gördüğünü ve Tahir'in selamete çıkacağını söyler. Son manide Tahir anasından sütünü helal etmesini ister ve vedalaşır. Dört manide ölçü ve kafiye yönünden hatasızdır.

7 — TAHİR'İN İKİNCİ DÖNÜŞÜ EPİZOTUNA BAĞLI ŞİİRLER

İkinci sürgünün söz konusu olduğu yazma, taşbasması, S₇ - S₈ - S₉, Az. varyantında, Kırım varyantlarında bu epizot bulunmaktadır. Ancak ikinci sürgünle ilgili şiir verilmeyen S₂'de dönüş epizotuna bağlı tek bir mani okunmaktadır.

Yazma ve taşbasmasında Tahir, Hızır'ın yardımıyla döner ve Zühre'nin köşkünün altına gelir. Oradan dadısının evine gider, kendini tanıtip misafir olur. Sabah olunca davul ve zurna sesleri işitir. Bunların sebebini sorar, dadısı da Zühre'nin düğünü olduğunu söyler. Tahir bir kadın elbisesi ister ve kadın kıyafetine girerek düğün evine gider. Orada kadınların vefasızlığına dair bir mani söyler. Artık boş yere ciğerini dağlamamasını bu işe kendi isteğiyle girdiğini anlatır. Daha sonra düğün evine gider ve bu düğünün ne olduğunu, yardan ayrılınca kıyamet olacağını belirten bir mani okur. Bu maninin kafiye şeması a a a a şeklindedir. Bu maniden sonra kızlar Tahir'in etrafını alırlar ve karşılıklı mani atışmaları yaparlar. Tahir hepsini mat eder, kızlar bunun üzerine durumu Zühre'ye bildirirler. Zühre ile Tahir karşılıklı altı mani okurlar. Tahir dört ve beşinci manilerde Zühre'ye «denizdeki camiin ve dördüncü gökteki camiin imamlarının» kim olduğunu sorar. Zühre de cevabı manilerde denizdeki camiin imamının Hazret-i Yunus, dördüncü gökteki camiin imamının da Hazreti İsa olduğunu söyler.

İlk mani ile Zühre'nin söylediği son manide kafiye düzeni bozuk olup, diğer manilerde ölçü ve kafiye düzüne sağlamdır.

Sözlü varyantlarda S₂'de Bânu, Tahir'i, Zühre ile evlendirmek üzere ülkesine gelir. Bu arada Zühre'nin kendinden güzel olup olmadığını öğrenecek ve gerçekten güzelse ona yardım edecektir. Bânu, Zühre'nin memleketine gelir ve onunla görüşür. Bu sırada söylediği bir mani ile Zühre'yi över ve Tahir gibi bir yari olduğu için şanslı olduğunu söyler.

İkinci sürgünün verildiği S₇'de dönüşle ilgili şiirleri anlatıcı unutmıştır.

S₈'de Tahir, Zühre'nin yanına döner ve kadın kıyafetine girer. Kapıcı durumu farkederek ve bir mani ile Tahir'i tahkir eder.

S₉'da Tahir döner, Zühre'nin köşkünün altına gelir. Birçok beyit söyler fakat Zühre cevap vermez. Sonunda uyanan Zühre bir mani okuyarak, Tahir'i koruyucu sandığı için özür diler.

Diğer sözlü varyantlarda bu epizotla ilgili şiirler verilmemiştir.

Az. varyantında Tahir, Heşterhan paşasının kızları tarafından kurtarılır ve paşanın huzuruna çıkarılır. Paşa, Tahir'e kim olduğunu ve ne istediğini sorar. Tahir 4 hanelik bir koşma ile cananına yetiştirmesi için paşadan yardım ister. Başından geçen bütün macerayı da anlatır. Şiir 11'li 6+5 duraklı a b a b, c c c b kafiye şemalıdır.

Bu durumu öğrenen paşa bir ordu hazırlatarak Karaman şehrine yönelir. Şehri kuşatır, Zühre'nin de Tahir'i sevip sevmediğini öğrenmek için kızı Suna'ya Tahir'in sazını vererek Zühre'ye gönderir. Zühre, Tahir'in sazını tanıır ve Suna Hanım'a 3 hanelik bir türkü okur. Bu türküde «Saz yeyesi yar nece oldu»

nakaratı ile sevgilisini sorar. Suna Hanım da «Saz yeyesi yarın geldi» nakaratı ile artık üzülmemesini, geldiğini 3 hane ile haber verir. Şiirin tamamı 8'li olup 4+4 duraklıdır. Ölçü ve kafiyesinde hata yoktur.

Suna Hanım bütün olanları Zühre'ye anlatır ve Zühre'ye ne düşündüğünü sorar. Zühre, Tahir'in sazını alarak Suna'ya 3 hanelik 8'li bir şiir söyler. Suna da aynı ölçüde üç dörtlülle cevap verir. Zühre «Cebreyleme atam mene» nakarat mısraı ile Tahir'e âşık olduğunu, gözlerinden yaşlar döktüğünü, kararlar bağladığını bildirir. Suna Hanım da Tahir gibi yari olduğu için bahtiyar olduğunu, onu bir sandıkta bulduklarını ve onları murada erdirmek için ordu ile geldiklerini anlatır. Şiirin tamamı yapı bakımından düzgündür.

Bu epizota bağlı şiirler Kırım varyantında, daha öncede verilmiştir. 5. epizotta Tahir'in ilk sürgünden dönüşü sırasında Zühre onu aramak için kervancılarla mektup göndermektedir. O esnada söylediği iki mani burada da aynen tekrar edilir. Kervancılara, bir mektup verirse Tahir'e verip veremeyeceklerini ilk dörtlülükte, Tahir'in sağ mı ölü mü olduğunu bilip bilmediklerini de ikinci dörtlülükte sorar. Kervancılarla bir Tazoğlan (Keloğlan), Tahir'i tanıdığını ve sağ olduğunu, eğer mektup verecek olursa ona götüreceğini cevabî iki mani ile bildirir. Dört manide de ölçü ve kafiye klasik mani özelliği taşımaktadır ve hatasızdır.

Tahir bir başka ülkenin padişahına, kızı ile evlenmesine karşılık yedi yol kavşağında bir kahvehane yaptırır. Gelip giden den para almaz para yerine türkü söyletir. Bir gün Zühre'nin mektubunu getiren Tazoğlan da kervanıyla bu kahveye iner. Hepsi birer mani okurlar. Sıra Tazoğlan'a gelince, Zühre'nin okuduğu ilk maninin ayağı ile bir mani okur. Tahir maninin Zühre'ye ait olduğunu anlar ve mektubu alır. Daha sonra veda-laşmak üzere padişahın kızına bir mani söyler, nikâhlısı olan

padişahın kızı da aynı ayaklı bir mani ile cevap verir. Tahir, tahta parçasına bindiğini, Şat Suyu'na geldiğini, kendisini oradan kurtaracak bir adam olup olmadığını sorar. Padişahın kızı da Tahir'i «yiğitlerin hası» diye över ve onu Allah'ın gönderdiğini belirtir. Tahir bir gemi satın alıp, Zühre'nin memleketine gelir. Orada dolaşırken Zühre onu görür ve cariyeleri yanlarından uzaklaştırmak için bir mani söyler. Kızlar da aynı maniyi «bizler bunda ne işleyek» şeklinde değiştirip oradan uzaklaşırlar. Her iki manide de yapı sağlamdır.

Bu epizota bağlı son şiirler. Pazvant ile Zühre arasında söylenir. Tahir'in geldiğini işiten Zühre'nin nişanlısı Pazvant, Zühre'nin köşkünün altına gelerek iki mani okur. Tahir'den fayda olmayacağını, kendisini boşuna horladığını, Tahir'in bir korkak olduğunu söyler. Zühre'de iki mani ile, Karaçur Pazvant'a «köpek» diyerek hakaret eder. Ona hiçbir zaman yar olmayaacağını ve Tahir'in peşini bırakmasını söyler. Pazvant'ın söylediği manilerde ölçü ve kafiye düzgündür. Ancak Zühre'nin söylediği ikinci manide kafiye şeması a b c b şeklindedir.

8 — ZÜHRE'NİN BİR BAŞKASI İLE EVLENDİRİLMEK İSTENMESİ EPİZOTUNA BAĞLI ŞİİRLER

Varyantların hemen hemen hepsinde, Tahir'in bir rakibi vardır. Zühre bir rakiple evlendirilmek istenmektedir. Ancak bu epizota bağlı şiirler yok denecek kadar azdır. Sadece yazma, taşbasması ve S's'te şiirler verilmektedir.

Yazma ve taşbasmasında Tahir, kadın kıyafetine girip düğün evinde Zühre ile buluşur ve kaçmak üzere plan hazırlarlar. Zühre deveye binecek, devenin başını da Tahir çekecektir. Ancak cadı kadın, Tahir'den şüphelenerek ona bir mani ile laf atar. «Tahir gibi bir yiğit avrat namında gider» diyerek onunla alay eder. Aslında bu şiir S's'de 5. epizotta, S's'da 9. epizottadır. Böylece bazı şiirlerin değişik epizotlarda söylendiği görülmektedir.

S₅'teki iki ayrı olayla ilgili şiirler diğer varyantlarda değişik epizotlara bağlıdır. İlk şiirde Tahir perişan bir halde dolaşırken Zühre onu görür ve yanındaki cariyelerine «Tahir'in dertli olduğunu ona yardım etmek gerektiğini» söyler. Bu maniye, Tahir, derdi olmadığını söyleyerek yardım teklifini reddeden bir mani ile cevap verir. İki manide yapı bakımından sağlamdır. Bu şiir S₇-S₈-S₉'da 6. epizota bağlı olarak verilmiştir.

S₅'teki ikinci şiirde yaşlı bir kadın Zühre'nin öldüğünü söyleyerek helva dağıtmaktadır. Önce Tahir'e iletmiş, Zühre'ye de Tahir'in öldüğünü söylemiştir. Bunun üzerine Zühre ona bir mani okur. Ancak gerek olayların akışı gerekse muhtevası bakımından maninin yeri bu epizotta değil de 9. epizotta olması gerekmektedir. Zira mani olayların akışı bakımından boşlukta kalmaktadır. Zühre'nin bir başkasıyla evlenmesiyle de bir ilişkisi yoktur.

Diğer varyantlarda bu epizotla ilgili hiçbir şiir verilmemiştir.

9 — TAHİR'İN SONU

Varyantların hepsinde - ister mutlu, isterse trajik sonla bitsin - bu epizota bağlı şiirlerin sayısı fazladır. Bu epizot duygu ve heyecanın yoğunlaştığı epizotlardan biridir.

Yazma, taşbasması ve Ermeni varyantında Tahir hamamda yakalanıp padişahın huzuruna getirilir. Padişah önce öldürülmesini emreder, ancak vezirlerin ve devletin ileri gelenlerin araya girmesiyle «eğer Zühre adını kullanmadan üç hane söylerse» affedeceğini vaadederek. Tahir ilk iki manide bunu başarır, üçüncü de Zühre'yi görünce şaşırıp onu huriye benzetir. Üç manide hatasızdır. Daha sonra padişah Tahir'in boynunun vurulmasını emreder. Tahir iki mani ile padişahı aman diler. İkinci maninin kafiye şeması a a a a şeklindedir.

Sözlü varyantlardan S₃'te Zühre'nin isminin geçmeyeceği 3 hane söylemesi şartını yerine getiremeyen Tahir, boynu vurulmak üzere cellatlara teslim edilir. O zaman Tahir tek manilik bir türkü ile cellatlara yalvarır ve acımalarını ister. «Boynum cellat elinde, ya vurur, ya bağışlar» diyerek çaresizliğini anlatır.

S₅'te hiçbir varyantta bulunmayan ve bir halk türküsü olan

«Sabah olmuş tan yerleri atıyor
Cümle kuşlar destur almış ötüyor»

hikâyeye sokulmuştur⁽⁸⁹⁾.

S₆-S₇-S₈ ve S₉ varyantlarında Tahir'in söylediği üç dörtlükte Zühre'nin adını almama şartını yerine getirirse affedilecektir. Ancak 3. hanede «Zühre» kelimesini kullanır ve öldürülmesi emredilir.

S₆'da ilk dörtlüğün ilk mısraı 11'li diğerleri 7 hecelidir. S₉'da ise şiirde belli bir ölçü yoktur. Bazı mısralar 8'li, bazıları 11'lidir. Üçüncü dörtlük ise 10'ar hecelik mısralardan meydana gelmiştir.

S₇ ve S₈'de yapı düzgündür. Dört varyanttan S₆ ve S₉'da padişah övülmekte, Hz. Ali'ye, Hz. Ebubekir'e benzetilmektedir. S₉'da Ebubekir'den «Peygamberimiz» şeklinde bahsedilmesi dikkat çekicidir. Şiirde «Hazret-i Bekir» şekliyle geçmektedir. Bunu hece sayısı zorlaması kabul etmek gerekmektedir.

Az. varyantında âşıklar muratlarına ererler ve bir «duvaggapma» ile hikâye biter. Duvaggapma, halk hikâyesinin son bölümünü teşkil eder ki bu genellikle, ya meşhur bir âşığın ya da anlatıcının şiiridir. Tahir ile Zühre'de de değişik sırada mısralardan meydana gelen bentlere yedekler ilave edilerek oku-

(89) Bkz. *Tahir ül Mevlevî*, Edebiyat Lügatı, Türkl maddesi.

nan ve Azerbaycan'da muhammes denilen bir övgüdür. «Bu gelen» redifli bu yedeklide ilk bent 8 mısradır, 7 mısralık yedeği vardır. Yedekler 7, bentler 8 hecelidir. Aşık Hüseyn Bozalganlı'nın olan şiir diğer varyantlarda yoktur⁽⁹⁰⁾.

Alt. Os. varyantında da Tahir ve Zühre muratlarına ererler. Fakat hiçbir şiir verilmemiştir. Bu epizota bağlı olarak Kırım varyantında, diğer varyantlar bulunmayan şiirler vardır. Tahir'in geldiğini öğrenen Pazvant Karaçur, cadı kadının aracılığı ile Zühre'nin babasına bildirir. Padişah eğer Tahir, içinde Zühre geçmeyen 4 hane söylerse, onu affedeceğini vaadedir. Tahir 4 hane söyler. Bu şiirin ilk dörtlüğünde padişaha «elin kurusun ve ebru yayına dönsün» diye beddua eder. Diğer üç dörtlükte de Zühre'yi över. Manilerin tamamında hece sayısı 8'dir ve kafiye şeması da a b a b şeklindedir.

Padişah hiddetlenir, Tahir bir mani daha söyleyerek, Zühre'nin hacet dilediğini bildirir. Kafiyesi bozuk olan maninin hece sayısı 8'dir.

Özbek varyantında Tahir, parça parça edilip öldürülür. Her parçası bir çengele asılır. Bu hali gören, Tahir'in halası iki hanelik bir ağıt yakar. Cellatlara beddua eder. Kız için bir yiğide kıymanın şahlara yakışmadığını belirtir. İlk manide kafiye a b c b, ikinci mani ise, klasik mani şeması olan, a a b a şeklindedir.

Bu varyantta Tahir'in öldürülmesi üzerine Zühre'de iki mani ile, «han atamız, davrıda, Tahir guştın satdılar» diyerek, Tahir'in etinin çengellere takılmasını ayıplar. İkinci dörtlükte de Tahir'i öldürenlerin bu dünyada yaşamaması için beddua eder.

(90) Aşık Hüseyn Bozalganlı : 1860 - 1941 yılları arasında yaşamış, halk şirinin bütün türlerinde eser vermiş meşhur Azerbaycan aşığı. Bkz. *Aşık Hüseyn Bozalganlı-Şe'rler* Bakı. -Gençlik neşri- 1973

Türkmen varyantında diğer epizotlarda olduğu gibi, hem olaylar farklı hem de şiir sayısı çok fazladır. Buradaki şiirlerin hiçbirisi diğer varyantlarda yoktur. Tahir, Zühre ile nikâhlanmış bir süre zevk ve sefa ile murat alıp, murat vermiştir. Sonunda bunların gizlice evlendiklerini, Zühre'nin anasının bahçesinde hizmet gören yaşlı bahçıvan 7 hanelik bir türkü ile padişaha haber verir. Zühre'nin köşkte, murada erdiğini, dokuz gündür devran sürdüğünü, bütün bendelerini azad ettiğini, kısaca olan biteni anlatır. Şiir 11'lidir. 4+4+3, bazı mısralarda 6+5 duraklıdır. Kafiye şeması ilk dörtlükte a b a b, diğer dörtlüklerde c c c b şeklindedir. Padişah gazaplanır, Tahir ve Zühre'yi tutup öldürmelerini emreder. Yanında bulunan yedi veziri araya girip onları affetmesi için padişaha 7 hanelik bir türkü okurlar.

Vezirler «her iki âşığın bağ-ı irem gülleri olduklarını, Allah'ın yazdığını bozmamak, hayır olan işi şer'e çevirmemek gerektiğini ve ölümün, firkatın padişaha yakışmayacağını, Tahir'i Zühre'den - zinhar - ayırmamasını» rica ederler. Şiir 11 hecelidir. Kafiyeleşmesi önceki şiirde olduğu gibidir. Zühre'nin babası Tahir'i karşısında görünce hiddetlenerek, «heybetimden korkmadın mı, bu civanlığına acımadın mı?» diye sorar. Tahir «Allah'dan gorkaram, senden gorkmanam» nakaratı 7 hanelik bir türkü olur. Sevgilisi uğruna ölse de aşkından vazgeçmeyeceğini belirtir. Şiir 11 heceli olup 6+5 duraklıdır. Kafiye şeması a b a b, c c c b şeklindedir.

Zühre, Tahir idam sahasına götürülürken «- - günüdür» redifli 7 hanelik bir türkü ile onu cesaretlendirmek ister. Kimsesi olmadığı için Tahir'e acır ve onu öldürecek olurlarsa kendisinin de yaşayamayacağını belirtir. Şiir 11'lidir. Diğer özellikleri yukardaki şiirlerde olduğu gibidir. Tahir, Zühre'nin aşkında sadık olduğunu görünce sevinir ve yedi dörtlükten meydana gelen bir semai okur. «Kara yerin bir yılan olduğunu ahir onu da yutacağını, en çok Kara Batır'ın Zühre'yi alacağını düşünerek üzüldüğünü» söyler. 4+4 duraklı olan şiirde herhangi bir aksaklık yoktur.

Tahir'in bu üzüntüsü üzerine Zühre, «Onun için kamgin bolma, Tahir can» nakaratı beş dörtlük söyler ve kimseye yar olmayacağını, eğer onu öldürecek olurlarsa ertesi gün kendisinin de peşinden geleceğini belirtir onu teselli eder. Tahir bu türküye cevap olarak 11'li 7 haneli bir türküyle cevap verir, Zühre'ye veda eder. «Zöhre canım, gal indi» nakaratlı şiir hatasızdır.

Cellatlar Tahir'in etinden kesip gözlerini bağlarlar. O zaman Zühre araya girip üç günlük bir mühlet ister. Bu müddetin sonunda Tahir idam edilmek üzere meydana götürülür. Zühre babasına «Meni öldür, yarım azad eylegil» nakaratlı 7 hanelik bir türkü ile yalvarır. Tahir'le ikrarları olduğunu eğer onu öldürecek olursa yaşayamayacağını belirtir. Ancak padişah bunları dinlemez ve cellatlara işaret ederek Tahir'in başını kestirir.

Türkistan varyantında bu epizota bağlı şiirlerden ilkinin Tahir'in rakibi Kara Batır söylemektedir. Kara Batır, Tahir'in tekrar döndüğünü Zühre ile buluştuğunu öğrenince, Zühre'nin bahçesine gelir ve bir mani ile kuşa bir şahin gönderdiğini, şahinle kuşun bahçeye düştüğünü belirtir. Tahir de bir mani ile cevap verir ve Zühre'yi bir daha seveceğini söyler. 7 heceli 4+3 duraklı olan iki manide de kafiye şeması a a b a şeklindedir. Kara Batır durumu padişaha iletir. Padişah cellatlarını hazırlar ve Tahir'i yakalatır. Tahir o zaman, Zühre'yi görür, üç mani söyler. Bu işin nasıl olduğunu, gözlerinin yaşla dolduğunu, eğer yari sözünde durursa, sonunun iyi olacağını belirtir.

Zühre, babasına üç mani ile Tahir'i öldürmekle hiçbir şey kazanmayacağını bu işin Müslümanlığa sığmayacağını bildirir. İkinci manide kafiye şeması a a a a şeklindedir. Diğer iki manide, yapı sağlamdır. Padişah, Tahir'i kızına bağışlar, fakat cellatlar Tahir'i öldürmüşlerdir.

Bu epizottaki olaylar ve Zühre'nin sonu, 9 epizotla paralellik göstermektedir. Tahir'in öldüğü veya öldürüldüğü bütün varyantlarda Zühre'de aynı akıbete uğrar. S₁-S₂-S₇- Az. V. Alt. Os.-Karagöz ve Ortaoyunu'nda Tahir'le Zühre muratlarına ererler.

Yazma ve taşbasması varyantlarda Tahir öldürülünce Zühre bayılır. Padişaha haber verilir. Ülkede ne kadar tabip varsa çağırılır. Sonunda ancak Tahir'in etini yerse bu dertten kurtulabileceğini söylerler. Tahir'in cesedinden bir parça et alıp Zühre'ye yedirmek isterler. Zühre durumu öğrenir, sonu ölümle biten bütün varyantlarda söz konusu olan

Hey tatarlar tatarlar
 Birbirine katarlar
 Çarşıda et tükenmiş
 Tahir etin satarlar

manisini söyleyerek eti yemez. Daha sonra bir mani ile babasına artık kendisinin de gideceğini ve sarayını yakmasını söyleyen Zühre, Tahir'in mezarına gider ve orada ölür.

Sözlü varyantlardan sadece S₉'da bu epizota bağlı şiirler söylenmiştir. Yazma varyantta gördüğümüz şiirler aynen tekrarlanır. Sadece Zühre, Tahir'in mezarının başında «bu hale kimin yüzünden düştüğünü» soran bir mani söyler. Tahir de mezarından -Allah'ın hikmetiyle- «senin derdinden» diye cevap verir. Her iki mani de yapı bakımından sağlamdır.

Rodop varyantında Karaçor çoban Tahir'i öldürür. Zühre'ye Tahir'in butlarından yemek yapıp getirirler. Zühre durumu anlar ve

Ha tatarlar tatarlar
 Birbirine ok atarlar
 Çarşıda et bitmiş gibi
 Tahir'in etinden yemek yaparlar

diyerek, yemeği yemez. Daha sonra Tahir'in mezarını ziyarete gider ve orada kendini öldürür. Bu varyantta başka şiir verilmemiştir.

Kırım varyantında Zühre, Tahir'in öldürülmesi üzerine kendini kaybeder. Ayıldığı zaman da durmadan feryat eder. Cadı kadın, Zühre'ye Tahir'in etini yedirirlerse iyi olacağını söyler. Bunun üzerine Zühre'ye Tahir'in etinden yemek hazırlarlar. Bu arada Zühre dört mani ile babasına sitem eder; ahdında durmamakla suçlar. Kendisinin karalar giydiğini, Tahir'in ak ve sadeye büründüğünü söyler .

İkinci türkü yine Zühre tarafından iki mani olarak söylenir. Tahir'in etinden yapılan yemeği yemez ve ikinci manisi;

Hey tatarlar tatarlar
Ayrana su katarlar
Bazarda et bulmazlar
Tahir'in etin satarlar

olan türküyü okur. Daha sonra Tahir'in mezarına gider ve iki mani de orada söyler. İlk manide babasına hitap ederek sarayını ateşe yakmasını, ikinci manide Tahir'e seslenerek, «aç Tahirim bu mezarını ben de geldim yanına» deyip, açılan mezarı girer ve kaybolur.

Özbek varyantında Tahir'in etleri çengellere takılır. Bununla ilgili şiir iki dördlüktür. Zühre babasının devrinde Tahir'in etinin çengellere takılmasını, satılık etlere benzeterek ayıplar.

İkinci şiir tek manidir. Zühre, yanına cariyelerini alarak Tahir'in mezarına okumaya gider. Giderken cariyelerine hitaben, «haydin kızlar hazırlanın, Tahir'in mezarına gidelim, giderken onun ruhu için sadakalar dağıtalım» diye bir mani söyler. Tahir'in mezarında «iri bir gül kabı» açılır, Zühre onun içine girip Tahir'in kucağına düşer. Mezar yeniden kapanır.

Türkmen varyantında bu epizot da diğer varyantlardan zengindir. Tahir'in ölümünden sonra Zühre'nin annesi kızını teselli etmek ister. Tahir'in artık öldüğünü, ölenle ölmeyeceğini, «ölü aslandan diri sıçanın yahşi» olduğunu söyler. O zaman Zühre annesine sitem etmek için 5 hanelik bir türkü okur. Tahir'e sadık olduğunu, onun izinden gideceğini «-m olmaz» redifli 11 heceli bu şiirle belirtir.

İkinci şiir Kara Batır'a aittir. Günahının ne olduğunu, niçin kendisini sevmediğini sorar. Ona türlü vaadlerde bulunur. Şiirin tamamı 5 haneli ve 11'lidir. Zühre bu şiirden sonra Kara Batır'ı aldatmak için artık onun olduğunu söyler fakat 6 gider gitmez «yarın yolunda» redifli 5 hanelik bir türkü ile «Tahir'in yolunda öleceğini» yanındaki Gülzade ve Gövher adlı sırdaşlarına bildirir. 11 heceli ve 6+5 veya 4+4+3 duraklı şiirde hata yoktur. Zühre mezara gider ve Tahir'in mezarının üzerinde kendini öldürür. Bunu duyan Babahan, kızının mezarına kapanıp 9 hanelik 8 heceli 4+4 duraklı bir şiirle yaptıklarına pişman olduğunu, rakiplerin sözüne uyduğunu ve kendi kendine zulüm ettiğini «Taparmen mi, balam, seni» nakaratı ile dile getirir.

Bu arada Zühre'nin anası da gelir. O da 6 hane ile padişahı suçlar ve aşk yolunda şehit giden kızı için ağlar. Şiir 11 heceli 6+5, bazı mısraları 4+4+3 duraklıdır.

Türkmen varyantında bundan sonraki gelişen olaylar başka hiçbir varyantta yoktur. Bu yüzden bu ilave olaylara bağlı şiirleri, epizotlara bağlı şiirlerden sonra incelemeyi uygun bulduk.

Türkistan varyantında, Zühre, Tahir'in öldürülmesinden sonra bayılır. Bir müddet baygın kaldıktan sonra ayılıp dört mani ile Tahir'in kimsesizliğini, dünyanın vefasızlığını belirtip sebep olanlara «imansız gitsinler» diye beddua eder.

Zühre daha sonra babasının karşısına çıkar ve iki mani ile, sevgilisini öldürdüğünü bunun şahığa yakışmayacağını söy-

ler, öz kızını kendisinin mi alacağını sorar. Zühre yanına cariyelerini alıp, Tahir'in mezarına gitmek ister diğer varyantlarda da gördüğümüz bir mani ile kızlara, «haydin Tahir'in mezarına gidelim inci mercan saçalım» diye söyler. Mezara gelince, Zühre, Tahir'e bir mani daha söyleyerek, kendisinin misafiri olacağını, «hücreesinde» yer olup olmadığını sorar. Bütün manilerde yapı sağlamdır. En sonunda Zühre'de kabre girerek ruhu nu teslim eder.

Elimizdeki varyantlardan, sadece Türkmen varyantı hariç, hepsinde bu epizottan sonra şiir söylenmez. Âşıklar ya ölmüş ya da muratlarına ermişlerdir. Rakip ve engelleyen durumundaki Zühre'nin babası, annesi ve cadı kadınlar da genellikle cezalarını bulurlar. On epizottan sonraki iki epizotta şiir söylenmez.

Türkmen varyantında durum epeyce farklıdır. Bir bakıma hikâye ikinci defa tekrar başa döner. Âşıklar ölmüş ve mezara da konmuşlardır. Ancak Hazreti İsa'nın ve Hızır'ın diriltme mucizelerinden faydalanarak onları tekrar diriltmiştir. Bu arada Tahir'in daha önce nikâhlandığı Mahım Can'ın da olaylara katılması sonunda yeni bir duygusal kesâfet ortaya çıkar.

Tahir ile Zühre'nin ölümü üzerine Zühre'nin babası bir gece rüyasında kızını görür. Zühre ona yaptığı zulmü ve haksızlıkları, bir türküyle anlatır. Türkü 11'li ve altı dördüktür. Padişah uyanıp mezarlığa gider ve âşıkların mezarından birer gülün, Garaçomağ'ın mezarından da bir dikenin bittiğini görür. Duruma çok üzülür, yaptıklarına pişman olur. Diğer taraftan Mahım Can da olanları rüyasında görür uyanır. Cariyelerine 8 hanelik bir türkü okuyarak Tahir'e kavuşup kavuşamayacağını sorar. «Kandan tapay, yarım seni?» nakaratlı 8'li şiir 4+4 duraklıdır. Cariyesi ve sırdaşı olan Gülzade bu türküye 5 hanelik başka bir türküyle cevap verir. Zühre'ye rüyasında neler gördüğünü anlatmasını ister. Şiir 11 heceli olup 6+5 ve 4+4+3

duraklıdır. Kafiye yapısı sağlamdır. Mahım Can, rüyasında Tahir'i idam edilirken, Zühre'yi karalar giymiş olarak gördüğünü, sonunda da Tahir'in öldüğünü Zühre'nin bağrına hançer vurduğunu söyler. Şiirin tamamı beş dörtlüktür ve 11'lidir.

Durumu Mahım Can'ın babası Adil Şah'a haber verirler. Adil Şah kızını, ölenle ölmeyeceğini, Tatar iline gitmenin güç olduğunu, Bağdat şehrinde istediği biriyle evlenebileceğini, eğer bunu da kabul etmezse bir fermanla Tahir'i getirtebileceğini söyleyerek teselli etmeye çalışır. Mahım Can babasının her hanesine ayrı ayrı cevap vererek, babasından Tatar iline gitmek için izin ister. Tatar ilinde Tahir'in başına neler geldiğini öğrenmek gerektiğini bildirir. Karşılıklı beşer dörtlükten meydana gelen şiir 11'lidir. Bu sırada uzaktan bir kervan görünür, Mahım Can onları karşılayıp beş dörtlük bir türkü ile nereden geldiklerini, Tahir'den haberleri olup olmadığını sorar. Bu şiir 11'li koşma şeklindedir.

Kervancılar da 7 hanelik bir türkü okuyarak Tatar ilinden geldiklerini, Babahan'ın Tahir'i öldürdüğünü, Zühre'nin de kendisini öldürdüğünü haber verirler. 11'li olan şiirde hiçbir hata yoktur. Durumu öğrenen Mahım Can 8'li altı dörtlülle kendisinin de gidip Tahir ile Zühre'ye eş olacağını, bağrına hançer saplayıp yarına «mihman» olacağını bildirir.

Adil Şah olanları öğrenince bir ordu hazırlanmasını emreder. Kısa sürede âşıkların maceralarını öğrenen halk toplanıp yüz bin kişilik bir gönüllü ordu meydana getirerek intikam almak üzere Tatar iline hareket ederler. Bir müddet sonra Cürcan şehrine gelirler. Cürcan şahı Kerem Han'ın ordularının kumandanı Moysepit, daha önce Tahir'i tanımış ve başı dara gelince yardım edeceğini vaadetmiştir. Macerayı ve Tahir'in akıbetini öğrenince 7 hanelik bir türkü ile askerlerini savaşa çağırır. «Yörün, begler, sövesmege gidelim» nakarathı şiir 11 hecelidir. Moysepit bu şiirde Babahan'ın başına açacağı işleri

sayıp döker ve Tahir'in ölümünden duyduğu büyük üzüntüyü dile getirir.

Moysepit de askerleriyle Adil Şah'a katılır. On dokuz günlük bir yolculuktan sonra Tatar iline gelirler. Moysepit, Babahan'ı yakalar ve Adil Şah'ın huzuruna getirir. Adil Şah «bunu alıp âşıkların yanına götürün, âşıklar affederlerse affetsinler etmezlerse öldürün!» diye emir verir. Bu sırada Hazreti İsa ile Hızır, gökten inip âşıklara «ey köşeklerim! bu gün sizin, toy- tomaşalarınızdır, turunlar!» diyerek askerleri cesaretlendirirler. Babahan, mezarlığa gelip önce Zühre'ye 7 hanelik bir türkû ile yalvarır. Yüzünün kara olduğunu, sağken onlara çok zulüm ettiğini sayar ve «Geldim, Zöhre canım, sana!» nakaratı ile Moysepit'in iline bırakmasını rica eder. 8'li ve 4+4 duraklı olan şiir hatasızdır.

Zühre, babasına şahlığında ettiğini birer birer sayar ve babasını affetmez, başının kesilmesini söyler. Altı dörtlük olan şiir 11 hecelidir. Babahan, ağlayıp sızlayarak Tahir'e gider ve «başını aldım, ama beni affet mert oğlusun, yamanlık edene yahşılık eyle» diyerek azat eylemesini diler. Şiir 11'li ve 7 hanelidir. Tahir, Babahan'ın ağlayıp sızlamasına acır ve 6 hanelik bir türkû söyler. Babahan'a başını yerden kaldırmasını ve birlikte Zühre'ye gitmeyi teklif eder. Zühre'ye kendisinin rica edeceğini söyler. 6 hanelik şiir 8'lidir. Tahir, Babahan'ı Zühre'ye götürür ve affettirir. Sonra yeniden düğün kurulur. Tahir'in Zühre ve Mahım Can'la nikâhı kıyılır. Âşıklar muratlarına ererler.

Son şiiri Mahım Can babası Adil Şah'a söyler. Babasına iyi yolculuklar diler, kendisinin Tahir'le kalacağını, Bağdat' taki halka, dostlarına ve anaşına selam gönderir. Altı dörtlük olan şiir 8 hecelidir. 4+4 duraklıdır. Türkmen varyantı burada sona erer. Bu varyantta koşma ve semâi tarzındaki bütün şiirlerde kafiye şeması aynıdır. Bu şema ilk dörtlükte a b a b, daha sonraki dörtlüklerde c c c b şeklindedir. Ayrıca bu varyanttaki şiirlerde hiçbir ölçü hatasına rastlanmamaktadır.

EPİZOTLAR

VARYANT	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	TOPLAM
Yazma Lit Ermeni	-	6m+2m+17m	1se+3se	4m+3m	2m+4m+4se+2se+4m+2m	1bozuk 2m+1m+6m	1m+1m+12m		3m+2m	1m+2m	24 siir 71m+8se
S1	-	-	-	-	1m						1 siir 1m
S2	-	-	-	2m+1m							2 siir 3m
S3	-	2m	-	-	2m+1m				1m		4 siir 6m
S4	-	-	-	-	1m						1 siir 1m
S5	-	-	-	-	1m+1m				1m		3 siir 3m
S6	-	2m+1m	-	2m					3m		4 siir 8m
S7	-	-	-	-	2m+7m+1m				3m		4 siir 13m
S8	-	2m	-	-	4m				3m		3 siir 9m
S9	-	-	-	-	2m+2m				3m	2m+2m	5 siir 11m
Azeri Varyantı (Az V)	3k+3k+3k	3k	3k+6se	3se+3se+3k+4k+3k+6k+3k+4se+3k+3k	5se+4se+7se+3k+3k+3k+3se+4k+3se+3se+3k+3se+3se+3k+3k+4se	3k+3k+3se+3se+5k+3k+3k	4k+6se+6se			Duvagapma	43 siir 84k+69se
Alt Os	-	1m+6m	2m+1m+3m	2m+2m	2m+2m				4m+1m+2m+4m+2m+1m	4m+2m	17 siir 41m
Rodop	-	-	-	-						1m	1 siir 1m
Özbek	-	-	-	7m	3m+3m+1m				2m+2m	2m+1m	8 siir 21m
Türkmen	5k+5k	10k+8se+5beyit+7se+7se+5k+7k+4k+3se	12 beyit	7k+5k+7k+7se+5k+7k+5Ar.Muh+5k+4muh+5k+5k+6k+5muh+9se+5muh+6k+8se+7se+5k+10k+6se+7k+5k+8k+5muh+9k+5k+4se+7se+8gazel	7k+8se+5yed k+6muh+9gazel+10k+10muh+5k+5k+5k+11k+6k+7k+5muh+5k+7se+5k+7muh+6se+7se+6k+5se+5se+5k+5k+6muh+5k+5muh+11se+7se+7k+5k+14se+5muh+6se+7se+11k+5k+7se+5se+5k+9k+5se+5k+7k				7k+7k+7k+7k+7se+5k	5k+5k+5k+9se+6k	101 siir 354k+195se+62muh+25beyit+5yed k+6muh
Türkistan	-	-	2m+5m	1m+12m+2m+2m	1m+11m+2m+2m+2m+5m				2m+3m+3m	4m+2m+1m+1m	19 siir 63m
Karagöz	-	5kita			3m						2 siir 5kita 3m
Kırım	-	-	-	6m	3m+1m+9m				4m+1m+2m+4m+2m	4m+2m	13 siir 43m

Buraya kadar incelediğimiz şiirleri bir şema üzerinde toplu olarak göstermek istedik. Bu şemada şiirlerde dörtlük sayısı, şiirin türü, epizotlardaki şiir sayısı ve her varyanttaki şiirlerin toplamı gösterilmiştir. Rakamlar şiirin dörtlük sayısını, m. mani, k. koşma, muh. muhammes, muaş. muaşşer, se. semai şeklini göstermektedir.

Semadan da anlaşılacağı gibi varyantların hepsinde şiirin en yoğun olduğu epizotlar 5, 9 ve 10. epizotlardır. Bu epizotlarda duygu ve heyecan diğer epizotlardan daha fazladır. Daha öncede belirttiğimiz gibi; ilk sürgün, ilk dönüş, Tahir ve Zühre'nin sonu epizotları, hikâyenin yapısı içinde dönüm noktalarıdır.

Varyantlar arasında da, şiir bakımından en zengin olanın Türkmen varyantı olduğu anlaşılmaktadır. Yüz bir şiirin söylendiği bu varyantta sayı fazlalığının yanı sıra şiirlerin şekli de diğer varyantlara nazaran daha çeşitlidir. Üç yüz elli dört hanelik koşma, yüz doksan beş hanelik semai, altmış iki bentlik muhammes, yirmi beş beyitlik gazel, beş bentlik yedekli koşma, ve altı bentlik muaşşer sadece bu varyantta kullanılmıştır.

İkinci sırada, kırk üç şiirle, Az. varyantı bulunmaktadır. Seksen dört koşma ve altmış dokuz semai dörtlüğü bu varyantın şiirlerini teşkil etmektedir. Görüldüğü gibi Azerbaycan sahasında rağbet edilen nazım şekilleri koşma ve geraylı da dedikleri, semai tarzıdır.

Üçüncü sırada yetmiş bir mani ve sekiz semai ile Anadolu sahası yazma ve taşbasması varyantları vardır. Burada mani şeklinin fazla olması dikkat çekicidir. Daha sonra da sıra ile on dokuz şiirde altmış üç mani ile Türkistan, on yedi şiirde kırk bir mani ile Güney Azerbaycan varyantı olan Alt. Os. varyantı ve on üç şiirde kırk üç mani ilk Kırım varyantı gelmektedir.

Şiir bakımından bütün sözlü varyantlar zayıftır. Böylece varyantlar şiir sayısı yönünden iki grupta kümelenmiş olmaktadır. Bu gruplar :

a) Şiir bakımından zengin olan varyantlar (Türkmen, Az. varyantı ve yazma - taşbasması).

b) Şiir bakımından zayıflamış varyantlar (bütün sözlü varyantlar ve Rodop varyantı).

Bu durum, hikâyenin gittikçe kaybolmakta olduğunu, yazma veya basma halinde bulunan varyantlardaki şiirlerin pek çoğunun unutulduğunu, hatırlanabilenlerin de çok zayıflamış olduğunu göstermektedir.

Ayrıca şiirlerini incelediğimiz 17 varyantta Türkmen ve Az. varyantları dışındaki bütün varyantlarda şiirlerin şekli manidir. Bu manilerin san'at yönü de pek kuvvetli değildir. Ancak hikâyeyi temsil haline koymak ve müziğin eşliğini sağlayabilmek için zaruri olarak konmuştur. Ya da hikâyenin teşekkülünün eskiliğini açıklar. Zira mani şekli Türk edebiyatının en eski şekillerinden biridir⁽⁹¹⁾. Hikâyenin teşekkül tarihi münakaşa edilirken bu konuya tekrar ve daha geniş döneceğimiz için, burada sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

Sözlü varyantlardan S₁-S₂ ve S₄, erkeklerden, geri kalan 6 varyant ise kadınlardan derlenmiştir. Sözlü varyantlarda şiirin zayıflaması, hikâyenin kısalması ve mahallîleşmenin daha çok oluşunda, anlatıcıların cinsiyeti önemli rol oynamıştır. Kadın anlatıcılar, hikâyeleri kısaltmakta ve masal havasına sokmaktadır. Ayrıca kadınlar koşma tarzındaki uzun şiirleri ya atmakta ya da birer, ikişer kıtaya indirmektedirler⁽⁹²⁾.

(91) Bkz. Ata Terzibaşı, *Kerkük Hoyratları ve Maniler*.

(92) *El-Ümme* Bs: 1970 Bağdat, s. 119 v.d., F. Köprülü, *Türk Dili ve Ed. Hakkında Araştırmalar* Ist. 1934 s. 213, *Türk Ed. İlk Mutasavvıflar*: s. 14 - 169 P. N. Boratav: *İslam Ans. Mani* mad. cüz. 65, s. 879

P. N. Boratav, Anadolu'da Tahir Mirza adıyla sözlü gelenekte yaşayan *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde, sözlü geleneğin yazılı kaynaktakinden, şiir bakımından daha zengin olduğunu yazmaktadır⁽⁹³⁾. Ancak bizim tespitimizde, şiirlerin dağılımından da görüleceği gibi, tam tersi bir olgu söz konusudur. Anadolu varyantlarında sözlü varyantlardan hiçbiri yazma ya da taşbasması kadar şiire malik değildir.

Şiirlerin mani şeklinde olması ve bunun yazma ve sözlü varyantlarda ortak olması muhtemelen yazma ve basmaların, sözlü kaynaktan aynen aktarılması olayı ile izah edilebilir. Ancak sözlü gelenekteki, şiir zayıflığının izahı, geleneğin gittikçe zayıflaması ile açıklanabilir kanısındayız. Zira Doğu Anadolu'da profesyonel âşıklar arasında yaptığımız soruşturmada *Tahir ile Zühre (Tahir Mirza) Hikâyesi*'ni tam bilenlerin azalmış olduğunu gördük, Âşıkların repertuarlarında genellikle koşma tarzı türküleri zengin olan hikâyelere doğru kaymanın varlığı da ayrıca dikkate değer bir husustur.

Türkmen ve Türkistan varyantlarındaki şiirlerin zenginliği, hikâyenin geleneğini nisbeten canlı bir dönemde, yazıya geçirilmiş olmasıyla izah edilebilir. Ayrıca Türkmen varyantının Molla Nefes tarafından ele alındığı ve yeni bir tasnif ile karşı karşıya bulunduğumuzu da belirtmek istiyoruz.

Türkmen ve Azerbaycan varyantında mani tarzının kullanılmaması, bunun yerine türkü-koşma ve semai şekillerinin kullanılması, o bölgelerde hikâyenin profesyonel âşıkların, saz eşliğinde söylediklerini göstermektedir. Zira saz, genellikle türkü-koşma şeklinin refakatini ister.

(93) Bu mesele daha önce P. N. Boratav'ın da dikkatini çekmiş ve bazı açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamalar için bkz. Boratav, *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, ss. 170 - 172

Kırım ve Rodop varyantları ise tamamen Anadolu varyantlarının etkisiyle meydana gelmiş ve aynı özellikleri taşıyan varyantlardır. Anadolu varyantları için söylediğimiz kanaatler bu varyantlar için de geçerlidir.

Bütün varyantlarda şiirlerin metinle organik bağının olmayışı Tahir ile Zühre'de de görülmektedir. Yani şiirlerin olayların akışı içinde önemi yoktur. Bu şiirler çıkarılsa bile olaylar zincirinde bir kopukluk olmaz.

3. B Ö L Ü M

TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİ İLE İLGİLİ PROBLEMLER

1 — KONUNUN KAYNAĞI VE HİKÂYENİN TEŞEKKÜLÜ

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin konusunun kaynağı ve teşekkülü hakkında bazı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu hususta derinliğine bir araştırma yapılmış değildir. Genel olarak halk hikâyeleri üzerinde yapılan çalışmalar içinde Tahir ile Zühre'ye de temas edilmiş, bazen sınıflandırma yapılırken ismi verilmiş, bazen de biraz daha teferruata girilmiştir. Bu dağınık görüşleri bir gruplandırma yaparak münakaşa edeceğiz.

1 — Bir âşık-şairin hayatına ait dağınık bilgiler hikâyenin konusuna kaynak olmuştur.

2 — Konu, *Kosi Korpeş ve Bayan Sülü* adlı destandan alınmıştır. Hatta bu destanın varyantıdır.

3 — Eski astral tasavvurlar folklorlaşarak hikâyeye konu olmuştur.

4 — Arap ve Fars kaynaklı bir konudur.

1 — Bu gruba giren görüşlerden ilki Pertev Nailî Boratav'a aittir. Boratav halk hikâyelerini tasnif ederken *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ni, yaşadıkları rivayet olunan âşıkların romanlaşmış hikâyesi olarak görmektedir. Yazar bu fikrini ileri sürerken gelenekte bulunan, Tahir'in yaşadığına dair rivayetleri esas almaktadır⁽⁹⁴⁾.

(94) Pertev - Nailî Boratav, *Halk Hikâyeleri*... s. 30

Bu gruba giren diğer görüş XVI. yüzyıl Özbek şairlerinden Seyyadî'nin eserindeki bir ifadeye dayanmaktadır⁽⁹⁵⁾.

M. H. Tehmasîb'ın, Türkmen folklorcusu Aman Kekilov'dan naklen verdiği bilgiye göre, Tahir ile Zühre, Seyyadî'nin rüyasına girmiş ve ondan kendi hayatlarına dair bir eser yazmasını istemişler. Seyyadî halk arasında bu âşıklarla ilgili muhtelif rivayetleri derleyip toparlayarak mesnevîsini yazmış. Bunu eserinin başında şu şekilde belirtmiştir; «men harabeni gözel bağa çevirdim, bu iki sevgili için gözel bir dastan yarattım⁽⁹⁶⁾». Ancak Seyyadî'nin derlediği bu malzeme, halk arasında dağınık olarak bulunan konunun menşeyini açıklamaz. Zira bir rüya motifi ile rivayetler birleştirilmektedir. Rüya değişik fonksiyonlarda birçok masal ve halk hikâyesinde kullanılmış ve hemen hepsinde de olağanüstülüğü hafifletmek için bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu halk hikâyesi geleneği için vazgeçilmez bir durumdur. Seyyadî'de böyle bir motiften istifade ederek eserine bir cezibe kazandırabileceğini düşünmüş olabilir. Her şeye rağmen bu kayıt, konunun XVI. yüzyılda halk arasında, dağınık da olsa, bilindiğini göstermesi bakımından önemlidir.

2. Görüşte V. M. Jirmunsky ve T. Zarifov'un verdikleri bilgilere göre, Tahir ile Zühre, Orta Asya'da çok yaygın olan *Kozi Körpeş ve Bayan Sülü* ⁽⁹⁷⁾ destanının bir varyantıdır. Gerçekten de Kazakistan'da yayınlanan *Kozi Körpeş-Bayan Sülü Destanı* ile *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin Türkmen varyantının konusu hemen hemen aynıdır. Kozi Körpeş'in konusu kısaca şöyledir : Karabay'la Sarıbay'ın çocukları yoktur. Eğer Sarıbay'ın oğlu, Karabay'ın kızı olursa evlendireceklerine dair söz-

(95) V. M. Jirmunsky - H. T. Zarifov, *Uzbek. Naradny Geroičesky Epos.* s. 294

(96) M. H. Tehmasîb, *Azerbaycan Dastanları*, s. 329

(97) *Kozi Körpeş - Bayan Sülü*, (I. N. Berezin Nesri), Tureçkaya hrestomatiya, III. 1876, ayrıca diğer varyantlar için V. M. Jirmunsky-T. Zarifov. *Uzbek Naradny Geroičesky Epos.*, s. 298, v.d.

leşirler. Bir müddet sonra Karabay'ın kızı, Sarıbay'ın oğlu olur. Kızın adını Sülü, oğlanın adını Körpeş koyarlar. Ancak Sarıbay ölür, Karabay kızını bir yetime vermek istemez. Kızını da alarak ülkeden kaçır. Kozi Körpeş onların peşine düşer. Bu arada Sülü'ye birçok talip çıkar. Hatta Kalmuk şahının oğlu da bunlar arasındadır. Ancak Karabay, Sülü'yü çölden geçerken, kendilerine su temin eden Kodargul adlı kendi adamına vermek istemektedir. Kozi Körpeş sonunda onlara yetişir ve Bayan Sülü ile görüşür. Ancak bundan haberdar olan Kodargul, Körpeş'i öldürür. Bayan Sülü'de Kodargul'u öldürür ve Körpeş'in mezarının üzerinde intihar eder. Âşıkların mezarından gül fidanları çıkar, Kodargul ise onların arasına gömülmüştür, onun mezarından da diken çıkar ve güllerin sarılma-larını engeller⁽⁹⁸⁾.

Bu destandaki olaylar, Türkmen varyantına benzemekle beraber, diğer sahalardaki varyantlardan farklıdır. Epizotları karşılaştırırken gördüğümüz gibi Tahir ile Zühre'nin ortak epizotlarının şeması da bu destandan farklıdır. Özellikle «kızını alıp kaçma motifi» Tahir ile Zühre'den çok *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'ni andırmaktadır. Bu destanla Tahir ile Zühre arasındaki benzerlikleri aynı sosyal çevreden ve halk arasındaki aynı rivayetlerden kaynaklanma olarak düşünebiliriz. Zira Molla Nepes varyantında olayların teferruatı çok zengindir. Üstelik hikâye ve destan aynı yıllarda yazıya geçirildiği halde şekil yönünden de farklıdır. Kozi Körpeş manzum, Tahir ile Zühre ise manzum ve mensur parçaların karışımıdır. Bu bakımdan Jirmunsky ve T. Zarifov'un görüşleri Tahir ile Zühre'nin bizim göremediğimiz, bazı Türkmen varyantları için kabul edilse bile, diğer varyantlar için aynı şey söylenemez. Özellikle destanın başında ve sonundaki aynı epizotlar sadece Tahir ile Zühre ve Kozi Körpeş'e has değildir. Bunlar birçok hikâyede hatta efsa-

(98) *Kozi Körpeş - Bayan Sülü* Almata, 1957 (Kazak SSR eğitim Akademiyası neşri)

ne ve masallarda da karşılaştığımız kalıp epizotlardır. Bu epizot bazı Avrupa ülkelerinin masal ve halk türkülerinde bile görülmektedir⁽⁹⁹⁾.

3. Görüşe göre ise hikâyenin konusu, eski astral tasavvurlar, gezegenlerin hareketleri ile ilişkilidir, hatta onların bir antropomorfizmidir. Bu görüş M. H. Tehmasıb'ındır. Tehmasıb fikrini ispat etmek için kuvvetli deliller göstermektedir. Yazar *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ni, *Mehr-Meh*, *Hurşit ile Mahmihri* gibi hikâyelerle birlikte, eski astrolojik inanmalar ve tasavvurların folklorlaşmış şekli olarak düşünmektedir. Tehmasıb'a göre astral eserler gezegenlerin insan gibi düşünülmeleri ve tasvir edilmeleri yolu ile meydana gelmektedir. Yazarı eserine aynı zamanda sosyal bir anlam ve mazmun katabilirse eser yaşamakta, veremezse unutulup gitmektedir. Edebiyatımızda bu tip pek çok eser vardır. Özellikle XIV. yüzyılda Marağo şehrinde Nasruddin Tusi'nin rasathanesi ile astronomi büyük ilgi toplamış ve aynı yollarla Essar Tebrizi'nin *Mehr ü Müşteri* adlı eseriyle en yüksek noktasına erişmiştir. Daha sonraları Alişir Nevaî'nin *Seb'a-i Seyyare*'sinde, Fuzuli'nin *Leyla vü Mecnun*'unda ve daha pek çok eserde bu konu işlenmiştir. Yani bu gelenek yazılı edebiyatta teşekkül etmiştir. Aynı şekilde *Mehr ile Mah*, *Gül ile Sitemkâr* (Azerbaycan'da *Sanuber* adıyla bilinmektedir), *Hurşit ile Mahmihri* gibi hikâyelerde de bu tasavvur açık olarak görünür. O halde *Tahir ile Zühre Hikâyesi* de bu geleneğe bağlı olarak astral tasavvura dayalı bir konudan meydana gelmiştir⁽¹⁰⁰⁾.

Tehmasıb daha sonra *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin özetini vermekte ve hikâyenin geçtiği yer olarak gösterilen Karaman şehri, hikâyedeki kahramanların adları ve birbirleriyle ilişki-

(99) Örnek olarak efsane için M. H. Tehmasıb, *Az. Dast.* s. 303'te «Ağır Sarı ve Yahşi Efsanesi» İsveç ve İscoçya Türküleri için, G. Raquette *Tâhî bilü Zohra*, s. 14 - 15

(100) M. H. Tehmasıb, *Azerbaycan Dastanları*, s. 309, v.d.

leri üzerinde durarak, bunların gökyüzü ve gezegenlerin şahıslandırılmış biçimleri olduğunu ispata çalışmaktadır.

Yazar Karaman kelimesini açıklarken, bunun 1301 - 1472 yılları arasında hüküm süren Karaman beyliğinin ve Volga'ya dökülen Saratov vilayetindeki Büyük ve Küçük Karaman çaylarının adı olduğunu bildirmektedir. Ancak hikâyede geçen Karaman kelimesini gecenin sembolik adı olarak düşünmekte ve ona «karanlık ülke» anlamını vermektedir. Bu ülkenin padişahı olan Hatem Sultan'ı gecenin hükümdarı (gecenin sahibi) şeklinde, kardeşini de gündüz olarak yorumlamakta, Hatem Sultan'ın kardeşini öldürmesine «gecenin olması, karanlığın gündüzü, aydınlığı, mahvetmesi», şeklinde astral bir olayın ifadesi olarak düşünmektedir.

Zühre ise, zaten Venüz gezegeninin adıdır. Birçok millete (İran, Yunan, Eski Babil, Roma vs.) muhabbet, su, güzellik, musîki ve raks gibi sembolik anlamlarla hatırlanmaktadır. Hatta su köpüğünden yaratıldığına dair bir inanma da vardır. Eski Babil'de Zühre gök tanrısının kızı gibi tasavvur edilir. Avesta'da Nahid adıyla, asıl tanrılardan sayılmıştır. Nahid hem güçlü ve temiz su ilahesi, hem de gökte bulunan mukaddes bir çayın adıdır. M. H. Tehmasib buna benzer bazı gerekçeler daha sayarak Zühre'nin su ilahesi Nahid Ardivi - Sura'nın sembolleri olduğunu ileri sürer⁽¹⁰¹⁾. Yazar, bizce biraz da zorlama ile Tahir'i de astral bir sembol olarak takdim etmektedir. Sözlü varyantlardaki Tahar, Tair, Tayır ve Taar gibi değişik söyleniş biçimlerinden Tahir'e saf, temiz; Tair'e uçan, ok ve kuş anlamı vermekte, ayrıca Ettair adlı bir yıldız, Tair adlı efsanevî bir dağın adını saymaktadır. Bu dağ da dolaylı olarak astroloji ile ilgili görülmektedir. *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ndeki olayları, Zühre yıldızı ile ay arasındaki olaylara benzeterek Tahir'i de ayın sembolü olarak kabul etmektedir. Bu fikrini de çeşitli örnek-

(101) *Azerbaycan Dastanları*, s. 320 (Avesta'dan naklen)

ler vererek ispata çalışmaktadır⁽¹⁰²⁾. Bunun için de Tahir ile Zühre'nin aynı zamanda doğmalarını, Tahir'in sürgüne gönderilmesini, ikinci defa Zühre ile görüşmesini, Karahan'ın onu denize attırmasını ve Çin Banu'sunun Tahir'e yardım edip, Karahan'ı öldürmesini, Ay ile Zühre yıldızının akşam sabaha karşı olmak üzere iki kere aynı anda görülmesi ve sürgünün sonunda Çin Banu'sunun yani güneşin karanlığı yenmesi ile birleştirmektedir.

Tehmasib, hikâyede geçen diğer kahramanları da, çeşitli gerekçeler göstererek astral tasavvurla izah etmektedir. Mesele, Tahir'in ülkesine dönerken karşılaştığı çoban «o Tahir'in bir sürüsünü yedi etti» ifadesinden de kuvvet alarak, Ülker (yedi kardeş) yıldızının, Banu'yu da, (Çin hükümdarının kızı) - doğudan gelen, son derece güzel, kendinden emin ve gerçekten güçlü olmasına bakarak - güneş'in şahıslandırılmış şekli olarak (Antropomorfizmi) izah etmektedir. Daha sonra Tehmasib bu tür tasavvurların klasik edebiyatta da kullanıldığını, birçok misal göstererek, belirtmekte ve bunun halk hikâyeleri için de geçerli olmasını tabii olacağını söylemektedir.

4. Hikâyenin konusunu daha önce var olan Arap ya da Fars kaynağına bağlayan görşlerde dikkat çekicidir. Vambéry, gerekçe göstermeden, *Tahir ile Zühre'yi, Leyla ile Mecnun* gibi Arap kaynaklı kabul etmektedir⁽¹⁰³⁾.

G. Raquette de «Vambéry Arap ve Fars edebiyatlarını kaynak olarak veriyorsa, muhakkak sağlam temellere dayanmaktadır⁽¹⁰⁴⁾» diyerek aynı fikri kabul etmektedir. Ayrıca, Türkçe metnin birçok Arap menş'eli fikirleri muhafaza ettiğini göstermekte ve hikâyenin bir yerinde kölenin, «ey sultanım fakir kölenden, yemem gerekeni yedim⁽¹⁰⁵⁾» sözünün Türkler

(102) *Azerbaycan Dastanları*, s. 325... v.d.

(103) Vamberg, H. *Cagataishe Sprachstudien*, Leipzig. 1867 s. 34

(104) G. Raquette, *Tağı bilä Zohra*, s. 22

(105) G. Raquette. a.g.e ve aynı sayfa

için hiçbir şey ifade etmediğini halbuki aynı düşünce tarzını Filistin halk hikâyelerinde ⁽¹⁰⁶⁾ ve Arap masallarında ⁽¹⁰⁷⁾ görülebileceğini yazmaktadır. Fars tesiri için de bazı Farsça terkipleri, «Ferseng» gibi mesafe ölçülerini gerekçe olarak göstermektedir. Jözsef Thury' ise Tahir ile Zühre'nin Arapça bir kaynaktan (efsaneden) tercüme edilmiş olabileceğini veya bu kaynağın yeniden işlenerek hikâye haline getirildiğini, bu kaynağın orijinalinin bulunmayışını da yazılmamış efsanelerin çabuk unutulmasıyla izah edilebileceğini ileri sürer⁽¹⁰⁸⁾.

Johannes Benzing de *Philologiae Turcicae Fundamenta* II'ye yazdığı makalesinde «lirik destanların büyük bir kısmı Fars ve Arap edebiyat malzemelerinin Doğu Türkçesiyle işlenmiş şekilleridir» demektedir ve örnek olarak da *Ferhat ile Şirin*, *Sanuber*, *Seyfül-mülûk* ve *Tahir ile Zühre*'yi göstermektedir⁽¹⁰⁹⁾.

Bu dört gruptaki görüşler içinde, biz de M. H. Tehmasib'in, astral tasavvurların folklorlaşması ile konunun meydana geldiği görüşüne iştirak ediyoruz. Gerçekten de gerek Anadolu sahasında gerekse Orta Asya sahasında bu tip pek çok eser yazılmıştır⁽¹¹⁰⁾. Ayrıca *Hurşir ile Mahmihrî*, *Hilalî ile Seher Han*, *Gül ile Sitemkâr* gibi halk hikâyeleri de bu tasavvurların işlenmesiyle meydana gelmiştir⁽¹¹¹⁾. Bu tip hikâyeler görünüşte aşk hikâyeleridir. Ancak konunun çekirdeği tamamen eski

(106) Hans Schmidt - Paul Kahle, *Volkserzählungen aus Palastina*, Göttingen, 1914

(107) Enno Littmann, *Arabische Beduinenerzählungen*, Strassburg, 1908

(108) Raquette, *Taîî bilü Zohra*. s. 23 (Thury Jozsef, Aközép - Azslai török Iradolom, Budapest, 1904)

(109) J. Benzing; *Die Usbekische und Neu-Uigurische ph.* TF. II. s. 711

(110) Bu eserler için bkz. Literatur, Ph. TF II. s. 702, Agah Şirri Levent: *Divan Ed. da Hikâye* TDAY, 1967, s. 71 - 117

(111) Fikret Türkmen, *Türk Halk Hikâyelerinde Gökyüzü ile İlgili Alegoriler*, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri Bildirileri. Ank. 1974, ss. 159 - 164

inanışlar ve tasavvurlarla ilgilidir. Böylece biz bu tip hikâyelere «sembolik aşk konulu hikâyeler» demeyi teklif ediyoruz.

Hikâyenin teşekkül şekli ise tamamen diğer hikâyelerde olduğu gibidir. Yani hikâyenin teşekkülüne :

- a) Çevrenin etkisi
- b) Hikâyenin ihtiyaçları
- c) Hikâyecilik geleneği

d) İlk musannifin bilgisi ve kabiliyeti tesir etmiştir. Musannif hikâyeci hazır konuyu almış (Tahir ile Zühre'de astrolojik tasavvuru) ve onu sosyal ve coğrafi çevrenin istediği şekilde şekillendirmiştir. Böylece hikâyenin ilk merhalesi, konunun halk hikâyesi şeklindeki ana hatları ortaya çıkmıştır. Daha sonra ikinci merhalede hikâyede geçen olayların mantıklı izahı için birçok motif ve epizotlar ilave edilmiştir. Çok yaşlı padişahın çocuğunun olması için kutsal bir kişiden, mucizevî bir elma yemesi buna örnek olabilir. Böylece olağanüstü bir şekilde doğan Tahir, daha sonra karşılaşacağı büyük zorlukları, olağanüstü güçlerin yardımıyla çözmek için hak sahibi olmuştur. Mesela, babasına elmayı veren derviş (veya Hızır) onun rüyasına girecek veya kırk günlük yolu atıyla «bir göz yumup açınca» kadar aldıracaktır v.b.

Hikâyecilik geleneği de musannif üzerinde mutlaka tesirlidir. Hikâyelerdeki başlangıç ve bitiş kalıpları, formel sayılar (yedi, kırk, üç gün üç gece v.b.) zıtlıklar (kötü padişah, iyi vezir v.b.), aynı şemanın takip edilişi gibi bütün halk hikâyelerinde gördüğümüz gelenekle ilgili unsurlar Tahir ile Zühre'nin teşekkülünde de rol oynamıştır.

Neticede musannifin gelenekle ilgili bilgisi ve şiir söyleme ustalığı hikâyenin son şeklini almasında etken olmuştur. Hikâyenin «saya» sı hazır hale gelince, musannif âşık, bu sayada şiir gerektiren yerleri tespit eder ve oralara konuya uygun şiir-

leri yerleştirir. Bunu yaparken birçok dinî kıssadan, destan kahramanlarının maceralarından telmih olarak istifade eder. Hatta bazı durumlarda bir masalı veya bir efsaneyi olduğu gibi hikâyeye katabilir. Tahir ile Zühre'nin ölümünden sonra meydana gelen efsaneler, bu tür ilavelerden olabilir. Teşekkülün tamamlanmasıyla o hikâyeye âşıkların repertuvarına girmiş olur. Artık her anlatıcı ona bazı yeni unsurları katar ya da çıkartır. Böylece varyantlar meydana gelir. Her varyant anlatıcısının üslûbu ile cilalanan yeni bir yaratma olur.

2 — TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİ'NİN TEŞEKKÜL TARİHİ VE YERİ

Yukarıda hikâyenin konusu incelenirken onun XVI. yüzyılda halk arasında dağınık olarak bulunduğunu ve Seyyadî'nin bu dağınık rivayetleri toplayarak eserini yazdığını gördük. Fakat ortaya bir başka problem daha çıkmaktadır. Eski konular, sürekli olarak yeniden işlenmekte, yeni hikâyeler meydana gelmektedir. Ancak bu hikâyelerin meydana gelişleri ve konunun tarihleri aynı değildir. Çok yeni bir konu eskilere götürülerek ya da eski bir konu yeni dönemlere yerleştirilerek hikâyeye şeklinde düzenlenmektedir. Bu yüzden hikâyenin teşekkül tarihini tespit etmek oldukça güçleşmektedir. Hikâyede geçen herhangi bir tarihî olay veya tarihî bir olaya telmih de çoğu zaman, sadece o varyantın tespit tarihini vermekte, hikâyenin teşekkülü hakkında bir fikir vermemektedir.

Tahir ile Zühre Hikâyesi için de aynı güçlükler söz konusudur. Bu zamana kadar bu konuya temas eden araştırmalar pek azdır. Bunlarda çok kısa ve sathî bilgilerden ibarettir. İbrahim Gökbakar, DFCF'de hazırladığı lisans tezinde, *Tahir ile Zühre Hikâyesi* için, «hikâyenin İran'dan bize geçtiğini tahmin ediyorum. Türkçeleşmiş şeklinin bütün Türkler arasındaki şekliyle XVI. asırda teşekkül etmiş olması, tarihî ve içtimai şartlar göz önüne getirilirse; kuvvetle muhtemeldir, ilk şeklin Kırım,

Başkırt, Kazan, Tobol ve Anadolu gibi birbirinden oldukça uzak sahalardaki Türkler arasında yayılabilmesi için bu kabileler arasında daimi temasın var olduğu devrede olması lazım gelir. Bu devir XVI. asırdır⁽¹¹²⁾.» demektedir. Burada sözü edilen tarihî ve içtimâî şartların neler olduğu hakkında yeterli bir açıklama yapılmamıştır.

P. Nailî Boratav ise sözlü ananenin yaptığı kronolojik sıralamayı esas almaktadır⁽¹¹³⁾. Sözlü anane ise *Köroğlu, Tahir Mirza, Kerem* ve *Ercişli Emrah* hikâyelerini XVI. asrın sonları ile XVII. asrın başlarına çıkarmaktadır. Hatta Kerem ile Tahir Mirza aynı zamanda yaşamışlardır. Önce Aslı sonra da Kerem, Nil kenarındaki Karaman (?) şehrinde Zühre Han ile karşılaşmışlar ve birbirlerine türküler söylemişlerdir. Ayrıca yazar yukarıda adı geçen hikâyelerdeki şiirlerin şekillerinin de XVI. yüzyıldan öteye götürülemeyeceğini ilave ediyor. Bu iki görüşün dışında, bu meseleye temas eden olmamıştır.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde bunların dışında teşekkül tarihini bulmamıza yardım edecek çok az malzeme bulunmaktadır. Bunlardan biri, Güney Azerbaycan'dan derlenen bir varyantta söylenen şiirdir. Zühre, Tahir'in sürgüne gönderilme kararını öğrenince, ona bir şiirle yapması gereken işleri saymakta ve İstanbul paşasına gitmesini söylemektedir.

Şiirdeki dörtlük şu şekildedir :

Gören olsan İstanbul'un paşasın
Söylegilen derdin ona, gurtarsın
Uzag gez, sevmegilen hanım paşasın
Ele düşmez Zöhre kimi yar, yeri ⁽¹¹⁴⁾

(112) Gökbakar, *Tahir ile Zühre* s. 6

(113) Boratav, *Halk Hikâyeleri...* s. 39 - 40

(114) E. Ahundov - M. H. Tehmasib, *Azerbaycan Dastanları* I. s. 319

Halk hikâyelerinde nispeten sabit kalan kısımların şiirler olduğunu biliyoruz. Şiirin Azerbaycan varyantında geçmesi de ayrıca yorum yapmamıza yardım etmektedir. Şiirden anlaşıldığına göre, Osmanlı paşasının hakim olduğu bir dönemde, ancak böyle bir başvurunun anlamı olabilir. Azerbaycan bölgesinde Osmanlıların hakim olduğu dönem ise XVI. yüzyıldır⁽¹¹⁵⁾.

Diğer bir husus da varyantların çoğunda Tahir'in Mardin şehrine sürgün edilmesidir. Mardin şehri XV-XVI. yüzyılda önemli fonksiyonları olmuş ve Ak-Koyunlulara da merkezlik etmiştir. Dede Korkut'ta da Karagüneoğlu Karabudak övülürken, iki defa geçmektedir⁽¹¹⁶⁾. Diğer taraftan 1453'de Cihangir, kardeşi Uzun Hasan'a yenilip Mardin'e kaçınca, şehir ilim ve san'at yönünden parlak bir dönem yaşamıştır⁽¹¹⁷⁾. Görüşümüze göre, halk muhayyilesinde şehrin bu parlak döneminin bıraktığı izler hikâyeye aksetmiştir. Bilindiği gibi halk hikâyelerinde adı geçen şeyler hep debdebenin, ihtişamın sembolü olan büyük şehirlerdir. Ya da uzaklık ifade etmek için kullanılan bölge isimleridir. Mardin şehri de böyle iz bırakacak dönemini XV. ve XVI. yüzyılda yaşamıştır.

Hikâyenin XVI. yy. içinde teşekkül etmiş olabileceğini gösteren bir başka delil de, konudaki zayıflamış kahramanlık görüntüleridir. Halk hikâyelerinin gelişimi, kahramanlık, kahramanlık - aşk, aşk şeklinde olmuştur. Yani epik karakterli ilk hikâyelerde kahramanlık ön plandadır. Dede Korkut ve Köroğlu'nda bu özellik görülür. İkinci merhalede kahramanlık karakterinin yanı sıra aşkın da olayların akışında önemli rolü dikkati çeker. Hikâyenin kahramanı hem cengâver bir yiğit, hem de seven bir âşıktır. Mücadelelere çoğu zaman sevdiği kız için atılır. *Şah İsmail* ve *Elif ile Mahmut* hikâyelerinde de bu özel-

(115) Dr. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri* I. s. 55 v.d.

(116) O. Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı* s. 337

(117) İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri...* 3. 190 - 198

likler görülür. Üçüncü merhalede artık kahramanlık kaybolur. Kahraman sadece seven ve bu uğurda çile çekmeye hazır, mütevekkil ve pasif karakterlidir. Kerem ile Aslı'da durum böyledir. *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin zayıflamış sözlü varyantları dışındaki varyantlarda Tahir mücadelecî bir karaktere sahiptir. Kılıç ve hançer kullanır, asker öldürür, kahramanlık gösterir. Hatta bu kahramanlığından istifade etmek gerekir diyerek, padişahın vezirleri onu öldürtmezler. Diğer taraftan, Zühre'yi görünce, seven mütevekkil ve pasif bir kişiliğe dönüşür. Hatta yalvarır, yardım dilenir. Bizce bu özelliği hikâyenin ikinci grupta düşünülmesini gerektirmektedir. Yani gelişim içinde, konunun kahramanlıktan aşka dönüşmesi sırasında teşekkül ettiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu gerekçeleri de ilave ederek, biz de P. Nailî Boratav'ın fikrine iştirak ediyor ve hikâyenin teşekkül ettiği tarihi XVI. yy. olarak teklif ediyoruz.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin teşekkül ettiği yer hakkında hiçbir araştırmacı, bilgi vermemiştir. Hikâyenin coğrafyası bize bu hususta bazı ipuçları vermektedir. Türkistan, Tobol ve Tarançı varyantları dışında kalan bütün varyantlarda olaylar Güneydoğu Anadolu - Van - Azerbaycan bölgesinde geçer. Türkistan varyantında da Tahir Şat Suyu'na atılınca Rum'a çıkar. Böylece, o da sonunda Anadolu ile ilişki kurar. Azerbaycan varyantındaki Karaman şehri, Türkmen varyantındaki Tatar ülkesi ifadeleri de hikâyenin gelişimi içinde fazla bir önem taşımaz. Zira her ikisinde de Tahir Şat Suyu'na atılır. Böylece bu iki yer adından biri karanlığı biri de uzaklığı ifade eden sembolik anlamda kullanılmış olmaktadır.

Halk hikâyelerinde mahallileştirmenin çok sık olduğu bunun da en çok yer isimlerinde yapıldığı düşünülürse Özbekistan'dan, Bulgaristan'a kadar değişik bölgelerdeki varyantlarda, Mardin, Şat Suyu gibi ortak isimlerin kullanılması bu yerlerin hikâyenin geçtiği aslî yerler olduğunu göstermektedir. Ayrıca hikâyedeki şiirlerin çoğunun mani tarzında olması da

Azerbaycan ve Güney - doğu Anadolu'yu düşündürmektedir. Anadolu sahasında mani tarzı daha çok kadınların rağbet ettiği bir tarzdır⁽¹¹⁸⁾. Buna karşılık Azerbaycan bölgesinde mani (bayatı ya da Mahnı adıyla) âşıklar arasında çok sevilen bir türdür. Hatta bazı âşıklar sadece bu tarzda söyledikleri şiirlerle meşhur olmuşlardır. Mesela Sarı Âşık bunlardan en meşhurdur⁽¹¹⁹⁾.

Azerbaycan'ın coğrafi konumu da Türkistan ile Anadolu arasında sürekli teması sağlayabilecek imkan verir.

Böylece, olayların geçtiği coğrafi saha, şiirlerin şekli ve bölgenin coğrafi konumunu göz önünde tutarak Tahir ile Zühre'nin Azerbaycan'da teşekkül ettiğini kabul ediyoruz.

(118) Boratav, *Halk Hikâyetleri...* s. 170 - 172

(119) I. Babayev, P. Efendiyev, *Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı*, Bakı. Maarif Neşri, 1970, s. 179

4. B Ö L Ü M

TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİNDEKİ MOTİFLER

Edebiyatta motif kavramı üzerinde değişik görüşler ve tarifler ileri sürülmüştür. Bazen narrasyonun (tahkiyenin) en küçük unsuru kabul edilmiş, bazen de bu unsura itici ve zorlayıcı sıfatı eklenmiştir⁽¹²⁰⁾. Stith Thompson, masal için, motifi, alışılmamış ve çarpıcı özelliğiyle dikkati çeken ve konu içinde itici güce sahip en küçük unsur olarak tarif etmektedir⁽¹²¹⁾. Vlademir Propp ise bu tarife başlangıçta iştirak etmekte ancak anlamı olan en küçük unsurun motif değil eleman olduğunu belirtmektedir⁽¹²²⁾.

Stith Thompson, dünya milletlerinin halk edebiyatında kullanılan motiflerin bir indeksini yapmıştır. 6 ciltlik bu mükemmel eserinde, yazar, motifleri A'dan Z'ye kadar, her harf bir motif grubunu karşılamak üzere sıralanmıştır. Ayrıca her harfi, yanına konan rakamlarla bölümlere ayırmıştır⁽¹²³⁾. Böylece binlerce motifi incelemek imkânı doğmuştur.

Motif hakkında bu kısa bilgiyi verdikten sonra *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde bulunan motifleri ve bu motiflerdeki diğer unsurları göstermeye çalışacağız. Bunu yaparken öncelikle Dede Korkut'tan başlayarak o motifin Türk halk hikâvelerin-

(120) Zeki Cemil Arda, *Edebiyatta Motif Araştırmaları, Hareket Mecmuası*, Temmuz, 1970, s. 55

(121) Stith Thompson, *The Folktale*, Newyork, 1946, s. 488 v.d.

(122) Vlademir Propp, *Morphology Of The Folktale*, Austin-USA 1958

(123) Stith Thompson, *Motif Index Of Folk - Literature*, 6 c. (2. baskı), Bloomington - Indiana, 1955 - 58

deki benzerliklerini belirteceğiz. Daha sonra da Stith Thompson, indeksindeki numarasını tespit edebildikçe, vereceğiz⁽¹²⁴⁾. Böylece o motifin dünya milletlerinin halk edebiyatlarındaki durumunu da göstermiş olacağız.

Motifler epizot sırasına göre incelenecektir.

1. EPİZOTA BAĞLI MOTİFLER

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin varyantlarının hemen hemen hepsinde karşımıza ilk olarak «çocuğu olmayan yaşlı bir padişah (veya zengin) motifi» çıkar. Bu motif aslında stereotif motifler zincirinin bir parçasıdır. Kahramanın mucizevî doğuşu için hazırlayıcı bir fonksiyonu vardır. Zira hemen peşinde olağanüstü bir varlığın (Hızır'ın veya derviş kıyafetindeki başka birinin) yardımı, mucizevî bir mevyanın yenmesi, kahramanların doğumu ve ad konulması gibi motifler gelir. Bunlar hikâyede olayların mantıklı sırası için bir ihtiyaçtır.

Kahraman önce olağanüstü özelliklere sahip olacak, kısaca bir hikâye kahramanı özelliği kazanacak ki olaylar başlayabilsin ve daha sonra karşılaşılacak güçlükler de bu olağanüstü yardımcıları sayesinde aşılsın.

Yaşlı padişahlar, çocuksuzluklarından son derece üzgündürler. Ülkelerindeki bütün tabipler ve hocalar bu dertlerine çare bulamazlar. Onlar da kıyafet değiştirip dertlerine çare aramaya çıkarlar. Bu motife Dede Korkut'ta ve diğer bazı halk hikâyelerinde de rastlanmaktadır⁽¹²⁵⁾. Kıyafet değiştirerek seyahat çıkma motifi indeksde de bulunmaktadır (K. 1812). Ayrıca Arap masallarında da varlığını E. Litmann göstermiştir⁽¹²⁶⁾.

(124) İncelemede Stith Thompson'un *Motif Index Of Folk Literature* adlı eseri (index) olarak kısaltılmıştır.

(125) Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. CCCXX (Oğulsuz babalar) Diğer hikâyeler için bkz. Otto Spies, *Zwei Volkstümliche Liebesgeschichten aus dem Orient* (FFC) 127, s. 8

(126) O. Spies, a.g.m. (E. Litmann, Arab. Märchen, s. 468'den naklen)

Bütün milletlerde ve bütün devirlerde rastlandığı gerekçeyle Otto Spies, bu motifi Hint kaynaklı olarak göstermektedir⁽¹²⁷⁾.

2. EPİZOTTAKİ MOTİFLER

Bu epizottaki doğum stereotipine bağlı ikinci motifi «mucizevî elma» motifidir. Padişah yolda giderken bir dervişe rastlar. Derviş onun padişah olduğunu bilir ve bir elma verir. Bu elmayı yiyen padişahın ve vezirinin çocukları olacaktır.

Elma bütün ülkelerde, gençleştirme, ebedîlik, verimlilik sembolü olarak kullanılmıştır⁽¹²⁸⁾. Elma yiyerek hamile kalma motifi, indekste T. 511.1.1 numarada gösterilmiştir. Bu motifin kullanılışında, en eski kaynak Tevrat'ta Rachel Kıssası'ndaki «aşk elmaları» Dudaïm'dir⁽¹²⁹⁾. Türk halk hikâyelerinden *İbrahim*, *Şah İsmail*, *Haydar Bey*, *Şehzade Ebülfez* hikâyelerinde bu motif aynen Tahir ile Zühre'de olduğu gibi kullanılmıştır.

Mucizevî doğuş motifi bazı varyantlarda (Anadolu ve Azerbaycan) doğmadan önce «söz kesme» ve doğduktan sonra da «ad koyma» unsurlarıyla birlikte bulunur. Elmayı veren kutusal kişi, doğacak çocukların kaderlerini de bildirir. Aynı gün doğacak çocuklara derviş ad verecektir ve bu çocuklar büyüdükları zaman birbirleriyle evleneceklerdir.

«Söz kesme» bazen kuvvet kazanıp, hikâyenin akışına etki edecek seviyeye çıkar. Diğer halk hikâyelerinde gördüğümüz rüyada nişanlama «=buta verme», motifi, Tahir ile Zühre'de, doğmadan önce bildirilmiştir. Bu gelenek Dede Korkut'tan beri bilinmektedir. Ayrıca *Şah İsmail*, *Bey Böyrek Kerem ile Aslı* hikâyelerinde, aynı fonksiyon ve olaylar dizisi içinde görülür.

(127) O. Spies, a.g.m. aynı yer.

(128) Jean Chevallier - Alain Gheerbrant, *Dictionnaire des Symboles*, tome, 4, ss. 45 - 47, Seghers, Paris 1974

(129) *Tevrat*, Tekvin, 30. 14 v.d.

Anadolu'da görülen «beşik kertme» geleneği, bu motifin yaşayan örneğidir. Diğer milletlerin halk edebiyatlarında da bu motifin varlığını indekste görmekteyiz (T. 61.5.3).

Sı varyantında geçen «insanların gamını, kasavetini akan su götürür. Su Allah'ın cemalini görmüştür.» ifadesi, bu motife bağlı en dikkate değer unsurdur. Türklerde su kültü Şamanlık döneminden kalmadır. Türkler suyu kutsal tanımışlar, hatta ona tapmışlardır⁽¹³⁰⁾.

İslamiyetten sonra da bu geleneğin, İslamî bir çehre ile devam ettiğini görmekteyiz. Dede Korkut'ta *Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boyun Beyan Eder Hikâyesi*'nde, «Kazan su Hak didarın görmüştür, ben bu su ile haberleşeyim» şeklinde geçmektedir. O. Şaik Gökyay, bu sözün Bektaşîler arasında da geçtiğini tespit etmiş ve Kolu Açık Hacım Sultan'ın kerametlerini anlatan *Velâyetnâme*'den misal göstermiştir⁽¹³¹⁾.

Bu motife bağlı bir başka önemli unsur da «ad verme» dir. Bu gelenek bütün dünya ülkelerinde masal motifi olarak kullanılmıştır. İndeşte bu motif (T. 596 numaralıdır.)

Türklerdeki ad verme geleneği hakkında da gerek tarihi gerekse yaşayan şekilleriyle ilgili epeyce araştırma yapılmıştır⁽¹³²⁾. Orhan Şaik Gökyay, bu geleneğin Dede Korkut'tan beri geçirdiği merhaleleri açıklamıştır. Ayrıca yazar, günümüzde değişik Türk boylarında yaşayan şekilleri hakkında da bilgi

(130) Bu hususta geniş bilgi için bkz. W. Eberhard, *Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar*, TTK. Belleten. Ank. (1947) XI. 8. 41. s. 18, Abdülkadir İnan, *Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler*, Fuat Köprülü Armağanı, İst. 1953 s. 249; *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Yer - Su Tanrıları*, s. 49, Toplu bir karşılaştırma ve tahlil için, Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. CCLXXVI ve CCXCII

(131) Orhan Şaik Gökyay, aynı yer.

(132) O. Şaik Gökyay, a.g.e CCCLXXXVI

vermiştir⁽¹³³⁾. Bütün araştırmacıların birleştikleri nokta; doğan çocuğun ad alabilmesi için mutlaka bir yararlık göstermesi gerektiğidir. Adı da toplum içinde herkesin saygı gösterdiği bir kişi vermektedir. Mesela, Dede Korkut'ta kahramanların adları Korkut Ata tarafından verilmektedir. Aynı şekilde Tahir ile Zühre'nin adları da ihtiyar derviş tarafından verilmektedir. Dede Korkut hikâyeleri ile halk hikâyelerinin motifleri arasında açık bir paralellik vardır.

Ad vermede, Türkmen varyantında, Zühre'nin adı konulurken «feleknin yıldızlarından hesâb-ı ebcedle tutup yıldızları on iki bölek idub, yüzü Zöhre, adı hem Zöhre bolsun» ifadesi hikâyenin astral menşeli olmasını göstermesi bakımından çok önemlidir. Hikâyenin müsannifi isimleri koyma motifini yıldızlarla ilgili olarak düşünmekte ve astrolojik bilgilerini açığa vurmaktadır.

Bu epizottaki başka bir motif de çocukların tahsil ve terbiyesi ile ilgilidir. Bu «çocukların eğitimi ve öğretimi» motifi Walter Ruben'e göre, Türkistan'a İran'dan geçmiş olmalıdır⁽¹³⁴⁾. Kaynağı ne olursa olsun, Otaçag düşünce tarzında, çocuğun eğitimi için devrin geçerli ilimleri özel bir itina ile çocuklara aktarılmaktadır. *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde bu motif entere-san teferruata sahiptir. Hikâyede, Tahir'in babası; «atanın evladına üç vazifesi vardır, ilki büyütüp beslemek, ikincisi okutmak, üçüncüsü de evermek demektedir». Bu inanç bugün de yaşamaktadır. Ayrıca Abdullah'ın Tahir ile Zühre'yi okutmak için ileri sürdüğü, tahsil bitene kadar çocukların kimsey-le görüştürülmemesi şartı da devrin pedagojik anlayışını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Sı'de).

13

(133) Aynı yer, s. CCCLXXXVIII, 5 nolu dipnot

(134) W. Ruben, *İndoloji Nokta-i Nazarımdan Bir Türkistan Masalının Tahkikü, Ülkü, C. XVII, s. 99*

Bu motifin işlenişi sırasında birçok destan ve tanınmış hikâye kahramanlarına telmih vardır. Bunlar arasında *Arzu ile Kamber*, *Hatemi Tay*, *Leyla ile Mecnun*, *Ferhat ile Şirin*, *Vamık u Azra*, *Varka ve Gülşah* (Yazma, Taşbasması, Türkmen varyantlarında) bulunmaktadır. Bu hikâyelerin hemen hepsinin konularının klasik edebiyattan gelmiş olması, musanniflerin bu edebiyata yabancı olmadıklarını göstermektedir.

Kahramanların aşklarını belirtmeleri motifinde ise varyantların çoğunda özel bir sahne vardır. Tahir ve Zühre birlikte büyürler ve ancak ayrıldıkları zaman aşkları alevlenir. Diğer halk hikâyelerinde gördüğümüz rüya ve bade motifi, Tahir ile Zühre’de yoktur. Kahramanlar kaderleri icabı âşık olmuşlardır. Bu duruma birlikte büyümeleri ve beraber okula gitmeleri de fırsat yaratmıştır. İndekste (T) harfi ve «seks» başlığı ile gösterilen motifler içinde bu duruma en fazla T.11.3.1 uymaktadır.

S₁’te âşık olma, diğer varyantlardan biraz farklıdır. Tahir düşüp bayılır. Ağzına köpükler yığılır ve böylece bir hafta yatar. Ayılınca âşık olduğu anlaşılır. Bu hal «aşk hastalığı» motifine uymaktadır. İndekste bu T. 424.1 ile gösterilmiştir.

3. EPİZOTA BAĞLI MOTİFLER

Bütün varyantlarda evlenmenin engellenmesinde Kara Arap ve rakip ilk planda rol alırlar. Bunlara zalim anne de katılır. İndekste bütün bu hainliklerle ilgili motifler (S) harfinde gruplandırılmıştır. S₁₁’deki hain anne motifi, Tahir ile Zühre hikâyesinin Karagöz, Ortaoyunu varyantlarındaki, Zühre’nin annesinin karakterine uyar. Bu arada sihirli objeler, (muska, sihirli şerbet) motifi de söz konusu olur. Zühre’nin annesi, kocasına sihirli şerbet içirir (D. 1242) ve Tahir’den nefret etmesini sağlar, Ayrıca indeksin (K) harfinde topladığı hainliklere, padişahın karısı bazen kıskançlıkla (S₁), bazen geleneğin haskıyla (S₄-S₇-S₈-S₆, Özbek), bazen de sosyal eşitsizliği bahane ederek (yazma ve yukarıdakilerin dışında kalan varyantlar) sebep olur.

Aslında «engelleme» motifi hikâyede önemli bir itici güce sahiptir. Tahir bu engellemeden sonra çeşitli maceralara atılacaktır. Bütün halk hikâyelerinde değişik olaylar örgüsü içinde bu motif vardır. Kahramanlar bu motifin itici gücü ile türlü sıkıntılara, türlü maceralara ilk adımlarını atacaklardır. Bu tehlikeli maceralar birbirinin peşisıra pek çok olayı çağırarak, böylece hikâyenin esas faslı teşekkül edecektir. Tabii bu arada renkli ve çeşitli motifler zinciri ortaya çıkacaktır. *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin varyantlarından S₁'de engelleme, «kıskançlık» motifine bağlıdır. Padişah, oğlu olmadığı için üzülür ve vezirini kıskanır. Bu motif diğer varyantlarda yoktur.

Bu epizottaki diğer bir motif «ümitsiz aşk» motifidir. Hizmetçiler ve köleler içinden, Zühre'yi sevenler vardır. Bunlar fırsat buldukları anda ihanet ederler.

Tarañcı ve Türkistan varyantında, Zühre'nin babası şehri kuşatan düşmanı kovacak olana kızını vaadederek. «Mükafatlandırma» motifi. Bu motif indekste (Q) harfi ile gösterilen paragrafta yer almaktadır.

Bu epizottaki önemli motiflerden biri de S₃ ve Türkmen varyantında geçen «aldatma» motifidir. Zühre'nin annesi Tahir'i uzaklaştırmak için başka bir yere gönderir. Dönüşünde ihtiyar birisine Zühre'nin öldüğünü söyleterek, Tahir'i aldatmak ister. Bu motif bazı olaylarla zenginleştirilmiş olarak *Ferhat ile Şirin Hikâyesi*'nde de geçmektedir.

4. EPİZOTTAKİ MOTİFLER

Varyantların hepsine «sürgüne gönderilme» motifi vardır. Tahir Zühre'nin babası tarafından sürgüne gönderilir. Böylece Tahir sevgilisinden uzaklaştırılır. Ancak sürgüne gönderiş şekli varyantlarda farklılıklar gösterir. S₆- Rodop ve Özbek varyantlarında Tahir ilk sürgünde bir sandıkla deryaya atılır. «Sandıkla deryaya atılma» motifi çok eski bir motiftir. Hz.

Musa'nın doğuşu ile ilgili kıssa bilinen en eski metindir⁽¹³⁵⁾. Daha sonraları birçok masal ve hikâyede kullanılmıştır⁽¹³⁶⁾.

S₂S₄ ve Türkistan varyantlarında Tahir'i öldürmek üzere götüren cellatlar ona acıyıp serbest bırakırlar ve gömleğini alıp kana bulayarak padişaha getirirler. «Ölüm haberi olarak kanlı gömlek» motifi çok tanınmış bir masal motifidir, kanlı gömleğin ölüm sembolü olarak kullanılması indekste Z. 100'le symbolism başlığı altında verilmiştir.

S₂S₄ Rodop ve Az. varyantında sadık bir çoban vardır. Tahir'in sürüsünü «bir iken yedi eder» Tahir dönünceye kadar karalar giyer ve yas tutar. Bu «sadık çoban» motifi Dede Korkut'ta II. hikâyede önemli bir kişi olarak gözüktür. Orada Karacuk Çoban da Kazan Bey'e sadıktır, onun için dövüşür. Ancak Tahir ile Zühre'deki çoban alp özelliğini kaybetmiştir. Sadece Tahir'i yedirir, içirir ve Zühre ile buluşmasını temin eder. Jirmunsky'e göre, bey ile halktan gelen bir çobanın karşılaştırılması feodal toplumun sosyal şartlarıyla ilgilidir⁽¹³⁷⁾.

Diğer halk hikâyelerinin pek çoğunda gördüğümüz «rüya-da âşık olma» motifi *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin S₁-S₂-S₇ ve Türkmen varyantlarında karşımıza çıkmaktadır. Tahir sürgüne giderken uğradığı ülkenin padişahının kızı yahut misafir kaldığı köşkün sahibinin kızı (S₁'de Zülfisiyah, Türkmen varyantında da Mahımcan) onu rüyalarında görerek âşık olurlar.

«Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri» adlı bir makalede İlhan Başgöz tarafından etraflıca incelenen bu motif,

(135) Ali Nihat Tarlan, *Şeyhi Divanı'nı Tetkik*, s. 257

(136) Aynı motif için bkz. *Doğu Anadolu'da İbrahim Hikâyesi* (Azerbaycan'da Zülal Şah) *Az. Halk Dastanları*, s. 208. v.d.; *Masallar* için bkz. Seyfölmülük ve Elfün-Nehar, Ve'n-Nehar, Mustafa Hami, Ali Şükrü, Salt Fehmi, 1st. 1873

(137) Jirmunsky; V. M. - A. N. Kononov, *Kniga Mogeo Dede Korkuta*, Moskova - Leningrad, 1962'den naklen, O. Şalk Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı* CLXIII

Şaman ayinlerine bağlanmaktadır, ayrıca indekste T.11.23 numarada verilmiştir.⁽¹³⁸⁾.

Bu epizota bağlı bir başka düş motifi daha vardır ki o da, rüya da âşık olma motifi kadar dikkat çekicidir. Taşbasması ve yazma varyantta Tahir rüyasında kara bir köpek görür. Ona saldıran bu köpekten bir türlü kurtulamaz. «Rüyada kara köpek görme» motifi sembolik bir anlam taşımaktadır. Tahir uyanır uyanmaz bu rüyanın kötü olayların habercisi olduğunu anlar. Buradaki kara köpek, Arap kölenin rüyadaki görüntüsüdür. Bu motif Türklerde Şamanist inançlara kadar gitmektedir. *Dede Korkut Kitabı*'nda Kazan Bey «beyler karakuru düş gördüm» diyerek düşünüyü anlatır. Kara sıfatı kötülüğün sembolü olarak bugün de kullanılmaktadır. Karayazı, yüzü kara gibi deyimlerimizde hep kötü anlamdadır ⁽¹³⁹⁾.

Bu -gerçekleşen -rüya motifi indekste de mevcuttur (F. 1068).

5. EPİZOTTAKİ MOTİFLER

Bu, dönüş epizotunda bütün varyantlarda ortak olan iki motif bulunmaktadır. Bunlardan ilki «gurbetteki sevgiliye haber gönderme» motifi diğeri de «sevgilisini bekleyen kız» motifidir. Tahir sürgüne gönderilince, uzun süre ondan haber alamayan Zühre, kervancılarla (Türkmen varyantında bir âşıkla) Tahir'e haber gönderir. Bu motif pek çok halk hikâyesinde geçmektedir. Bunlardan en meşhuru, Âşık Garip Hikâyesi'nde görülür. Hatta Alpamış ve Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek Boyu'nda da aynı motif vardır⁽¹⁴⁰⁾. İkinci motifde bütün var-

(138) Prof. Dr. İlhan Başgöz, *Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri*, *Hacettepe Sosyal ve İdari Bilimler Dergisi*, 1973 c. 5, s. 2, ss. 71 - 86

(139) O. Şalk Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, CCCII

(140) Fıkret Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi*, s. 5 ve 25

yantlarda bulunmaktadır. Zühre aradan geçen uzun zamana rağmen sabırla Tahir'i bekler. Bu bekleme esnasında geçen zaman genellikle yedi yıldır. (7) sayısı da formel bir sayıdır.

Tahir'in ilk dönüşü sırasında olağanüstü varlıkların (mesela, Hızır'ın) yardımı vardır. İndekste N. 810 numarada bu motifin diğer milletlerin halk edebiyatındaki kullanılışları gösterilmiştir. Türk halk hikâyelerinde (ms. *Âşık Garip*'te) ve masallarında da bu motif sık sık karşımıza çıkmaktadır.

S₁-S₂-S₃-S₄-S₅ Türkmen varyantlarında çok meşhur başka bir motifle karşılaşırız. «Sevgilinin düğününe son günde yetişme» motifi *Alpamış*, *Bamsı Beyrek*, *Âşık Garip* ve *Asuman ile Zeycan* hikâyelerinde de vardır⁽¹⁴¹⁾. Ayrıca Odise Destanı'ndaki «Odise'nin dönüşü» bazı teferruat farkları olmakla beraber, Tahir ile Zühre'dekine benzer.

Tahir sürgünde iken bir köşkte kalır. Köşkün sahibi ona otuz dokuz anahtar verir, Tahir bu anahtarlarla otuz dokuz odayı açar. Ancak bir oda daha vardır. Onun anahtarı, beyin kızındadır. Köşkün sahibi olan bey, o odanın açılmasını yasaklamıştır. (S₇Az. V.) Burada indeksin C.611 ile gösterdiği «yasak oda» motifi söz konusudur.

Bazı varyantlarda bu epizota bağlı değişik motifler vardır. Özbek, Türkmen ve S₇ varyantlarında Tahir, başka bir kızla evlenir. Ancak Tahir, kızla aralarına kılıcını koyar ve ona el sürmez. Bu «sözleşmeye, sadakat» motifi Türk destanlarında tipik bir motiftir. Türkler arasındaki and ve sözleşme geleneğini. O. Şaik Gökyay incelemiştir⁽¹⁴²⁾. Ortaya kılıcın konması da «kılıcıma doğranayım» demektir ki, Dede Korkut'ta Kan-Turali gerdeğe girdiğinde «...kılıcıma doğranayım, ohuma sancılayım..» demektedir⁽¹⁴³⁾. *Seyrek Hikâyesi*'nde de Tahir ile Zühre'

(141) Fikret Türkmen, *Âşık Garip*... s. 5

(142) O. Ş. Gökyay, *Dedem Korkut'un Kitabı*, CCCVII, CCCX

(143) O. Ş. Gökyay, a.g.e., VI. Hikâye, s. 91

de olduğu gibi gerdeğe girince kızla aralarına kılıcı koyarak, aynı formülü kullanıp yemin eder⁽¹⁴⁴⁾).

Bu epizotta Türkmen varyantı çok değişik motifler ihtiva etmektedir. Bunlardan ilki «sihirli kemer» motifidir. Tahir, Mahım Can'la evlenir fakat Zühre'yi unutmaz. Dönüş söz konusu olunca Mahım Can'da, Hz. Süleyman'dan kaldığına inanılan ve ebedi gençlik veren, sihirli bir kemer vardır. Onu Tahir'in beline takar. Bu motif indekste de bulunmaktadır. (D.1057).

Bu epizottaki dikkati çeken bir başka motif «olağanüstü bir şekilde dağın parçalanması ve yol vermesi» motifi dir. Tahir yola çıkar ve Zühre'nin yanına dönmek ister. Yolda önüne sarp bir dağ çıkar. Dağdan yol bulup aşamaz. Bir türkü söyleyerek dağa yalvarır. O anda büyük bir fırtına çıkar dağ ateşler içinde kalır. Tahir korkudan bayılır. Ayıldığı zaman dağda bir geçit meydana gelmiştir. Bu motif *Kur'an-ı Kerim*'de Hz. Musa ve Tur Dağı Kıssası'nda da geçmektedir. «Musa Tûr-ı Sînâ'da Allah'ın zatını görmek istedi. Allah da «Lenterani» dedi. Fakat dağa bak, eğer benim tecellime tahammül edip durursan beni görürsün. Allah dağa tecelli edince dağ parçalandı; Musa düşüp bayıldı⁽¹⁴⁵⁾».

Türkmen varyantında Zaloğlu Rüstem gibi destan kahramanlarına Hz. Yusuf'un yedi yıl zindanda kalmasına, Yunus Peygamberin 40 gün balık karnında yaşamasına, Nuşirevan'ın adaletine telmihler bulunmaktadır⁽¹⁴⁶⁾.

Hz. Musa'nın kıssaları ile ilgili gördüğümüz bir diğer motif de Kırım varyantında bulunmaktadır. İlk dönüş epizotuna bağlı olan motifte, Tahir haberi alır almaz Zühre'nin yanına dönmek için kendini deryaya atar. «Allah'ın hikmeti, o saatte

(144) O. Şaik Gökyay, a.g.e. s. 128

(145) *Kur'an-ı Kerim*, A'raf Süresi, 143. Ayet

(146) A. Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhûnlar*, İst. 1943 s. 119

deniz yarıldı, kuru yer oldu, bu yol ilen gider iken... (Proben VII s. 334)» şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi Hz. Musa'nın İsrailoğullarını Kızıldeniz'den geçirmesi ve asası ile Kızıldeniz'e vurması ve denizin çekilmesi kıssası hemen hemen aynı özellikleri muhafaza ederek, *Tahir ile Zühre Hikayesi*'ne girmiştir⁽¹⁴⁷⁾.

Türkmen varyantında, Tahir'in ilk dönüşü sırasında karşılaştığı kırk harami ve bu haramilerin başında bulunan Moysepit, daha sonra onun Hak âşığı olduğunu anlayınca yardım eder. «Eşkiyanın yardım etmesi» motifi indekste N. 884 numara kayıtlıdır. Bu motif halk hikâyelerimizde sık sık kullanılmıştır.

Moysepit Tahir'in önünü kesince, haramîlerden biri, onun Hak âşığı olduğuna inanmaz. «Tahir Zühre'yi aklına getirip, öyle bir ah çeker ki haramînin yüzü ve sakalı yanar» (Zöhre-Tahir s. 100). «Aşk ateşiyle ağzından ateş çıkarma» motifi özellikle *Kerem ile Aslı Hikâyesi*'nde bitiş epizotunda karşımıza çıkmaktadır. Bu motif hakkında 1001 gece ile ilgili kurarak P. Naili Boratav'ın bir makalesi mevcuttur⁽¹⁴⁸⁾.

6. EPİZOTA BAĞLI MOTİFLER

Varyantların bir kısmında bu epizotun bulunmadığını, I. bölümde belirtmiştik. 2. sürgünün bulunduğu varyantlarda geçen motiflerin çoğu, diğer varyantlarda ilk sürgün (4. epizot) epizotuna bağlı olarak verildiği için, onları tekrar etmeyeceğiz. Ancak Sı'de dinî bir motif vardır ki diğer varyantlarda bulunmamaktadır. Az. varyantı ve Kırım varyantında kızlar sandığın gelişini tesadüfen görürler. Diğer varyantlarda ya Zühre mektup yazar ya da kızlar rüyalarında görürler. İki varyantta (Az. varyantı ve Kırım) gördüğümüz «mesut tesadüf»

(147) Abdülbaki Gölpınarlı, *Risâlat al-Nushwya ve Dıvan*, s. 261 (Fravun)

(148) N. Naili Boratav, *Les Récits Populaires Turcs (Hikâye) et Les «Mille et Une Nuits»*, Orlens, Vol. I, S. I, 1948

motifi değişik şekillerde halk hikâyelerinde sık sık kullanılmıştır. Bu hususta W. Walker'ın makalesinde yeterli bilgi vardır⁽¹⁴⁹⁾.

7. EPİZOTA BAĞLI MOTİFLER

İkinci dönüşün bulunduğu varyantlarda, Tahir'in bir pehlivan tarafından yolu kesilir. Bu pehlivan yol kesmekte ve öldürdüğü adamların kellelerini kale burcuna asmaktadır. «Kesilen kellelerle kale burcu yapma» motifi, *Şah İsmail Hikâyesi*'nde görülmektedir. Arap Üzengi sahrada yol kesip haraç alır. Haraç parası vermeyenlerin kellelerini keser ve bu kelleleri kale burcuna asar.

Aynı motif, indekste de F. 163 numarada kayıtlıdır.

Varyantların bir kısmında bu epizotta, bir kısmında da bundan önceki 5. epizotta Tahir hayırsever kişilere rastlar. Özellikle S₁-S₂, Azerbaycan ve Türkmen varyantlarında, başka ülkelerin padişahları, ordular hazırlayıp Tahir'in emrine verirler. Bu «Yardımcı padişahlar» motifi, *Leyla ile Mecnun Hikâyesi*'nde de görülmektedir. Burada Mecnun'un yanık şiirlerini işitip ona acıyan Nevfel adlı kabile reisi, sevgilileri kavuşturmak için Leyla'nın babasının kabilesine harp açar⁽¹⁵⁰⁾. Bu motif daha sonraları birçok halk hikâyesinde de kullanılmıştır. Mesela, *Kurbanî Hikâyesi*'nde Saleh Sevdakâr adlı bir padişah, onu sevgilisine kavuşturmak uğruna varını yoğunu harcar. Tahir ile Zühre'nin Azerbaycan varyantında bu padişah, Hanverdi Sevdakâr, Türkmen varyantında ise Mahım Can'ın babasıdır. Aynı motif, indekste N. 820 numarada «yardımcı insanlar» başlığı altında verilmiştir.

(149) W. Walker, *Türk Halk Hikâyelerinde Mesut Tesadüf*, (Çev. A. E. Uysal) *DTCF Batı Dilleri Dergisi*, C. 2

(150) M. Nihat Özön, *Türkçede Roman*, s. 36

Bu epizotta görülen diğer motifler (rüya, olağanüstü varlıkların yardımı gibi) öbür epizotlara serpiştirilmiştir. Bu bakımdan yeri geldikçe o epizotlar içinde incelendiği için tekrar etmiyoruz.

8. EPİZOTA BAĞLI MOTİFLER

Tahir sürgüne gönderilince, Zühre bir başkasıyla evlendirilmek istenir. Bu epizotta Zühre ile evlenmek isteyen kişilerin isimleri dikkat çekicidir. S.⁴da Garaçur, Kırım varyantında Karaçor, Tobol varyantında Kara-Batır, Tarañcı varyantında Kara-Gâvur, Özbek varyantında Karabatır, Türkmen varyantında Karabatır (Kara Çomak) adları tamamen sembolik anlamdadır. Kötülük eden, âşıkları ayırmaya çalışan, rakip olarak birçok entrikanın içinde rol alan bu kişiler «sembolik isim» motifine dahildir ve indekste Z. 100 numarada «sembolizm» başlığı ile kaydedilmiştir.

S.⁵te Zühre bir bezirgânbaşı ile evlendirilmek istenir. Zühre'nin annesi, Tahir'e bir iş vererek şehirden uzaklaştırır. Sonra da onun öldüğü haberini yayar. Zühre zaman kazanmak için kırk günlük bir süre ister. Görüldüğü gibi burada iki motifli bir motif zinciri vardır. İlk motif «zalim anne motifi» dir. Bu motif *Melih Şah ile Güllühan Hikayesi*'nde daha da netleşerek karşımıza çıkar. Orada anne, oğlu Melikşah'ın sihirli saçını yolarak, onun gücünü yok eder. Birçok halk hikâyesinde de anne ya oğlunu ya da kızını, kendi istediği biriyle evlendirmek için sevdiğine vermek istemez.

İkinci motif, indekste C. 750 numara ile gösterilen «kırk günlük mühlet verme motifi» dir. Bu kırk sayısının Türk destanlarında ve Türk masallarındaki kullanımıyla ilgili olarak

Abdülkadir İnan, İslamiyetteki kullanılışı hakkında da Abdülkadir Karahan geniş bilgi vermişlerdir⁽¹⁵¹⁾. Bugün Anadolu Türk folklorunda da (doğum, ölüm âdetlerinde) kırk sayısının pek çok kullanılışı bilinmektedir⁽¹⁵²⁾.

9. EPİZOTA BAĞLI MOTİFLER

Bu epizottaki motifler Tahir'in sonu ile ilgilidir. Bunlardan, «sevgilinin düğününe son günde yetişme» motifi daha önce (5. epizotta) incelenmiştir. «Kıyafet değiştirerek sevgilinin düğününe gitme» ve «türkü söyleyerek kendini tanıtma» motifleri, incelemede kullandığımız varyantların hepsinde ortaktır.

«Kıyafet değiştirerek sevgilinin düğününe gitme» motifi çok eski bir destan motifi olarak bilinmektedir. Bunlardan en eskisi Dede Korkut'ta *Bamsı Beyrek*'te geçmektedir. Daha sonraları *Aşık Garip ve Asuman ile Zeycan* hikâyelerinde de bu kahraman âşık kıyafetinde düğün evine gider. Aynı motife Odise'nin dönüşü epizotunda da rastlanmaktadır⁽¹⁵³⁾. Bütün varyantlarda Tahir, kadın kıyafetine girer ve kadınların türkü söyleyip eğlendikleri meclise, yahut Zühre'nin sarayına gider.

«Türkü söyleyerek kendini tanıtma» motifi de dönüş motif zincirinin bir halkasıdır. *Alpamuş, Bamsı Beyrek* ve *Aşık Garip Hikâyesi*'nde de aynı motif vardır. Tahir kadınlarla türküler söyler. «Sevginin türkü ile belirtilmesi» motifi indekste T. 102 numarada kayıtlıdır.

Tahir'in sonu epizotunda (S₆-S₆-S₆ Rodop-Kırım-Tarancı-Özbek-Türkmen Türkistan ve Arnavut varyantlarında) dikkati

(151) Abdülkadir İnan, *Türk Destan ve Masallarında «Kırklar» Motifi*, *Türk Dili*, 1958, VII, S. 77. s. 222 v.d; Abdülkadir Karahan, *İslamiyette Kırk Adedi*, TDİD. İst. 1951, V. s. 265 v.d.

(152) Kerim Yunt. *Türk Dilinde 40*, *Türk Dili*, 1953, S. 23, s. 749 v.d.

(153) Fıkret Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi*, ss. 4 - 6

çeken bir «imtihan» motifi vardır. Tahir üç hanelik bir türkû söyleyecek ve Zühre'nin ismini anmayacak olursa affedilecektir. Ancak 3. hanede bunu başaramadığı için Tahir ölüme mahkûm edilir. Bu tip bir imtihan, Pîr Sultan Abdal'ın Hızır Paşa ile ilgili efsanesinde de söz konusudur. Sivas valisi olan Hızır Paşa, Pîr Sultan, içinde Şah kelimesi geçmeyen bir şiir söyleyecek olursa onu affedeceğini vaadederek. Pîr Sultan da «ben de bu yayladan şaha giderim» nakaratlı meşhur şiirini söyler. Bunun üzerine idam edilir⁽¹⁵⁴⁾. Öyle anlaşıyor ki bu motif halk edebiyatı geleneğinde önemli bir yer işgal etmiştir. İndekste «H» harfinde 1553 numarada «sabır imtihanı» motifi verilmiştir ki Tahir'in, Zühre'nin adını kullanmadan şiir söylemesi, bir bakıma sabır motifidir. Zira ilk iki hanede başarılı olan Tahir, son haneyi söyleyeceği sırada Zühre'yi görecektir ve imtihanı kaybedecektir.

Sı'te Tahir, kendisinin doğumuna sebep olan elmanın kabuğunu yiyen kısırağın tayı, Gambertay tarafından, Zühre ile birlikte kaçırılır. Denizin ortasında bir adaya götürülür. Gambertay çimen olur, Tahir de Zühre'nin dizine yatarak ölür. Bu «yardımcı hayvan» motifi masal ve destanlarda çok sık kullanılan motiflerdendir⁽¹⁵⁵⁾. Atın, İslam ve Türk geleneğinde de önemli yeri vardır⁽¹⁵⁶⁾.

Yukarda adları geçen varyantlarda, yazma - taşbasması ve S4 hariç, Tahir'in boynu vurularak öldürülür. Bu trajik son, indekste Q 451.13 numarada gösterilmiştir. «Başı kesilerek öldürülme» motifi, masallarda da sık sık kullanılmıştır. Bu motifte dinî unsurun önemli rolü olduğu kanısındayız. İslamî inanca göre mutlak saadet, ancak öbür dünyadadır. Türkmen

(154) Cahit Öztelli, *Pîr Sultan Abdal, Bütün Şiirleri*, 1st., 1971, s. XVIII

(155) Köroğlu'nun kır atı, Bamsı Beyrek'in boz aygırı, bunlar içinde en meşhurlarındandır.

(156) Bu hususta geniş bilgi için bkz. O. Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, ss. CDXXVII - CDXXXVIII

varyantında geçen Tahir'in, Tatar iline girerken yüzü kapalı ve etrafına nurlar saçan bir adama rastlaması ve kim olduğunu sorduğu zaman adamın, «ey âşıkların patşası mening didarımı görüp bilmezsin. Görsen Zühre'ni yadından çıkararsan, inşallah birbirimizi cennette görürüz (s. 110)» diye konuşması, bu kanaatimizi kuvvetlendirmektedir.

Yine Türkmen varyantında «kanın konuşması ve güle dönüşmesi» motifi dikkat çekicidir. Tahir'in başı kesilince her damla kanı «Zühre» diye ses çıkarır ve yere düşen her damla, kızıl bir gül olur. Bu motif de masallara has bir motiftir ve indekste «kanın başka bir objeye dönüşmesi» adıyla D. 457.1 numarada kayıtlıdır.

Tahir'in sevgilisine kavuştuğu varyantlarda indekste T. 136.3 numaralı «düğün», T. 102 numaralı «kahramanın geri dönüp sevgiliyle evlenmesi» ve T. 145 numaralı «birden fazla kadınla evlenme» motiflerine rastlanmaktadır. Sı'da Tahir, Zühre ile evlenir. Kırk gün kırk gecelik düğün yapılır. Daha sonra Kandahar Prensesi Zülfisiyah'ı da alır. Aynı şekilde Az. varyantında Heşterhan Prensesi Suna, Türkmen varyantında Mahım Can, Tahir'in ikinci eşi olurlar.

Karagöz ve Ortaoyunu'nda «zalim ana» motifinin yanı sıra «sihirli muska» ve «sihrin bozulması» motifleri vardır ki bu motifler diğer varyantlarda yoktur. Zühre'nin annesi Tahir'e âşık olur ve onun, kızı Zühre ile evlenmesini engellemek için sihirli muskayı, kocasının sarığına sokuşturur. Ayrıca sihirli bir tozu da şerbetle içirir. İndekste «D» harfinde sihirli objelerle ilgili motiflerin dünya halk edebiyatındaki dağılışı gösterilmiştir. Bunların içinde D. 1246 numarada «sihirli toz», Tahir ile Zühre'deki motife uymaktadır.

10. EPİZOTA BAĞLI MOTİFLER

Zühre'nin sonunu belirten bu epizotta, Tahir'in ölümü ile biten varyantlarda Zühre de ölür. Onun ölümü genellikle inti-

har şeklidir. Tahir ölünce, Zühre kırk gün yas tutar. Bu sırada üzüntüden hasta olur. Hastalığının geçmesi için, gizlice Tahir'in etini yemesi gerektiğini bildirirler. «İlaç olarak insan eti» motifi masallara has bir motiftir. Zühre Tahir'in ölümünden sonra, mezara gider. Mezar açılır ve içine girerek kaybolur (S₇-Rodop-Tarañçı-Özbek-Türkistan). Bu motif de İndekste «mezarın toprağı açılır-hareket halindeki mezar toprağı» başlığı ve D. 1641.8 numarayla verilmiştir.

Türkmen varyantında Tahir ile Zühre, gömüldükten sonra Hızır ve Hz. İsa'nın yardımcılarıyla tekrar dirilirler.

Bu motif destanlarımızda da çok yaygındır. Ayrıca birçok masalda da mevcuttur. Dede Korkut'taki şekli konusunda W. Ruben⁽¹⁵⁷⁾ diğer Türk destanlarındaki şekli konusunda, Jir-munsky'den naklen, Orhan Şaik Gökyay bilgi vermiştir⁽¹⁵⁸⁾.

11. EPİZOTA BAĞLI MOTİFLER

Bu epizotta kahramanların kavuşmalarını engelleyen entrikacılar ve rakipler cezalandırılırlar. «Kötülüğün cezalandırılması» motifi Tahir ile Zühre'nin bütün varyantlarında ortaktır. Yazma-taşbasması- S₃-S₅-Rodop-Tobol-Tarañçı-Özbek-Türkmen-Türkistan varyantlarında entrikacı-rakipler intihar ederler. Karagöz ve Ortaoyunu'nda, entrikaları çeviren Zühre'nin annesi, sürgüne gönderilir. S₇'de sihirli bir kılıç vardır. Garaçor, Tahir'i öldürmek için kılıcını sallar, fakat kılıç Tahir yerine kendinin kellesini keser. Bu «sihirli kılıç» motifi, Hz. Ali'nin meçhur kılıcı Zülfikar'ı hatırlatmaktadır. Bu kılıçla ilgili kırk kulaç uzadığı v.b. özellikler, bütün İslam edebiyatında sık sık kullanılmış motiflerdendir. Türkler arasındaki kılıç ve kılıçla

(157) Prof Dr. W. Ruben, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, (Çev. Salt Gökçeoğlu) Orkun, 1st. S. 21, ss. 14 - 15, S. 32, ss.10 - 12, S. 40, ss. 12 - 13

(158) O. Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, CCCXVIII

ilgili inanmalar hakkında Bahaeddin Ögel'in etraflı bir incelemesi vardır⁽¹⁵⁹⁾).

Kahramanları kavuşturan varyantlarda bu epizotta entrikacının ölümünden sonra «evlenmek üzere hazırlık» ve «dügün» motifi ile hikâye biter. «Evlenmek üzere hazırlık» motifi masallarda sık sık karşımıza çıkar. Ayrıca bu motifle birlikte «kırk gün kırk gece» motifi, bir motif zinciri teşkil eder. Bu motif, indekste T. 376 numara ile verilmiştir. Kırk gün kırk gece motifi ise formel sayılarından olup, daha önce belirttiğimiz gibi indeks bu motifi Z.71.12 numarada formülistik sayılar başlığı altında vermiştir.

«Dügün eğlencesi» motifi de tanınmış bir masal motifidir ve İndeSTE T.136.3 numarada gösterilmiştir.

Bütün varyantlarda, hikâye bir «bitirme formeli» ile sonuçlanır. Anlatıcı, ya rahmet okuyarak ya da mutluluk dileyerek hikâyeyi bitirir.

12. EPİZOTTAKİ MOTİFLER

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nde asıl metin, Türkmen varyantı dışındaki, bütün varyantlarda 11. epizotla biter. Ancak halk muhayyilesi, âşıkların ölümü ile biten varyantlarda, onlar hakkında birtakım efsaneler yaratmıştır.

Yazma, taşbasması, S₃-C₅-S₈Kırım, Özbek ve Türkmen varyantlarında Tahir ve Zühre'nin mezarından birer gül fidanı, rakibin mezarından da bir diken biter. Kahramanın mezarından gül bitmesi motifi bütün dünyada çeşitli halk edebiyatı türlerinde (masal, efsane, türkü v.b.) sık sık kullanılmıştır. indeks, «gül veya çiçek olan kahraman» motifini D. 212 numarada göstermiştir.

(159) Dr. Bahaettin Ögel, *Türk Kılıcının Menşesi ve Tekamülü Hakkında*, DTCFD c. VI., S. 5, s. 431 v.d.

S₆ ve S₈ varyantlarında rakibin bir damla kanı âşıkların mezarları arasına düşer. Bu kan damlasından çalı-diken biter. «Kanın başka bir objeye dönüşmesi» motifi de dünya halk edebiyatının tanınmış bir masal motifidir ve indekste D. 457.1 numarada gösterilmiştir.

Ruhun başka bir objeye dönüşmesi varyantlarda şu şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Tobol varyantında Tahir ve Zühre'nin mezarlarından kavak ağacı biter ve dalında da leylek ve bülbüller öter. Rakibin mezarından çıkan ağaçta da kargalar öter. Tarançı varyantında Tahir'in mezarından kavak biter. Ancak Zühre'nin mezarında kavak yerine bir gül fidanı bitmektedir. Rakibinkinde çalı çıkmıştır. Âşıkların ağaçlarında ishak kuşları, Kara-Gâvur'un mezarında ise çaylak öter. Bu iki varyantta geçen kavak ağacı, Türklerdeki ağaç kültü ile ilgili olmalıdır. Abdülkadir İnan'ın bildirdiğine göre, Şamanın «Ateş Tanrı» ya, duasında «ey melikem, ey anam ateş! Sen «hangay» ve «Gur Hatu Han» dağlarının tepesinde biten ak-kavak ağacından yaratılmışsın... Anam ateş! Senin baban sert çelik, anan kaymak taşı ve cedd-i alâların ak - kavak ağacıdır ⁽¹⁶⁰⁾» denilmektedir. Ayrıca *Dede Korkut Kitabı*'nda Basat'ın «atam adın sorarsan kaba ağaç..» ifadesinden Türklerin kavak ağacının ateşin cedd-i olduğu yolunda bir inanca sahip olduğu anlaşılmaktadır. Halen Anadolu'da sözlü gelenekte yaşayan «Bey-Böyrek Hikâyesi»nde kadın kahramanın adı da Ak Kavak Kızı'dır. Kırgızlar arasında akça kavakın kutsal sayıldığını da Edgar Bloch'e den öğreniyoruz⁽¹⁶¹⁾. Bu ağacın sembolik anlamı ile ilgili olarak Dictionnaire des Symboles'de de, cehennemle ilgili, acı ve gözyaşı gibi anlamlar dik-

(160) Abdülkadir İnan, *Türk Şamanizmi Hakkında, Makaleler ve İncelemeler*, IV. Böl. s. 394

(161) Edgar Bloch, *Mazdeizmin Türk Kavimlerinin İtikatları Üzerinde Tesiri*, *Millî Tettebbular Mec.*, İst., 1331, 1. 49

kat çekicidir⁽¹⁶²⁾. Öyle anlaşıyor ki kavak ve ateş arasında bütün milletlerin edebiyatlarında sembolik açıdan büyük bir benzerlik vardır. Bu motifteki diğer hayvanlarda aynı şekilde türlü sembolik anlamlara sahiptir. Baykuş, Anadolu'da uğursuzluk olarak kabul edilir. Genellikle viran yerlerde dolaşır. Bu özelliği halk edebiyatında sık sık kullanılır *Semboller Sözlüğü'n*'de değişik medeniyetlerdeki anlamları verilmiştir. Bu anlamların hepsi ölüm, soğuk ve gece ile ilgilidir⁽¹⁶³⁾.

Türkmen varyantı, diğer varyantlardan farklı olarak, bu epizotta «yeniden dirilme» motifi ile genişler. Hz. İsa ve Hızır, âşıkların mezarına gelerek onları diriltir. Bu motif de yaygın bir masal motifidir. İndekste E.35 numaradaki motifler dirilme ile ilgilidir.

Ayrıca bu varyantta Hz. İsa'nın, Mesih sıfatı hikâyeye sokulmuştur⁽¹⁶⁴⁾. Bu sıfatla Hz. İsa ölümleri nefesiyle diriltir, hastaları iyileştirir, körlerin gözlerini açar, sevgilisi uğruna bunca sıkıntılara katlanan Tahir, diriltilerek muradına erdirilir. «Sabrın mükafatlandırılması» motifi de masallarda kullanılmış yaygın bir motiftir ve indekste H. 1553 numara ile gösterilmiştir.

Bu bölümde incelediğimiz motifler göstermektedir ki, *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde bazen epizotlar, bazen motifler halinde, efsane, destan ve masallarda rastlanılan olaylar vardır. Bu olaylar hikâyenin olaylar zinciri içinde başarılı bir şekilde yapıya sokulmuştur. Ayrıca, gelenekten gelen, bazen çok eski inançların kalıntıları, bazen de halen yaşamakta olan âdet ve

(162) *Dictionnaire des Symboles, Peuplier (Kavak)* Mad. s. 384

(163) *Dictionnaire des Symboles, Hibou (Baykuş)* mad. s. 28 - 29

(164) Hz. İsa'nın Mesih sıfatı için bkz. Kur'an-ı Kerim V. sûre, 17 ve 75. Ayet, IX. sûre, 30. Ayet, edebiyatta telmih olarak kullanılışı için de Abdülhakî Gölpinarlı, *Yunus Emre, Risalat-al-Nushiyye ve Divan* s. 268

ananeler, aynı şekilde yapıya dahil edilmiştir. Bu motiflerin kullanılmış olması, Tahir ile Zühre'nin halk hikâyesi olma özelliğini kaybettirmez. Onu efsaneye, masala veya destana yakın bir tür olarak düşünmemizi gerektirmez. Türk halk hikâyeleri ayrı ayrı incelenirse bu çeşit unsurların, hepsinde kullanıldığı görülecektir kanısındayız. Aslında halk edebiyatındaki bütün nev'iler birbirleriyle ilişki halindedir. Bir türküde destan (epope) unsuruna ya da bir masalda halk hikâyesi unsuruna rastlamamız her zaman mümkündür. Bu bakımdan Tahir ile Zühre' de rastladığımız motiflerin çeşitliğini tabii karşılamak durumundayız.

5. B Ö L Ü M

TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİNİN ETKİLERİ

Tahir ile Zühre, halk ve aydınlar arasında önemli etkiler bırakmış bir hikâyedir. Onun çok geniş bir sahaya yayılmış olması da bunu açık olarak göstermektedir. Hatta bu etki sadece Türkler arasında değil, Ermeni, Gürcü ve Arnavut gibi Türk olmayan bölgelerde de görülmektedir.

Aşağıda hikâyenin halk ve aydınlar arasındaki etkileri ayrı ayrı incelenmektedir.

1. HALK ARASINDA TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİ

Halk arasında Tahir ve Zühre, badeli âşıklardan biri kabul edilmekte ve kutsal sayılmaktadırlar. Bu inanca bağlı olarak bugün biri Konya'da, diğeri Malazgirt'e bağlı Bânû Köyü'nde iki mezar, onlar atfedilerek türbe olarak ziyaret edilmektedir.

Konya'da Beyhekim Mahallesi'nde Selçuklu dönemine ait bir mescit «Tahir ile Zühre Mescidi» olarak isimlendirilmektedir. Bu mescidin son cemaat yerinde, küçük kubbeli kısmında iki sanduka bulunmaktadır. Bu sandukaların Tahir ile Zühre'ye ait olduğuna inanılmakta ve ziyaret edilmektedir⁽¹⁶⁵⁾.

Mehmet Önder bu mescit ve türbe hakkında bir de efsane yayınlamıştır⁽¹⁶⁶⁾. Bu efsaneye göre; «Zühre bir sultan kızı,

(165) İ. Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 1964, s. 517

(166) Mehmet Önder, *Konya Efsaneleri*, *Çağrı*, Nisan 1959, 2. yıl, Nr. 16, ss. 3 - 4

Tahir ise bir vezir oğludur. Her ikisi de sihirli bir elma sayesinde doğmuşlardır. İki çocuk birlikte büyümüşler ve bade içerek birbirlerine âşık olmuşlardır. Ancak bir engel bunları ayırmış, Tahir sürgüne gönderilmiş, Zühre saraya hapsedilmiştir. Tahir sürgünden dönmüş fakat yakalanıp bir kayığa konularak Beyşehir Gölü'ne atılmıştır. Gölün emini Tahir'i kurtarmış ve saraya dönmesinde yardımcı olmuştur. Tahir kadın kılığında saraya girmiş fakat tanınarak yakalanmış ve öldürülmüştür. Zühre de Tahir'in mezarı üstünde can vermiş ve her iki âşık aynı yere gömülmüş, daha sonra da bugünkü türbe yapılmıştır⁽¹⁶⁷⁾».

İkinci mezar, Muş-Malazgirt'e bağlı Bânû Köyü'ndedir. Bu köy halk arasında Zühre'nin yaşadığı yer olarak nitelendirilmekte ve köyde bulunan bir mezar da ona atfedilmektedir⁽¹⁶⁸⁾, Köyün coğrafî konumu da *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ndeki olayların akışına uymaktadır. Köyün yakınından Murat Irmağı geçmekte ve Tahir'in bu ırmağa atıldığı rivayet edilmektedir.

Her iki efsanede de görüldüğü gibi halk muhayyilesi, sevdiği ve inandığı kişileri ve onların maceralarını kendi yakınında hissetmek için bulunduğu bölgeye bağlamaktadır.

Bunlardan başka İstanbul'da Beyoğlu'nda Pîrî Reis Mahallesi'nde «Tahir-Zühre» adıyla bir sokak mevcuttur.

Bu per adları ve efsanelerin dışında *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ndeki iki türkü, TRT halk müziği repertuarına girmiştir. Bunlardan biri Azeri havası olarak söylenen «gurban olduğum» redifli olan türküdür⁽¹⁶⁹⁾. Diğeri ise,

(167) Mehmet Önder, a.g. makale, a. yer

(168) Bugün Bânû Köyü'nün adı İçişleri Bakanlığı tarafından Muratkolu olarak değiştirilmiştir. Köylerimiz, İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Md. Neşri, Ank. 1968, s. 615'te köyün her iki adı da kayıtlıdır.

(169) Mehmet Özbek, *Folklor ve Türkülerimiz*, İst.. 1975, s. 105

«Seher seher bağ içinde
Ne çekersin zarı bülbül
Benim gibi yoksa sen de
Yitirdin mi yari bülbül»

dörtlüğü ile başlayan türküdür. Tahir ile Zühre'nin yazma ve taşbaşması varyantlarında görülen⁽¹⁷⁰⁾

Babadır naşar ağlama
Ciğerini dağlama
Bir kapıyı kapatan
Bir gün açar ağlama

dörtlüğü, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde mani olarak söylenmektedir⁽¹⁷¹⁾.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'ndeki bazı epizotlar daha sonra teşekkül ettiğini bildiğimiz halk hikâyelerine de girmiştir. Bu gün Doğu Anadolu'da İbrahim, Azerbaycan'da Zülal Şah adıyla meşhur olan hikâyede, Tahir ile Zühre'de geçen birçok epizot kullanılmıştır. Hatta yukarıda ilk dörtlüğü verilen «bülbül» redifli siir ufak değişikliklerle bu hikâyede de kullanılmıştır. *Zülal Şah Hikâyesi*'nde Tahir ile Zühre'deki kahramanın bir sandık içinde suya atılması, kahramanın etinin satılması motifleri yer almaktadır⁽¹⁷²⁾.

Tahir ile Zühre Hikâyesi'nin, sözlü, Karagöz ve Ortaoyunu dışındaki, varyantlarında bulunan şiirlerin benzerliklerine başka halk hikâyelerinde ve saz şairlerinin eserlerinde rastlanmaktadır.

(170) Türkünün tam metni için bkz. *Azerbaycan Dastanları*, I. ss. 122-123

(171) Niyazi Eset, *Maniler Kılavuzu*, Ank., 1948, s. 31

(172) M. H. Tehmasib, *Azerbaycan Dastanları*, s. 208

Tahir ile Zühre'deki,

«Aşkımın yarısını Tahir'e ver»
(Alt. Os. V.)

duası, aynı olaylar dizisi içinde Kerem ile Aslı'da

.....
«Gelme ecel gelme üç gün ara ver
Al benim sevdamı götür yare ver»⁽¹⁷³⁾

şeklinde kullanılmıştır. Yine Tahir ile Zühre'de,

«Hab içinde yatan Zöhre
Uyan Zöhre yarın geldi»

..... (Az. V.)

şiiir, Aşık Garip'te

«Saraydan indi yürüdü
Uyan avcı avın geldi»⁽¹⁷⁴⁾

.....
şeklindedir. Tahir ile Zühre'deki

.....
«Goy, çeker Zöhre Han ah u zar yürü»
şiiirine benzeyen bir şiiire Dertli'de

.....
Kalk, aydınlık bir meyhana var yürü⁽¹⁷⁵⁾
şeklinde rastlanmaktadır.

Bu misaller çoğaltılabilirdi. Ancak bu kadarı bile *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nin halk ve halk şairlerinin eserlerindeki etkiyi göstermektedir.

(173) İlhan Başgöz, *İzahlı Türk Halk Ed. Ant.*, s. 117

(174) Fikret Türkmen, *Aşık Garip Hikâyesi*, s. 271

(175) M. Fuat Köprülü, *Türk Saz Şairleri*, V. s. 17

2. AYDINLAR ARASINDA TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİ

Tahir ile Zühre Hikâyesi, aydınların, özellikle bazı sanatçıların ilgisini çekmiş ve ondan ilham alınarak yeni bazı eserlerin yazılmasına sebep olmuştur. Bu eserler içinde mesneviden modern hikâyeye kadar çeşitli türler bulunmaktadır.

Aydın zümre halk edebiyatına, karşı üç türlü tavır takınmıştır. Bunlardan ilki tahkir ve tezyif edicidir. Geçen yüzyıla kadar aydın zümre, halk edebiyatını, bu arada halk hikâyelerini yok farzetmiş ve adını, tahkir söz konusu olmadıkça, anmamıştır. Şuara tezkirelerinde gördüğümüz tutum genellikle böyledir. İkinci tavır ilmî tavidir. Daha ziyade ilim adamlarının halk edebiyatı ürünlerini ilmî metodlarla derlemeleri ve tahlil etmeleri bu tavrın örneğidir. Bazı sanatkârların halk edebiyatı ürünlerine duydukları ilgi ve bu ürünlerden hareket ederek meydana getirdikleri eserler üçüncü tavrın sonucudur. Sanatkârlar bunu yaparken çağın meselelerini, kendi psikolojilerini, batı tekniğini ve hammadde olarak da halk edebiyatı ürünlerini birlikte kullanmışlardır.

Tahir ile Zühre Hikâyesi için de aynı yol izlenmiş ve değişik türlerde işlenmiş eserler ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki XIX. yüzyılda Güllü Agop'un tiyatrosunda oynanan *Tahir ile Zühre* piyesidir⁽¹⁷⁶⁾. Bu piyes 1869, 71-74 ve 1879 yıllarında defalarca temsil edilmiştir. Bu temsil Bidar Efendi tarafından yazılmış, Dikran Efendi tarafından da düzenlenmiştir. Ancak Güllü Agop bu esere sahip çıkmıştır⁽¹⁷⁷⁾.

Daha sonra bir başka *Tahir ile Zühre*, 1887 yılında Küçük İsmail'in Temâşahâne-i Osmanî Kumpanyası'nda sahneye kon-

(176) Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu*, Ank., 1972, s. 461

(177) Hayal, 20 Temmuz 1890 S. 86'dan naklen, Metin And, *Tanzimat ve İstibdat...* s. 79

muştur. 1888 yılında da Kel Hasan Hayâlhâne-i Osmanî Kumpanyası'nda Tahir ile Zühre piyesini temsil etmiş, 1896 ve 1897 yıllarında da bu oyunu tekrarlamıştır⁽¹⁷⁸⁾.

Namık Kemal'in *Karabela* adlı tiyatrosu da Tahir ile Zühre'nin konusuna yakındır. A. Hamdi Tanpınar, bu husustaki kanaatlerini şöyle belirtmektedir : «Kuruluş ve üslûp itibarıyla en zayıf eseridir. Konu bakımından Tahir ile Zühre ile ilişkilidir.

Halk hikâyesinin bütün bir masal havası içinde geçen güzelliğine tabiiliğine ve safdilce asaletine yaklaşamaz. Konuşmalar trajedinin -çünkü mevzu trajedi mevzuudur- ifade asaletinden uzak ve bayağıdır⁽¹⁷⁹⁾ ». Bu eserin konusu kısaca şu şekildedir :Haremağası Ahşit, Hint padişahının kızı Behrever'i delice sever. Kız ise Hüsrev'i sevmektedir. Çevre, Ahşit'i hadım bilmektedir. Halbuki o, bayağı bir usûlle Behrever'e tecavüz etmiştir. Sonunda Behrever zehir içerek kendisini öldürür. Hüsrev de önce Ahşit'i öldürür, sonra da Behrever'in mezarına gelerek intihar eder.

1934 yılında Halûk Nihat (Pepel) *Türk Destanına Giriş* adlı eserinde, *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'ni manzum olarak işlemiştir⁽¹⁸⁰⁾. Kitaba bir başlangıç ve tahlil ekleyen Hilmi Ziya, kahramanlara ve olaylara tamamen sembolik anlam vererek yorumlamıştır. Ona göre Zühre, millî mefkûrenin Tahir bu mefkûrenin ateşi ve iştihakının, Zühre'nin babası da geleneğin sembolleridir. Zindan, mefkûre iştihakının zorla susturulmak isteşi, Hızır, bu iştihakın beklenmedik şekilde ve zamanlarda büyük bir kudretle canlanmasıdır. Tahir'in Dicle'de yolunu kaybetmesi, yabancı ülkelere düşmesi ve yabancı periler tarafın-

(178) Bkz. Metin And, a.g.e. s. 461

(179) Namık Kemal, *Karabela*, 1st. 1326 (1910) ve A. Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 1st. 1956, S. 383

(180) Haluk Nihat (Pepel) *Türk Destanına Giriş*. 1st. 1934

dan kalbinin çalınması, mefkûrenin yabancı fikirlere ve hayalperestliğe esir olmasını temsil eder... v.b.⁽¹⁸¹⁾.

1968'de Afşar Timuçin'in⁽¹⁸²⁾ *Destanlar* kitabındaki Tahir ile Zühre'si 1972'de Ceyhun Atıf Kansu'nun *Sevgi Elması*⁽¹⁸³⁾ 1973'de Tarık Dursun K. nın *Bağrı Yanık Ömer ve Güzel Zeynep* adlı kitabındaki Tahir ile Zühre hikâyeleri⁽¹⁸⁴⁾ halk hikâyesinden epeyce farklı olarak işlenmiş ve konudan uzaklaşmış eserleridir. Her üç eserde de halk hikâyesi Tahir ile Zühre'den ilham alınarak modern hikâye yaratılmıştır.

Türkiye'de Tahir ile Zühre sinemada da kullanılmıştır. 1951 - 1952 yıllarında Lütü Ömer Akad, Irak'ta *Arzu ile Kamber Hikâyesi*'yle birlikte Tahir ile Zühre'yi de filme almıştır. Senaryosunu da Mediha Akad takma adıyla kendisi yazmıştır. Ancak konu tamamen değişiktir. Tahir ile Zühre'ye Bağdat Hırsız ve Romeo Julyet'in karışımı bir senaryo hazırlamıştır⁽¹⁸⁵⁾. İkinci film TV. için hazırlanmıştır. Film Erdoğan Ergezer çekmiş, senaryosu Ortaoyunu repertuarından alınmıştır⁽¹⁸⁶⁾.

Daha önce sözünü ettiğimiz halk kitapları yazan belli yazarların eserleri de birer işleme olarak kabul edilebilir. Bu yazarlar hikâyenin daha çok üslûbunu değiştirip kendi damgalarını vurmuşlardır. Mesela : Eflatun Cem Güney, hikâyeyi bir masal üslûbu içinde sunmuştur⁽¹⁸⁷⁾.

(181) Hilmi Ziya, Halûk Nihat'ın adı geçen eserine yazdığı, *Başlangıç ve Tahlil*, ss. 4 - 5

(182) Afşar Timuçin, *Destanlar*, 1st. Habora Yayınevi, 1968

(183) Ceyhun Atıf Kansu, *Sevgi Elması*, Ank. TDK Neşri, 1972

(184) Tarık Dursun K., *Bağrıyanık Ömer ve Güzel Zeynep*, 1st. 1973 içinde S. 36, 43

(185) Zahir Güvemli, *Sinema Tarihi*, Varlık Yayını, 1st., 1960, Doç. Dr. Alim Şerif Onaran, *Lütü Ömer Akad'ın Sineması*, E. Ü. Güzel Sanatlar Fak. Yayını, No: 2, İzmir 1977, ss. 23 - 25

(186) *Tahir ile Zühre Denetim Engeline Takıldı. Tercüman Gazetesi*, İnci İlavesi, 13/9/1977 tarihli nüsha.

(187) Eflatun Cem Güney, *Tahir ile Zühre*, Yeditepe Yayını, 1st. 1960

Tahir ile Zühre Hikâyesi, Rusya'da şiir, roman, opera, müzikli dram olarak işlenmiştir. Hatta XVI. yüzyıl Özbek şairlerinden Seyyadî, hikâyeyi mesnevî şeklinde yeniden kaleme almıştır. M. H. Tehmasîb'ın, Aman Kekilof'tan naklen verdiği bilgiye göre, Seyyadî eserinin girişinde, «Tahir ile Zühre'nin rüyasına girdiklerini ve kendi maceralarını derleyip toplayarak bir eser yazmasını istediklerini» söylemektedir. Bu isteğe uyan şair de «ben herabani gözel bağa çevirdim. Bu iki sevgili için gözel bir destan yarattım» diyerek, devrinde konunun dağınık bir şekilde bulunduğunu, kendisinin bu dağınık malzeme-yi birleştirdiğini ve eserini yarattığını belirtmektedir⁽¹⁸⁸⁾.

Hikâyenin Rusya'daki diğer san'at işlemleri geçen asrın sonlarında başlamaktadır. Sabir Abdullah (1905 -), Hamza Hekimzade Niyazi'nin (1888 - 1929) tesiriyle, Tahir ile Zühre'yi müzikli dram haline getirmiştir⁽¹⁸⁹⁾. Nerimen Nerimanov da *Bahadır ve Suna* adlı romanını Kerem ile Aslı ile birlikte Tahir ile Zühre'den istifade ederek yazmıştır⁽¹⁹⁰⁾.

Yine bu dönemde *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nden operalar yapılmıştır⁽¹⁹¹⁾. Kazan'da Naki İsenbet'in *Tahir-Zühre* adlı şiiri bu dönemde yayınlanmıştır⁽¹⁹²⁾.

(188) M. H. Tehmasîb, *Azerbaycan Dastanları*, s. 319 v.d.

(189) Bkz. J. Benzing, *Uzbek... Ph. TF. s. 711*

(190) Bkz. *Die Azerbeldschaische Literatur*, Ph. TF. II. Wiesbaden 1965, s. 686

(191) E. Kemerlinsky, *Tahir - Zühre Operası*, 1916; Gabesî Sultan Ahmet, *Tahir ve Zühre Operası* (Geniş bilgi için bkz. M. Ragıp Gazimihal, *Azerbaycan ve Türkistan'da Musiki Hareketleri*, Az. YE. 1932, ss. 112 - 117)

(192) Naki İsenbet, *Tahir - Zühre*, An. 1916 (Kazan)

S O N U Ç

Tahir ile Zühre Hikâyesi, Türk halk hikâyeleri içinde en yaygın olanlarından biridir. Orta Asya'dan Balkanlara kadar bütün Türk boyları, hatta Ermeni, Arnavut gibi Türklerle yakın teması olan milletler arasında sevilmiş, çeşitli tercüme ve adaptasyonları yapılmıştır.

İncelemede kullanılan 24 varyant karşılaştırılınca hepsinde ortak olan bir yapı görülmektedir (S. 83 v.d.). Bu yapı, hikâyenin esas iskeletini teşkil etmektedir. Bu iskeleti tamamlayan diğer olaylar, hikâyeye, değişik devirlerde ve bölgelerdeki sosyal, kültürel ve coğrafî tesirlerle girmişlerdir. Sözlü halk edebiyatı ürünlerinin hepsinde olduğu gibi, «mahallileştirme» olayı *Tahir ile Zühre Hikâyesi*'nde de görülmektedir : Şahıs ve yer adları, kullanılan eşya ve aletler v.s. gibi.

Şiirlerin, özellikle sözlü varyantlarda azalması, hikâyenin gün geçtikçe unutulmaya başladığı kanaatini vermektedir. Ayrıca, şiir sayısı ayrılma ve ölüm epizotlarında, (4. ve 9. epizotlar) diğer epizotlara nazaran, artmaktadır. Böylece, sosyal çevrenin hassasiyet duyduğu olaylar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şiirlerin büyük çoğunluğunun mani şeklinde olması hikâyenin teşekkül tarihinin eskiliğini, teşekkül yerinin de Azerbaycan olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Hikâyenin konusu astrolojik tasavvurlar ve inanmalardan kaynaklanmaktadır. Halk muhayyilesi, gökyüzü ile ilgili inançları şahıslandırmış ve hikâyede kahramanlarla bu inançlar arasında paralellik kurmuştur. Bundan dolayı, kanımıza göre, halk hikâyeleri tasnifinde, «kahramanlık-aşk konulu hikâyeler» grubuna «astral tasavvurlara bağlı sembolik hikâyeler» adı altında yeni bir alt grup ilave etmek gerekmektedir.

Tahir ile Zühre Hikâyesi, âşık geleneğindeki rivayetlerden, tarihî olaylarla ilgili telmihlerden ve konusundan (kahramanlık- aşk karışımı olması) anlaşıldığına göre XVI. yüzyılda Azerbaycan Bölgesi'nde teşekkül etmiş ve diğer sahalara oradan yayılmıştır.

Hikâye, masal, efsane ve destanlara has pek çok motif ihtiva etmektedir. Ancak bu motifler, hikâyenin iskeletine yerleştirilmiş ve konunun akışı içinde başarılı bir şekilde kaynaştırılmıştır. Ayrıca hikâyede, motiflerle birlikte çok eski inançların kalıntıları, değişik bölgelerdeki âdet ve ananeler de tespit edilebilmektedir.

Tahir ile Zühre Hikâyesi geniş bir coğrafi sahaya yayılmış, Türklerde olduğu kadar başka milletler tarafından da sevilmiş, sözlü ve yazılı olarak günümüze kadar yaşayabilmektedir. Bu kadar geniş bir sahaya yayılmış ve geniş halk topluluklarınca benimsenmiş bir hikâyenin gerek halk gerekse aydınlar üzerinde etkisiz kalması imkânsızdır.

Halk, Tahir ve Zühre ile ilgili birtakım efsaneler yaratmış, ona benzer halk hikâyeleri tasnif etmiş (Ms. Züla) Şah Hik.) hatta onlara mezarlar ve türbeler izafe etmek suretiyle kutsiyet kazandırmıştır (Ms. Konya'da bir türbe, Malazgirt'e bağlı Bânû Köyü'nde bir mezar). Aydınlar da Tahir ile Zühre'nin konusundan hareket ederek, mesnevî, tiyatro, roman, hikâye, sinema v.s. gibi san'at dallarında çeşitli eserler meydana getirmişlerdir (Bkz. s. 173 v.d.).

Bütün bu sayılan özellikleriyle, *Tahir ile Zühre Hikâyesi*, halk hikâyeleri içinde, «astral tasavvurlara bağlı sembolik hikâyeler» alt grubunun ve kahramanlık hikâyelerinden aşk hikâyelerine geçiş döneminin en tipik örneklerinden biridir.

6. B Ö L Ü M

M E T İ N L E R

İncelemede kullanılan 24 varyantın tamamı okunup tahlil edilmiştir. Örnek olarak, bunlardan ikisinin metnini vermeyi yararlı gördük. İncelemede (Y) ile gösterilen ilk metin, bulabildiğimiz tek yazma nüshadır. Diğer de sözlü varyantlar içinde, hikâye ustası olarak tanınan Aşık Behçet Mahir'in anlattığı metindir (S₁).

Her iki metin de, konu hiç kısaltılmadan ve formel unsurları bozulmadan, sadece cümleleri düzeltilerek, verilmiştir. Metinlerin orijinalleri E. Ü. Edebiyat Fakültesi «Folklor ve Halk Edebiyatı Arşivi»nde bulunmaktadır.

TAHİR İLE ZÜHRE HİKÂYESİ (*)

Yazma (incelemede «Y» ile gös.)

Raviyan-ı Şirin ve nakılan-ı asar şöyle rivayet ve bu yüzden hikâyet ederler ki geçmiş zaman ve eski günlerde bir zengin ve şöhretli padişah vardı. Bu padişahın malı, mülkü, hazine, askeri kısaca dünyada her şeyi vardı. Ancak çocuğu olmadığı için acı ve kederden kurtulamıyordu. Tek düşüncesi, tek kaygısı çocuktı. Her nerede bir doktor duysa, hemen adamlarını gönderir, onlara çeşitli haplar ve macunlar yaptırarak tedavi olmaya çalışırdı. Nihayet bunlardan da fayda görmeyince, «elden ne gelür, vermeyince Hâlik, neylesin mahlûk» deyip ümidini kaybetti. Bir daha da doktorları çağırmadı. Bir zaman eğlenceye daldı; derdini unutmak için şehrin dışında çok güzel

(*) Bu metin Cahit Öztelli'nin özel kitaplığındaki yazma nüshadan formel unsurlar bozulmadan sadeleştirilmiştir.

bir bahçe yaptırdı. Canı sıkılınca o bahçeye gider, gönlünü ferahlatırdı. Ancak hiçbir şey ondan evlatsızlık acısını söküp atamadı. Bir gün kıyafet değiştirerek vezirini yanına alıp saraydan çıktı ve ağır ağır ar ı pazar dolaşmaya ba ladılar. ar ıda ya lı bir dervif, «her kim bana bin altın verirse Tanrı onun muradı varsa versin» diye bunlardan para istedi. Padişah, «bu kadar doktor getirttim, bunca para sarfettim hiçbir faydasını görmedim, yer gök dua üstüne derler, belki bu dervifin duası kabul olur» deyip, dervifin istediği parayı verdi. Dervif, «gönlünün muradı ne ise Tanrı ihsan eylesin» diye dua etti. Oradan ayrılıp bahçeye doğru yürüdüler. Bahçede biraz dinlenmek ve serinlenmek için bir ağacın gölgesine oturdular. O sırada başka bir ağacın altında temiz giyinmiş, elinde bir kalemle, önünde birkaç kitap bulunan ya lı bir dervif gördüler. Yanına gidip kim olduğunu sordular. Dervif, «ben remmel  stadıyım, başka marifetlerin de vardır» deyince, padişah, «madem marifetin var, gönlümden geçeni bilersen sana inanırım» dedi. Dervif elindeki kalemi padişaha verip, «gönlümden geçen ne ise tut, bakalım ilim ne gösterecek» dedi. Padişah söyleneni yaptı ve gönlünden, «acep bir evladım olur mu?» diye niyet tuttu. Dervif bunların birinin de vezir olduğunu ve evlat için niyet tuttuklarını bildi. Üstelik padişahın bir kız, vezirin de bir erkek çocuğunun olacağını söyleyince, padişah hemen dervifin ellerine sarıldı, «b zim kim olduğumuzu ve derdimizi bildin, ne olursa senden olur, aman derdimize derman» diye yalvarmaya ba ladı. Dervif cebinden bir elma çıkardı, ikiye böldü, yarısını padişaha yarısını da vezire verdi. «Bu elmaları bu gece yiyin, Allah'ın izniyle evlatlarınız olacak, fakat kızın adını Z hre, oğlanın adını da Tahir koyacaksınız ve birbirinden ayırmadan büyütecek, zamanı gelince de birbirleriyle evlendireceksiniz. Eğer bu söylediklerimi yapmazsanız ba larına öyle haller gelecek ki Ferhat ile  irin, Leyla ile Mecnun, Arzu ile Kamber, Vamık ile Azra, Varka ile G l ah gibi kıyamete kadar destan olup söylenecek» dedi. Pa ıda  ve vezir şaşkınlıkla birbirlerine

baktılar. Padişah elini cebine sokup, dervişe altın vermek istedi. Bir de döndüler ki dervişin yerinde yeller esiyor. Derviş yok olmuş. Hemen bahçeyi aramaya başladılar. Hiçbir yerde bulamadılar. Sonunda bahçeden çıktılar, padişah sarayına, vezir evine gitti. O akşam elmayı yediler, dokuz ay on gün sonra, dervişin söylediği gibi, padişahın bir kızı, vezirin bir oğlu dünyaya geldi. Kıza Zühre, oğlana Tahir adını koydular.

Bu çocuklar, dadılar elinde büyümeye başladılar. Ama birbirlerinden ayrılışlar feryatlarından durulmaz, ancak birlikte olunca susarlardı. Birlikte oynarlar, birlikte yiyip içerlerdi. Padişah bunları okutmak üzere devrin en tanınmış hocasını tayin etti. Ama o kadar zeki idiler ki bir müddet sonra her şeyi öğrendiler, hocaları aciz kaldı. Çocuklar birbirlerini kardeş sanmakta idiler. Böylece on yaşına kadar okudular. On yaşına geldiklerinde Zühre'nin gönlü Tahir'e düştü. Günden güne artan sevgisi yüzünden Zühre, Tahir'i uyurken, gizlice öptü. Tahir uyandı ve «bre kız, sen benim kardeşim değil misin, ayıp değil mi?» diyerek onu azarladı. Birkaç gün mektebe ayrı gittiler, ama, Zühre'nin sevgisi her geçen gün artıyordu. Zühre dayanamayıp bir gün yine Tahir'i öpünce, Tahir, «bre kız, nedir senin bu edepsizliğin?» deyip Zühre'yi güzelce dövdü. Zira Tahir hâlâ onu kardeşi zannetmekteydi. Ama Zühre o kadar çok üzüldü ki, günlerce gözlerine uyku girmede ve «Yarabbi benim sevgimin yarısını Tahir'e ver» diye dua etti. Tanrı onun duasını kabul etti ve Tahir de Zühre'yi sevmeye başladı. Bu sefer Zühre kendini naza çekmeye başladı.

Arzederdi günde bin kez Tahir'e, Zühre niyaz
Bildi amma Tahir'in âşıklığın, eyledi naz.

Kadınlar böyledir, kendilerini sürekli naza çeker, aşıklarını ateşe yakarlar. Zühre'de, Tahir'in kendisine ilgi duyduğunu anlayınca kendini naza çekip, yüzüne bakmaz oldu. Tahir, zavalı, gezdiği yerleri bilmez oldu. Gece gündüz demeden deli gibi dolaşıyor. devamlı Zühre'yi düşünüyordu.

Zühre'nin bir akarsu üzerinde bahçesi vardı. O kadar güzeldi ki, hiç kimse onun vasfını yapamazdı, gözler kamaşmadan bakılamaz, en dertli kimse o bahçeye gelse, derdinden eser kalmazdı. İçindeki köşkü de Hint ve Rum ustaları yapmışlardı. Günlerin birinde Zühre'nin canı sıkılıp, bahçesini gezmeye gitti. Gelip köşkün önüne oturdu ve suyu seyretmeye başladı. Tahir de bu arada kendisinin vezir oğlu, Zühre'nin de padişah kızı olduğunu öğrenmişti. O gün Tahir de «belki Zühre'yi görürüm» diyerek köşkün önüne geldi. Zühre onu görünce «bakalım hâlâ bizi kardeş mi zannediyor» diyerek şu türküyü söyledi :

Sır ile sırdaşımsın
Yol ile yoldaşımsın
Elini benden çek Tahir
Sen benim kardaşımsın.

Tahir bunu duyunca şöyle cevap verdi :

Sır ile sırdaşımsın
Yol ile yoldaşımsın
Vezirin oğlu benim
Sen neden kardaşımsın.

Bundan sonra Zühre şunları söyledi :

Seni sevdim ezeli
Söyledim çok gazeli
Kıymadan nice dövdün
Benim gibi güzeli.

Bundan sonra Tahir şöyle af diledi :

Affet günahım canım
Ey Zühre benim canım
Bilmezlik ile dövdüm
Benim servi hubanım.

Zühre o zaman şöyle seslendi :

Aşkın olalı Tahir
Benden dahi zahir
Cismim içinde canım sensin
Gel sarılalım Tahir.

Sonra Tahir kalkıp Zühre'nin boynuna sarıldı. Birbirlerini affedip birlikte saraya döndüler. Yine birlikte hocaya gidip okumaya başladılar. Fırsat buldukça birbirlerine beyitler ve nazireler söylemekteydiler. Kendileri on ikişer yaşlarında olmalarına rağmen görenler, onları yirmişer yaşında zannederlerdi. Her ikisi de her geçen gün biraz daha güzelleşiyor, görenler, «ah bir kere daha görsem» diyorlardı.

Bir gün yine ikisi bahçeye gidip bir ağacın gölgesine oturup karşılıklı türküler söylediler. Önce Tahir şu türküyü söyledi :

Zühre benim canımdır
Cismimdeki canımdır
Can ile başım, Zühre
Yoluna kurbanımdır.

Zühre de şöyle söyledi :

Sevmişim Tahir seni
Kul ettin zalim beni
Cismimde canım sensin
Hiç can sevmez mi seni.

Bundan sonra Tahir, «ey benim canım Zühre, eğer ben, dünyada senden başkasını sever ve alırsam, muradıma ermeyeyim. Eğer sen de benden başkasını seversen, Allah'tan hemen canımı almasını dilerim» dedi. Zühre bunları duyunca, «ey benim canım efendim, eğer ben de senden başkasını seversem ve

varırsam muradıma ermeyeyim. Babam beni başkasına zorla verecek olursa, kendimi 'öldürürüm» deyip yemin ettiler ve durumlarını anlatan türküler söylediler. Önce Zühre aldı :

Tahir kaşların kara
Beni kıldın biçare
Ben bu ahdden dönmesem
Çekseler beni dara.

Zühre böyle söyleyince, Tahir de :

Paktır benim ismim
Aktır gümüşten cismim
Ben bu ahdden dönmesem
Kesse de başım hasmım.

diye cevap verdi. Yine birlikte saraya dönüp, okuyup yazmaya daldılar.

Aradan günler geçti. Bir gün Tahir bir ustanın saz çaldığını gördü ve sazın sesine hayran oldu. Ustaya, kendisine saz çalmasını öğretmesi için yalvarmaya başladı. Usta razı oldu. Birkaç ay saz dersi aldı. Bu arada Tahir'in saz öğrendiğini işiten Zühre de bir saz çalan kadın buldurup, saz çalmasını öğrendi. Her ikisi de kısa sürede o kadar güzel saz çalmayı öğrendiler ki herkes hayret etti. Hatta onlardan iyi kimse saz çalamaz hale geldiler.

Bir gün Tahir, Zühre'nin yanında otururken aşka gelip şu türküyü söyledi :

Zühre'dir benim yarım
Zülfü telidir darım
Cevretme Zühre canım
Yoktur sabra kararım.

Zühre de aldı sazı eline :

Sazını eliyle çaldı
Aklımı aldı
Gamzen oku Tahir
Sineciğimi deldi.

dedi.

Aldı Tahir :

Aşkın meyini içtim
Can ile serden geçtim
Şevki ruyunla Zühre *şeyyle*
Yaş yerine kan içtim.
şarabın

Aldı Zühre :

Ey ruhları gül Tahir
(a'') Bal gibi meyl Tahir (?)
Geçer Cismimden akan yaşı
Lutfeyle gel sil Tahir.

Aldı Tahir :

Zühre'nin ruhu güldür
Tahir ona bülbüldür
Zühre'nin siyah zülfü
Kar üzeri sümbüldür.

Aldı Zühre :

Seninle yüz bir yaşta
Aşkın havası başta
Gündüz hayalim sensin
Geceler gördüm düşte.

Aldı Tahir :

Zühre'nin gözü ahu
Ben cana dedim ya hû
Yok misli cihan içre
Huri mi ola «acep bu»

Aldı Zühre :

Ben bahr-ı gama daldım
Ummana gemi saldım
Tahir bana rahmeyle
Biçare olup kaldım.

Aldı Tahir :

Zühre'dir padişah-zâde
Aklımı verdi yada
Olsun yoluna Tahir
Sen bin yaşa dünyada.

Aldı Zühre :

Sen hublar sultanısın
Hurî ile gılmanısın
Cevrinle bu Zühre'yi öldürme? Müslümansın
Öldürme, Müslümansın.

Aldı Tahir :

Zühre bana sihretti
Çeşmim başın mehretti
Gönlüm ile kul oldum
Ahu gözlü sabretti.

Aldı Zühre :

Oldun naz ile mahir
Alnım olalı Tahir
Hicranımla beni yakma
Gel sarılalım Tahir.

Aldı Tahir :

Açtın sineme yare
Ey gözleri sehhare
Rahmeyle halime Zühre
Ya kıl derdime bir çare.

Aldı Zühre :

Sen soylara sultan
Derdime kıl bir derman
Biçare Zühre'nin
Canı olsun sana kurban.

Sonra Tahir ile Zühre kucaklaşıp ağlaştılar, sonra odalarına çekilmek üzere ayrılacakları sırada Zühre aldı sazını :

Al giymişsin boyunca
Seyredeyim doyunca
Aklım perişan oldu
Firkat sözünü duyunca.

Aldı Tahir :

Firkat bir yanar dağdır
Dağlar sineme hardır
Her vuslatın sonunda
Bir ayrılığı vardır.

Sonra yine birbirlerine sarılıp ağlaştılar. Ama niçin ağladıklarını kendileri de bilmezdi. Neyse, «uzatmayalım kelamı, biz içelim duhanı». Bunlar on beş yaşına girdiler. Bunlar birbirlerinin aşkından yanmakta olsunlar biz gelelim öbür tarafta. Meğer padişahın bir Arap kölesi vardı. Bu Arap son derece hilekâr ve bencil idi. Zühre ile Tahir'in birbirlerini sevdiklerini öğrenmiş, söylediklerini dinlemişti. Birden kıskançlık damarları kabardı ve gizlice bahçeye girerek saklandı. Tahir ve Zühre de gelip tesadüfen Arap'ın saklandığı ağacın altına oturdular. Muhabbet ettiler ve tekrar saraya döndüler. Hain Arap görüp işittiklerini bire bin katarak Zühre'nin annesine anlattı. Olanları duyan Zühre'nin annesi sınırdan deliye dönüp doğru padişaha koştu ve olanları anlattı. Padişah, «bunları sana kim anlattı?» diye sorunca, kadın «bizim Arap köleyi çağırıp sor» dedi. Arap'ı çağırdılar, o da aynen hanımına anlattıklarını padişaha da anlattı. O zaman padişah düşünceye dalıp, «Zühre'yi Tahir'e vermem gerek, artık zamanı geldi, hemen düğün yapılmalı» dedi. Zühre'nin annesi, «padişahım ben, kızımı Tahir'e vermem. Benim kızım senin gibi padişah çocuğuna layıktır» diye diretti. Bunun üzerine padişah «bak hatun, ben Arap'ın sözüne inanmıyorum. Ancak kendi gözlerimle görürsem inanırım» dedi. Bunun üzerine kadın, «peki bekleyelim ve onları takip edelim» dedi. Aradan birkaç gün geçti. Tahir ve Zühre sazlarını alıp yine bahçeye gittiler. «Su uyur düşman uyumaz» derler. Arap bunu görür görmez hemen koşup padişaha haber verdi. Padişah kimseye haber vermeden bahçenin bir köşesinden bunları seyreyledi. Gördü ki sadece karşılıklı türküler söylemekte. Aralarında hiçbir kötü hareket olmadı. Tahir bu arada Zühre'ye, «senin baban padişaktır ve seni bana vermek için söz verdi. Acaba Allah, o günü bize gösterecek mi, yoksa ömrümüz böyle âh u zâr ile mi geçecek? Muradımız mahşere mi kalacak?» diye sordu. Zühre şu türkületle cevap verdi :

Şahlar gözetir ahdın
İster ise eğer tahtın
Kulunda olur sadık
Düşüp dilbere bahtın.

Yine karşılıklı uygun türküler söylediler. Meğer o gece Tahir bir rüya görmüştü. Rüyasında, bir kara köpek, Zühre'nin önüne gelip Tahir'e geçit vermedi. Tahir ne kadar uğraştıysa da Zühre'nin yanına varmaya muvaffak olamadı. Çaresiz kaldığı sırada bir de dişi köpek ortaya çıktı ve iki köpek birden Tahir'e hücum ettiler. Tahir kaçtıkça köpekler kovaladılar. Tahir rüyasını kendisi yorup, bunu Zühre'ye şu türküyle anlattı :

Aldı Tahir :

Seyrimde gice gördüm
Zühre'ye varam dedim
İki kara kelp geldi
Menetti beni, durdum.

Kelpler bana kastetti
Gönlümü şikest etti
Aciz olup ben kaçtım
Bu düş beni mest etti.

İki hane de Zühre söyledi :

Tahir karadır bu düş
Düşvar ola gibidir iş
Yârini görecektir
Elbette bu garip baş.

Agyar düşüp araya
Esrarımızı araya
Senden beni ayırıp
Zulmeder biçareye.

Yine aldı Tahir :

Hicrân ölümünden beter
Cismim yanuben tüter
Bilmem ki bu rüzgâr
Beni ne yana atar.

yanuben
rüzgâr

Yine aldı Zühre :

Didelerim giryandır
Ciğerciğim püryandır
Tahir bu yalan dünya
Sensiz bana haramdır.

deyip kalktılar ve saraya döndüler. Padişah bunların dürüst ve sadık âşıklar olduğunu görüp, kızını Tahir'e vermeye karar verdi. Meğer o şehirde bir hain sihirbaz vardı. Zühre'nin annesi o sihirbazı çağırıp, durumu anlattı. Ve «padişah Zühre'yi Tahir'e verecek, ben buna razı değilim. Tahir vezir oğlu, benim kızım padişahlara layıktır. Sen bir ilaç ile padişahı Tahir'den soğut» deyip sihirbazâ yüz altın verdi, «gayret edersen bin altın daha veririm» dedi. Sihirbaz cadı, doğru evine gidip sihir torbasını önüne döktü, çeşitli sihirler yaptı, mezarlıktan toprak alıp karıştırdı ve götürüp Zühre'nin annesine verdi. «Bu toprağı şerbetin içine karıştır ve padişaha içir» dedi. Sultan toprağı alıp, padişah şerbet isteyince, içine o toprağı katıp kendi eliyle padişaha götürdü. Padişah şerbeti içince hemen Tahir'den soğudu ve saraydan kovdurdu. Verdiği sözden vazgeçti. Tahir ve Zühre birbirlerinden ayrılınca gece gündüz ağlaştılar. Zühre'nin aşkından deliye dönen Tahir, eline sazını alıp bağlara ve bahçelere gidip türküler söylüyordu.

Yardan ayrılmaklığım figandır
Didelerim pürnem, kaddım kemandır
Ta'n etmeyin dostlar ah u zarıma
Dostu görmeyeli hayli zamandır.

diyerek gönlünü avutmaya çalışıyordu. Bazen de aklına gelen türküleri yazıyor ve oturduğu yerlerde bırakıp gidiyordu. Bu şiirler başkalarının eline geçince aşkları bütün şehre yayıldı. Yaşlı kadınlar bu şiirlerden bazılarını Zühre'ye de götürüyorlardı.

Bir müddet böyle avundular. Ancak Zühre'nin haremde daha uzun süre kalmaya mecali yoktu. Bir gün babasına, «devletli baba, filan yerde yol kenarına bir köşk yaptır, gelip geçeni seyredeyim. Belki gözüm gönlüm açılır» diye yalvardı. Padişah emreyledi, Zühre'nin istediği yerde şahane bir köşk yaptırdı. Zühre o köşke taşındı. Yanına sade dadısını aldı. O köşkte dadısıyla oturup ona saz çalıyordu. Günlerin birinde, «ey dadı sana bir süalim var, doğru söyle, gizleme. Tahir'i hareme niçin koymazlar, sebebi nedir?» dedi. Dadı, «sultanım Tahir ile seviştiğinizi Arap köle duyup, annenize söyledi, o da padişah babanıza durumu anlattı. Padişah da kendi gözüyle görüp, Tahir'e sarayı yasak eyledi. Ama babanızın muradı, seni Tahir'e vermekti, ancak valideniz razı olmadı ve bir sihirbaz kadına sihir yaptırdı, hasılı durum böyle» dedi. Bunları işiten Zühre'nin akli başından gidip bayıldı. Dadı bu hali görünce söylediğine pişman oldu, ama olan olmuştu. Hemen Zühre'nin yüzüne gül-suyu serpip, elini ayağını ovdu. Zühre gözlerini açtı ve bir kere daha ah edip gözyaşı dökmeye başladı. Olanları kimseye anlatmamasını rica edip köşküne çekildi.

Bir gün köşkün penceresinden yola bakarken bir kişinin Tahir'in türkülerini söyleyerek gittiğini gördü. Yine saçını başını yolarak ağlamaya başladı. Bu tarafta da Tahir elinde sazı ile bağ, bahçe demeyip dolaşıyordu. Bir gün belki görürüm ümidiyle köşkün altına geldi. Ve şu türküyü söyledi.

Aldı Tahir :

Yürü hakikatsiz Zühre
Ahdinde durmaz Zühre
Beni ne tez unuttun
Ahdine bîvefa Zühre.

Zühre bu türküyü duyar duymaz pencereyi açtı. Dadısı, «aman efendim açma, bütün gözcüler sizi gözetirler. Su uyur düşman uyumaz» dediyse de Zühre dinlemedi ve şu türküyü söyledi.

Aldı Zühre :

Hemden bana zar oldu
Köşk başıma dar oldu
İncitme beni Tahir
Yeter bana har oldu.

dedi. Zühre'yi gören Tahir bayılacak gibi oldu. Kendini topla-
yıp şu türküyü söyledi.

Aldı Tahir :

Ey Zühre biçâre
Yaktın beni sen nâre
Beni ne tez unuttun
Durmazmısın ikrâre

Zühre-i biçâre

Tahir daha pek çok sitemli türküler söyledi ve «birbiri-
mizden ayrılmaya sebep nedir?» diye sordu. Zühre, «Arap kö-
leyle, sihirbaz kadın» dedi. Bunlar böyle konuşurlarken gözcü-
ler durumu Arap köleye haber verdiler. Arap köle de hemen
padişaha gidip olanları anlattı. Padişah gazaba gelip, adamlar-
ını gönderdi. Askerler köşkün altına geldiklerinde, Tahir ile
Zühre'yi karşılıklı türküler söyleyerek ağlarken buldular. He-
men Tahir'in üzerine atılıp tuttular, alıp doğru padişaha götür-
düler. Padişah, verdiği sözü unutup, «cellat» diye bağırdı. Ve-
zirler ayağa kalkıp padişahı Tahir'i affetmesini istediler. Pa-
dişah vezirlerini kırmadı ve «tez, Mardin şehrine sürülsün, bir
daha bu diyara gelmesin, eğer bundan sonra bu şehirde görür-
sem, rica falan dinlemez, öldürtürüm» dedi. Vezirler Tahir'i,

celladın elinden alıp, yanına beş on adam koyup, Mardin şehrine göndermek için yola çıkarıldı. Tahir giderken köşkünü altından geçtiği sırada, pencereye bakıp derin bir ah çekip ağlamaya başladı ve şu türküyü söyledi :

Aldı Tahir :

Uyanır mı yardan
Yiğit vazgelir mi yardan
Gözü çıkası baban
Beni sürdürdü bu diyardan

Uyanır mı yardan

Zühre bunu duyunca pencereyi açtı, gözleri yaşla doldu ve şu türküyü söyledi :

Aldı Zühre :

Birin binip birin yedip gidersin
Mardin şehrine doğru gidersin
Acılarını Tahir
Beni kime koyup kime gidersin

Açılan gencayı

Sen gidersen uğur olsun
Çamlıbeller düz yolun olsun
Benden gayrı yâr seversen
Cellatlar boynunu vursun

Aldı Tahir :

Ben gidersem uğur olsun
Çamlıbeller yolum olsun
Senden gayrı yâr seversem, Zührem
Cellatlar boynum vursun

Daha sonra, Tahir ağlayarak yola çıktı. Bir müddet gittikten sonra dönüp köşke baktı. Gördü ki Zühre pencereden beline kadar sarkmış feryat ve figanla ağlıyor. Tahir bu durumu görünce dayanamayıp şu türküyü söyledi :

Aldı Tahir,

Ne bakarsın mürde mürde
Sen uğrattın beni derde
Sağ, esen kalasın sen bu yerde
Elveda Zührem, duadan unutma beni

Bir giderim bir ardıma bakarım
Narı aşkda bu sinemi yakarım
Seni Hakk'a ısmarlayıp giderim
Ah Zührem, elveda, duadan unutma beni

deyip, yoluna devam etti. Bazen sazını eline alıp türküler söylüyordu.

Aşık Tahir çalar sazı
Kanlı yaşlar döker gözü
Sultanım padişah kızı
Duadan unutma bizi

dedikçe, yanında giden adamlar, altındaki at bile dayanamayıp ağhyorlardı. Bu durumu en zalim adam bile görse vicdana gelirdi.

Az gittiler uz gittiler, günlerin birinde Mardin şehrine ulaştılar. Zavallı Tahir'i zindana teslim edip, zindancıdan teslim kâğıdını alıp Tahir'le vedalaştılar. O zaman Tahir, «varın Zühreme söyleyin ahdini unutmasın, bize eden Allah'tan bulsun» dedi. Tahir'i götüren adamlar geri dönmek üzere yola çıktılar. Yedi gün sonra padişahın şehrine geldiler. Zindancıdan aldıkları teslim kâğıdını padişaha verip işlerinin başına döndüler.

Bu tarafta Tahir, zindanda ağlayıp sızlayarak, Zühre'nin hayaliyle günlerini geçiriyordu. Zühre'nin aşkına şiirler yazıyor ve zindanın penceresinden dışarı atıyordu. Tahir'in türkü-

leri böylece diyar diyar meşhur oluyordu. Tahir'in şiirlerini kim okursa hemen âşık oluyordu. Günler, aylar, yıllar böylece geçti. Tahir bu zindanda tam yedi yıl kaldı. Yedi yıl boyunca geceleri düşünce gündüzleri hayalinde hep Zühre'yi gördü. Onunla konuştu, onunla ağlaştı. Sonunda;

«Ağlama, naçar ağlama
Ciğerini dağlama
Bu kapıyı kapatan
Bir gün açar ağlama»

diyerek teselli buldu.

Tahir'in pencereden attığı şiirleri alıp mecmualara yazarlar, bu mecmualar elden ele bütün ülkeyi dolaştı. Tahir'in adını macerasını duymayan kalmadı.

Zühre Sultan'a gelince, o da hergün «acaba bir daha yüzünü görüp, bülbül sesini işitebilir miyim, yoksa zindanda ah vah ile can verip, hasretimiz kıyamete mi kalır?» diye düşünüp ağlardı. Kısaca dadısı da, Zühre'nin bu haline çare bulamaz. O da oturup, onunla birlikte ağlardı. Bazen nasihat eder, bazen teselli etmeye çalışırdı. Zühre yine, köşkünde, Tahir'in hasretiyle ağlayıp sızlarken, karşıdan büyük bir kervanın geldiğini gördü. Kervanı takip etti, tam köşkün altına geldiklerinde eline sazını aldı ve pencerenin kafeslerinin arkasından şu türküyü söyledi :

Aldı Zühre :

Göç müsün kervan mısın
Dertlere derman mısın
Ben Tahirim aldırıldım
Tahir'den haberdâr mısın?

diye sordu. O kervanda bir keloğlan vardı. Çok fazla türkü bilir hatta bazen türkü de yakardı. Zühre'nin türküsünü duyunca hemen karşılayıp şu türküyü söyledi :

Göç biziz kervan biziz
Dertlere derman biziz
Sen Tahir'i yitirdin
Biz Tahir'i bilmeziz

deyip, Mardin şehrine doğru çıkıp gittiler. Bunlar konup göçe göçe yedi günde Mardin şehrine geldiler. Tahir'in zindanının önü çayırılık bir yerdi. Kervan gelip oraya kondu. Yüklerini indirip, çadırları kurdular. Kervanbaşının çadırı zindan penceresinin altına kurulmuştu. Akşam olup istirahate çekildiklerinde, zindandan garip ve yanık bir ses işittiler. Sonuna kadar bu garip ve yanık sesi dinlediler ve mest oldular. Tahir de kervanı görünce, onlara şöyle seslendi :

Kervan geldi naz ile
Kollarında baz ile
Ben Zühremden ayrıldım
Eglenürüm saz ile

Bundan sonra hemen Keloğlan cevap verdi.
Aldı Keloğlan :

Sazın kâr etti bana
İşiten kalur ta'na
Lutfeyle garib aşık
İsmi söyle bana

Aldı Tahir :

İsmim oldu ah u zâr
Hûdâ ola size yâr
Ne mübarek kimselersiniz
Sizde yâr kokusu var

Aldı Keloğlan :

Etme yiğit ah ü zar
Hem yarene merhem sar
Yolum uğradı gördüm
Zühre'nin selamı var.

Tahir Zühre'nin selamını duyunca bir tuhaf olup derinden bir ah çekti ve bayıldı. O ayılınca kadar kervan yükünü yükleyip yoluna koyuldu. Tahir ne kadar baygın kaldı Allah bilir ama ayılınca, «şu bezirgânlara birkaç şey sorayım» diye pence-reye geldi, gördü ki kervanın yerinde yeller esiyor. O zaman üzüldü, zindan başına dar geldi. Hemen abdest alıp, iki rekât namaz kıldı ve «Yarabbi, ben yetimim senden başka kimsek yok. Beni buradan kurtar. Sen ki Yusuf Peygamber'i yedi yıl zindanda hapsettin, sonra kurtarıp, Mısır'a sultan eyledin. İlahî sen Yunus Peygamber'i kırk gün balık karnında saklayıp, tekrar kurtardın. Onların yüzü suyu hürmetine bu biçare zayıf kuluna acı ve yedi hasrettime kavuştur» diye dua eyledi. Allah duasını kabul etmişti. Yatsı namazından sonra zindanın kapısı açıldı, Hazreti Hızır aleyhisselâm elinde siyah bir atla gelip selam verdi. Tahir'de saygıyla selâmı aldı, ama bunun kim olduğunu bilmiyordu. Hızır, «oğlum üzülme, Allah duanı kabul etti, bu zindandan seni kurtarıp sevgiline kavuşturacağım» dedi. Tahir bunu duyunca sevinçten Hızır'ın ellerine ayaklarına kapanıp, öpmeye başladı. Hızır onu atın yanına getirdi, kendisi bindi, Tahir'i de terkine alıp, zindandan çıkardı. Bunlar sabaha kadar yol aldılar. Tam güneş doğarken Tahir'in uykusu geldi. Bir ara daldı, o zaman Hızır aleyhisselâm yavaşça Tahir'i yere indirdi ve gözden kayboldu. Tahir uyanınca hayrette kaldı, sevinçten toprağı öptü, bir de baktı ki Zühre'nin köşkünün önünde. Ama pencereleri kapalı görünce derin bir ah çekip aldı sazi eline bakalım ne söyledi :

Haba varmış Zühre canım
Benim derdime dermanım
Ziyade uyumuş zahir
Habnâzdan uyan hanım

Yedi yıl zindan çektim
Gece gündüz efgan ettim
Hak nusret eyledi çıktım
Uyan efendim Zühre Hanım

Hasretim yüzün görmeğe
Ruhlerin gülün dermeğe
Geldim sana can vermeğe
Uyan ey derde dermanım

Sineciğim büryan yaredir
İntizarım sen yaredir
Gelen Tahir biçaredir
Uyan devletli sultanım

Zühre Sultan, sesi duyunca, yatağından sıçrayıp, «acep bu saz çalan kim ola ki» diye pencereye gelince Tahir'i gördü. Ancak yedi yılda Tahir'in saçları beline kadar uzamış ve üstü başı perişan hale gelmişti. Zühre onu tanıyamadı, dikkatli bakınca Tahir olduğunu anladı. Hemen bin altın atıp, «al benim sevgili efendim üstünü başını düzelt, temizlen. Filan yerde senin dadın var onun evine git, bakalım ayine-i devran ne gösterir?» dedi. Sonra, «belki bir yaramaz adam Tahir'i görür varıp babama söyler, Tahirime zarar verirler» diye pencereyi kapatıp içeri girdi.

Tahir hemen altını alıp, sora sora dadısının evini buldu. Kapıyı çaldı. Dadısı Tahir'i tanıyamadı, «kimsin, ne istiyorsun?» diye sorunca, Tahir kendini tanıttı. O zaman dadısı Ta-

hir'i içeri alıp bağına bastı «ey benim sevgili efendim, bu ne haldir?» diye sordu ve ağlamaya başladılar. Daha sonra dadısı. Tahir'i traş edip, üzerindeki kirli çamaşırlarını çıkartıp hammama soktu. Neyse Tahir tertemiz yıkandı yeni çamaşırlar ve elbise giydi. Başından geçen bütün macerayı bir bir anlattı. Bazen ağlayıp bazen gülerek dertleştiler. Uzun bir süre Tahir bu evde kaldı. Biraz dinlendi kendine geldi.

Beri tarafta Zühre, bir mektup yazıp dadısına verdi ve Tahir'e götürmesini söyledi. Dadısı mektubu götürüp, Tahir'e verdi. Tahir mektubu açtı, Zühre, «benim sevgili Tahirim, bu gece sazinı alıp köşkün altına gelesin» diye yazmıştı. Tahir, Zühre'nin dadısına, «ey dadı, bizden Zühre'ye selam söyle, inşallah, Allah ecelden aman verirse, bu gece el ayak çekilince, geleceğim. Allah, münafık şerrinden saklaya» dedi. Akşamı bekledi, zaman o kadar uzun geldi ki sanki o gün bir yıl gibi uzundu. Sonunda evden çıkıp gizlice köşkün yanına geldi Zühre de zaten onu beklediği için, hemen pencereyi açıp, birbirlerine bakakaldılar. Orada Tahir söylemiş, bakalım ne demiş :

Aldı Tahir :

Zühre misin, şah mısın
Ol zülfü siyah mısın
Nura garkettin beni
Şems misin, sen mah mısın?

Aldı Zühre :

Tahir yüzün ay mıdır?
Kara kaşın yay mıdır?
Ne tesirli sesin var
Sesin senin nay mıdır?

Neyse, o gece bunlar bazen söyleştiler, bazen geçmiş hatırlayıp, ağlaştılar, sabah olunca ayrılıp, Tahir dadısının evine

döndü. Dadısı nerede olduğunu öğrenince, bağına bastı, ağladı. Aradan beş altı gün geçti. Yine Zühre bir mektup yazıp dadısıyla Tahir'e yolladı. Mektupta, «benim efendim, Tahirim, bu gece cariyenizi yine memnun eder misiniz?» demişti. Akşam olunca, Tahir, yine sazını alıp, köşkün yanına gitti. Zühre zaten onu bekliyordu. O zaman Tahir şu türküyü söyledi.

Aldı Tahir :

Mailim gül yüzüne
Hem dahi ahu gözüne
Ölmeden yüzüm kosam
Zühre sultanın dizine

Zühre şöyle cevap verdi :

Başımdaki aşkımdır
Yay gibi ince belindir
Gam çekme canım Tahir
Sinem senin köşkündür.

Bana tut iki kuşu
Halleyle gel bu işi
Her şeyin çifti vardır
Kanda simurgun eşi

Aldı Tahir :

Çiftiyle simurg kuşu
Onsekizbin âlem işi
Per açup ararken
Andan ayrıldı eşi

Biraz daha söyleştikten sonra, sabaha karşı birbirlerine veda edip ayrıldılar. Tahir yine dadısının evine döndü. Velhasıl bunlar her gece böyle yapmaya başladılar.

Bir gün Zühre bir ip hazırlayıp Tahir'i bekledi. Tahir gelince, ipi yukardan sarkıtıp «benim sevgilim, bu ipe sarıl» dedi. Tahir ipe sarıldı ve Zühre'yle dadısı onu yukarı çektiler. Köşkte birbirlerine sarılıp kendilerinden geçtiler. Dadı önce şaşırdı, sonra gülsuyu getirip yüzlerine serpti, iki sevdalının akılları başlarına gelip, tekrar sarılıp ağlaştılar. Daha sonra dadı, gül badelerinden önce Tahir'e daha sonra da Zühre'ye sundu. Her ikisi de badeleri içince hicab perdesini kaldırıp sabaha kadar zevk ve safa eylediler. Sabah olunca yine iple Tahir'i yere indirip, dadısının evine gönderdiler. Tahir'in dadısı yine ona ne yaptığını sordu. O da olup biteni anlattı. Dadı bunları duyunca, Tahir'e öğüt vermeye başladı. «Ey, benim iki gözüm Tahirim, bu yaptığın uygun değildir. Senin düşmanın çok, eğer köşke gidersen sakın yukarı çıkma ve sabaha kadar kalma» dedi. Ama âşığa nasihat neylesin, bin nasihat bir pula. Tahir birkaç kere daha gitti. Bir gece korkulu bir düş gördü. Düşünde dört yanını kara köpekler almışlar ne kadar uğraşıysa bir türlü kurtulamadığını görmüştü. O korku ile uyanıp, düşünceye daldı. «Ben, bir zamanlar bu düşü bir kere daha görmüştüm. Korkarım ki düşmanların bizi görmüş olsunlar» deyip iki gece Zühre'ye gitmedi.

Raviler şöyle rivayet ederler ki, o kara köle bir gün haber alıp, bahçenin bir köşesine gizlendi. O gece Tahir, Zühre'ye gelmişti. Yine iple yukarıya çıktı, sabaha kadar köşkte kaldı. Sabah melun Arap doğru padişaha gidip, «efendim, padişahım, Tahir bu şehre gelüp gece, bir kement ile köşke çıkıyor. Zühre ile zevk ve safa ediyor. Gözümle gördüm. Bu nasıl iştir? Siz onu zindana koymamış mıydınız. O tuz ekmek hıyaneti içinde zindandan kaçıp, padişahın gazabından da hiç korkusu yok» dedi. Padişah gazaba gelip, emreyledi, «tez adamlar gönderip, ne vakit köşke gelirse, aman vermeden tutup, huzura getirin» dedi. Adamlar köşkün çevresinde pusu kurdular. O gece Tahir sabra takati kalmayıp, sazını aldı ve köşke gitti. Zühre yine ipi uzatıp, Tahir'i yukarı çekmek istedi. Tahir, dadısının sözlerini

hatırlayıp, yukarı çıkmadı, Zühre ne kadar ısrar ettiyse de Tahir dinlemedi. Sonunda aşağıdan söyleşmeye başladılar. Zavalı, Tahir başına geleceklerden habersizdi; önce Zühre başladı :

Düş oldu gönül zâre
Sancılandı çeker çare
Benden ne tez usandın
Ey Tahir biçare

Tahir - Zühre

Aldı Tahir :

Deryadan gemi geldi
Gönlümün gamı geldi
Anın için ağlarım
Ayrılık demi geldi

Zühre bunu işitince ağlamaya başladı. Başlarına bir hal geleceğini anlayıp, ağlamaya başladılar. Tam o sırada pusudaki askerler hücum edip, Tahir'in etrafını sardılar. Tahir belinden bir pala çıkarıp, üzerine gelenlerin arasına daldı. Kimini öldürdü, kimini yaraladı. Askerler hemen durumu padişaha haber verdiler. Padişah hemen kapıcıbaşının kumandasında beş yüz asker daha gönderdi.

Bu beş yüz asker de Tahir'in üzerine hücum ettiler. Tahir bunların da arasına daldı, bir miktar asker daha öldürdü. Yine padişaha haber verdiler. O zaman padişah bin askerle kendisi geldi. «Bre koman şu nabekârı, tutun, ben ona tuz-ekmek yediği yere ihaneti gösteririm» diye bağırdı. Tahir bunların arasına da daldı, kimseyi yaklaştırmadı. O arada Zühre, pencereden, «ey benim Tahirim, beni istersen, babama teslim ol, sakın hatırına başka şey getirme. Ben seni babamdan rica eder, kurtarırım» diye seslendi. Tahir ne yapsın, zaten aşk zebunu. Hemen Zühre'ye dönerek, «emrin başım üstüne yoluna başımı versem n'ola» dedi ve şu türküyü söyledi.

Aldı Tahir :

Hemdemim cevri ü cefâ
Derdime yoktur şifa
Zerre kadar bulunmaz
Avratta mihr ü vefa

Aldı Zühre :

Tahir bu sözü deme
Bu işten hiç gam yeme
Canımı kıldım feda
Tahir sen gonca feme.

deyip, Tahir palasını kınına sokup, teslim oldu. Padişah Tahir' in yanına gelip, «bre tuz ekmek hakkı bilmez hain, bre yaban oğlanı, bunca askeri nice kırdın. Seni kendi evladım gibi severdim. Buna karşılık bana kemlik ettin. Benim namusumu dilere düşürdün. Tez elini çevir bağlayım. Ben sana Zühre'yi verirdim, ama sen sabretmedin» dedi. Sonra Tahir ellerini arkaya götürdü, padişah bizzat gelip bağladı. Daha sonra da sarayına çekildi. Âlimler, vezirler gelip yerlerini aldılar. Padişah celladı çağırıp, «tez bu hainin boynunu vur, başkasına ibret olsun» dedi. Âlimler ve vezirler ayağa kalkıp, «padişahım bir gün düşman zuhur ederse, Tahir lazım olur. Hapsolunsun, devlete layık olan da budur» diye rica ve niyazda bulundular. O zaman Tahir bir türkü söyledi.

Aldı Tahir :

Söyle padişahlar ahdinde dursun
Emreyle cellat rakibin boynunu vursun
Söyleyin bütün alem seyrime gelsin
Tahir bir kerre Zühre'nin yüzünü görsün

dedi. Sonra padişah emreyledi. Tahir'i yere yıkıp, elini ayağını zincire vurdular. Bir ağzı açık sandığın içine koyup, sandığı bir sala bağladılar ve Şat Suyu'na bıraktılar. Su zavallı Tahir'i alıp götürdü. Nereye gittiğini bilmeden sadece gökyüzünü görerek akıntıya kapılıp gidiyordu. Ne yukarı kalkabiliyor ne de doğrulabiliyordu. Üç gün üç gece aç susuz kalınca takati bitti, kendini kaybetti.

Meğer Şat Suyu'nun aşağısında ve suyun üzerinde Göl padişahının bir sarayı vardı. Bunu Zühre biliyordu. Hemen Göl padişahının kızına bir mektup yazdı, «benim canım Tahirimi babam Şat Suyu'na bıraktı. Sizin tarafa gelince, onu kurtarıp, emin bir yerde muhafaza edesiniz» diye rica etti. Mektubu dadısına verip «bir hizmetçi ile bu mektubu Göl padişahının kızına gönder, hizmetçi cevabı da alıp getirsin. Bu sırrı da kimseye söylemeyesin» dedi. Bir hizmetçi çağırdılar ve yüz altın verdiler ve gelince yüz altın daha vereceklerini vaad ettiler.

Hizmetçi mektubu alıp, gece gündüz demeden yol alıp, Göl padişahının tahtına vardı. Padişahın şehir dışında bir gül bahçesi daha vardı. Göl padişahının kızı cariyeleri ile, mektubu getiren hizmetçinin yanından geçip, o bahçeye gidiyordu. Hizmetçi guruba yaklaşıp durumu öğrenmek istedi. Yaşlı bir cariyeye birkaç altın verip, durumu öğrendi ve birkaç altın daha verip Zühre'nin mektubundan Göl padişahının kızına bahsetmesini istedi. Meğer o kadın pazardan alış-veriş yapan bir Hizmetçi gruba yaklaşıp durumu öğrenmek istedi. Yaşlı bir şahının kızına anlattı. Zaten o da Tahir ile Zühre'nin macerasını biliyordu. Yaşlı kadına, «çabuk mektubu bana getir» dedi ve kadına da beş on altın verdi. O kadın gidip, mektubu getiren hizmetçiye buldu ve mektubu sultana getirdi. Göl padişahının kızı mektubu okuyunca hemen birkaç cariyeyi nöbetçi koydu ve «salı gözetin, gelirse bana haber verin» dedi. Göl padişahının kızı da Tahir'e, kulaktan duyduğu kadarıyla, aşık olmuştu.

Cariyeler salı gözetlemeye başladılar. Bir iki gün sonra, suyun üzerinde bir sal gördüler fakat salın içinde hiçbir canlı gözükmüyordu. Sultana haber verdiler, o sırada sal da gelip köşkün altından geçmekte idi. Kızlar, «birkaç türkü söyleyelim, eğer Tahir saldaysa bize cevap verir. Yoksa cevap veren olmaz» dediler.

Sultan emretti ve cariyelerden biri şu türküyü söyledi :

Gelin kızlar üşelim
Şat suyuna düşelim
Dertli Tahir geliyor
Mededine erişelim

Tahir bunu duyunca ayıldı. Eski derdi depreşip, bir ke-re ah çekti ve şöyle cevap verdi.

Aldı Tahir :

Bindiğim tahta paresi
Gittiğim Şat arası
Bir iman ehli yok mu
Şu beni kurtarası

Bunu işiten kızlar, hemen salı kenara çektiler ve Tahir'i sandıktan kurtarıp, saraya götürdüler. Meclis kuruldu sultanla Tahir meclisin başına oturdular servi boylu, sim kolu cariyeler gül renkli badeler sundular. Tahir ve sultan yiyip içtiler. Sultan Tahir'i işitmişti fakat bu kadar güzel olacağını tahmin edemişti. Aşkı ateşlenip, Tahir'e şu türküyü söyledi :

Melek mi Tahir aslın
Peri midir ya neslin
Nurdan mı halk olunmuş
Ya Tahir senin cismin

dedi. Tahir bir bade doldurup, sultana sundu ve şu türküyü söyledi.

Aldı Tahir :

Tahir Zühre yarıdır
Hem zülfünün darıdır
Senin hüsnün yanında
Benimki pazarıdır.

Sultan çok memnun oldu. Neyse böyle kırk gün yiyip içtiler, sohbet ettiler. Sonra Göl padişahının kızı, Tahir'i saldan çıkarıp, muhafaza ettiğini yazıp, mektubu getiren hizmetçiye verdi, ayrıca on altın da bahşiş verdi. Hizmetçi mektubu alır almaz hemen yola koyuldu.

Hizmetçi gidedursun biz gelelim Zühre'ye. Zühre her gün yol gözlerdi. Tahir'den bir haber getiren olsa dünyaları bağışlayacaktı. Nihayet hizmetçi köşkün altından geçip, koynunda sakladığı mektubu kafese doğru gösterdi ve geçip gitti. Dadı, bu durumu görünce, «sultanım, mektup gönderdiğiniz hizmetçi buydu, elinde kâğıt var» dedi. Zühre hemen dadısını gönderip hizmetçiyi buldurdu ve mektubu getirtti. Zühre, Tahir'in kurulduğunu okuyunca Allah'a şükürler etti ve şu türküyü söyledi :

Kan oldu gözüm yaşı
Onulmadı bağrım başı
Gönül acele etme
Sabırdır her işin başı

deyip, teselli buldu.

Beri tarafta Tahir, Göl padişahının kızı ile yiyip içiyor, sohbet ediyordu ama, akıllı fikri hep Zühre'de idi. Göl padişahı-

nın aslında üç kızı vardı. Üçü de Tahir'e ilgi duyuyor, onunla yalnız kalmak için can atıyorlardı.

Bir gün yine meclis toplanmış yiyip içilirken en büyük kız Tahir'i denemek için şöyle bir türkü söyledi :

Kaşların Tahir kara
Düşmüşsün ahuzara
Ne buldun bu Zühre'de
Gönül ver gayrı yare

Tahir buna karşılık şöyle cevap verdi :

Aşık oldum ezeli
Soldu benzim gazeli
Görmedim alemde ben
Zühre gibi güzeli

Ortanca kız da şansını denemek istedi ve şu türküyü söyledi :

Karadır kaşın ince
Ruhlarım güldür gonca
Bir hoşca nazar eyle
Zühre var mıdır bence

Tahir buna karşılık olarak da şöyle dedi :

Hüsnüne yoktur sözüm
Ey benim servi hazım
Zühre aklımı aldı
Ondadır iki gözüm

Son olarak küçük kız da bir türkü ile Tahir'i yokladı.
Aldı küçük kız :

Meyanım ince benim
Cümleden gonca benim
Lebim hastaya şifa
Dertliye derman benim

Kızların gönlü Tahir'e düştüğü için rumuzla laf atıyorlardı. Fakat Tahir'in ne bundan haberi ne de öyle bir düşüncesi vardı. O sadece Zühre'yi düşünüyor, başka hiçbir şeyle ilgilenmiyordu.

Günler böyle geçerken kızlar, Tahir'i birbirlerinden kıskanıp kavga etmeye başladılar. O zaman büyük kız, «gelin kızlar sizinle sözleşelim, her birimiz Tahir'le birer gün türkü söyleyelim. Her kim Tahir'den üstün çıkarsa Tahir'i o sevsin» dedi. Kızlar razı oldular.

Büyük kız bir gün bir gece Tahir'le atışma yaptı ama onu mat edemedi. Ondan sonra ortanca kız söyleşti o da mat edemedi. Son olarak küçük kız da başaramayınca, büyük kız, «yol benimdir, ben büyük olduğum için Tahir'i ben seveceğim» dedi. Ortanca kız itiraz edip, «Tahir'i o su içinde önce ben gördüm, Tahir benimdir» dedi. O zaman küçük kız, «ben kendimi Tahir'e arzederim, kabul ederse ne âlâ, eğer etmezse bir gece onu zehirlerim» dedi. Büyük kız, «bu sefer ben de tekrar elini ayağını bağlar, Tahir'i Şat Suyu'na atarım» dedi. Dertli Tahir bu konuşmaları dinlemiş ve durumunun kötü olduğunu anlamıştı. Kendi kendine;

Şat suyundan, ey gönül, buldun necat
Gayri yüzden erişe gibi memat

deyip, kurtuluşu karanlıkta kaçmakta buldu. Bahçeden dışarı çıkıp «Tevekkeltü al allah» deyip, bir yol tuttu, arkasına bakmadan oradan uzaklaştı. Bir gün bir gece gittikten sonra bir çeşme başına geldi. Abdest alıp, sabah namazını kıldı, iki rekât da hacet namazı kılıp, Zühre'ye kavuşturması için dua eyledi. Bu arada uykusu geldi ve orada uykuya daldı. Uykuda iken kulağına bir at sesi geldi. Hemen uyandı, yanbaşında beyaz atlaslar giymiş bir derviş ve siyah bir at gördü. Ayağa kalkıp karşı durdu. Derviş Tahir'e selam verdi. Tahir, selamı aldı. Derviş, Tahir'i terkisine alıp, «gözünü yum» dedi. Tahir gözünü yum-

du. Derviş «aç» dedi, açtı. Tahir kendini Zühre'nin köşkünün altında buldu. Bir baktı ki yanında kimseler yok. O zaman dervişin Hızır aleyhisselam olduğunu anladı. Doğru dadısının evine gitti. Dadısı kapıyı açıp Tahir'i görünce, boynuna sarılıp içeri aldı. Bunlar birkaç gün dertleştiler. Tahir başından geçenleri anlattı. Bir gün Tahir davul, zurna sesleri duydu ve bunun ne olduğunu dadısına sordu. Dadısı derinden bir ah çekip, «ey ciğer guşem Tahirim, padişah seni sala koyup nehre attıktan sonra, Zühre'yi bir padişahın oğluna verdi. Bir haftadır onların düğünü oluyor, Zühre'nin gitmesi de yakındır» dedi. Tahir bunu duyunca düşüp bayıldı. Dadı durumu söylediğine bin pişman oldu. Hemen gülsuyu serpip Tahir'i ayılttı. Tahir feryat ve figan ediyor, durmadan ağlıyordu. Dadı durmadan nasihat etti ama kim dinler! Tahir'in aklı başına gelince, «canım dadı, bana bir kat kadın esvabı getir. Ben Zühre'nin düğününe gideceğim» dedi. Dadısı, «gel oğlum bu sevdadan vazgeç. Zühre'den, artık sana fayda yok. Eğer yakalanırsan bu sefer öldürürler, bulunmayan kız olsun, ben sana Zühre'den âlâsını bulurum» dedi. Tahir dinlemedi. Dadı çaresiz kalıp, bir kat kadın elbisesi buldu. Tahir o zaman bir ah çekti ve şu türküyü söyledi. Aldı Tahir :

Avrata bel bağlama
Ciğerini dağlama
Kendin düştün ey Tahir
Ah edip kan ağlama

Sonra sabahı beklemeye başladı. Gece gözüne uyku girmedi. Sabah olunca hemen kadın elbiselerini giydi. Ferace, yaşmak taktı ve evden çıkıp doğru padişahın sarayına gitti. Düğünün yapıldığı yere varıp, içeri girdi. Bir köşeye oturup etrafa göz attı yoluna can, baş koyduğu, ciğerini büryan ettiği Zühre, yüksek bir taht üzerine oturmuş, ne kadar kıymetli mücevher varsa takmış, karşısında cengiler raksediyorlar. Tahir, Zühre'

yi öyle görünce saray sanki başına yıkıldı, nerdeyse bir nâra atıp kendini ele verecekti. Akli başına gelip etrafa bir daha göz attı. Ağladığını ve erkek olduğunu kimse farketmemişti. Tahir baktı ki Zühre, oyunculara iltifat etmiyor, başını eğmiş sessiz sessiz ağlıyor. Kalabalık arasından bazı kızlar türkü söylüyordu. Tahir bunları işitince gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Dayanamayıp o da bir türkü söyledi,

Aldı Tahir :

Acep düğün, bu düğün
Sineme vurdu düğüm
Yardan ayrıldığım gün
Kıyamet baña ol gün

Kızlar Tahir'in başına toplandılar, türküler söylemeye, maniler atmaya başladılar. Tahir hepsini mat eyledi. Birkaç kez gidip Zühre'ye dediler ki, «sultanım, bir kadın gelmiş, bütün kızları mat etti». Zühre hemen emreyledi ve Tahir'i huzuruna çağırttı. Tahir, Zühre'nin karşısına gelip diz çöktü ve sazını alıp söylemeye başladı. Aldı Tahir :

Ol benim mestane gönlüm
Dillere destane gönlüm
İster idim şad olsun
Olmadı ne çare gönlüm

Zühre de bir türkü söyledi :

Gül ektim ekin ekin
Aldırdım elimdekin
Gelen halimi sorar
Hiç bilmez gönüldekin

Aldı Tahir :

Şehrimiz altı ekin
Aldırdım elimdekin
Şu karşımda duran can
Bilmez misin kalbimdekin

Aldı Zühre :

Sevdiğim bir danedir
Sıdıkta dürdanedir
Daldım aşk deryasına
Çıkardım bir tanedir

Aldı Tahir :

Bağdat'a paşa gider
Memeler guşa gider
Padişah kızı sevenin
Emeği boşa gider

geçer: şifre

Aldı Zühre :

Şehrimizde bağ olur
Kara salkım ağ olur
Hünkâr kızı sevenin
Yüreğinde yağ olur

Aldı Tahir :

Babadır baba Gani
Muradım ver ya Gani
Denizde bir cami var
Kimdir anın imamı

Aldı Zühre :

Babadır baba Gani
Muradım ver ya Gani
Denizdeki caminin
Hz. Yunus'dur imamı

Aldı Tahir :

Babadır baba Gani
Ver muradım ya Gani
Dördüncü gökte cami var
Kimdir anın imamı

Aldı Zühre :

Babadır baba Gani
Ver muradım ya Gani
Dördüncü gökte caminin
Hz. İsa imamı

Aldı Tahir :

Kaynar kazan taşmaz mı?
Karşıdan yanaşmaz mı?
Dağ dağa kavuşmaz a
Hasretler kavuşmaz mı?

Aldı Zühre :

Kaynar kazan taşagel
Karşıdan yol aşagel
İki hasret kavuşur
Benim efendim koşagel

söz tamama erince, dikkatlice bakınca onun Tahir olduğunu anladı. Ancak, Tahir'in söz söylemeye mecali kalmadı ve sustu. Mecliste bulunan kadınlar Tahir'e hayran oldular. Zühre, Tahir'e işaret edip oradan kaldırdı, başka yere oturttu. Sonra dadısına, Tahir'i bu gece sarayda alıkoyması için yalvardı. Dadısı önce naz etti, Zühre, bir avuç altın verip gönlünü aldı. Dadısı, Tahir'i boş bir odaya götürdü. Neyse, biraz vakit geçtikten sonra, Zühre de Tahir'in yanına geldi. Kalkıp birbirlerine sarıldılar, ağlaştılar, sohbet ettiler. Sonra, Zühre, Tahir'e, «ey benim efendim, benim hükmüm elimde değil. Ben hâlâ

ahdımda duruyorum. Ama beni, babam filan padişahın oğluna nikâh etmiş, ancak benim gönlüm sendedir. Etimi lokma lokma eyleseler de senden gayrısına râın olmam. Zaten, o oğlana beni zorla verirlerse, gerdekte oğlanı zehirledikten sonra kendimi öldürecektim. Çok şükür ki gelip yetiştiniz. Efendim, sabah bizi hamama götürecekler, hamam buraya iki saattir. Ben yanıma çok kadın almam, senin ve benim dadılarımızla üç cariyeye alırım, birlikte vilayet vilayet kaçır, muradımıza ereriz» dedi, Tahir bu kararı beğendi. Ertesi gün yedi deve hazırlandı. Birine Tahir, birine Zühre bindi, dadılar ve cariyelerle yola çıktılar. Meğer, o siyah Arap, kadın elbisesi içindeki Tahir'i tanıyıp, «şunlara bir türkü söyleyim, Tahir'in adını anayım, eğer adını duyunca dönüp bakarsa, bu mutlaka Tahir'dir» dedi.

Aldı mel'un Arap :

Deve develeri yeder
Develer segürdüp gider
Tahir gibi koç yiğit
Avrat namında gider.

Tahir, «acaba bunu söyleyen kimdir?» diye dönüp baktı. Zühre işaret edip, Tahir'i döndürdü. Ama olan olmuş Arap durumu anlamıştı. Zühre'nin, kalbine bir korku düştü ama Tahir'e söylemedi. Hamama vardılar, tam içeri girecekleri sırada, Zühre, Tahir'e dönüp, ey benim efendim, sana bir şey söyleyeceğim, ama lûtfedip sözümü reddetme» deyip ağlamaya başladı. Tahir'de, «ey benim sultanım neden ağlıyorsun, benim de derdimi dağ dağ eyledin» deyince Zühre, «efendim, ağladığının sebebi, Arap'ın sesi tanınmasındandır. O mel'un Arap şimdi babama söyler, babam da asker gönderir. Sana bir zarar verecek olurlarsa, Allah o günleri göstermesin, ben de kendimi helâk ederim» diye cevap verdi. O zaman Tahir, «ey mah-ı tâbanım, ol kara yüzlü mel'un Arap beni görmemiştir» diye teselli

etti. Birlikte hamama girdiler. Zühre, «benim canım, efendim gel sözümü tut, şu devenin birine bin, bir tarafa git» diye ne kadar yalvardıysa da Tahir dinlemedi.

Olacak olur çaru naçar

Gerek gönlün geniş tut, gerek dar

Sonunda birlikte hamama girip soyundular. Tahir, kendi kendine, «acaba Zühre'yi hangi yoldan alıp kaçarım» diye düşünüyordu.

Bu tarafta ise, o mel'un Arap, doğru padişahın huzuruna çıkıp kıssayı nakleyledi. Padişah hiddetlendi, beş bin asker, süratle hamama gelip etrafı kuşattılar. Tahir, her şeyden habersiz, Zühre'nin elinden tutup koşuyorlardı. Cariyelerden biri dışarıda askerleri görüp, Zühre'ye haber verdi. Tahir'le Zühre bakakaldılar. Sonra Tahir, «ey benim efendim. senin sözünü tutmadım» deyip pişman oldu. Ama «ne faydaki yapılacak fazla bir şey yoktu. Tahir'in kadın kıyafetinde olduğu için, yanında palası yoktu. «Ey benim efendim, şimdiden sonra duadan unutma beni» diyerek, arslan misali atıldı askerin arasına. Sil-le tokap dövüşmeye başladı, yıkılan bir askerin kılıcını kapıp sağa sola savurmaya başladı. Bir iki saat yanına kimseyi yaklaştırmadı. Askerler durumu padişaha söylediler, o da beş bin asker daha gönderilmesini emreyledi. Sonunda kement atarak Tahir'i yakaladılar. Boğazından, belinden, ayaklarından bağlayıp padişahın huzuruna getirdiler.

Padişah, Tahir'i o halde görünce, cellada emreyledi, «vurun şu tuz ekmek bilmez haini, cihanda namı nişanı kalmasın, âleme ibret olsun» dedi. Hemen ûlema ve vüzera ile müftü ayağa kalkıp, «padişahım, Tahir'i bize bağışla, devlete lâayık olan hapsetmektir, belki bir gün gelir lazım olur» dediler. O zaman padişah, «eğer Tahir, mecliste beni ve Zühre'yi anmadan üç hane türkü söylerse azad ederim. Eğer anarsa yemin ediyorum başını keserim» dedi. Durumu dinleyen Tahir aldı bakalım ilk haneyi :

Gül için bülbül ağlar
Dertli sinemi dağlar
Mecnun gibi Tahir'in
Mekânı olsun dağlar

İkinci hane :

Bülbülü har ağlatır
Aşıkı ağyar ağlatır
Ben feleğe ne ettim
Beni her har ağlatır

Tam bu sırada Zhre, hamamdan gelmişti, O'na Tahir'in durumunu haber verdiler. Zhre hemen sabra mecali kalmayıp, kafesi açıp Tahir'e göründü. Tahir, Zhre'yi görünce aklı başından gitti, ne söylediğini bilmeden c haneye başladı :

Aşık oldum bu rye
Can verdim bu rye
Karşımda bir ay doğdu
Benzer Zhremi Huri'ye

deyince, padişah küplere bindi ve, «tez vurun boynunu» dedi. Amansız cellatlar, padişah emridir deyip, Tahir'i meydana oturtular. Tahir baktı ki artık kurtuluş yok. Bir ah çekip şu türküyü söyledi : Aldı Tahir :

Emri ki bıçak biler
Kuzucuk aman diler
şol kömür gözlü Zhrem
ıkmiş karşımda ağlar

Cellatlar boynumu vursun
Kızıl kanım yere aksın
Güzeller yasımı eksın
Zhrem umudu kessin

deyip kesti. Kalbine ölüm korkusu doldu. Melûl mahzun Zühre'den tarafa baktı. Gözlerin kanlı yaşlar dökerek ulema ve vuzera tarafına baktı. Kimseden çare olmadığını gördü. Bu sırada padişah, «bre vurun» diye bağırdı. Tahir'in haline cellatlar bile ağlıyorlardı. Ama ne yapsınlar, emreden padişahı, çaresiz, Tahir'in gözlerini bağladılar, bıçağı ellerine alıp üç kere çevirdiler, son bir ümitle padişaha dönüp, «padişahım bu civana kıymayalım, kesilen baş yerine gelmez» diye ricada bulundular. Padişah «vur» dedi. Tahir, tekrar feryat edip, «aman padişahım, bana kıyma, merhamet eyle» dediyse de, padişah merhamet eylemedi. O zaman, Tahir, cellada dönüp, «bana beş dakika müsaade et» dedi. Cellat, Tahir'e müsaade etti, Tahir abdest aldı iki rekât namaz kılıp, Allah'a, «Yarabbi, bu saat bu dakika ruhumu kabzeyle» deyip can u gönülden dua etti. Allah'ın hikmetiyle elini yüzüne sürerken ruhunu teslim etti.

Zühre Sultan, bu hali görünce akli başından gitti. Bir müddet öylece yattı. Gülsuyu serpip, ayıltılar, ama Zühre başını taşlara vurup dövünüyordu. Akli da bazen geliyor, bazen gidiyordu. Hemen padişaha haber verdiler. Padişah gördü ki kızı aklını kaybetmiş, hemen hekimler, hocalar topladı, ama hiçbirisi çare bulamadı. Sonunda münafıkın biri, «padişahım, Tahir'in etinden bir parça kesip Zühre'ye yedirirseniz, akli yerine gelir. Tek çaresi budur» dedi. Ama Zühre'nin dadısı bunu duymuştu. Zühre'ye durumu anlattı. O sırada Tahir'in etinden köfte yapıp Zühre'nin önüne getirdiler. Zühre köfteye el sürmedi ve babasının da bulunduğu meclise şu türküyü söyledi :

Hey tatarlar tatarlar
Birbirine katarlar
Çarşuda et tükenmiş
Tahir etin satarlar

deyip ayağa kalktı ve babasının yanına gelip şu haneyi söyledi :

Baba, naşadın hak
Naşa baktın dişe bak
Baba işte ben gittim
Sarayın ateşe yak

deyince, orada bulunan vezir ve âlimler ağlaştılar. Zühre hemen oradan çıkıp Tahir'in mezarının bulunduğu yere geldi. Baktı ki, Tahir toz toprak içinde yatıyor. O hali görünce bir kere ah etti ve ahu gözlerinden gül yüzü üzerine kanlı yaşlar akıttı.

Ak gülün kırmızı gülün
Şakırdı bülbül dilin

dedi ve «ey benim aşkımla kendini bu hale koyan Tahirim, her kim münaфіklık etti ise benim Tahirim gibi helâk olsun» deyip toprağı öptü. «Yarabbi benim dahi, bu dakika ruhumu kabzeyele» diye dua etti. Derin bir ah çekti ve Tahir'in toprağını üç kere koklayıp ruhunu teslim eyledi.

İşte bunun sebebi padişahın ahbine sadık olmamasıdır. Akıllı olanlar bundan ibret almalıdırlar. Neyse, o yüzü kara mel'un Arap Tahir'in öldüğünü işitip, «gidip bakayım» diyerek Tahir'in yattığı yere geldi. Baktı ki Zühre de Tahir'in üzerinde can vermiş, hemen hançerini çıkarıp kendi göğsüne sapladı. Çünkü o mel'un Arap gizlice Zühre'ye âşıktı. Her kim başkasının payına tamac ederse cezasını bulur.

Koşup durumu padişaha söylediler. Padişah deliye döndü ve karısına haber verdi. Karısı ile beraber Zühre'nin öldüğü yere geldiler. Zühre'yi Tahir'in üzerinde gördüler ve feryat ile ağlamaya başladılar. Bütün şehir halkı yas tuttu. Padişah, Zühre'yi Tahir'e vermediğine çok pişman oldu, ama «ne faide ba'de harabi'l Basra» ölen ölmüş bir daha dirilmez. Padişah

hemen, «tez şu hain Arap'ı getirin, katledeyim» diye bağırdı. O zaman dediler ki «o hain Arap kendisini hançer ile öldürdü» dediler.

Nihayet, ulema ve vüzera, «efendim siz sağ olun. Ağlamanın faydası yok. Hemen iki münasip mezar kazdıralım bu iki na-murad âşıkı yan yana defnedelim» dediler. İki mezar yan yana kazılıp defnedildiler. Mel'un Arap da başuçlarına gömüldü.

Aradan bir süre geçti. Oradan geçenler Zühre'nin mezarında bir beyaz gül fidanı, Tahir'in üzerinde kırmızı bir gül fidanı gördüler. O mel'un Arap'ın mezarında bir kara çalı bitmişti. Her sene âşıklar baltalarla o çalıyı keserler fakat çalı yine bitirmiş. Tahir ile Zühre'nin mezarı ziyaretgâh olmuş. Âşıklar, sadıklar ve bağıryanıklar orasını ziyaret ederler.

Gerçekte Tahir ile Zühre, Ferhat ile Şirin, Leylâ ile Mecnun, Arzu ile Kamber, Varka ile Gülşah birbirlerini seven âşık ve sadıklar sonunda birbirlerine hasret ve namurat gitmişlerdir. Bunların hepsi dünyada ve ahirette hasret ve dünya meşakati ile her birisi birer gün başka bir elemle bu öbür dünyaya göç etmişlerdir. Bu tuhaf kıssa sonradan geleceklere hisse kap-sınlar diye anlatıldı.

«Ervah-ı tayyibelerine Fatiha»

TAHAR MİRZA İLE ZÖHRE BANU

Anlatan :

Âşık Behçet Mahir (193)

İsmim Behçet Mahir. Şimdi *Tahar ile Zöhre'nin hikâyesi'* ni anlatacağım.

Şiraz ülkesinde, Horasan vilayetinde iki kardeş hükümdar eğleşirdi. Büyüğünün adı Etem Şah, küçüğünün adı ise Ahmet Han'dı. Bu iki kardeş, ülkeyi nöbetleşe idare ederlerdi. Yalnız iki kardeşin de ortak bir dertleri vardı. Her ikisinin de dünyada çocukları yoktu. Bunlar gece gündüz gam çekerler, «bu varlığı n'idelim? Keşke çocuklarımız olaydı da bu devletimiz, bu varlığımız olmayaydı» derlerdi.

Günlerin birinde, meclislerindeki vezirler diğer devlet adamları çocuklarını sünnet ettirmeye izin almak için başvezire geldiler. «Bize hükümdardan izin al, birkaç gün izin verisin, biz çocuklarımızı sünnet ettirelim» dediler. Kuşluk vakti, başvezir, Ahmet Han'la Etem Şah'ın huzurlarına çıktı. İki kardeş, «nedir vezir?» dediler. Başvezir, «efendim; meclis ayanınız, çocuklarınızı sünnet ettirmek için sizlerden izin istiyorlar. Onlara birkaç gün izin verin, herkes çocuklarına karşı vazifesini yapsın» dedi. İki kardeş vezirlerinden bunu işitince, birbirlerinin gözüne baktılar. Her ikisinin de gözlerinden dolu gibi yaşlar akmaya başladı. Vezir bu hali görünce, «niçin ağlı-

(193) Âşık Behçet Mahir, 1335 Erzurum doğumlu. Âşık Miktat'ın cıracılarından. Geniş bilgi için bkz. Bilgè Palandöken, *Bir Halk Hikâyecisi*, Behçet Mahir, Adımlar, 1970 (Şubat).

yorsunuz efendim, siz ağlarsanız fakir fukara ne yapsın?» dedi. Vezirin meseleyi anlayamadığını gören kardeşler, «ey vezir, ağlamamızın sebebi, çocuğumuzun olmayışıdır. Bizim de birer çocuğumuz olsaydı biz de bunlarla beraber sünnet toyuna katılırdık» dediler. Bunun üzerine vezir şöyle cevap verdi: «Efendim kime küsüp, kimi suçlayalım, Hak verecek ne yapalım. O'nun gücü bir değil beş tane vermeye bile yeter. O her şeye kadirdir» lakin bunların kederlerine teselli bulamadı. Vezir akıllı ve görgülü idi. Meclisten izin almadan bu iki kardeşi yanına alıp, «efendim, bugün gama kasavete düştünüz. Buyurun sizinle şu Horasan dağlarını, yaylalarını gezelim» diyerek, tebdil-i kıyafet edip her biri bir derviş kılığına girip, tanınmaz hale geldiler.

Horasan yaylalarını gezerken, kuşluk vakti bir dere kenarına geldiler. Derede su coşkun bir şekilde akıp gidiyordu. Vezir, «buyurun efendim, şu suyun kenarına oturalım, akan suyu seyredelim. İnsanların gamını, kasavetini akan su götürür. Derler ki kederlenen insan ya akan bir suya baksın ya da gök çimende gezip dolaşsın. Eğer böyle yapmazsa gittikçe gama batar. Çünkü gök çimenin her biri bir başka çeşit kokar, hiçbirisi öbürüne benzemez. Suyun da akarken çıkardığı her seste Allah'ın cemalini görürmüş» dedi. Bunlar suyun kenarında oturdular sohbetে daldılar. Bir de baktılar ki karşıdan ihtiyar bir pir-i fani derviş bunlara doğru geliyor. Etem Şah, kardeşi Ahmet Han'a ve vezire, «şu gelen dervişi görüyor musunuz?» diye sordu. Onlar da, «evet görüyoruz» dediler. Etem Şah bir ah çekip, «bu dervişin bizden daha mutlu ve keyifli hayatı var. Sabah kalktığında yiyecek bir lokma ekmek bulunca şükrediyor. Gamı kasaveti yok» dedi. Vezir, «efendim herkesi kendinden sormak lazım. Şu fakire sorsak belki bunun derdi, senin derdini bile unutturur. Herkesin bir başka sevdası bir başka türlü aşkı vardır» derken derviş bunların yanına geldi, «selâmünaleyküm şahım» dedi. Bunlar selamı aldılar. Etem Şah'la Ahmet Han birbirlerine baktılar. Etem Şah dervişe dönerek,

«ey derviş baba, şahlar saraylarında oturur, sen bizim şah olduğumuzu ner'den çıkardın? Biz de senin gibi birer fakiriz» dedi. Derviş gülerek Etem Şah'a dönüp, «efendim, gözlüye gizli olmaz. Bizlere yolun uzağı, yakını yoktur. Herkesin gamını kasavetini bilenlerdeniz. Sen Horasan'ın hükümdarı Etem Şah' sın, yanında oturanlar da kardeşin Ahmet Han ve başvezirindir» deyince, Etem Şah'la Ahmet Han dervişe sarıldılar. «Ey derviş baba, bizim kim olduğumuzu bildin, derdimizi de bilirsin» dediler. Derviş, «efendim, sizin dünyada gamınız, kederiniz bir evlat için değil midir?» diye sordu. «Evet baba, derdimize derman olabilir misin?» dediler ve yalvarmaya başladılar. O zaman derviş, «ey efendim, dertlerin dermanı bende değil, dertlerin dermanı halk eden Hak'tadır. Lakin sebepsiz gül bile cennete gitmemiş. Ben bir vasıtayım, ancak sebep olurum. Lakin bu yokları var eden Allah sizlere birer evlat verecektir» diyerek giydiği postun altından bir elma çıkartıp, sağ eliyle iki kardeşe uzattı. «Şu emayı gördünüz, ben elimle ortadan böleceğim elmanın yarısını sana, yarısını da sana veriyorum. Siz bu yarım elmanın yarılarını hanımınızla yiyin ve akşam yemeğinden sonra abdest alıp Allah rızası için namaz kılıp, şeriat döşeğinde birleşirsiniz. İnşallah bu geceden itibaren ikinizin de hanımları hamile olacak. Ancak bir şartım var, birinizin oğlu, diğerinizin kızı olursa, onları sakın ayırmayın. Onlar ezel-den birbirlerine yazıldı. Eğer razıysan ahd ve aman edin» dedi. İki kardeş sevinerek, «evet biz dünden razıyız» dediler. Derviş elmayı eliyle ikiye bölüp parçaları Etem Şah'la Ahmet Han'a verdi. İki kardeş ellerini ceplerine sokup para vermek istediler. Fakat o anda derviş yanlarından kayboldu. Vezir, «ey efendim, işte derdinize derman bulundu, gelin bakalım» dedi. Meclis ve kardeşlerin, karıları çok sevindiler.

Velhasıl akşam oldu Etem Şah dervişin söylediği gibi yaptı, yarım elmayı karısı ile yediler ve şeriat döşeğine yattılar. Ahmet Han da aynen söylenenleri yaptı. Ancak, Ahmet Şah, «Allah bir evlat versin de ister kız ister erkek olsun» diye

düşündü. Etem Şah ise, «benim erkek çocuğum, Ahmet Şah'ın kızı olsun» diye aklından geçirdi. Tabii ki Allah herkesin kalbine göre verir. Etem Şah kalbini bozduğu için kız ona düştü, oğul ise Ahmet Han'a. Dokuz ay boyunca Etem Şah karısına, «ey kadın oğlan doğur, kız doğurursan sen bilirsin» diyordu. Kadın gülererek, «ne yapalım Allah bilir, elimde değil ki!» diyordu. Neyse dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat sonra kuşluk vakti iki kardeş otururlarken, halayık müjdeyi getirdi. Etem Şah'a, «müjdeler olsun efendim, bir kızınız oldu» deyince Etem Şah, halayıkı kovdu. «Oğlun oldu diyemedin mi?» diye kızdı. Beş on dakika sonra Ahmet Han'ın sarayından da bir halayık gelip Ahmet Han'a «müjdeler olsun oğlun oldu» diyerek müjde verir. Ahmet Han halayıkı ihsanda bulundu. Halayık sevinerek saraya döndü. İki kardeş sevinerek kalktılar ve saraylarına geldiler. Ama Etem Şah dokuz ay evvelden kalbini bozmuştu. Bu yüzden karısına oğlan doğurmadığı için kızdı. Konu komşu ziyarete gelmişti, onlar, «efendim niçin böyle söylüyorsunuz, Allah kız verdiyse kadın ne yapsın?» dediler. Sonunda kızın adını Zöhre Banu koydular. Ahmet Han'ın oğluna da Tahar Mirza dediler.

«Zengin çocuğu tez büyür» derler, aradan aylar, yıllar geçti. Bu iki çocuk yedişer yaşına geldiler. Bu iki çocuk sarayda halayıklar, dadılar elinde büyüyorlardı. Birbirlerine de o kadar çok benziyorlardı ki görenler ikisini kardeş zannederdi. Yedi yaşından itibaren bunlar ilme verilmek üzere hoca aranmaya başlandı. Meclis toplandı, çocukları kim okutacak, şu mu okutsun, bu mu okutsun derken, biri kalkıp, «efendim bu Horasan'da çok molla, çok hoca var. Ama Hoca Abdullah gibi bilgisi, namuslusu ve sadıkı bulunmaz» dedi. Bu fikri herkes kabul etti. Hoca Abdullah'a adam gönderip çağırdılar. İki kardeş hocaya saygı gösterdiler ve «Hoca Abdullah, bu çocukları sen okutacaksın» dediler. Hoca Abdullah, «efendim beni mazur görün. Horasan'da pek çok hoca var. İçlerinde benden üstünleri de bulunur, üstelik elimde pek çok talebe var» dedi. Etem

Şah bu itirazı duyunca, «hoca, bu çocukları sen okutacaksın» diye emreyledi. Hoca Abdullah baktı ki olmayacak, karşısındaki hükümdar. İsterse zindana attırır, isterse cevr ve cefa eyler. Düşündü ve «peki efendim, ama benim şartlarım var, kabul ederseniz okuturum» dedi. «Şartın nedir?» dediler. Hoca o zaman, «ben, bu çocuklara ilim öğretebilmek için yedi sene mühlet isterim. Ayrıca yedi sene ne Tahar'ın ne Zöhre'nin yüzünü görmeyeceksiniz. Yemekleri de medresenin kapısına gelecek» dedi. «Hoca bunların sebebi nedir?» diye sordular. «Sebebi budur ki, eğer ben bunlara bir kötü şey söylesem veya bir tokat vursam, hemen gelip size şikâyet ederler. Siz bana, neden böyle söyledin, neden dövdün diye sual açarsınız. Siz padişahsınız, ben mollayım, iyisi mi siz onları hiç görmeyin. Bunun için yedi sene istedim» dedi. Hükümdar Etem Şah, bu sözleri çok beğendi, «hoca istersen on dört yıl olsun, sen okutacaksan, söz senin olsun» dediler. Hoca Abdullah artık itiraz edemedi. «Başüstüne» deyip evine döndü. Ertesi gün, halayıklar çocukları alıp medreseye götürdüler. Hocaya teslim ettiler. Hoca, o günden itibaren başladı bunlara ders vermeye. Ama çocuklara öyle bir sıkı verdi ki, onlar hükümdar çocukları olduklarını unuttular. Onlara, «sizi babalarınız bana sattı. Borçlarının yerine sizi verdi. Eğer okumazsanız sizi Allah'tan başka kimse elimden kurtaramaz. Ama okur ve öğrenirseniz benim evlatlarımsınız» diye onların ümitlerini kesti. Hoca bunları tam yedi yıl okuttu. Bunlar on dörder yaşına bastılar.

Bir gün hoca, öğle yemeğinde, kapıyı açıp baktı ki bunlar içerde oynuyorlar. İçeri girip değneği eline aldı. Önce Tahar'ı falakaya yatırdı değneği Zöhre'ye verip, «vur bakalım» deyince, Zöhre, hocanın ayaklarına kapanıp, «ama hocam, kabahat benimdir, Tahar'a vurdurma, beni döv» dedi. Hoca, Tahar'ı kaldırıp Zöhre'yi falakaya yatırdı, değneği Tahar'a verdi. «Vur» deyince, bu sefer Tahar hocanın ayaklarına kapandı, «hoca sen bilirsin, kusur benim, Zöhre'nin yerine beni döv» deyince hoca şüphelendi. Kendi kendine, «eyvah, eğer bunlar

bir arada kalırsa iş kötü olacak, sonunda benim kelle gedecek» dedi. Neyse can korkusuyla bu iki şehzadeye birer tokat vurup derse oturttu. Ders bitince, bunların üzerlerinden kilitleyip doğru Etem Şah'a gitti. Ahmet Han da oradaydı. Hocayı buyur ettiler ve «hoca, nasıl çocuklar, ilmi öğrendiler mi?» diye sordular. Hoca Abdullah Etem Şah'a dönerek, «efendim Zöhre kemale erdi. Tahar'ın biraz noksanı var. Emrederseniz Zöhre'yi çıkartalım» dedi. Etem Şah, «ziyade ol» deyip, Zöhre'yi çıkarmaları için emir verdi. O akşam Etem Şah sarayında büyük bir toy verdi. Şenlik yapıldı ve Zöhre saraya getirildi. Doğdukları günden beri hiç ayrılmayan bu iki genci felek ayırdı. Tahar'a medrese zindan oldu. Başladı ağlamaya, «dünya, sana nasıl inayım, Zöhrem benimle salınırdı. Şimdi yerinde yok» diye fer vat etti. O gece hiç uyuyamadı. Sabah oldu, üzerinize hayırlı sabahlar açılsın, Hoca Abdullah medreseye geldi. Baktı ki Tahar'ın gözlerinden dolu gibi yaşlar akıyor, «nedir derdin oğlum?» diye sorunca, Tahar, «ey hocam, dertlerin dermanı bizi yaradandır. Dermansız bir derde düştüm. Artık ne okumak, ne medrese isterim. Zöhrem elimden uçtuktan sonra dünya bana zindan oldu» dedi. Kendi başını düşünen hoca, Tahar'a öğütler verdi, ama kim dinler! Verdiği öğütlerin hiçbirisi kâr etmedi. Her geçen günde Tahar bildiklerini de unutmaya başladı. Hoca üç beş gün sonra anladı ki böyle giderse yedi senelik emeği de boşa gidecek, kendi kendine, «bu sevda bunu kırk gün sürmez, öldürür, verdiğim dersler de kaybolacak. İyisi mi başımın çaresine bakayım» deyip doğru Ahmet Han'a gitti. Meseleyi anlattı, «artık Tahar'ı da çıkart» dedi. Ahmet Han, hocaya, «Tahar'ı getir öyleyse» deyince, koşup medreseye döndü Tahar'a «yürü oğlum, çıkacaksın» deyince Tahar ta'zim gösterdi. «Hocam siz buyurun, sen babamdan bile büyük babasın benim için. Bana Allah'ın varlığını bildirdin, cahil idim kemale erdirdin» deyince Hoca Abdullah Tahar'ın ilk kemalini anladı. Hoca önde Tahar arkada, merdivenleri indiler. Saraya geldiler. Odaya girerken, hoca, «bakalım yerime oturduğum zaman,

Tahar benim yanıma mı oturacak yoksa babasının yanına mı?» diye içinden geçirdi. Ahmet Han, hocaya yer gösterdi, oturdular. Tahar el göğüste divan durup önce Hoca Abdullah'ın, sonra babasının elini öpüp hocasının yanına diz çöktü. Böylece ikinci imtihanda da Tahar kemalini ispat etti. Nihayet onun hafızlığını da dinlediler, dinleyenler Tahar'ı çok beğendiler. Ahmet Han'a «gözyadın» dileklerini bildirip evlerine çekildiler. Mecliste bulunan Etem Şah ve vezirlerinden hiç ses çıkmadı. Çünkü Tahar'ın bu başarısını ve kemalini kıskanmışlardı.

Aradan birkaç gün geçti. Tahar'ın sabra kararı kalmayıp, derdini anasına açtı. Dedi ki, «ana, eğer Zöhre'yi bana alırsanız derdim biter, almazsanız bu dert beni öldürür» dedi. Anası, «ey oğlum merak etme, Zöhre senin nişanlındır. Zaten yarın eli elinde olacaktır» diye teselli etti. O akşam Tahar'ın isteğini kocası Ahmet Han'a anlattı. Ahmet Han, karısına, «ey hanım, çocuğum hiç gam çekmesin. Onlar doğmadan, Hz. Pir onları birbirlerine vermiştir. Bizim de Etem Şah'la ahdımız vardır» dedi. Ertesi gün Ahmet Han, doğru Etem Şah'ın yanına gitti. «Ey kardeşim şimdiye kadar gözümüz yaşlıydı, elhamdülillah, gailei gamımız gitti, Hak bize evlatlar verdi. Atanın, vazifesi evladını evermektir. Allah'ın emriyle, Zöhre'yi oğlum Tahar'a isterim» dedi. Etem Şah acı acı gülüp, «oğlunu evereceksen, Horasan'da kız yok değil ya, git onlardan beğendini al. Sana verecek kızım yok!» dedi. Şaşırان Ahmet Han, «ey kardeşim, ikimiz de ihtiyarın karşısında ahdetmedik mi?» diye sorunca, Etem Şah, «ahdı mahdı bırak, benden sana kız yoktur. O zaman verdim, şimdi vermiyorum. Cebren alacağım dersin, işte meydana, buyur al» diye Ahmet Şah'ı reddetti. Dil mücadelesi insanın başına her şey getirir. İnsanların başına ne gelirse küçük kavgadan gelir derler. İki kardeş ayağa fırladılar. Meclistekiler araya girip bunları yerlerine oturtular. Ahmet Şah, üzüntüyle kalkıp evine geldi. O gün ortalıkta ses seda çıkmadı. Dokuz on gün sonra Etem Şah'ın karısı kocasını fitlemeye başladı. «Ey ben bilirdim ki Horasan'da senin hükmün geçer. Hükümdar

sensin, meğer öyle değilmiş, hükümdar kardeşinmiş. Karşında bunca söyledin, cellat senin emrinde değil miydi? Bir daha kız istemeye gelirse, işaret ver, cellat başını kesiversin» dedi. Entarili şeytan sözüne uyan Etem Şah, kardeşini unuttu. Allah esvablı şeytanın müzevirliğinden cümlemizi halas eylesin.

Onuncu gün Ahmet Han, saraya gelince, Etem Şah, cellata işaret etti. Cellat arkadan sessizce yaklaşıp Ahmet Şah'ın kellesini vurdu. Meclis karıştı. Herkes birbirine girdi. Ethem Şah «her kim yerinde durmazsa, alın kellesini» diye emredince, can korkusuyla kimse kımıldayamadı. Gözleri kin ve hasetten dönen Etem Şah emrederek, Tahar'ın anasının, halayıklarının da kellesini vurdurdu. Cellatlar Tahar'ı bulamadılar. Komşular Tahar'ı kaçırıp saklamışlardı. Etem Şah bütün komşuların evlerini arattırdı, bulamayınca deliye dönüp, «bu uçmadı ya! Horasan'dadır» deyip asker çıkarttı. Ev ev askerlere arattı. «Hangi evden çıkarsa o evde canlı koymayın, çoluk çocuğu da doğranacak» dedi. Komşular sadık çıkıp, sırrı sakladılar. Tahar'ı vermediler. Gece yarısı olunca, Tahar'ı, Horasan'ın hemen kenarında bulunan sazlığa kaçırıp sakladılar. Ertesi gün birkaç müzevir hemen gidip Tahar'ın yerini haber verdiler. Etem Şah, elli süvâriye kılıç kuşandırdıp, «Tahar'ı nerdeyse bulun kollarını bağlayıp karşıma getirin» diye emretti. Bunlar sazlığı arayıp, Tahar'ı buldular. Kollarını bağlayıp, bu on dört yaşındaki genci, Etem Şah'ın karşısına getirdiler. Zalım padişah, cellatları çağırttı. Ama meclistekiler araya girdiler. Bu arada olayı duyan Hoca Abdullah da yalın ayak koşup Etem Şah'ın karşısına dikildi. «Ey efendim, başını kaldır yukarı bak, bu dünyayı da öbür dünyayı da yıktın, ne yapıyorsun?» diye bağırdı. Etem Şah, hocaya karşı durup, «hoca, otur, ileri gitme, senin de kellen gider» deyince, bütün meclis ayağa kalktı, Tahar'ı celladın elinden aldılar. Etem Şah, baktı ki olmayacak, öyleyse, sürün bunu, gözüm görmesin» dedi. Meclis, Tahar'ı Mardin ülkesine göndermeye karar verdi. Tahar'ın yanına iki asker verip yola çıkardılar. Zavallı Tahar yalın ayak, baş açık,

iki atlının önünde Şiraz ülkesinden geçip Mardin civarında bir bahçe duvarının dibine getirildi. Tahar'ı getiren askerler de ona acımışlardı. Bahçe duvarının dibine oturdular, askerler, «ey talihsiz Tahar, bizi kargışlama, emir vereni kargışla» deyip, Tahar'ı orada bırakıp döndüler.

Tahar, melûl mahzun ve yorgun bir şekilde ağlamaya başladı. Meğer o bahçenin, bahçıvanı elinde kürekle bahçe sularmış. Yaşlı bir adam olan bahçıvan, Tahar'ın feryadını duyunca hemen yanına geldi, «benim derdim bana yeter oğul, bir de seni dinlemeyim. Niçin ağlarsın?» diye sordu. Tahar, başından geçen macerayı birbir naklettikten sonra, «amca beni felek bıraktı» dedi. İhtiyar bahçıvan Tahar'ı alıp evine, karısının yanına getirdi. İki pirî fânî karı koca Tahar'a acıdılar, «oğlum, anan babanı o zalim öldürtmüş, seni de sürgün etmiş, bizim yeryüzünde zürriyetimiz yoktur. Malımız mülkümüz de çoktur. Gel bizim evladımız ol» dediler. Tahar, razı oldu. İki ihtiyar şükür bir evladımız oldu diyerek sevindiler. Ertesi gün, Tahar'ı alıp bağı, bahçeyi dolaştırdılar. «İşte oğul, bundan sonra bu mal, bu mülk senindir. Gözünün önüne bak» dediler. Tahar bir müddet dinlendikten sonra, bağı, bahçenin işlerine daldı.

Tahar burada kalsın, biz gelelim Zöhre'ye. Zavalı kız, gecesi gündüzü belli olmadan, Tahar diyip feryad u figan ediyordu. Günleri hep böyle geçiyordu.

Beri tarafta Tahar bahçedeyken, bir bülbülün gülün dalına konmaya çalıştığını gördü. Bülbül konmak istiyor fakat gülün dikeninden konamıyordu. Sonunda goncanın üstüne konmak isterken diken göğsüne battı, bülbül kanat çırpıp cansız yere düştü. Tahar, «eyvah felek, bülbül bir kuş iken, sevgilisi uğruna canını verdi. Ben ki bir insanım, oturmuş elin bahçesini, bağı, şenlendiriyorum, asıl gülüm beni bekliyor. Ben nasıl bülbülüm ki gülüme canımı veremiyorum» deyip, doğru ihtiyarların yanına gitti. «Al baba bağı, bahçeni, sahip ol, bugünden

tezi yok gitmem gerek» dedi. Ağlaya ağlaya ihtiyarlarla helalleşip, Horasan'ın yolunu tuttu. Gece gündüz demedi yol aldı, bir gece yarısı, herkes yatmış kurt kuş uyumuşken, Zöhre'nin kapısına vardı. Köşkün kapısında bir binek taşı vardı. Çıkıp onun üstüne oturdu. Bu arada Hz. Pir, uykudaki Zöhre'nin rüyasına girip, «kızım ne yatıyorsun, kalk sevgilin kapıda seni bekliyor. Aç kapıyı» dedi. Zöhre uyanıp yatağından fırladı, aşağıya indi ki Tahar kapıda. Elinden tutup sessizce Zöhre'nin odasına çıktılar. Birbirlerine sarılıp ağlaştılar. Ertesi sabah, Zöhre, en sadık dert ortağı dadısına sırrını açtı. Dadısı, «hiç gam çekme, ben bunun sırrını biliyorum. Sen bana birkaç altın ver» dedi. Zöhre, dadısına bir kese altın verdi. Dadı, doğru pazara varıp, Tahar'ın boyuna uygun büyük bir sandık yaptırdı. Sandık içinden kilitleniyordu. Zöhre'nin köşkü, zaten bir nehirin üzerinde kuruluydu. Uzun bir zincirle sandığı bağlayıp suya bıraktılar. Gündüz, Tahar sandığın içine giriyor, gece olunca köşke çıkıyordu. Böyle tam kırk gün idare ettiler. Kimse farkına varmadı. Ancak nehrin dalgasından ıslanan zincir çürümüştü. Kırkıncı gün, kuşluk vakti, zincir koptu. Tahar sandık içinde, nehir sandığı alıp götürdü. Nehirler, bütün sular nereye dökülür? Umman'a. Tahar sandık içinde, kalka düşe gidedursun, biz gelelim Kandahar ülkesine.

Kandahar ülkesinin padişahının Zülfüsiyah isimli bir kızı vardı. Zülfüsiyah, rüyasında Hz. Pir'i görmüştü. Pir ona. «kalk kızım ne yatıyorsun, babana anana bildir, izin al. Deryanın kenarına çadır kur. Ne kadar dalgıç varsa topla, her yanda nöbet tutsunlar. Otuz dokuz gün say, kırkıncı gün, deryada bir sandık görünecek. O sandığı kurtar, içinde senin nasibin var, git çıkart» dedi. Kız, sabah olunca anasına, babasına rüyasını anlattı. Kandahar padişahı ve karısı heyecanlandılar, müneccemlere danıştılar. Onlar da, «olur mu, olur» dediler. Bunun üzerine padişah emir verdi, memlekette ne kadar dalgıç varsa çağırdılar. Padişah, «Kandahar denizinde, gidip ağ atın, hanginiz sandığı yakalarsa, ağırlığınca altın vereceğim» dedi. Kızı

Zülfüsiyah da cariyeleri ile birlikte, derya kenarında çadırını kurup otuz dokuz günü saymaya başladı. Neyse aradan otuz dokuz gün geçti, Dalgıçlar arasında fakir birisi vardı. Bu dalgıcın on bir yaşında bir kızı vardı. Bu kız babasına, «ey baba bayram geliyor, herkes kızına oğluna elbise alıyor. Bense çıplağım, bana da elbise al, artık utanıyorum» diye ağladı. Babası, «yavrum, hangi baba evladını bezetmek istemez? Dua et kızım, ağımıza sandık düşsün, altınlara garkolalım» dedi. Babasından bunları duyunca, kız gece gündüz, yüzünü yere koyup dua eyledi. «Ey yokları var eden Allahım, sen sandığı babamın ağına düşür» diye yalvarıyordu. Nihayet otuz dokuz gün geçti, kırkıncı gün gece yarısı, o fakir dalgıç sandığı yakaladı. Hemen Zülfüsiyah'a müjdeciler gitti. Dalgıç sevinçle, sandığı çıkarıp kızın çadırına getirdi. Zülfüsiyah, kazılara, «ey kızlar, ey güzeller, sandıktan mal olarak ne çıkarsa sizindir. Can çıkarsa benimdir. Razi mısınız?» diye sordu. Kızlar aralarında «bu sandıktan ne çıkar? Çıksa çıksa ya elbise ya para, ya da başka bir mal. Can ne arasın?» deyip, Zülfüsiyah'ın teklifini kabul ettiler. Bir usta çağırdılar. Usta sandığın kapağını açtı. Sandıktan baygın vaziyette, bir civan gördüler. Gülsuyu serpip delikanlıyı aylıttılar. Zülfüsiyah, «ey delikanlı, ismin nedir senin?» diye sorunca, Tahar adını söyledi, o zaman Zülfüsiyah kızlara dönerek,

Gelin içeri gonusalım
Taharım dertli gelmiş
Derdini bölüşelim

dedi. Kızın bu sözlerine karşılık, Tahar şu türküyü söyledi :

Gızlar gelip gonusmayın
Sakın siz gülüşmeyin
Tahar'ın sahabı vardır
Derdini bölüşmeyin

Bundan sonra, kız gidip babasına müjdeyi verdi. Kanda-
har padişahu bir vezirine, «şu sandıktan çıkan delikanlıyı sara-
yıma getirin» diye emretti. Vezir gidip, Tahar'a, «buyur deli-
kanlı, hükümdar seni istiyor» dedi. Tahar, perişan bir halde
padişahın huzuruna çıktı. Önce padişahın elini, sonra geri geri
gidip meclistekilerin de ellerini öptü ve gösterilen yere oturdu.
Bir ah çekip ağlamaya başladı. Meclistekiler niçin ağladığını
sordular. Tahar ayağa kalkarak, «ben ağlamayım da kimler
ağlasın? Felek beni ağlar günde bırakmış» dedi. Sonra başın-
dan geçenleri bir bir anlattı. Dinleyenlerin hepsi ağladı. Padişah
dayanamayıp, «eyvah, felek dünyanın derdini sana mı verdi»
dedikten sonra meclise dönüp, «zalim Etem Şah, bu gence bun-
ca zulmü etmiş, bunu öksüz ve yetim koymuş, şimdi ne lazım
gelir? Söyleyin, bunun hakkını alalım mı, bu yiğidi muradına
kavuşturabilir miyiz?» diye sordu. Akıllı ve uyanık bir adam
kalkıp, «efendim, kolay, beceririz. Çünkü, zulm ile abad olanın
sonu berbat olmuştur. Biz adaleti yerine getirelim» dedi. Mec-
lis bu adamın sözünü kabul etti. Emir verdiler, Etem Şah'a bir
elçi gönderdiler. «Eğer kan dökülmeden kızını verirse ne âlâ,
eğer vermezse kılıcı zoruyla alacağız» dediler. Padişah, bir iki
satırla, «ey zalim Etem Şah, kardeşinin kapısına kara kilit astın.
Tahar'ı sürdün. Şimdi o benim sarayımdadır. Eğer Zöhre'yi ver-
mez bu iki gencin muradına mani olursan, Horasan'da su yeri-
ne kan akıtırım» diye yazıp elçiye verdi. Güne bir menzil, elçi
yola çıktı ve günün birinde Horasan'a vardı. Doğru Etem Şah'
ın huzuruna çıktı ve mektubu verdi. Huzurda mektup okunun-
ca, Etem Şah, hiddetlenip, «var seni gönderen padişaha bildir.
Bildiğinden geri kalmasın. Ben kız falan veren değilim» dedi.
Elçi bu cevabı alınca gerisin geri dönüp haberi Kandahar padi-
şahına bildirdi. Padişah, Tahar'a seslendi, «oğlum, iyilikle iste-
dim lakin dileğim reddedildi. Ben söz verdim, bu sözümde
duruyorum. Askerimle birlikte bu uğurda canımı ortaya koy-
dum. Dua et bana. İnşallah fırsat bizimdir» dedi. Hak rızası
için çalışanlar muhakkak bir gün güler. Padişah ordusunu

hazırladı, Tahar'ı da yanına alıp yola çıktı. Ordu gece gündüz demeden Horasan'a yürüdü. Yerin kulağı var derler, ordu Horasan dağlarına dayanmadan, haberi Etem Şah'a yetiştirdiler. Etem Şah ne yapacağını şaşırdı. Bu arada, Kandahar padişahı ordusuyla Horasan'a dayandı. Etem Şah, aciz kaldı, meclisine, «ne yapacağız?» diye sorunca, meclis, «yapacağın bir şey kalmadı, gel Zöhre'yi verelim kurtulalım, yoksa çok adam ölecek» dediler. Etem Şah bu teklifi reddetti. Bunun üzerine, meclis, «sen ettin, sen bul» deyip gece yarısı Horasan'ın kapılarını, Kandahar ordusuna açtı. Kandahar padişahı, Tahar'la birlikte Etem Şah'ın sarayını sardı. Tahar'a da bir kılıç verip meclise girdiler ve «kimse teprenmesin» dediler. Kandahar padişahı Tahar'a, «o, senin babanın nasıl kellesini vurduysa, sen de kendi elinle onun kellesini vur» deyince, «vekilim sensin hükümdarım, ben kendimden büyüğe el kaldırmam» dedi. Padişah o zaman, «pekâlâ, vekil ben isem, ben bilirim ne yapacağımı» deyip meclise, «bunun babasını nerede öldürmüştü?» diye sordu. Meclistekiler orta yeri gösterdiler. Etem Şah da oraya getirilip kellesi uçuruldu. Tekrar meclise dönüp, «sizinle hiçbir davam yoktur. Ben Allah rızası için savaştım, zafer kazandım» deyince, meclistekiler, «haklısınız, zaferiniz hayırlı olsun. Biz de razıyız» dediler. Padişah, Tahar'ı tahta oturttu. Mecliste bulunan Hoca Abdullah, padişahın ayaklarına kapanıp, «efendim, kul daralmadan Hızır yetişmez, seni Allah gönderdi» diye öpmeye başladı. Tahar, hocasını kaldırıp, «ey hocam, duana muhtacım, ne olduysa Allah'tan oldu, ben bir şey yapmadım. Hak doğrunun tarafındadır» dedi. «Evet» dediler. «Şimdi, bu yolda babası canından oldu, Horasan'ın padişahı Tahar olmalıdır» deyince, meclis de razı oldu. Nihayet Zöhre'ye müjdeciler gitti. Zöhre sevinerek karaları çıkarıp, alları giydi. Gelip, Kandahar padişahının ayağına kapanıp, «en büyük babalığı sen ettin hükümdarım. Dünyada gözlerim gülmezdi sen güldürdün» deyince, padişah, «ey kızım, sizin bir babanız da benim, lakin benim dar dünyada bir kızım var, rüyasında bir ihtiyar derviş

ona Tahar'ı göstermiş» derken, Hoca Abdullah, lafın nereye geleceğini anlayıp, «başüstüne efendim, bir yiğide iki yar çok mudur? Bir de Zülfüsiyah olsun. Lakin evvela Zöhre'nin toyu olacak, sonra da Zülfüsiyah'ın» dedi. Padişah emir verdi. «Padişah kızını da getirin. Ben kızımı parasız pulsuz vereceğim. Ona veren vermiş, yazılan yazıyı bozmak haddim mi?» dedi.

Tahar'ı Horasan'a hükümdar yaptı. Bir mübarek perşembe akşamı Tahar ile Zöhre'nin toyunu tuttu. Bu iki civanı bermurat eyledi. Hak bizleri de sevdiklerimize kavuştursun!

Aradan bir hafta geçtikten sonra, ikinci hafta da Zülfüsiyah'ın toyu tutulup, o da muradına erdi.

Hükümdar kırk gün Horasan'da misafir oldu, kırk birinci günü, «hoca Allah'a ısmarladık sizi, duadan unutmayın bizi» deyip ordusunu çekip ülkesine döndü. Tahar iki padişah kızıyla muradına nail oldu.

İşte söylediğim Tahar ile Zöhre'nin ahvalatı burada tamam oldu. Allah cümle âşıkları, cümle murat üstünde kalanları muradına kavuştursun. Cenab-ı Hak cümlemize iyilik, sağlık versin. Amin!

BİBLİYOGRAFYA

- Abbasov, İsrail, *Azerbaycan Dastanlarına Ermeni Diline Tercüme, Tebdil ve Neşri Meselelerine Dair*, Az. Şifahi Halg Ed. na Dair Teddigler c. v., Bakı, 1977, ss. 54 - 138
- Açılmış, Hüseyin, *Karacaoğlan, Hurşit ile Mahmihri ve Takir ile Zühre'nin Nizip Varyantları*, Erz. 1970 (Basılmamış Lisans Tezi)
- Afzalov, M. I. - H. Resulev - Z. Hüseynova, *Uzbek Halk Ertakları*, I Taşkent, 1960
- Ahundov, Ehlilman, *Azerbaycan Nagıları* II. cilt, Bak. 1961.
Azerbaycan Dastanları I. cilt, Bakı, 1965
- Akad, Mediha (L. Ö. Akad), *Tahir ile Zühre* (Film Senaryosu), 1951 (Basılmamış)
- Ali Rahim - A. Aziz, *Tatar Ed. Tarihi*, I. cilt, 3. Bölük 1923
- And, Metin, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)* Ank. 1972 (T. İş Bankası Yayını)
- Arda, Z. Cemil, *Edebiyatta Motif Araştırmaları*, *Hurket Mec.*, Temmuz 1970
- Aşig Hüseyin Bozalğanlı, *Şer'ler*, Bakı, Gençlik, 1973
- Ateş, Ahmet, *Anadolu Kütüphanelerinden Bazı Mühim Türkçe El Yazmaları TDİD*, VIII. 1958 ss. 90 - 108
- Azımov, S. - Y. Sultanov - M. Afzalov, *Uzbek Sovet Adabieti*, Taşkent, 1955
- Babayev, I. - P. Efendiev, *Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı*, Bakı, Maarif 1970
- Ball, Multan, *Ercisli Emrah ile Selvihan Hikâyesi, Varyantların Tespiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Ank. 1973
- Baggöz, İlhan, *Turkish Folk Stories About The Lives of Minstrels*, JAF, Vol. 65, 1952, ss. 331 - 339
- İzahlı Türk Halk Ed. Antolojisi*, İst. 1968
- Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri*, *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bil. Dergisi* c. 5, s. 2, 1973 ss. 71 - 86

- Bloch , Edgar, *Mazdeizmin Türk Kanunlarının İtikatları  zerinde Tesiri*, *Milli Tettebular Mec.* I, 1331
- Boev, Emil - Hayriye Memova, *Rodop Türk Masalları*, Sofya, 1963
- Boratav, P. Naili, *DTCF Edebiyat ve Folklor Arşivi DTCF Dergisi*, s. I, 1942
- Boratav, P. Naili - Halil Vedat Fıratlı, *Halk Ş ri Ant.* Ank. 1943
- Boratav, P. Naili, *Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri DTCFD*, IV, 1945
- Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* Ank. 1946
- Les R cits Populaires Turcs (Hikâye) et Les «Mille et Une Nuits»* Oriens, I, s. I, ss. 63 - 75
- La Po sie Folklorique, La Litt rature des Aşık*, Ph. TF, Tome : 2, 1965 ss. 90 - 147 (Tercümesi, TD. 208)
- İslam Ansiklopedisi «Mani» Maddesi C z* : 65 s. 879
- Boza, Yaşar, Tahir ile Z hre, *Ata.  ni. Ed. Fak. Mez. Tezi* 1965 (Basılmamış)
- Caferoğlu, Ahmet, *Die Azerbeidschanische Literatur*, Ph. TF II., 1965 ss. 635 - 699
- Chevalier, Jean - A. Gheerbrant, *Dictionnaire des Symboles*, 4. cilt, seghers-Paris, 1974
- Dirks, Sabine, *La Famille Musulmane Turque*, Paris-Mouton-La Haye, 1969
- Eberhard, W., *Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar*, *TTK Belleteni*, XI, S. 41 Ank. 1947
- Elçin, Şükrü Murat, *Kerem ile Aşk Hikâyesi* Ank. Milli Eğit. Bs. 1949
- Kitab  Mensur, Realist İst. Halk Hikâyeleri, Hacettepe  ni. Sosyal ve Beşeri Bil. Dergisi*, c. I, s. I, 1969, ss. 74 - 106
- Türkiye'de Halk Edebiyatı, Türk Dünyası El Kitabı* Ank. 1976 (TKAE Yayını) ss. 522 - 549
- Elfu'n-Nehar Ve'n-Nehar*, (M. Hami - Ali Şükrü - Sait Fehmi), İst. 1873
- Elizade, H mmet, *Aşıklar*, c. II. Bakı, 1936
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, I: Ank. 1958 (TDK Yayını)
- Ferhat ile Şirin*, Taşbasması, İst. Tarihsiz (Kenarında Derdiyok ile Z lfişiyah ve Hursit ile Mahmihrî Hikâyesi var)
- Ferhat ile Şirin, Taşbasması*, İst. Şirket-i Hayriye-i Sahhafiy , 1299
- Gökalp Ziya, *Türk Medeniyeti Tarihi*, Hazırlayanlar: K Yaşar Kopraman-A. İsmail Aka, İst. 1968 (Kültür Bak. Yayını)

- Gökbakar, İbrahim, *Tahir ile Zühre*, Ank. DTCF'de Mezuniyet Tezi, 1945
(Basılmamış) DTCF Küt. No : Ed. 319
- Gökyay, O. Şaik, *Dedem Korkudun Kitabı*, İst. 1973
- Gölpınarlı, Abdülbaki, *Yunus Emre, Risalet el-Nushıyya ve Divan*, İst. 1965
- Güney, E. Cem, *Tahir ile Zühre*, İst., Yeditepe, 1960
- Gürgen, Fevzi, *Tahir ile Zühre*, İst. Sağlam Kıt., 1976
- Güvemli, Zahir, *Sinema Tarihi*, İst. Varlık, 1960
- Hayalî Küçük Ali, *Karagöz'ün Tahir ile Zühre Oyunu* (Ses bandı) Tespit eden : İhan Başgöz, Milli Küt. Müzik Böl. Arşivi Fiş No : A-8
- Hayalî Küçük Ali, *Tahir ile Zühre*, Dünya Gazetesi, 5 - 13 Haziran 1952
- Hayalî Memduh, *Tahir ile Zühre* (6 Perdelik Karagöz Oyunu) Yazma, İst. Bel. Küt. K. 62/1
- Hikâye-i Tahir ile Zühre*, İst., Basmahane-i Amlre, 1266
- Hikâye-i Tahir ile Zühre*, - Tagbasması - İst., Hüseyin Ağa Mat. 1300
- Hikâye-i Tahir ile Zühre*, İst. Emniyet Mat. 1330
- Hikâye-i Tahir ile Zühre*, Dersaadet, 1342
- + Hüseynova, Elekber, *Bir Yetimin Nalesi veya Gardaşın Gardaş Etdiği Hiyanet*, Bakı ?
- + Isenbet, Naki, *Tahir - Zühre* (Şiir), An, 1916 (Kazan)
- İnan, Abdülkadir, *Türklerde Su Kültü ile İlgili Gelenekler*, Fuat Köprülü Armağanı, İst. 1953, s. 249
- Tarihte ve Bugün Şamanizm* Ank. TTK. Yayını, 1954
- Türk Destan ve Masallarında «Kırklar» Motifi*, TD, 1958, VII, s. 77, ss. 222 v. d.
- Türk Şamanizmi Hakkında*, (Makaleler ve İncelemeler, Ankara, TTK Yayını, 1968 içinde s. 394)
- + Jirmunsky, V. M. - H.. T. Zarifov, *Uzbekskiy Narodnyy Geroçeskiy Epos*, Moskova, 1974
- + Jirmunsky, V. M. - A. N. Kanonov, *Kniga Mogca Dede Korkuta*, Mös. kova-Leningrad, 1962
- + Jumaliev, K. Z., *Kazak Eposi Men Edebiyet Tarihining Meseleleri*, I Alma-Ata, 1958
- K. (Akıncı), Tarık Dursun, *Bağrıyanık Ömer ile Güzel Zeynep, Tahir ile Zühre*, ss. 36 - 43 İst. 1973
- Kansu, Ceyhun Atıf, *Sevgi Elması*, Ank. TDK Yayını, 1972

- Kaplan, Mehmet, *İki Destanı İki İnsan Tipi* TDED, c. 4, Nr. 4, 1952
- Hikâye Tahlilleri; Dede Korkut Hikâyelerinin Türk Kültür Tarihindeki Değeri ve Ehemmiyeti*, yol, s. 3, 1965
- Hikâye Tahlilleri, İslami Devir Hikâyeleri* yol, s. 5, 1966
- Karahan, Abdülkadir, *İslamiyette Kırk Adedi* TDED, İst. V. 1951, s. 265, v. d.
- + Kemerlinsky, E., *Tahir ile Zühre Operası*, 1916
- Kerem ile Aslı Hikâyesi*, İst. Halk Kitapçılık, 1965
- + Kerimov, B., *Tahir - Zuhra* Uzbekskaaya Skazka, I. Literature i Iskustva Uzbekistan, Taşkent, 1940
- Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi* (1451 - 1590) Ank. 1976 (Ata. Ünl. Yayını)
- Konyalı, İ. Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, Konya, 1964
- Korgunal, M. Zeki, *Tahir ile Zühre*, İst. Yusuf Ziya ve Emniyet Kt. 1931 (Diğer Baskılar, 1934 - 1942, Bozkurt Kt. 1934 - 1936 - 1958)
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst. 1926
- Türk Dili ve Ed. Hakkında Araştırmalar*, İst. 1934
- Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* Ank. 1976 (3. Baskı)
- Kösemihâlzade, M. Ragıp, *Kazan ve Türkistan'da Son Musiki Hareketleri* Az. YB. ss. 112 - 117
- Kosı Körpeş - Bayan Sühlü*, Almata - 1957 (Kazak SSR Gıllım Akad Neğri)
- + *Kosı Körpeş - Bayan Sühlü*, (Neğreden, I. N. Berezin) Tureçkaya Hres-tomatıy III, 1876
- Köylerimiz*, İçişleri Bak. İller İdaresi Genel Md. Neğri, Ank. 1968
- + Kunos, Ignas, *Türkische Volksromane in Kleinasien, Ungarische Revue*. Vol. XII - XIII, Budapest. 1892 - 1893
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlama* (Meâl), Ank. 1973 (Diyanet İşleri Baş-kanlığı Yayını)
- Kütükoğlu Bekir, *Osmanlı - İran Siyasi Münasebetleri*, I (1578 - 1590) İstanbul 1962
- Levent, Ağâh Sırrı, *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Kemâzler, Mazmunlar ve Meşhumlar*, İst. 1943
- Divan Ed. da Hikâye*, TDAY, 1967, ss. 71 - 117
- Meşhur Şah İsmail Hik.*, Taşbasması, (Kenarında) Derdiyok ile Zülfisiyah Hik. var) Dersaadet, 1342

- + Molla Ahmet Molla Mehmet Zarıfoğlu, *Kıssa-ı Tahir ile Zühre*, Kazan, 1889
- Molla Nepes, *Zohra - Tahir*, Aşgabat, 1940 (Diğer Baskılar, 1945 - 1948-1954 - 1958)
- Mollayev, N. M., *Uzbek Adabiyeti Tarihi*, Taşkent, 1955
- Mollayev, *Uzbek Halk Ertakları*, Taşkent, 1955
- Namık Kemal, *Karabela*, İst. 1326 (1910)
- Necatigil, Behçet, *Mitologya*, İst. 1968
- Nerimanov, Neriman, *Bahadır ile Suna*, Bakı, ?
- Onaran, Doç. Dr. Alim Şerif, *Lütfi Ömer Akad'ın Sineması*, İzmir, E. Ü. G. S. Fak. Yayını, 1977
- (Onay) Ahmet Tal'at, *Halk Şiirlerinin Şekil ve Nev'i* İst. 1928
- (Onay), *Türk Şiirlerinin Vezni*, İst. 1933
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, Ank. 1971
- Ögel, *Türk Kılıcının Menş ve Tekâmülü Hk.* DTCF Dergisi, c. VI, S. 5, s. 431, v.d.
- Önder, Mehmet, *Konya Efsâneleri : Tahir ile Zühre Çağrı*, Nisan 1959, 2. yıl Nr. 16
- Önder, *Konya Efsâneleri*, Konya, 1963
- Özbek, Mehmet, *Folklor ve Türkülerimiz*, İst. 1975
- Özün, Mustafa Nihat, *Türkçede Roman*, İst. 1936
- Öztelli, Cahit, *Pir Sultan Abdal - Bütün Şiirleri* - İst. 1971
- Özzorluoğlu, S. Tevfik, *Tahir ile Zühre*, İst. İkbal Klt., 1936
- Palandöken, Bilge, *Bir Halk Hikâyecisi*, Behçet Mahir Adımlar, Şubat 1970, s. 1
- (Pepel), Halûk Nihat, *Türk Destanına Giriş*, İst. 1934
- + Pontusof, N. N., *Tabib Padişah ile Zehra Hanım* (Obradzi Tarayçinskoy Narodny Literature içinde) Kazan - 1909
- Propp, Vladimir, *Morphology Of The Folktale*, Austin-USA, 1958
- Qazak, Eposi, (Altı kitap) 5. Kitap, *Közi Körpeş-Bugün Sülü* Almata-1957
- Radloff, W., *Proben...* IV (Tobol Metinleri) St. Petersburg 1872
- Radloff, *Proben...* VI (Tarancı Metinleri) St. Petesburg 1886
- Radloff, *Proben...* VII (Kırım Metinleri) St. Petersburg, 1890

- Proben...*, VIII (Osmanlı Metinleri) St. Petersburg 1898, Girişin ilk kısmının Tercümesi için bkz. HBM, I. s. 55 v.d. Çev. (H. F.)
- Raquette, G., *Taji bila Zohra, Eine Ostturkische Variante Der sage*, Lund, 1930
- Ritter Hellmut, *Karagöz, Türkische Schattenspiele*, c. III Wiesbaden, 1953 ss. 463 - 509
- Ruben, W., *İndoloji Nokta-i Nazarından Bir Türkistan Masalının Tahlili*, Ülkü, c. XVII, s. 99
- Ruben, *Reznihan ile Mahfiruze, Ülkü*, XII, ss. 483 - 487
- Ruben, *Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Yeni Araştırmalar*, (Çev. Sait Gökçeoğlu), Orkun, İst. s. 21 (ss. 14 - 15); s. 32 (ss. 10 - 12); s. 40 (ss. 12 - 13)
- Şarkılı ve Kantolu, *Karagöz Kitabı, Cüz. 4 Tahir ile Zühre*, İst. 1325
- Sabir Abdullah, *Tahir ile Zühre* (Muzikli Dram), ?
- Saussey, Edmond, *Türk Halk Edebiyatı* (Çev. İlhan Başgöz) İst. 1952
- Sav, Ergun, *Halk Hikâyeleri*, Ank. 1974 (İş Bankası Yayını)
- + Schmidt, Hans - Paul Kahle, *Volkserzählungen aus Palastina*, Göttingen, 1914
- Sevilen, Muhittin, *Karagöz*, MEB, 1000 Temel Eser - İst. 1969
- + Seif, Theodor, *Drei Türkische Schattenspielen, La monde oriental*, XVII, 1923, s. 149 - 161 (*Tahir ile Zühre*)
- Sidersky, D., *Les Origines des Légendes Musulmanes*, Paris - 1933
- + Smirnof, W., *Musulmanskaya Peçatnya İzdaniya v Rossii* (Zapiski Vostocrago Otdeleniya Imp. russk. archeol. Obsçestva T. 3, 5 - 7, S.-Petersburg-1892)
- (Solok), Cevdet Kudret, *Ortaoyunu*, Ank. 1975
- (Solok), *Karagöz*, Bilgi yay., Ank. 1970
- Otto Spies, *Türkische Volksbücher*, Leibzig, 1929 (Terc. Türk Halk Kitapları, Çev. Behçet Gönül, İst. 1941)
- Otto Spies, *Zwei Volkstumliche Liebesgeschichten aus dem Orient*, FFC. 127, Helsinki 1939
- Tahir ile Zühre*, - Taşbasması- (*Aşık Garip'in Kenarında*) İst. 1302
- Tahir ile Zühre*, -Taşbasması- (*Aşık Garip'in Kenarında*) İst. 1302
- Hurşit ile Mahmihri ile Birlikte*) İst. 1302

- Tahir ile Zühre, -Taşbasması- (Tevatür ile Meşhur Aşık Garip Kenarında)*
İst. 1303
- Tahir ile Zühre, Dersaadet, 1342*
- Tahir ile Zühre, İst. İktisat Kt. 1928 (Diğer baskılar, 1930, 1931)*
- Tahir ile Zühre, İst. 1940 (1943)*
- Tahir ile Zühre, İst. Maarif Kt. 1944 (Diğer baskılar 1947, 1955, 1956)*
- Tahir ile Zühre, Derleyen, Ahmet Kuzucu, Folklor, 3. yıl, 29 - 30 sayı, 1972*
- Tahir ile Zühre, İst. Tarakçılarda Hacı Hüseyin Ef. Mat. Tarihsiz (Aşık Garip Kenarında)*
- Tahiri Dye Zyraja, Folklor Shqiptar, I, Proza Popullare vellemleri Katert, Tiranë, 1966*
- Tahir Mirza ve Zühre Hanımın Nagih, -Ermenice ve Türkçe Şe'rleri- Türkçeden tercüme eden: Ağek Mhrtaryan Aleksandropol, 1901 (2. bs. 1911)*
- Tahir-ül Mevlevi (Tahir olgun) Edebiyat ülgatı, İst. 1973*
- Tarlan, Ali Nihat, Şeyhi Divanı'nı Tetkik, İst. 1964*
- Tehmasib, M. H., Azerbaycan Dastanları -Orta Eserler- Bakı, 1972*
- Terzibaşı, Ata, Türk Ed. da Mani Biçiminin Doğuşu ve Gelişmesi, Türk Yurdu, III, sayı, 3 - 4 Ank. Haziran - Temmuz 1961*
- Terzibaşı, Kerkük Manileri ve Hoyratları, Bağdat, El Umme Basımevi, 1970*
- + Thüry, Jozsef, A. Közép - Ázsai Török Iradölom, Budapest, 1904*
- Timuçin, Afşar, Tahir ile Zühre, İst., 1968*
- Thompson, Stith, The Folktale, Newyork, 1946*
- Thompson, Motif Index Of Folk - Literature, 6 cilt, (2. baskı) Bloomington-Indiana, 1955 - 1958*
- Türk Folklor ve Etnoğrafya Bibliyografyası, 3 cilt Ank. I. cilt 1971; II. cilt 1973; III. cilt 1974 (Milli Folklor Araş. Dairesi Yayını)*
- Türkmen, Dr. Fikret, Aşık Garip Hikâyesi Üzerinde Muk. Bir Araştırma, Ank. 1974 (Ata. Ün. Neşri)*
- Türkmen, Türk Halk Hikâyelerinde Gökyüzü ile İlgili Alegoriler, I. Uluslararası Türk Folklor Semineri, Ank., 1974 ss. 159 - 164*
- Unat, Falk Reşit, Hikâ Tarihleri Mîlâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ank., (TTK Yayını), 1974 (4. baskı)*

Uzbek Halk Ertakları, Uz. SSR Davlat Negriatı Taşkent, 1955

Uzunçarşılı, Ord. Prof. İ. Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri* Ank. 1969 (TTK Yayını)

Ülgen, Hilmi Ziya, *Tahir ile Zühre*'den, *Anadolu Mec.* I. s. 3, ss. 93 - 95 (1340)

Vambéry, H., *Altosmanische Sprachstudien*, Leiden, 1901, ss. 114 - 137

Walker, W., *Türk Halk Hikâyelerinde Mesut Tesadüf* (Çev. A. E. Uysal)
DTCF Batı Dilleri Dergisi, C. 2

Yerevanlı, Ekber, *Ermeni - Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı Elgaları*,
Yerevan, 1958 Azeri - Ermeni Edebi Elgaları Yerevan, 1968

Yunt, Kerim, *Türk Dilinde*, 40, TD. 1953, s. 23, ss. 745 v.d.

Yurdatap, S. Münir, *Tahir ile Zühre*, İst. Bozkurt Klt. 1943 (1960)

Zühre - Tahir, Çapa hazırlayanlar : N. Aşirov - A. Kekilov Aşgabat, 1959,
(Diğer Baskılar : 1940 - 1943 - 1948 - 1954 - 1958)

Zühre-Tahir, Eser-i Molla Nefes, Matbua-ı Ati-i Kabus, 1348 (İran baskısı)

Not : İkinci elden faydalanmak zorunda kaldığımız kaynaklar (+) işareti ile gösterilmiştir.

İ N D E K S

ŞAHİS ADLARI

— A —

Abbasov, İsrail, 14	Anar, Ümran, 1
Abdullah, 49, 181	And, Metin, 204
Açılmış, Hüseyin, 17, 20	Arap Üzengi, 99, 189
Adil Şah, 53, 61, 87, 88, 117	Arıfcanova, Gulam Hasani, 11
132, 133, 156, 157	Arzu, 116,
Afzalov, M. 21, 27	Aras, Firdes, 17
Ahmet, 32, 50, - bey, 56, - han,	Arap Köle, 47, 48, 90, 107, 124
34, 72	Arda, Zeki Cemil, 177
Ahundov, E., 21, 25, 110, 172	Aslı, 67
Aka, Afşar İsmail, 38	Aşık Garip, 202
Akay, Hülya, 1	Aşirov, N. 12,26
Akay, İ. Hakkı, 15	Aşık Azız, 23
Ak-Han, 33, 38	Aşık Güllistan, 17
Akşit, 204	Aşık İsmail Çiftçi, 23
Akad, Lutfi Ömer, 205	Aşık Hüseyin Bozalğanlı, 149
Akad, Mediha, 205	Aşık Müdamı, 16
Ali (Hz.), 80, 148, 194	Aşık Bektaş, 16
Ali, Rahim, 13	Ateş, Ahmet, 22
Ali Şükrü, 184	Azra, 116
Ali Şir Neval, 166	Azız, A., 13
Aman Kekilov, 164	Azımov, S., 21

— B —

Babahan Padişah, 32, 44, 101	Belkis, 60, 106
154, 157, 158	Benzing, J., 169
Babayev, İ., 175	Berezin, İ. N., 164

Bağdaş, Fatma, 17
Bahçıvan Hasan, 52
Bahır Vezir, 44, 101, 102
Bali, Muhan, 9
Bânû, 67, 72, 144, Çin-su, 168
Balbay, Şaban, 10
Başgöz, İlhan, 37, 202
Behçet Mahir, 23, 95
Behram, 62, 138
Behrever, 204

Bernay, Emile, 25
Bibice Sultan, 121, 137, 138
Bidar Efendi, 203
Bingöl, Havva, 18
Boev, Emil, 16, 25
Bloche, Edgar, 196
Boratav, P. Naili, 9, 16, 18, 20,
121, 161, 163, 173, 174, 175, 188
Boza, Yaşar, 20, 23

— C —

Cellat Kasım, 101
Chevalier, Jean, 179

Celâli Memmet, 67
Cihangir, Kıymet, 24

— Ç —

Çelik, Ali, 17

Çerçi, Abdurrahman, 24

— D —

Delle Koca Karı, 62
Demirtaş, M. Diler, 10
Dertli, 202

Dilaram Hanım, 53, 121
Dirks, Sabine, 38
Dikran Efendi, 203

— E —

Eberhard, W., 180
Ebubekir, 148
Efendiyev, P., 175
Elçin, Şükrü M., 9
Elizade, H., 13

Ergezer, Erdoğan, 205
Eset, Niyazi, 201
Essar, Tebrizi, 166
Etem, Şah, 32, 34, 41, 72, 77, 90
Eyyubî, 22

— F —

Ferhat, 52, 61, 91, 98, 106
Fıratlı, Halil Vedat, 18

Fuzulî, 122

- Gabeşi Sultan Ahmet, 206
 Gambertay, 83
 Garip, 98, 110
 Garaçomağ, 155
 Garakız, 50
 Gazimiha, M. Garip, 206
 Gevher, 53, 131
 Gövher, 154
 Gheerbrant Alain, 179
 Gökalp, Ziya, 38
 Gökbakar, İbrahim, 15, 20, 172
 Gökçeoğlu, Salt, 194
 Gökyay, O. Şaik, 173, 178, 180,
 184, 186, 187, 192, 194
 Gölpınarlı, Abdülbaki, 188, 197
 Gönül, Behçet, 9
 Gül Kamer, 105, 119
 Güllü Agop, 203
 Gülsah, 116
 Gülürağna, 117
 Gülzade, 137, 154, 155
 Güney, Eflatun Cem, 19, 206
 Güngör, Nadide, 10
 Gürgen, Fevzi, 19
 Güvemli, Zahir, 205

- Hadica, 60, 130
 Halide Nevruz, 44
 Hallacoğlu, 14
 Hamza Hekimzade Niyazi, 206
 Hanlar, Han, 104
 Hans Schmidt, 106
 Hanverdi Sevdakâr, 51, 58, 112,
 189
 Hatem Sultan, 32, 37, 51, 59, 68,
 69, 80, 86, 107, 129, 141, 142, 167
 Hasan Şugul, 109
 Hasan, 46
 Hayali Memduh, 28
 Heşterhan, 84, 86, 142, 144
 Hızır, 27, 55, 56, 59, 63, 66, 71,
 81, 83, 84, 88, 89, 97, 123, 142,
 143, 155, 157, 178, 186 194, 204
 Hint padişahı, 204
 Hoca Abdullah, 35, 77
 Hüseynova, Elekber, 13, 26

- İbare Sultan, 67
 İhsan Rahim, 28
 İnan Abdulkadir, 180, 191, 196
 İsa, (Peygamber), 82, 88, 89, 143,
 155, 157, 194, 197
 İsenbet, Nakî, 206
 İsmail Çelebi, 22

- Jirmunsky, V. M., 21, 164, 165,
 184, 194
 Jumaliev, K. Z., 13

— K —

Kahle, Paul, 169
 Kakinç, Tarık Dursun, 205
 Kale, Necmi, 10
 Kamber, 116
 Kamerruzaman, 61, 135
 Kansu, Ceyhun Atuf, 205
 Kara Batır, 41, 46, 47, 52, 53, 62,
 75, 82, 92, 95, 96, 109, 120, 138,
 151, 154, 190
 Karabay, 164, 165
 Karabudak, 173
 Karaçor (Çoban), 57, 75, 76, 79,
 81, 94, 152, 190, 194
 Karacuk Çoban, 184
 Karaçor Çoban, 41, 45, 51, 64, 79,
 81, 85, 92
 Kara Gavur, 41, 46, 47, 75, 81, 95,
 96, 190, 196
 Kara Han, 32
 Karahan, Abdülkadir, 191
 Karavezir, 32, 50, 93
 Kasım Cellat, 51
 Kazan Bey, 184
 Kavuklu Hamdi, 28

Kaya, Sadiye, 17
 Kekilof, Aman, 12, 206
 Keloğlu, 37, 46, 55, 123, 124, 145
 Kel Hasan, 204
 Kemerlinsky, E., 206
 Kerem, 37, 67, 88, - Han, 156
 Kerimov, B., 12
 Kılıç, A. Fikret, 18
 Kılıç, Muammer, 17
 Kodargul, 165
 Konyalı, İ. Hakkı, 199
 Korgunal, M. Zeki, 19
 Korkut Ata, 181
 Köprülü F., 141, 178
 Köroğlu, 35, 88
 Közi Körpeş, 164, 165
 Kudret, Cevdet, 28
 Kunoş, İ., 19
 Kuzucu, Ahmet 16
 Küçük, Ayşe, 18
 Küçük, İsmail, 203
 Kül-han, 33
 Kütükoğlu, Dr. Bekir, 173

— L —

Levent, Agah Sırrı, 170, 187
 Leyla, 52, 116

Litmann, E., 169, 178

— M —

Meleksima, 68, 129
 Melikşah, 190
 Melike Sultan Bibiçe, 53, 121
 Memova, Hayriye, 14, 25
 Mhırtaryan, Aşek, 14, 27
 Molla Ahmet, 12
 Mollamelzunu, 61, 135, 136

Molla Nepes, 12, 26, 35, 38, 52,
 142, 145
 Moysi pit, 61, 88, 134, 188
 Müdani 20
 Musa, (Peygamber), 99, 184,
 187, 188
 Mümtaz, 13

— N —

- Nahid, 167
 Namık Kemal, 204
 Nasruddin Tusi, 166
 Nergis, 50, 51, 56, 58, 112, 127
 Nerimanof, Neriman, 206
 Nevfel, 189
 Nevruz, Hadide, 23

— O —

- Onaran, Alim Şerif, 205
 Onay, Ahmet Tal'at, 116, 120

— Ö —

- Ögel, Bahaeddin, 195
 Ömer, (Hz), 80
 Önder Mehmet, 200
 Özbek, Mehmet, 200
 Öztelli, Cahit, 22, 23, 192
 Özzorluoğlu, S. Tefvik, 19
 Pepel, Halûk Nihat, 204
 Pontusof, N. N., 12, 21

— P —

- Porçova, O. A., 12
 Propp, Vladimir, 177

— R —

- Radloff, W., 11, 19, 21, 26, 43
 Raquette G., 11, 12, 19, 20, 22, 27,
 38, 166, 168
 Rasulev, H., 26
 Rayman Hayreddin, 17
 Ritter, Hellmut, 28
 Ruben, W., 181, 194
 Rüstem, (Zaloğlu), 64

— S —

- Sabir Abdullah, 206
 Saleh Sevdakâr, 189
 Salt Fehmi, 184
 Sarı Aşık, 175
 Sarıbay, 165
 Sarıoğlu Gülsüm, 10, 17
 Self, Theodor, 28
 Sevilen Muhittin, 28
 Seyyadî, 171, 206
 Smirnof, W., 12
 Spies, Ottov, 9, 178, 179
 Sönmez, Fatma, 17
 Sönmez, Hüseyin, 18
 Sultanov, Y., 21
 Surp Serkis, 27
 Süleyman, (Peygamber), 60, 116,
 187

— Ş —

- Şah Hurban, 52, 105, 114
 Şah Kulu (Han), 58
 Şatır, Fıkriye, 24
 Şen, Kadriye, 24
 Şeyh San'an, 67

— T —

Tahir-ül Mevlevî (Tahir Olgun),
148	Thompson, Stith, 177
Tanpınar, A. H., 204	Thury, Jozsef, 169
Tamer, Fatma, 24	Timuçin Afşar, 205
Tarlan, A. Nihat, 184	Türkmen, Fikret, 9, 122, 128, 169,
185, 186, 202
Tehmasib, M. H., 21, 25, 164,
168, 169, 172, 201	

— U —

Ulusoy, Mukaddes, 18	Uzunçarşılı, İ. Hakkı 173
Ulusoy, Mustafa, 18	

— Ü —

- Ülken, Hilmi Ziya, 205

— V —

Vahit, 53, 131, 132	Vambery, H., 11, 13, 25, 32, 168

— W —

- Walker, W., 189

— Y —

Yerevanlı, Ekber, 14, 21	Yusuf, (Peygamber), 116, 187
Yunt, Kerim, 191	Yurdatop, S. Münir,
Yunus, (Peygamber), 143, 187	

— Z —

Zaloğlu, Rüstem, 187	Zincir, Abdullah, 24
Zarifoglu, Molla Mehmet, 12	Zincir, Saniye, 24
Zarifov, H. T., 21, 119, 164, 165	

YER ADLARI

— A —

Alacaköyü, 17
Aleksandropol, 14

Arapkuyusu Köyü, 24
Arpaçay, 23

— B —

Babil, 167
Bağdat, 53, 54, 117, 156, 158,
Balkanlar, 14, 22, 38
Banu Köyü, 199, 200
Beyhekim Mah. (İst.'da), 199
Beyoğlu, 200

Beyşehir (Gölü), 200
Boğazlıyan, 24
Bulgaristan, 14, 174
Büyük Karaman Çayı, 167
Büyük Pir Veli Köyü, 23

— C —

Cürcan, 88, 156

— Ç —

Çon - Talas, 53, 62, 82, 138

— D —

Dicle, 204

— E —

Elazığ, 23, 24
Elbistan, 24

Erzurum, 23
Eskişehir, 24

— F —

Fırat, 117

— G —

Gur Halu Han Dağı, 196
Gülistan Şehri, 69

Güney Azerbaycan, 13, 25, 172
Güney Doğu Anadolu, 174, 175

— H —

Hamidiye Köyü, 24
Hangay Dağı, 196
Harput, 24

Heşterhan, 69
Horasan, 18, 32, 52, 55, 71, 77

— I —

Irak, 116, 205

— İ —

İran, 27, 167, 181

— K —

Kabil, 53	Kazan, 172, 180, 206
Kafkas, 38	Kırım, 11, 25, 31, 32, 33, 37, 171
Kandehar, 32, 56, 66, 72, 78, 83, 90	Kızıl Deniz, 99
Karaman (Şehri), 32, 80, 86, 144, 166, 172, 174	Konya, 199
Kars, 23	Kop Dağı, 43, 50
	Küçük Karaman, (Çay), 167

— M —

Malazgirt, 199, 200	125, 126, 129, 173, 174
Maraga, 166	Mecidiye Köyü, 18
Maras, 24	Mısır, 67
Mardin, 43, 49, 50, 51, 54, 56, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 93, 97, 112, 123,	Murat Nehri, 57, 200
	Muş, 200

— N —

Nil, 172	Nızıp, 17, 20

— O —

Orta Asya, 19, 164, 169	Otlukbelli, 18

— Ö —

- Özbekistan, 174

— P —

- Piri Reis Mah. (İst.'da), 200

— R —

Roma, 167,	Rûm, 53, 54, 121, 122, 138, 174
Romanya, 24, 31, 33, 37, 83	Rusya, 11, 206

— S —

Saratov (Vilayeti), 167	Söğütözü, 17
Silifke, 18	Suskan Köyü, 26
Sivas, 24	

— Ş —

Şam, 116	Şat Suyu, 140, 174

— T —

Tahir ile Zühre Mescidi (Kon-
ya'da), 195
Taşkent, 11, 26
Tatar, - lî, 193, - Ülkesi, 32, 88,
114, 118, 132, 135, 174
Tebriz, 25

Tiflis, 14
Tifnik Köyü, 17
Tiran, 27
Tokuz - Taram Geçidi, 53, 121
Tur-ı Sına, 187

— V —

Van, 174

Volga, 167

— Y —

Yemen, 53, 54
Yerköy, 24

Yoğunhisar Köyü, 24
Yozgat, 17

ESER ADLARI

— A —

- Abideleri ve Kitâbeleriyle Konya Tarihi, 199
Ağrı'dan Derlenmiş Üç Hikâyede Epizot Çalışması, 9
Ahmet ile Mehemmet Hikâyesi, 10
A Közep - Azsiai Törük tradolom, 169
Alacaköyü, Folkloru, 10, 17
Ali Rıza ile Nimet Hikâyesi, 9
Alpamış Destanı, 186, 191
Anadolu Beylikleri, 173
Anadolu Kütüphanelerinden Bazı Mühim Türkçe Elyazmaları, 22
Arabische Beduinenerzahlungen, 169
Arzu ile Kamber Hikâyesi (Arzıynan Kamber Hikâyesi), 9, 24, 182, 205
Asuman ile Zeycan Hikâyesi, 191
Aşık Garip Hikâyesi, 9, 15, 22, 110, 122, 185, 186, 191, 202
Aşık Hüseyin Bozalganlı, Şe'rler, 149
Aşıklar, 13
Aşık Nevruz Hikâyesi, 10
Aşık Sarı ve Yahşi Efsanesi, 166
Azerbaycan Dastanları, 13, 21, 25, 110, 164, 167, 201, 202
Azerbaycan Dastanlarını Ermeni Diline Tercüme ve Tebdil Meselesine Dair, 14
Azerbaycan Halg Destanları, 21, 184
Azerbaycan Nağmaları, 21
Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatı, 175
Azerbaycan Şifahi Halg Edebiyatına Dair Tedgigler, 14
Azeri - Ermeni Edebî Elagaları, 14, 21
Avesta, 167

Bağdat Hırsızı, 205

Bağrı Yanık Ömer ve Güzel Zeynep, 205

Bahadır ve Suna, 206

Balıkesir Halkıyâtı, 15

Bamsı Beyrek Hikâyesi, 185, 191 (Sözlü geleneklerde Bey Böyrek), 10, 98, 179, 196

Bir Yetimin Nâlesi veya Gardaşın Gardâşa etdiği Heyânet, 13

Böyle Bağlar (Reyhani tasnifi), 10

Çagataische Sprachstudien, 11

Dadaş (Kân) Köyü Halk Edebiyatı Örnekleri, 9

Dastanlar, 205

Dedem Korkudun Kitabı, 173, 178, 180, 184, 186, 187, 192

Dede Korkut Kitabı, 185, 196

«Dede Korkut Hikâyeleri Üzerine Yeni Araştırmalar», 194

Derdioh ile Zülfisîyâh Hikâyesi, 99

Dictionnaire des Symboles, 179

Die Azerbeidschaische Literatur, 206

Die Usbekische und Neu - Uigurische, 169

Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar, 187

«Divan Edebiyatında Hikâye», 169

Doğu Anadolu'da Folklor Derlemeleri, 16

Edebiyat Lügatı, 120, 148

«Edebiyatta Motif Araştırmaları», 177

Elfu'n-Nehar Ve'n Nehâr, 184

Elif ile Mahmut Hikâyesi, 98, 173

El Şairleri, 13

Ermeni - Azerbaycan Şifahî Halg Edebiyyatı Elagaları, 14

Ercişli Emrah ile Selvihan Hikâyesi, varyantların Tesbiti ve Halg Hikâyeciliği bakımından önemi, 9

Erzincan Halk Edebiyatından Örnekler, 10

Erzurum - Horasan Ağzı, 18

— F —

Ferhat ile Şirin Hikâyesi, 10, 15, 44, 76, 91, 182

Folklor Shkıptar..., 14

Folklor ve Türkülerimiz, 200

— G —

Garip Ali ile Elif Hikâyesi, 10

Gül ile Sitemkâr, 169

Gülsem Kızın Hikâyesi, 10

Güzel ile Saadet Hikâyesi, 10

— H —

Halg Dastanları, 13

Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, 9, 18, 20, 161

Halk Şiiri Antolojisi, 18

Halk Şiirlerinin Şekli ve Nev'i, 116, 120

Hatemi Tay Hikâyesi, 182

Hayal (Dergi), 203

Haydar Bey Hikâyesi, 179

Haydar Fâzılî Hikâyesi (Tutaklı Divanı tasnifi), 10

Hikaye-i Garip, 16

Hilâli ile Seherhan Hikâyesi (Tutaklı Çağlayan tasnifi), 10, 169

Hürşit ile Mahmihrî Hikâyesi, 10, 15, 166, 169

İbrahim (Azerbaycan'da Zülâl Şah) Hikâyesi, 201

«İndoloji Nokta-ı Nazarından bir Türkistan Masalının Tahlili», 181

«İslâmiyette Kırk Adedi», 191

İzzetli Türk Halk Edebiyatı, 37, 202

İzzet Bey Hikâyesi, 10

İzzet ve oğlu Hüseyin Hikâyesi, 10

— K —

Karabelâ, 204, 205

Karacaoğlu, Hürşit ile Mahmihrî ve Tahir ile Zühre'nin Nizip Varyantları, 17, 20

Karagöz... , 28, 201

Karagöz, 182

Karagöz - Tahir ile Zühre Oyunu, 28

Kerem ile Aslı Hikâyesi, 9, 43, 174, 179, 188, 202, 206

Kırmanşah Hikâyesi, 10

Knıga Mogeo Dede Korkuta, 184

Konya Efsâneleri, 199

Kurbanî Hikâyesi, 189

Közi Körpeş ve Bayan Sülü, 163 - 165

Kur'an-ı Kerim, 61, 187, 197

— L —

La Famille Musulmane Turque, 37

Latif Şah Hikâyesi, 10

Les Récits Populaires Turcs (Hikâye) et les «Mille en une nuits», 188

Leyla ile Mecnun Hikâyesi, 168, 182, 189

Lütfî Ömer Akad'ın Sineması, 205

— M —

Mahirî Hikâyesi, 10

Maniler Kılavuzu, 202

Mazdeizmin Türk Kavımlarının İtikatları Üzerinde Tesiri, 19.

Mecidiye Köyü Folkloru, 18

Mehr-Meh Hikâyesi, 166

Mehr ü Müsterî Hikâyesi, 166

Melikşah ile Güllühan Hikâyesi, -10, 98, 190

Milli Tettebbular Mecmuası, 198

Motif Index of Folk-Literature, 179, 183, 195,

Morphology of the Folktale, 177

Musulmanskiya Peçatniya İzdaniya ve Rossia, 12

— N —

Necip ile Telli Hikâyesi, 10

— O —

Obradzi Tarayunskoy Narodny, 21

Odise, 186

XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 204

Ortaoyunu, 182, 201

Osmanlı - İran Siyasi Münâsebetleri, 173

Otlukbeli Bucağı Folkloru ve Etnoğrafyası, 18

— Ö —

Özbek Halk Kahramanlık Destanları, 21

— P —

Philologiae Turcicae Fundamenta, 22, 172

Pir Sultan Abdal, Bütün Şiirleri, 192

Proben... Nördlichen Türkischen Stämme, 26

Rodop Türk Masalları, 14 25

Romeo, Julyet, 205

— S —

Sanuber Hikâyesi, 166, 169

Seb'a-i Seyyâre, 166

Sevgi Elması, 205

Seyrek Hikâyesi, 187

Silifke Bölgesi Göçmen Ağzı, 18

Sinema Tarihi, 205

Sivas'ta Halk Hikâyeleri, 10

Söğütözü Köyü Folkloru, 17

Sürmelibey Hikâyesi, 10

— Ş —

Şah İsmail Hikâyesi, 10, 99, 173, 179, 189

Şah İsmail ile Gülizar Hikâyesi, 22, 89

Şah Yusuf Hikâyesi, 10

Şah Seyda ile Aslan Jâle Hikâyesi, 22

Şarkılı ve Kantolu Karagöz Kitabı, 28

Şaryarlı Hasan Hikâyesi, 10

«Şato Türklerinin Kültür Tarihine Dair Notlar», 180

Şehzade Ebülfez Hikâyesi, 179

Şeyhi Divanı'nı Tedkik, 184

Şeyhi San'en Hikâyesi, 10

— T —

Tabib Padışah ile Zehra Hikâyesi, 12

Tabdik Hikâyesi, 10

Tahir Murza ve Zöhre Hanım'ın Nağır-Ermenice ve Türkçe Şerhleriyle,
14, 27

Täji bila Zohra, Eine Ostturkische Variante der sage von Tahr und Zoh-
 ra, 20, 27, 166, 169
 Taji pascho und sora Chanım 26
 Tajur und Saura, 26
 Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu, 203
 Tayur ile Seure, 11
 Tevrat, 179
 Tifnik (Altunlak) Köyü Halk Edebiyatı, 17
 Topal Çavuş Köyü Halk Edebiyatı Örnekleri, 10
 Tortum Halk Hikâyeleri Üzerinde Bir Çalışma, 10
 «Turkische Volksromane in klein - Asien», 19
 Türk Destanına Giriş, 204
 «Türk Halk Hikâyelerinde Düş Motifi Zinciri», 184
 «Türk Halk Hikâyelerinde Gökyüzü ile ilgili Allegoriler», 169
 «Türk Halk Hikâyelerinde Mesut Tesadüf», 189
 «Türk Kılıcının Menşesi ve Tekâmülü Hakkında», 195
 «Türklerde Su Kültü ile ilgili Gelenekler», 180
 Türk Medeniyeti Tarihi, 38
 Türk Saz Şairleri, 202
 «Türk Şamanizmi Hakkında (Makaleler ve İncelemeler), 196
 Türk Şiirinin Vezni, 116

— U —

Ungarische Revue, 19
 Uzbek Halk Ertakları, 21, 26
 Uzbek Narodniy Geroçeskiy Epos, 164
 Uzbek Sovet Adabietı, 21

— V —

Vamık u Azra Hikâyesi, 182

Varka ve Gülşah Hikâyesi, 182

Velâyetname, 180

— Y —

Yaralı Mahmut Hikâyesi, 10

Yozgat Folkloru, 17

Yunus Emre, Risalat - al Nushıyya ve Divan, 188, 197

— Z —

Zülaşahoglu İbrahim Hikâyesi, 10

Zwei Volkstümliche Liebesgesichten Aus dem Orient, 178

